MUSTAFA KEMAL DÖNEMİNDE EKONOMİ

BİLSAY KURUÇ

BİLGİ YAYINEVİ

BİLSAY KURUÇ

MUSTAFA KEMAL DÖNEMİNDE EKONOMİ

BİLGİ YAYINEVİ

BİLGİ YAYINLARI/BİLGİ DİZİSİ : 52
BİLSAY KURUÇ : 1

Birinci Basım
Aralık 1987

BİLGİ YAYINEVİ

Meşrutiyet cad. 46/A
Telf : 1 31 81 22 - 1 31 16 65
Yenişehir — Ankara

BİLGİ DAĞITIM

Babıâli Cad. 19/2
Telf : 5 22 52 01
Cağaloğlu — İstanbul

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Bu kitapta, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ekonomiyi anlatıyoruz. Anlatırken, iktisatçılığın teknik diline değil, yaşanmış öykülere başvuruyoruz. Bunlar, ekonomiyi ekonomi olarak görmek için ön plana insanları, daha arka plana da para arzı, bütçe, dış ticaret, enflasyon gibi kategorileri koyan denemelerdir. 1923 ile 1939 yılları arasını anlatan öykülerde, o dönemin belgelerinden yararlanıyoruz.

Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak 1960'a kadar uzanan ve ayrıca basılacak olan genişçe bir belge çalışmasının ürünü olan bu ilk cildi, daha sonra, 1940'lı ve 1950'li yılların ekonomi öykülerini anlatan kitaplar izleyecek ve tamamlayacaktır.

Bu cildin ilk öyküsü «1923'te Ankara'da Kalmak Ne Demekti, Bilir misiniz?» *başlığını taşıyor. Burada, Cumhuriyetin kuruluş yılları olan 1923 - 1939'un panoraması çizilir.*

İkinci öykü, «Bir Karış Fazla Şimendifer»*dir. Sadece ekonomi için değil, Cumhuriyet rejiminin hedefleri açısından da başarılması pek önemli olan demiryolu politikasını anlatır.*

Üçüncü öykü olan, «Saklanacak ve Güvenilecek Para Yalnız Türk Parasıdır», *Cumhuriyet kadrolarının, ekonomiyi yönetebilmek için vazgeçilmez saydığı ilkeleri araştırıyor. Bunların başında, bütçenin denkliği ve para değerinin değişmezliği gelmektedir. Öykü bunu dile getirir.*

Dördüncü öykü, Osmanlı döneminin sonlarında sloganlaşmaya başlayan «milli iktisat» üzerine kuruludur. Başlığı, «Bu Memlekette Bir Vakitler Şimendiferler, Bankalar, En İyi Tarlalar Ecnebilerin Elindeydi». *Cumhuriyet döneminin milli iktisat çizgisi de, daha önceki gibi yerli burjuvazinin gelişme öyküsü olarak başlamıştır. Bu burjuvazi gelişirken, ekonominin esaslarını da kendi çizgisine göre biçimlemek ister.*

Beşinci sırada, 1930'ların başında İktisat Vekilliği yapan ve Cumhuriyetin iktisat politikalarında bilinmeye değer bir nirengi noktası oluşturan «Mustafa Şeref Beyin Öyküsü» *yer alıyor. Ekonomide esas işin,* «İstihsal kuvvetlerini (üretim güçlerini) yaratmak, arttırmak» *olduğunu söyleyen Mustafa Şeref, ekonomide devletçiliği hazırlayıp netleştirerek, bunun uygulanması için bazı politikalar hazırlamış, sonra çekilmiştir. Cumhuriyetin unutulmuş adlarının en önemlilerindendir.*

Başlığı, «Sanayileşmeyi Hususi Teşebbüslere Bırakırsak, En Az İki Asır Daha Bekleriz» *olan altıncı öykü, Cumhuriyet rejimine ekonomide varlık ve iddia kazandıran sanayileşme çabasını anlatıyor. Burada, 1930'larda devletin öncülüğünde yürütülen sanayi hareketini öteki hedeflerin önüne geçirmenin nasıl heyecanlı bir öykü gibi yaşandığını izlemeye çalışıyoruz*

Yedinci olarak, devletçiliğin öyküsü anlatılıyor. Mustafa Kemal'in, «Halkımız Yaradılıştan Devletçidir» *sözüyle simgelenen bu öyküde, 1930'larda sanayileşme ile birlikte gelişen devletçiliğin, bu kapsamın dışına çıktığı gibi,* «milli iktisat»*la aynı şey olmadığını da okuyoruz.*

Sekizinci ve dokuzuncu sırada, Cumhuriyetin karşısındaki en çetin sorunların yattığı köy, tarım ve toprağın öyküleri var. Önce, «Köyleri ve Köylüleri Bitkin Bir Halde Bulduk», *sonra,* «Toprağın Çok Mahsul Vermesi İşleyenin Malı Olmasına Bağlıdır» *başlıklı öykülerde. 1920'lerde pek dokunulmadığı, 1930'larda üzerine gidilmeye başlandığı görülen sorunların, yönetim için nasıl bir hesaplaşmaya varacağı, daha sonra, 1940'larda anlaşılacaktır.*

«Bir Memlekette Kim Daha Az Kazanıyorsa, Dış Ticaret Açığını O Öder» *diye başlayan onuncu ve* «Mösyö Müller'in Raporu Ne Oldu, Efendiler?» *diye başlayan on birinci öyküler, Cumhuriyetin dış ekonomik ilişkilerini dile getiriyor. Dış ticaret, yabancı sermaye, dış borçlar 1920'lerin olduğu kadar, 1930'ların da canlı konularıdır. Yönetimin benimsediği tavır ise oldukça berraktır.*

Belge çalışması geniş bir çevrenin sıcak ilgisi ve desteği sayesinde tamamlanabilen, sabır isteyen bir iştir. Siyasal Bilgiler Fakültesi Kütüphanesi Müdürü İbrahim Güler ile Kütüphane çalışanlarına, bu sıcak ilgileri için şükran borçluyum. TBMM Kütüphane ve Dokümantasyon Müdürü Hilmi Çelik'e,

Müdür Yardımcısı Ali Rıza Cihan'a ve Kütüphane çalışanlarına, sağladıkları destek için teşekkürlerimi sunuyorum.

Kitabın fotoğraflarla süslenişi, dostlarım Ümit Aytar ile Atillâ Çangır'ın içten ve titiz çalışmalarıyla gerçekleşti. Unutamayacağım bu çabanın, Basın Yayın Yüksek Okulu öğrencilerinden Ali İnandım ve Mustafa Ünlü'nün fotoğraf çalışmasıyla tamamlanmış olduğunu da hep hatırlayacağım. Hepsine çok teşekkür ediyorum.

Kitabın taslağını okuyarak yayına hazırlanışındaki katkıları için, Bilgi Yayınevi'nin değerli dil uzmanı Sevgi Özel'e ayrıca teşekkür etmek isterim.

Bilsay KURUÇ

Ekim 1987

«1923'TE ANKARA'DA KALMAK NE DEMEKTİ, BİLİR MİSİNİZ?»

«1923'te Ankara'da kalmak ne demekti, bilir misiniz? Bir çıkmaz sokağın nihayetinde hasretli gözlerini denize çevirip, zorla bir kulübede barınmaya çalışmak demekti. Anadolu içine o zamana kadar gelmemiş olanlar Ankara'da kendilerini Pamir Yaylasına çıkmış seyyah (turist) zannediyorlardı.»

Zor Yıllar...

1930'da Başvekil İsmet Paşa konuşuyor. Cumhuriyetin kolay başlamadığını söylüyor. Yılların kolay geçmediğini de anlatıyor :

«1923 — Sulh imzası, Cumhuriyet ilanı, hanedan müessesesi İstanbul'da duruyor. Cumhuriyet ve hanedan hangisi diğerini yiyecek belli değil Muahede (Lozan) tasdik olunmamış (onaylanmamış).

1924 — Sonbaharında muahede tasdik olunuyor. Hanedan memleketten çıkarılmış Din ve devlet işleri ayrılmış. İcraatın aksülameli (tepkisi) ne olacak belli değil... Yunanlılarla ihtilaf (uzlaşmazlık). Musul meselesi. İtalya ile aramızda hiç yoktan suitefehhümler (yanlış anlamalar) alevi. Harici borçlar hallolunmamış. Anadolu (demiryolu) hattına vaziyet etmişiz (el koymuşuz). Suriye hududu hallolunmamış.

1925 — Şeyh Sait kıyamı Seferberlik. Bütün harici meseleler baki (duruyor). Cumhuriyeti müdafaa için İstiklal Mahkemeleri kurulmuş ve bu mahkemelerin meydana çıkardığı meseleler akıllara durgunluk verecek kadar karışık.

1926 — Bütün meseleler had devrinde (doruk noktasında).

Devletin yakın temasta bulunduğu bir müesseseden altı ay vade ile on milyon lira istedim. Cevap olarak on milyonluk rehin ve borçlar meselesinin (Osmanlı borçlarının ödenmesinin) hallini (çözümünü) teklif ettiler.

1927 — Musul meselesi hallolunmuş. İtalyanlarla münasebetimiz iyileşmiş. Borçlar Anadolu hattı, Suriye hududu duruyor.

1928 — Borçlar ve Anadolu hattı meseleleri hallolunmuş. Sermayedarların tabirince (deyimiyle) kredi için en büyük mani tesviye edilmiş (engel giderilmiş) oluyor.»

Cumhuriyet rejimini kurmak, bir var ya da yok olma davası gibi ele alınmaktadır. Ortası yoktur. Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal'in 1926'daki deyişiyle, «*İçtimai (toplumsal) bünyemizin hiçbir hadisesini, hiçbir derdini yarım tedbirlerle uyuşturmak şiarında ve istidadında olmayan (gibi bir izi ve yatkınlığı benimsemeyen) Cumhuriyet*» rejiminin bekleyecek vakti yoktur. Kısa zamanda kurulması ve kurumlaşması gerekmektedir.

Yeni rejimin içteki güvencesi 1924 Teşkilatı Esasiye Kanunu (Anayasa), dıştaki güvencesi Lozan'dır. Milli mücadelenin başarısı ve oradan kaynaklanan siyasal yapı bu ana belgelerle kabul edilmiştir. Güçlü yürütme ilkeleri hemen işlemeye başlamıştır.

Devleti Kurmak

Yeni rejimin kurulması devletin kurulup oturmasına bağlanmıştır. Ağırlık merkezi bu olmuştur. Ekonomide de işin ayarı buna göre yapılacaktır. Devletin kuruluşu sırasında dikkat çeken bir nokta vardır. Cumhuriyetin kurucularının yıllardır besledikleri özlemlerin başında «medeniyet» gelir. Medeniyet veya bugünün sözcükleriyle, uygarlık, Cumhuriyet kadroları için kutsal kavramdır. Cumhuriyet neyin rejimi olacaktır, diye düşünmeye gerek yoktur. Uygarlık rejimi olacaktır Düşünceler ve kavramlar hep uygarlıkla ilişkilendirilir.

«*Ankara'nın yeni devlet merkezi olmasını kararlaştırdığımız zaman, en mühim sebep askeri icabat (gerekler) olmuştu.*

bu gayrı müsait (elverişsiz) askeri vaziyet bertaraf olduktan (giderildikten) sonra da Ankara'da kalmakta ısrar ettik. Bunun başlıca sebebi şu düşüncedir : Biz memleketin ortasında kalacak olursak, dahili ahvale (iç koşullara) en küçük teferruatına (ayrıntısına) kadar hâkim olacağız. Asya'yı suğranın (küçük Asya'nın) merkezinde tam manasıyla esaslı ve asri (çağdaş) kültüre malik olmayan bir nesil (insan kuşağı) vardı ki, bugünkü olgun nesle nazaran (göre) iptidai (ilkel) ve Asyai bir cemiyet (Asya tipi bir toplum) teşkil ediyordu (oluşturuyordu). Filvaki (gerçekten) İstanbul'dan itibaren içeriye doğru çok muayyen (belirli) ve çok mahdut (sınırlı) bir medeniyet sahası (alanı) vardı. Dahildeki genel taassup (bağnazlık) içine İstanbul'dan sokulmak bizim için pek zor olacaktı. Memleketin tam orta noktasında bulunduğumuzdan nüfuz ve tesirimiz (etkimiz) fevkalade (son derece) genişledi.»

1937'nin Ağustosunda İskandinavyalı bir gazeteciye bunları anlatırken, Başbakan İsmet İnönü sanki, «Ankara = uygarlık» der gibidir. 1937'de İnönü'nün dile getirdiği düşüncelerle, vaktiyle 1926'da, Reisicumhur Gazi M. Kemal'in işaret etmiş olduğu başlangıç noktası arasında sanki kesintisiz bir zaman tüneli vardır: «*Türk milletinin inkişafına (gelişmesine) asırlardan beri set çeken manileri (engelleri) kaldırmak ve hayatı umumiye (insan yaşamına) muasır medeniyetin kanunlarını ve vasıtalarını (çağdaş uygarlığın yasalarını ve araçlarını) vermek*» milletçe kabul görmüştür, demiş M. Kemal. Başlangıç noktamız budur, demiş oluyor. Bu noktadan kalkarak 1937'ye giderken, Cumhuriyetin, uygarlık özlemleri hiç azalmıyor.

Devleti kurarken önemli bir iş tasfiye yapmaktır. «İnkişafa set çeken manileri kaldırmak»tır. Bir başka iş de, yeniden kurmaktır. «Muasır medeniyetin kanunları ve vasıtaları»nı benimsemektir. 1920'li yıllarda bunların ikisi de süreklidir. 1930'larda tasfiye yavaşlamış, yeni kurumlaşmalar gelişmiştir.

1924'ten başlayarak ekonomide yeni bir zemin hazırlanıyor. Cumhuriyetin kadroları işin büyük ölçüde ekonomiden geçeceğini iyi biliyorlar. «Modern bir ticaret, mali sermaye ve sınai mülkiyet» yapısına erişmek istiyorlar. Bu yapıya eski politikalarla erişilemez. Rejimin kuruluşu ekonomiden geçecek, fakat ekonomi eskisinden farklı bir «vatandaş» anlayışı üzerine kurulacaktır. 1932 Mayısındaki İskân Kanununun gerekçesinde üzerine basa basa söylendiği gibi,

«Tanzimat Türk ve İslam camiaları (toplulukları) yerine

din, lisan, ırk ve hissiyatı (duyguları) mütehalif (çeşitli) unsurların halita (karışım) halinde teşkil ettiği (oluşturduğu) içtimai heyeti (toplum yapısını) 'suni bir Osmanlılık camiası' atında tutmağı iltizam etti (gerektirdi). Dini ve emperyalist saltanatın memlekette idame ettiği (sürdürdüğü) idarei mutlakanın (mutlakıyet düzeninin) bünyesi esasen milli temsil siyaseti tatbikına gayrı müsaittir (uygulamasına elverişsizdir). Mutlakıyet kendi varlığını biribiriyle anlaşamayan unsurların yan yana bulundurulmalarına ve biribirleriyle bağdaşmalarına ve kaynaşmalarına istinat ettiriyordu (dayandırıyordu). Son dokuz yıl zarfında (süresinde) Cumhuriyet Hükümetince hal ve tesviyesine muvaffakıyet elveren (çözümü ve sonuçlandırılması başarılan) dahili, harzi birçok meselelerden (yurtiçindeki birçok dikenli sorundan) sonra normal bir sistem tahtında (altında) milli bünyemizi korumaya, sağlamlaştırmaya, mütecanisleştirmeye (birörnekleştirmeye) ve milli harsımıza (kültürümüze) ve muasır medeniyete (çağdaş uygarlığa) daha ziyade intibakları matlup olan (daha çok uyum göstermeleri istenen) nüfus kütleleri üzerinde müsmir (etkili) bir surette devlet eli ile işlemeye, Türk nüfusunu kemiyet ve keyfiyetçe (sayıca ve nitelikçe) inkişaflandırmaya (geliştirmeye) müteveccih (yönelmiş) bir nüfus siyaseti takip ve tatbikına (izlemeye ve uygulamaya) sıra gelmiştir.»

Cumhuriyet kurulurken *modern* bir devletin rejimi olmaya yöneliyor. İlk simgesi hemen 1924'te köylüden âşâr usulü ile vergi almaya son vermektir. Daha önemlisi, ilk yıllarda ekonominin hukuk zeminini hızla değiştirmektir. **Medeni Kanun,** borçlar, icra iflas, muhasebei umumiye, arttırma ve eksiltme, ticaret kanunları gibi yeniliklerde ortak hedef ekonomideki ilişkileri modernleştirmektir. Bütün bunlar, çalışma ve yaşama standartlarının değişmesi demek olacaktır. Cumhuriyet uygarlık rejimi olacaksa, en basitlerinden başlayarak standartlara dayanmalıdır.

Standartların en basiti, günlük çalışma ve yaşama düzeninin ortak ölçülerle örgütlenmesinden başlar. İnsanlar, çağın ileri düzeyi neyse, kendilerini ona ayarlayarak çalışmalıdırlar, yaşamalıdırlar. Bu bir «modern» olma özentisi değil, uygarlığın temposuna ayak uydurma işidir

O tarihte, Türkiye bu tempoya uzak bir görünümdedir. 1929'da ele alınıp, 1931'de yasalaşan «**Ölçü ve Ayarlar Kanunu**» bunu bize oldukça açık seçik anlatır:

«Bugün memleketimizde pek muhtelif (çeşitli) ölçüler kullanılmaktadır. Ezcümle (özetle) vezın (ağırlık) ölçüleri olarak 'kantar, batman, çeki, okka, kilo, kadem' ve uzunluk ölçüleri olarak 'metre, mimar arşını, çarşı arşını, endaze, yarda, kulaç, kadem' ve satıh ölçüleri olarak 'metre murabbaı, mimar arşını murabbaı, dönüm, evlek' ve hacim ölçüleri olarak 'metre mikabı, mimar arşını mikabı, ambar, litre, İstanbul kilesi, kot, çap, robik, ölçek, şinik, hevai, yarım, mut, tas, timen, testi' namıyla türlü türlü ölçüler kullanılmakta olduğu anlaşılmıştır. Bunlardan maada (başka) beynennas, büyük araba, kaşık, düzine, deste, grose gibi muhtelif namlar altında daha birtakım mikyaslar istimal olunmaktadır (kullanılmaktadır). Asıl şayanı dikkat olan (dikkat çeken) nokta, salifüzzikir (belirtilen) ölçülerden bazısının bazı mahallerde (yerlerde) ayrı ayrı mahiyet arz etmesidir (nitelik taşımasıdır).

Mesela, kantar kırk dört okkadan ve batman altı okkadan ibaret bir mikyas (ölçü) olduğu halde, Kayseri ve Sıvas'ın bir batman altı okka hesabıyla otuz batman bir kantar, Kilis'te ve Maraş'ta yüz batman bir kantar ve iki buçuk okka bir batman itibar edilmektedir (sayılmaktadır). Ödemiş'te kırk okka itibar edilen bir kantar bulamut mahsulünde elli iki, zeytinyağında kırk sekiz incir mamulatında kırk beş okka addedilmektedir.»

Ekonomide standartın temeli istatistiktir. İstatistik örgütü 1930'da bir merkezde toplanır. 1933 tarihli İstatistik Umum Müdürlüğü Merkez Teşkilat Kanununun gerekçesi, bu işin biraz daha geliştirildiğini vurguluyor :

«Mütemeddin memleketlerin (uygar ülkelerin) ekseriyeti azimesi (büyük çoğunluğu) son asırda (yüzyılda) istatistik teşkilatlarını merkezileştirmişler ve hükümetimiz de İstatistik Umum Müdürlüğünü aynı gaye ile tesis etmiştir (kurmuştur).»

Madenler, demir, kömür, şeker, petrol için çıkarılan yasalar, kurulan milli bankalar 1924/25'ten başlayan, aynı yıllar içinde aynı çerçevede gerçekleştirilen işlerdir. O yıllarda, bunların doruğuna 1927 tarihli Teşviki Sanayi Kanunu yerleşir. Bütün bunlar dört beş yıl içinde oluyor.

«Yol yapma mükellefiyeti», «maarif vergisi» gibi yükümlülükler devletin yönetim kademesinde kontrol gücünü artırmıştır. 1930'lu yılların başında köy, orman, vilayet, belediye kanunları ortaya çıkıyor. Yönetsel kontrol sistemleştikçe, eko-

nomik kontrol için de uygun ortam hazırlanmıştır. Merkeziyetçilik bir ilke olarak netleşmektedir.

Barışı ve Kentleri Kurmak

Cumhuriyet kadrolarının kutsal kavramı olan uygarlık, rejime bir çerçeve de çiziyor. Ülke bu çerçeve içinde gelişebilir, diye düşünülüyor. Çerçeve savaşsız bir dünyadır. Savaş, Cumhuriyet kadrolarının tüm özlemlerini, tasarılarını yıkıp götürebilir. Yüzyılı aşan bir zaman boyunca insanlar barışın sürekliliğini tadamamışlar, bunu öğrenememişlerdir. Şimdi, Cumhuriyet rejimi ilk kez insanların çocuklarının yetişip büyüyebilecekleri, savaşa gitmeyecekleri bir dünyayı vaat ediyor, kurmak istiyor. 1935'in İlkteşrin (Ekim) ayında Falih Rıfkı Atay'ın yazdıkları, herhalde yönetimin düşündüklerinden çok farklı değildir :

«Trakya ve Anadolu 911'den 921'e kadar tam on yıl, büyük küçük tam vaktinde devlete karşı üç kıta üstünde harp için bütün gençliklerini kurban vermiştir. İsyanları bu hesaba katmıyoruz. Yıllarca tarlalar boş kalmıştır; ocaklar tütmemiştir; Cumhuriyet kuruluncaya kadar Anadolu'da sıtmaya ve hiçbir salgına karşı savaşta bulunulmamıştır.

Sultan Hamit devrinde hemen hiç ardı arası kesilmeyen çöl isyanlarına ve 1908'den sonra Arnavutluk ve Arap isyanlarına genç erkeklerini yollayan gene bu Anadolu idi. Gene bu Anadolu'nun dağları ve ovaları asırlardan beri sükûn ve güven yüzü görmemiştir.

Anadolu'nun tenhalığı bu halkın canlılık noksanından değildir. Doğanların büyümesine, büyümüş olanların yaşamasına imkân veren şartlar ancak Cumhuriyet idaresi ile varlaşabilmiştir.»

Bize bugün doğal gibi görünen, ama o gün için yeni bir tablo çizen bu sözlerin özü, 1935 Martında yenilenen İnönü Hükümetinin programında da yer alır :

«Hükümet, sade bir program sahibidir. Biz, inkılapların vücuda getirdiği yeni Türk cemiyetinin (toplumunun) içeriden ve dışarıdan sulh ve emniyet (barış ve güvenlik) içinde çalışıp ilerlemesini ve açılmasını amaç tutuyoruz.»

Uygarlığa ancak buradan gidilecektir. Bu yapılabildiği ölçüde devlet yeniden ve daha sağlam kurulmuş olacaktır.

Ama, bütün bunlar olurken insanın da Cumhuriyet kadrolarının özlemlerine göre biçimlenmesi gerekmektedir :

«Milli karakterimizdeki esaslı bir zaifliği bilmeliyiz Bizim herhangi bir memleket meselesi için yapamayacağımız fedakârlık yoktur. En zenginimiz, en fakirimiz olsun bütün malımızı, canımızı bunların hepsini veririz. Amma, on beş gün en hayırlı bir maksat (amaç) için bir kuyudan bir kova su çekmeyiz. Mesele buradadır.»

Gözlem, yine 1935'te Başbakan İsmet İnönü'nündür. Demek ki, Cumhuriyetin kalıcılığı için barışın sürekliliği yeterli değildir. Barışa ve uygarlığa özgü çalışma ve yaşama alışkanlıkları esastır. Böylece, Cumhuriyetin getirdiği barış dönemi bir bakıma insanın kendi kendini değiştirmeye savaşması ile dolu geçecektir. İnsan ve çevresi birlikte değişecektir. Ekonomi bu değişen zeminin hareketini, değişmeyi sağlayacaktır.

«Medeniyet ve terakki (uygarlık ve gelişme) şehirlerin mahsulüdür (kentlerin ürünüdür). Bir milletin irfan, sanat ve ticaret menbaı (kaynağı) şehirlerdir. Devlet, bahusus (özellikle) demokrasi vatandaşların medeniyet, terakki, saadet ve refah kabiliyetlerine azami imkân (olabildiğince çok olanak) hazırlamakla mükelleftir (yükümlüdür). Bu mükellefiyet (yükümlülük) demokrasinin zaruret ve vazifesidir (zorunluluğu ve görevidir).

Köylerin dağınık ve küçük olması oraya medeniyetin girememesi için en büyük sebeptir. Maatteessüf (Ne yazık ki), bizim köylerimizin yarısı böyle küçük ve dağınıktır. Küçük köylere asayiş, irfan, maarif, milli terbiye giremez. Ancak büyük şehir ve kasabalardır ki, milli irfan ve medeniyet teessüs edebilir (kurulabilir). Şehir ne kadar büyük olursa, medeniyetin oradaki tecellisi (gerçekleşmesi) de o kadar geniş olur.»

Dahiliye (İçişleri) Vekili Şükrü Kaya'nın 1930'da ve 1935'te üzerinde ısrarla durduğu şey çok açıktır : İnsanın ve toplumun uygarlığı tanıması, kavraması, geliştirmesi sadece ve sadece kentlerde olur. Köy yaşamı eski ve değiştirilemeyen alışkanlıklar demektir; çağdaş işbölümünü kavrayamamak, uygarlığa adım atamamak demektir. Ekonominin toplumu geliştirici işlevi buradadır. Ekonomi kentleri kurarak gelişmelidir. Cumhuriyet kadrolarının özlemi budur. Bu özlemin simgesi de Ankara'da kalmak ve yeni bir kenti âdeta yoktan var etmektir. Cumhuriyet rejimi gibi.

1935'te Nafıa (Bayındırlık) Vekili Ali Çetinkaya'nın sözleri, Cumhuriyeti kuranların işlere bir bütünlük içinde baktıklarının kanıtıdır :

«Ankara'da, gözümüzün önündeki binalara bakarsak millî olarak kabul edilmiş, üslubu tespit edilmiş (saptanmış) bir model ve bir esas takip edemediğimizi (izleyemediğimizi) görürsünüz. Bir tarafta evler, resmi binalar başka tarzda, diğer taraftan bankalar daha başka modelde. Kimi kübik, kimi sair (başka) tarzda binalar yapıldığını görmekteyiz. Halbuki bir milletin harsında (öz kültüründe) en mühim olan şeyin binalar olduğunu görürüz. Herhangi bir yerde bir eser, bir enkaz meydana çıktığı vakit, onların üslubunu tarihle tespit edebiliriz. Bunlar Romalılarındır, bunlar Hititlere aittir diyebiliriz.

Bütün devletin, resmi müesseselerin (kurumların) binalarının bir siyakta (ifade biçiminde), bir üslupta yapılabilmesi temelini kurmayı istihdaf ettik (hedef aldık). Memleketi yeniden kurarken bunun bir esas teşkil ettiğini nazarı dikkate alaık, ehemmiyet (önem) verdik.»

Merkezi Kontrol

1930'lu yıllar devletin merkez örgütünün kuruluş zamanıdır. Fakat, bu yılların asıl önemi devletin ekonomi alanında örgütlenişindedir. Bu örgütlenme, ekonominin omurgası halinde oluşur. Bu iş 1931/32'den başlayarak gelişir. 1934/35'ten sonra hızlanır. 1938/39'a varıldığı zaman bir bütünlük kazanmıştır.

«Bu anda, bundan önceki kurultayları partimizi doğuran ilk Sıvas kurultayını —ki dış ve iç düşmanların süngüleri altında kurulmuştur— hatırlamak, geçen 16 yılın bütün hadiselerini göz önüne getirmeyi kolaylaştırır. Uçurum kenarında yıkık bir ülke. Türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar. Yıllarca süren savaş. Ondan sonra, içerde ve dışarda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni sosyete, yeni devlet ve bunları başarmak için arasız devrimler.

Partimizin her kurultayı, denebilir ki, bir dönüm başında toplanmıştır. Bu kurultayımız ise, geniş ölçüde gelişim içinde bulunduğumuz günlerde toplanmış oluyor. Akdeniz'i Karadeniz'e demirle bağladık. Anadolu'da özel şirketler elindeki bü-

tün yolları satın aldık. Geçen dört yılın başlıca işleri ekonomi alanında olmuştur. Birçok ülkeler acunsal buhran karşısında sarsılmış ve umutsuzluğa düşmüşken, biz bu kapsal felaket önünde cuda irkilmedik. Yurdun ekonomisini yeni bir düzene yönetlemiş bulunduruyoruz. Arsı ulusal tecimi denkleştirerek iç pazarı harekete getirerek kendimizi korumayı başardık. Asıl önde tuttuğumuz iş, geniş bir endüstri programını gerçekleştirmeye başlamak olmuştur. Görüyorsunuz ki, yepyeni bir güdümlü ekonomi düzeni kurmakla uğraşıyoruz.»

Atatürk'ün 1935 Mayısında CHP kurultayındaki sözlerini okuyoruz. Üzerinde durulursa iki şey netleşir. Birincisi, Türkiye'deki kalkınma davasının asıl sahipleri Cumhuriyeti kuran kadrolardır. Kalkınma daha önceki birikimlerle bir «uygarlık özlemi» haline gelmiş, fakat ancak savaşarak ve ancak Cumhuriyet ile filizlenmiş ve ilk kez somut olarak yerine oturmuştur. Uygarlığın standartları, Cumhuriyetin kadroları için en büyük tutkudur ve milli mücadele bir bakıma bunu gerçekleştirmek üzere yapılan savaştır. Daha sonra gelenlerin ise, Cumhuriyeti kuranların düşüncelerini, uygulamalarını kendi politikalarına göre değiştirdiklerini ve kalkınma davasında kendilerini işin başlangıcı saydıklarını biliyoruz. Oysa, Cumhuriyet kadroları için kuruluş döneminin hamlesi *nitelikçe* bambaşka bir şeydi : Vaktiyle çağdaş zamana yetişemeyip kaçırmış ve geride kalmış olan Türklerin bunu yakalama hamlesiydi. Değeri bundan ötürü büyüktü. Manisa Mebusu Hikmet Bayur, Cumhuriyetin kuruluş dönemi tamamlanırken, 1939'da bu noktayı şöyle vurguluyor :

«Müesseseler (kurumlar), devletin sermayesinin bulunduğu müesseseler, fabrika, maden vs. işleten veya sadece bankacılık yapan müesseselerimizin bugünkü çalışma sahaları doğrudan doğruya gayrı Türklerin elinden alınmış olan mühim sahalardır. Bu ise, Cumhuriyetin çok esaslı fütuhatıdır, kıymeti büyüktür. Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüklük devrinde yaptığı fütuhattan daha büyük fütuhattır.

İktisat sahası, para işleri sahası Türke tamamıyla yeni açılan sahalardır ve Türk bu işlerin yabancısıdır, acemisidir, müptedisidir (yeni başlayan öğrencisidir). İki asırdır (yüzyıldır) iktisat sahasında sıfıra inmişizdir. Cumhuriyet bugünkü tutumla memleketi bugünkü hale getirmiştir. Onun için, bunun üzerine titremeliyiz.»

İkinci nokta şu soruda düğümleniyor : Ekonomiyi yeni baştan kurmadan kalkınma olur mu? Ekonominin yapısı 1930'larda net bir çizgi üzerine kurulmamış olsa, Cumhuriyet rejimi bu ülkede kısa sayılacak sürede oturmuş duruma gelebilir miydi? Tarih, böyle büyük sorulara farklı farklı yanıtlar vermeye girişenlerin tümüne birden yardımcı olmuyor. Olup bitenler, Cumhuriyeti kuranların çizdikleri stratejide ve yaptıkları işte çok kararlı olduklarını göstermektedir. Hesap buna göre yapılmıştır, maliyetinin ne olduğu bilinmektedir. Cumhuriyet kadrolarının bir özelliği, yapılan önemli hamlenin maliyetini de açık söylemekten çekinmemeleridir. Başvekil İsmet Paşa, 1934 Temmuzunda şöyle söylüyor :

«Yeni Türkiye'nin kurulmasında bugünkü neslin (kuşağın) ilk günden itibaren hesapsız fedakârlıklara (özverilere) mecbur olması, sakınılması kabil olmayan ve aynı zamanda şerefli bir talihtir. Asri (çağdaş) bir devletin birçok ihtiyaçlarını temin etmeye (sağlamaya) çalışmak, geri bırakılmış ve harap edilmiş bir memleketin umranını (kalkınmasını) vücude getirmek mecburiyeti (zorunluluğu) iki büyük harpten sonra harbi umumiye (dünya savaşına) girmiş ve harbi umumi afetlerini (büyük yıkımlarını) dört sene fazlasıyla omuzlarına yüklemiş bugünkü nesillere teveccüh etti (düşen bir iş oldu).»

Yıl 1939'a gelip, Cumhuriyetin kuruluşu diyebileceğimiz bu dönem kapanırken, şunu söylemek artık çok kolaylaşmıştır: 1923'te Ankara'da kalınmasaydı, bunların hiçbiri yapılamazdı. Ankara uygarlık demek olduğu kadar kalkınma, kalkınma demek olduğu kadar yönetim, yönetim demek olduğu kadar da özverinin simgesi oluyordu.

«BİR KARIŞ FAZLA ŞİMENDİFER»

Cumhuriyet yönetiminin hiç sönmeyen büyük özlemi demiryollarına kavuşmaktır.

«Memlekette her vasıta ile bir karış fazla şimendifer vücuda getirmek, fakat vaziyet her ne olursa olsun bir gün geri kalmamak düsturu milletin hakiki ihtiyacına tamamen mutabıktır (uygundur).»

Cumhuriyet rejiminin henüz çiçeği burnunda iken, 1924' ün Mart ayında konuşan Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal'in bu sözleri ile 1930'un 30 Ağustosunda Sıvas'a erişen demiryolunun önünde konuşan Başvekil İsmet Paşanın sözleri biribirinin aynıdır:

«Bana şimendiferde esas politikamın ne olacağını sordukları zaman, bir karış fazla şimendifer demiştim. Bence şimendifer politikası her şeyden evvel yeni inşaat politikası idi.»

«Yap - İşlet»le Milli Politika Bağdaşmaz

Cumhuriyetin kuruluş döneminin değişmez simgesi olan demiryolları, 19. yüzyıl dünyasının büyük icadıdır. Osmanlı yönetimi de demiryollarına yönelmiştir. Fakat işe, kendi olanakları ile girişememiştir. Bunu bir tür «yap - işlet - devret» sistemiyle yabancı şirketlere ayrıcalıklar vererek yaptırabilmiştir.

1934'ün Ağustosunda, bu kez Elazığ'a varan demiryolunun önünde Nafıa (Bayındırlık) Vekili Ali Bey (Çetinkaya) işin geçmişini şöyle özetliyor :

«Türkiye'de ilk demiryolu, Kırım Muharebesinin (1854) ferdasında (başlangıcında) görülmeye başlamıştır Bunlardan öz vatanda kalan Aydın demiryolunun kuruluşu bu tarihe ka-

dar çıkar. Bundan sonra İzmir - kasaba hatları, Bursa-Mudanya, İstanbul - İzmit demiryolu inşası tecrübeleri ve nihayet Anadolu şebekesi gelir. Demıryolu inşa ve işletmesinde bu devirlerde hâkim olan sermaye ve bilgi kâmilen (tümüyle) yabancıya aittir. Memleket menabii (kaynakları) ve nüfusu bu uğurda istısmar edilmiştir (sömürülmüştür). Bu devirler şu suretle safahat arzeder (şu aşamalardan geçmiştir):

1) Yabancı sermaye ve yabancı el ile demiryolu yapmak, işletmek;

2) Yabancı sermaye ve yabancı bilgi ile yapılan işlere karışmak.

Bu iki usul imparatorluk devrinin bütün demiryol siyasetini hulasa eder (özetler).

3) Yabancı sermaye ve kredi esaslarıyla yapılan işlere Türk dimağ ve kolunun daha geniş iştirakıyla (katılmasıyla) demiryolu yapmak ve işletmek. Bu hal, istiklâl muharebeleri ve müteakıp (daha sonraki) senelere mahsus (özgü) olup bugün dahi son âsârı (örnekleri) görülür.

4) Nihayet Türk parası, Türk dimağı, Türk emeğiyle hem yapmak, hem işletmek. Bu netice ise, ancak Cumhuriyetin bariz feyzidir.»

Osmanlı döneminde açık seçik görüldüğü gibi, yabancı şirketlerle onların arkasındaki devletlerin ulaştırma davasına bakışı bizimkinden daha farklı olmuştur. Onlar Anadolu'nun ulaştırma işini Avrupa ile Ortadoğu'yu bağlayacak stratejik bir «köprü» olmaktan ibaret görmüşlerdir.

Cumhuriyet rejiminin demiryoluna bakışı tamamen değişiktir. Her şeyden önce doğuyu batıya, Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan bir sistemdir demiryolu. Ana güvencedir. Çünkü, İsmet Paşanın deyişiyle, «*İzmir'in servet ve emniyetinin her tehlikeden azade (uzak) olması. Sıvaslının yirmi dört saat sonra İzmir'i müdafaa edecek imkâna malik bulunmasıyla*» gerçekleşir. Bu olmadan başka politikalarda da başarı şansı düşüktür. İş bu çapta ortaya konulunca, demiryolu her şeyden önce bir «milli mesele» oluyor. Milli meselelerde ekonomik maliyet tasası ikinci planda kalır. Yine İsmet Paşa devam ediyor :

«*Milli devlet için şimendifer ihtiyacı milli vahdet (birlik), milli müdafaa ve milli siyaset meselesi, asırların muhassalası (birikmiş özü) olan milli istiklalin muhafazası (korunması) meselesidir.*»

Cumhuriyet yönetimi *işlere bir strateji ile bakma alışkanlığına* sahiptir : Demiryolunu sadece asker ve silah taşıyan bir çey olarak görmek yeterli olmaz. İş daha büyüktür. Çünkü bu, savunma ile ekonomiyi ülke çapında birleştirebilen tek projedir. Anadolu'nun tarıma dayanan, kapalı üretim yapısını değiştirecek bir maniveladır. Gidilmemiş, girilmemiş yerleri kendimiz için pazar haline getirebilir. Ekonomik ve siyasal coğrafyayı kontrol etmeyi ve değiştirmeyi sağlar.

Cumhuriyetin hemen başında bu politika cizgisi kesinlesiyor. Birkaç yıl içinde şu anlaşılır : Demiryolu gibi ucuz ve uzun ömürlü bir altyapı ağı olmaksızın ekonominin gelişmesi sağlam zemine oturamaz.

1923'te demiryolu hemen hemen yabancı şirketlerin elinde bulunan hatlar demek oluyordu. Cumhuriyetin demiryolu işini ele alış biçimi, hatların millileştirilmesini şart kılmıştır. Rejim buna girişmekte hiç zaman yitirmiyor. İsmet Paşanın ağzından bu kararlılığını dile getiriyor :

«Şimendiferleri devletleştirmekte milli siyasetçe, milli iktisatça o kadar çok faideler elde ettim ki, mümkün oldukça her yeni hattı devlete mal etmek vazifemdir. Devlet eline geçen şimendiferlerin hiçbir menfaat ve şart pahasına devlet elinden çıkarılmasına asla muvafakat etmeyeceğim (evet demeyeceğim). Geri gitmek hiçbir zaman kabul edebileceğimiz bir âdet değildir.»

Büyük çapta millileştirme demek, büyük çapta öz kaynak kullanmakta kararlı olmak demektir. Demiryolu politikası, Cumhuriyet yönetimi yabancılara verilmiş ayrıcalıkları 1920'li yıllarda geri almaya başladıktan sonra tümüyle yerli kaynak çizgisine oturur. Cumhuriyetin kuruluş döneminde devlet bütçelerinin vazgeçilmez iki amacından biri milli savunma ise, öteki de demiryolculuktur. 1931'de Bütçe Encümeni Reisi Hasan Fehmi Beyin (Ataç) deyişiyle,

«Geçmiş senelerin nafıa (bayındırlık) bütçesi tetkik buyurulursa (incelenirse) görülür ki, 20, 25, 30 milyona kadar inşaat parası olarak Nafıa Vekâleti bütçesine konulan tahsisat (ödenek) doğrudan doğruya Maliyeden Devlet Demiryolları idaresine teslim edilirdi. Bu idare bu para ile şimendifer yapmış ve şimendiferleri işletmiştir. 25, 30 milyonluk bir rakam ifade edecek kadar mühim olan bir tahsisatı hiçbir murakabeye tabi tutmaksızın (denetimden geçirmeksizin) sarfına müsaa-

de etmek (harcamasına izin vermek) yalnız Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğü bütçesine» tanınmıştır.

Şunu hatırlatmak gerekiyor : O tarihte devlet bütçesi 200 milyon lira kadardır. Ama ülkenin içinde bulunduğu koşullar, ekonomide karşılaşılan sürprizler bu «bir karış fazla şimendifer» çizgisini değiştiremez. Çünkü, demiryolu ülkenin bir numaralı öz işi sayılır. Bunu da bizim kadar kimse benimsemez, desteklemez. Yine İsmet Paşanın 1930'daki deyişiyle,

«Gayrı kabili tehir (ertelenmez) milli ihtiyaç için milletin bila kaydüşart (kayıtsız şartsız) tasarruf ettiği kendi kesesinden para araması gayet tabiidir. Hem niçin şimendiferlerimizi yapabilmek için Avrupa sermayesi teşne olsun? Milli şimendifer meselesi Mösyö Müller'in mütalaası hududu haricinde (görüş sınırları dışında) olan bir milli vahdet (birlik) meselesidir.»

«Yirmi Beş Yıl Sürecek Bir Yatırım Politikası»

«Bir karış fazla şimendifer» inancı 1930'larda hızlanarak sürüyor. Demiryolları böylece Cumhuriyetin ilk büyük çaplı inşaat hareketi oluyor. Yerli mühendis, müteahhit ve işçileri, bakım, onarım ve işletme kadroları oluşuyor. 1930'da bunu, Nafıa Vekili Recep Bey (Peker) açıkça söylemiştir :

«Ecnebi şirketlerin memlekette meşgul oldukları hat inşaatında, kendi vesait ve nezareti fenniyeleri cari olmakla beraber (kendi araçlarını kullanmaları ve işin teknik denetimini kendileri yapmakla birlikte), ikinci derecede müteahhitlerin Türk evlatlarından teşekkül ettiğini (oluştuğunu), aynı zamanda Türk sermayesi ve bilhassa bu sermayeye mesnet (dayanak) olan Türk milli bankalarının kredisi ile çalıştığını tespit etmek lazımdır. Bu suretle memleketimizin kuvvetli, haysiyetli (onurlu) ve liyakatli (yetenekli) iş grupları teşekkül etmektedir.»

1920'li yıllardan 1930'lara geçilirken demiryolculuk da daha kapsamlı ve ayrıntılı bir politikanın zeminini hazırlamıştır. Yol ağı ortaya çıktıkça, iş, demiryolculuktan daha geniş bir araştırma anlayışına doğru uzanmıştır. Ulaştırmanın entegre niteliği konuşulmaya başlanmıştır. Amaç demiryolu şebekesi ile yetinmek değil, ulaştırmanın ana iskeleti olan demiryollarını karayolları ile bütünleştirmektir. 1929'da «Demiryolları ve limanlar ile su işleri için 240 milyon lira tahsisat verilmesini»

öngören kanunun gerekçesi, işin çapının büyük tutulacağını dile getiriyor. Demiryolu, bir büyük ulaştırma şebekesinin ana damarlarını oluşturacağı gibi, «yirmi beş yıl» sürdürülmesi tasarlanan bir inşaat ve kalkınma hareketinin de motoru olmaktadır. O günün deyişiyle, «*Demiryolları için hükümetin istihdaf ettiği (hedef aldığı) birinci merhale (aşama) bitmiş sayılır. Bu kanun rûbu asır (çeyrek yüzyıl) devam edecek olan imar siyasetinin yeni bir safhasıdır*» 1930'un Haziranında, «*İnşa olunacak şose ve köprüler*»le ilgili kanunun görüşülmesinde, Recep Bey bu noktanın üzerinde tekrar duruyor :

«*(Hedef) yeni vatan idare merkezini garpta (batıda) İstanbul, Trakya ve Edirne hududuna ve İzmir limanına, şarkta (doğuda) Rus, İran hudutlarına kadar bağlamak ve cenup (güney) ve cenubu şarki (güney doğu) istikametlerinde (yönlerinde) Suriye ve Irak hudutlarına doğru temdit etmek (uzatmak), bu suretle şarkı, garbı, şimal (kuzey) ve cenubu yapısı kuvvetli ve seri vasıtaların (hızlı araçların) hareketine müsait (uygun) olacak, demiryollarından sonra süret ve emniyetle ve devamlı suretle harekete müsait olacak şoselerle (karayollarıyla) biribirine bağlamak olacaktır. Bunlar ilk ana şebekeyi vücuda getirecektir. Milli şoseler mutlaka altı temelli şoseler olacaktır. Milli şoselerin düşmek ihtimali olan tehlikeli yerlerde etrafı korkuluklu olacaktır. Hasılı (özetle), bütün dünyada şose denildiği zaman hatıra gelen bir muvasala vasıtasının (ulaşım aracını) haiz olması lazım gelen evsafta (niteliklerde) şoselerimizi yapacağız.*»

Her Yere Varmak, Her Yeri Biribirine Bağlamak

Yol ağının ortaya çıkması, bazı önemli değişikliklerin olması demektir. Bunlardan birisi, vaktiyle erişilemeyen yerleri erişilir, yani yönetilir kılmak ve özlemleri gidermektir. Bir başka değişiklik de iş ve yaşam temposunun değişmesidir. Hız anlayışının değişmesi ve ülkenin yeni, daha hızlı bir döneme geçişidir. Denizli Mebusu Mazhar Müfit Beyin (Kansu) 1933 Nisanındaki sözleri, Cumhuriyetin 10. yılında, demiryolları sayesinde yönetimin «yönetme alanı»nı genişletmekte ve yaşamın temposunu hızlandırmakta önemli dönemeçleri geçtiğini belgelemektedir:

«Bundan yedi sekiz sene evvel sekiz günde Kayseri'ye, on iki on üç günde Sıvas'a gidebiliyorduk. Yirmi iki günde Elaziz'e gittiğim vardır. Elaziz'e gittiğim ve orada bulunduğum zaman kalbimde yanan, acaba buralarda da bir şimendifer düdüğü duyulur mu arzusu idi. Allah bizi bu arzuya muvaffak etti (başarıyla ulaştırdı).»

Yol ağı ortaya çıktıkça, başka önemli değişiklikler vardır. Denizlere artık birkaç koldan çıkılabilmektedir. Bazı demiryolu hatları ekonomide işbölümünün ve gelişmenin özel damarları olarak kurulmaktadır. «Kömür yolu, bakır yolu» gibi hatlar oluşmaktadır. Bu aşamaya 1930'lu yılların ortalarında erişilir. Artık demiryolu yeni bir sanayi hamlesi yapabilmek için zemindir. Önce büyük çaplı ulaştırma ağını kurarsanız, bunun üzerinde önemli bir hareket yaratabilirsiniz. Köydeki hammaddeyi alıp götürüp sanayi malına dönüştürecek ve sanayi malını alıp getirip köyde satacak olan hereketi. Fakat, demiryolu sadece bunu sağlamakla da kalmaz. «Gidilemeyen topraklar»ı ülkenin ekonomik ve siyasal sınırlarına katabilmenin de yoludur. Cumhuriyet yönetimi, demiryolunun Diyarbakır'a erişmesini biraz da böyle görür. 1935'in İkinci Teşrininde (Kasımında) Fevzipaşa - Diyarbakır hattının açılışını yapan Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya erişilen noktayı özetliyor :

«Bilirsiniz ki, şimendifer siyasetine Cumhuriyetin ilk yıllarında ve İsmet Paşa Hükümeti zamanında başlanmıştır. Bu siyasetin ilk hedefi Ankara'dan başlayarak, Kayseri'den geçmek üzere Sıvas'a, ve Samsun'dan başlayarak yine Sıvas'a varmak ve kömür havzasını İç Anadolu'ya bağlamak ve Akdeniz kıyılarından bakır madenine erişmek ve Kayseri - Ulukışla ile Kütahya, Balıkesir aralarını birleştirmek idi. Hemen on seneye varan bu devre içinde sırasıyla bahsedilen hatlar yapılmış ve bugün kömür ve bakır yollarının işletmeye açılmasıyla istenilen gaye (amaç) elde edilmiştir. 2628 km.'ye baliğ olan (varan) bu yeni demiryolu şebekesi için devlet hazinesinden 282.300.000 lira sarf edilmiştir. Ortalama hesap ile, her seneye 23.525.000 lira masraf ve 219 km. yol düşmektedir.»

Veda Töreni

Demiryolu hareketinde dönüm noktası, 1930'da Sıvas'a erişmek ve Erzurum yolunu açmak olmuştu. Anadolu'nun stra-

tejik tepelerinden birisi ve belki de en önemli kapısı olan Sıvas'a varmak, Cumhuriyet yönetiminin yerleşmesi bakımından simgesel olduğu kadar da pratik bir değere sahipti. Bu noktaya yeni yol yaparak varılmıştı. Bunu tamamlayan çaba da millileştirmelerdir

Demiryolu yapımı hedeflerine varırken, millileştirme de 1937'de tamamlanıyor. Ağa son katılan parça şark demiryolları, yani, Trakya hatlarıdır. 1937'de demiryolu politikası, artık gelecekte muhasebesi yapılacak derecede bir bütünlüğe erişmiş görünüyor.

«*Avrupa hududundan ta Türkiye'nin öteki hududuna kadar giden şimendiferin satın alınma meselesi tesadüfen Bay Ali Çetinkaya'nın, Bay İsmet İnönü'nün, Bay Recep Peker'in kendi marifeti olarak yapılabilmiş bir eser olmaktan çok daha büyük bir şeydir. Anadolu hattı için devletler Türkiye'nin eline geçmesin diye hayli siyasi tedbirler almışlar ve Adana mıntıkasında bulunan bütün hattı satın aldığımız zaman bunu elde etmek için pek çok zorluklar çıkmıştır. Parayı ödediğimiz halde, bunu fiilen işgal edebilmek için büyük güçlüklerle karşılaştık. Nihayet Şark hattı kalmıştı. Cumhuriyetin 13., 14. senelerinde büyük münakaşalardan (tartışmalardan) sonra bunu da tahakkuk ettirmiş (gerçekleştirmiş) bulunuyoruz. Bu hat askeri ve siyasi noktainazardan (açıdan) da hususi bir ehemmiyeti haizdir (özel bir önemi vardır). Bu sözleri bizi istikbalde (gelecekte) (bu işin) zayıf tarafları için tenkit (eleştirme) lütfunda bulunacak nesillere (kuşaklara) cevap vermek için söylüyorum.*»

1937 Nisan ayında Başbakan İnönü bunları demiryolu politikasının veda töreninde söylüyor gibidir. 1924'te Gazi Mustafa Kemal'in özlemli bir deyişle «*refah ve umran yolu*» dediği demiryolu, artık ana damarlarıyla ortaya çıkmış, tarihin akışı Cumhuriyet rejiminin belki de en başarılı politikasını bu noktada tamamlanmıştır. 1939'da Ulaştırma Bakanı Ali Çetinkaya' nın,

«*Demiryolları 1934'te 4000 küsur km uzunluğunda iken, şirketlerden satın aldıklarımız ve inşa ettiklerimizle birlikte bugün 7000 km'ye varmıştır. Devletin en iyi işleyen müessesesi haline gelmiştir*» diyerek yaptığı gözlem, Cumhuriyet kadrolarının demiryolu politikasının başarısına özel bir duygu ile baktıklarını da dile getiriyor. Bunun nasıl bir duygu olduğu, aynı tarihlerde, 1938'in Haziranında Muş Mebusu Hakkı Kılıçoğlu' nun söylediklerinden okunabilir :

«Hatırlarsınız, bir vakitler demiryollarında Türkler çalıştırılmazdı Çünkü, Türklerin bir şeye kabiliyet ve kudreti olmadığı propagandasında bulunurlar, ekarte ederlerdi. Ermeniler, Yahudiler veya ecnebiler bu iş alınırlardı. Fakat, demiryolları Devlet Demiryolları olduktan sonra, bunu Türklerin Almanlar zamanından daha iyi idare ettiklerini bütün dünya gördü. Şimdi, elektrik işlerini de Fransızlardan daha iyi idare edecekler ve bunu ispat edeceklerdir.»

Cumhuriyet demiryollarıyla birlikte «bir karış fazla şimendifer» çizgisini izleyip, büyüyüp on beş yaşına geldiğinde, böylece yeni ve ortak bir duyguyu da büyütmüştü : Demiryolu demek, insanın kendini kanıtlaması, onurunu kazanması demek oluyordu.

«SAKLANACAK VE GÜVENİLECEK PARA YALNIZ TÜRK PARASIDIR»

Vergiler ve Tekeller

Cumhuriyet ilan edildiğinde, yönetim iktisat araçlarına sahip değildir. Yeni rejimi simgeleyen ilk araç bütçe olur. Vergi almak demek, devlet olmaya başlamak demektir. 1924 Bütçe Kanunu, «*Vergi tahsilatının keyfi olamayacağını, kanunla mezuniyet verilenler dışında vergi. vs tahsiline emir verenlerin Hiyaneti Vataniye Kanununa göre cezalandırılacaklarını*» söyler.

Cumhuriyet rejiminin inanıp benimsediği ilk ilke devlet ekonomisinin sağlamlığıdır. Devlet ekonomisi deyince akla önce maliye gelir. Maliye mutlaka sağlam olmalıdır. Bütçe kontrol altına alınabilmelidir Devletin ödemeleri sağlam temele oturmalıdır. Bu yapılabilirse, esaslı bir yenilik yapılmış olacaktır. Rejim de esaslı bir güvenceye kavuşacaktır. 1926'nın Teşrinisani (Kasım) ayında Başvekil İsmet Paşanın TBMM'ndeki deyişiyle,

«*Geçen sene mali noktainazardan (yönden) sıkıntı geçirdik. Bu sıkıntı, geçmiş senelerin açık bütçelerinin biriktirdiği bir netice idi. Milletimizin tarihinde her nevi ıslahata tevessül olunmuştur (yeniliğe girişilmiştir). Fakat, Türkiye'de yapılamayacak ıslahat başlıca mali ve iktisadi ıslahat zannolunuyordu (sanılıyordu). Memleketin iktisadiyatına (ekonomisine) mani olan kusurların izalesi (giderilmesi), o iktisadiyatı ıslah edecek olan çarelerin bulunması, milletin hazinesine kudret temin etmek için vergi vermek telakkisinin (anlayışının) kabulü devrinize şeref veren mevzuattandır.*»

Bütçe devletin kendine çekidüzen vermesine ve devletliğini göstermesine hizmet eder. Açık bütçeler, Cumhuriyet yö-

netimince benimsenmez. Dönem dönem savaşların geride bıraktığı yıllar, açık bütçelerle yaşanmış olan yüksek enflasyonlarla geçmiştir. Cumhuriyet yönetimi için, sağlam ekonominin kilidi *denk bütçe* ilkesidir.

İlk yıllarda, bütçeleri denk bağlayabilmek çetin bir iştir. Barış dönemi, yeni bir devlet yapısı oluşturmanın zorunluluğunu da birlikte getirince, devletten beklenen hizmetler artmıştır. Ama kaynaklar artmamıştır. Hatta azalmıştır. Devlet hizmetlerini sağlam bir maliyeye dayanarak yapmak, Cumhuriyet yönetimi için ne kadar kaçınılmazsa, bu hizmetleri karşılayacak yeni kaynaklar bulmak da öyle zordur.

«Masarifi umumiyeyi (kamu harcamalarını) devletin bugün yalnız irat üzerinden alınmakta olan vergilerle ifasına (yapmasına) ve yalnız bu vergilerin temin ettiği hasılat ile iktifaya (yetinmeye) hiçbir veçhile imkân görülmemektedir.»

Teşrinisani 1341 (Kasım 1925) tarihli *Eğlence ve İstihlakatı Hususiye (Özel Tüketim) Vergisi Kanununun* gerekçesi, bütçe üzerinde bu kaynak sıkıntısından doğan baskıyı dile getirmektedir. Ancak, gelir kaynaklarının kıtlığı, Cumhuriyet yönetimini hiçbir biçimde bütçe açıklarını dış borçlanmayla kapatma yoluna yöneltmez. Yönetimin gözünde, bu yolu benimsemek, imparatorluğun kaderine yeni devleti de ortak etmek demektir.

«Bütçe açıklarının birçok seneler daima istikrazatı hariciye (dış borçlanma) ile kapatılmasının âdeta müteamil bir usul (gelenek) haline getirilmesini, şimdiki vaziyeti maliye (mali durum) üzerinde icrayı tazyik eden (baskı yapan) esbabın mühimlerinden (önemli nedenlerinden) biri olmak üzere zikredebilirim (belirtebilirim). Fakat bu kapıyı bendeniz değil, hükümeti milliye (ulusal yönetim) teşekkül ettikten (kurulduktan) beri kapamış bulunuyoruz. Bütçe açıklarımızı örtmek için hariçten istikraz edip (dışarıdan borçlanıp) varidatımızın (gelirlerimizin) bir kısmını oraya tahsis etmek (ayırmak) ve gelecek sene evvelki seneden daha elim (azaplı) bir vaziyete girmek gibi sakim (hastalıklı) bir siyaseti maliye (mali politika) hükümeti milliye devrinden, yani 1336 (1920) tarihinden beri takip edilmemiş (izlenmemiş) bir yoldur ve bu kapı ilelebet (sonsuza kadar) Meclisi Âlice (yüksek meclisçe) kapanmıştır.»

Maliye Vekili Hasan Bey (Saka), 1926 Mayısında tabloyu çizmiştir.

Denk bütçe ilkesinin, üzerine basa basa söylenilmeye başlanması 1927'den sonradır. 1927 yılı, ekonomide yeni kurumlaşmaların başlatıldığı bir dönemeçtir. «Sağlam maliye» anlayışının ve ciddi devlet yönetiminin önemli simgelerinden birisi olan Muhasebei Umumiye Kanunu da 1927'de ele alınmıştır. O yıl, Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey (Renda), yönetimin bütçe ilkesinin artık yerleştiğini dile getirir :

«Bizim düsturu hareketimiz (çalışma ilkemiz) şudur : Daima mütevazin (denk) bir bütçe ile idare olunmak (yönetilmek), varidatımızdan (gelirlerimizden) fazla masraf yapmamak, borçlarımızı ödemek, tediyatımızı (ödemelerimizi) tamamıyla (tümüyle) ve muntazaman (düzgün biçimde) yapmak, her bütçeden ziyade (daha çok) müsmir (etkin) bütçelere ehemmiyet (önem) vermek.»

1924'ten sonra bütçeleri denk bağlayabilmenin yollarından biri inhisarlar (mali tekeller) olur. Tütün, tuz, şeker, petrol, kibrit, alkollü içki, PTT gibi alanlar gelir kaynaklarıdır. Bir yandan da vergi yapısı değiştirilir. Muamele tipi vergiler benimsenir. 1929'dan sonra büyük bir vergi kaynağı beklenmektedir: Gümrük vergileri. Artan vergilerin akılcı ve ciddi bir devlet yönetimi ile bütçeyi hep denk tutacağına inanılmaktadır. 1929'da Maliye Vekili Saracoğlu Şükrü Beyin deyişiyle,

«Vergileri azaltmak suretiyle hayat pahalılığına çare aramak demek, evvela bir lokma bir hırka dünyasına dönmek demektir. Türkiye birkaç seneden beri vergi verir ülkeler listesine ancak karışabilmiştir ve bu listenin Bulgaristan'la beraber henüz sonundayız. Adam başına aldığımız vergi iki İngiliz lirasına baliğ olmamıştır (ulaşamamıştır).»

Paranın Değeri Düşerken

Cumhuriyet yönetiminin duyarlı olduğu, çekindiği şeylerden birisi de paranın değerini yitirmesidir. Osmanlılığın son dönemi, paranın ve imparatorluğun birlikte düşüşü olmuştur. 1. Dünya Savaşından sonraki Almanya'nın, Avusturya - Macaristan'ın kaderleri de bunun örnekleridir.

Savaş, paranın değerini silen bir ortamdır. Savaştan yenik çıkan ülke için özellikle bu böyledir. Ancak, paranın değerini yitirmesi savaşın bitişiyle sona ermez. Bir ülkenin savaş sonu

tablosu bu yönde çeşitli tuzaklarla doludur. Yıkık ve yoksul bir ülkede ise, parayı değerli tutmak başlıbaşına büyük iştir, hatta şanstır.

«İstiklal Harbi zaferle intaç edildiği gün ... memleketimizin iktisadiyatı noktainazarından istihsal kudretini çok azalmış buluyorduk. O kadar ki, harbi zaferle intaç ettiğimiz gün hariçten celbettiğimiz emteanın mukabili olan ihracat emteamız namına elimizde çok bir şey bulunmadığını harbin bitmesiyle beraber görmüş olduk.

İstiklal Harbinden sonra giriştiğimiz iktisadi mücadele yalnız o sene istihlak ettiğimiz emteanın, Avrupa emteasının, harici emteanın ihtiyacımıza tekabül eden miktarı değil, bir de yangınların, harplerin silip süpürdüğü istoku da mümkün olduğu kadar tedricen vüs'umuz dahilinde yapmak mecburiyetinde idik. Alalade senelerde inşaat malzemesi olarak memlekete gelmesi lazım gelen eşya haricinde harplerin, yangınların, ihmal ve teseyyübün bırakmış olduğu yaraları tamir etmek için fevkalade bir ithalat dahi yapmak zaruretinde idik.

İmparatorluk tarafından çıkarılmış olan evrakı nakdiyenin bütün mesuliyeti milli hükümete kalmış olmasıdır. Bu paradan hudutlarımız haricinde kalmış olan parayı tıpkı bir borç senedi gibi alnımızın teri ile kazanacağımız ihracat emteasıyla ödemek mecburiyetindeyiz. Bu da anormal ve gayrıtabii bir ihtiyaçtır. Arz ettiğim yüklerin çok ağır olması Türk parası üzerinde tabii olan tesirini gösterdi. Ve seneler geçtikçe Türk parasının kıymetinin tedricen sukutu gibi bir manzara ile karşı karşıya kaldık.»

1930 Eylülünde Maliye Vekili Saracoğlu Şükrü Bey, Cumhuriyetin kurulduğu anda devraldığı sorunları sayıyor : Ülkenin üretim takati çok zayıftır. Ama gereksinmeler çok büyümüştür. Ülke, normalin üzerinde bir tüketim ve hatta stok yapmak zorunda kalmıştır. Bunlardan başka, bir de Osmanlı İmparatorluğunun borçlarını ödeme zorunluluğu vardır. Böyle bir ekonomide paranın değeri sürekli olarak düşer. Nitekim, 1929'a kadar yavaş yavaş düşmüştür.

Bu tablo gelişmiş bir ülkenin ekonomi tablosu olsa, paranın değerini yitirmesine geçici gözle bakılabilir. Paranın değerindeki geçici bir düşüşün ülkenin kendini toparlamasına engel olmayacağı, hatta belki de toparlanmayı kamçılayacağı bile düşünülebilir. Ama, Türkiye Cumhuriyeti gelişmiş bir ülkenin ekonomi yapısına sahip değildir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki sorun-

ların gerisinde, daha köklü bir gelişmemişlik tablosu vardır. Tablodaki sorunlar geçici değildir

Bunun aynası, ekonominin hiç küçülmeyen dış açığıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında «uluslararası serbest piyasa» karşısında kalan ve bu piyasanın etkilerine karşı koyamayan Cumhuriyetin ekonomisi dış açıklardan kurtulamaz.

Oysa, Cumhuriyet yönetimi dış açıklardan rahatsızlık duyar. Bunların Osmanlı İmparatorluğu'nda yaratmış olduğu sonuçların, kurulmakta olan Cumhuriyette de ortaya çıkmasından çekinir. Dış açıkların, Cumhuriyet düzeninin amaçları ile bağdaşmazlıklara yol açacağından çekinir. Çünkü, ekonomisi gelişmemiş bir ülkede dış açık hafife alınacak bir şey değildir. Ciddi sonuçları vardır. Cumhuriyet yönetimi bunları biliyor. 1931'de İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey (Özkan) açık seçik anlatıyor:

«*Eğer bir millet istihsal (üretim) hususunda geri ise teknik amiller (güçler) hususunda ilerlememiş ise, o memleketin muvazenesini (dengesini) vücuda getirmeyi beynelmilel mübadelenin (uluslararası piyasanın) nazımlığına (düzenleyişine) terk etmek, o memleketin harabisine (yıkılışına) göz yummak olur. Her sene bilanço açığını milletin öteden beri toplamış ve asırlardan beri biriktirmiş olduğu menkul kıymetlerle ödemek mecburiyetine düşer. Açık, senelerce devam ettiği takdirde memleket dahilinde mücevherat ve müzeyyenattan (süsler ve değerli eşyalardan), ev ağırlıklarından başlayarak, nihayet o memleketin şimendiferlerinin, bankalarının, ticari ve sınai teşebbüslerinin, arazinin ecnebilere geçmesine kadar varabilir.*»

Bir ülke, üretimde ve teknolojide sağlayabileceği satın alma gücünden yoksun olur, üstelik «uluslararası serbest piyasa» karşısında kalır ve bunun kurallarına göre yönetilirse, sonuç yıkımdır, diyor M. Şeref Bey. Dış açık, sürekli hale gelir. Bu açığı kapatabilmek için varını yoğunu başkalarına satmak zorunda kalır. Cumhuriyet yönetimi bu tabloyu sevmez.

Her şeyden önce, ülke ekonomisinde birikmiş olan sermayeyi bir elden ötekine geçiren ve yurtdışına transfer eden «*dış açık mekanizması*» hoş bir şey değildir. Bu, ülkede birikmiş her şeyi başkalarının varlığı haline getiren bir mekanizmadır ve süreklidir.

Dış açıkla süreklilik kazanan sermaye transferine «sermaye kaçışı» demek daha doğru olur. Dış açık ekonominin normal

özelliklerinden birisi haline geldiği zaman, bu kaçış normal ölçülerde olur. Fakat, ülke olağanüstü bir durumla karşı karşıya kaldığı zaman, sermaye kaçışı normalin ötesinde hızlanır. Bunun ekonomide etkisi yıkıcı olur. «Normalleşmiş» olan dış açık, zaten paranın değerini sürekli olarak düşüren bir etki yapmaktadır. Fakat, olağanüstü bir durumda baş gösteren sermaye kaçışı ile bu düşüş hızlanır. Bu ise, ekonominin ayarını iyice bozar. Her şeyden önce, sermayenin kaçtığı bir ülkede denk bütçe yapmak olanaksızlaşır Böyle bir durumda ekonominin komuta merkezi çalışmıyor demektir.

Her Şey 1929'da Başlarken

Dünya buhranı bütün bu gözlemleri doğrulayacak biçimde gelir. Cumhuriyet yönetimi 1929 yılına iyimser girmiştir. Lozan'da kabul edilmiş bazı sınırlamalar, 1929'da kalkacaktır. O yıl, ekonomide karar alma gücü artık tümüyle Cumhuriyet yönetiminin ellerinde olacaktır. Yönetim kendi gümrük ve dış ticaret rejimini kendisi düzenleyebilecektir. Bunun bir anlamı, 1929'dan sonra gümrük vergilerinin devlet için yeni ve önemli bir gelir kaynağı olması demektir.

Ne var ki, 1929 ters ve tuhaf sürprizlerle dolu bir tarihtir. Yılın son aylarına kadar dünyada buhranın işareti yoktur. Fakat, Türkiye'de yeni gümrük ve dış ticaret rejiminin yürürlüğe gireceği belli olduktan sonra mal ve döviz spekülasyonları başlar. O yıla kadar süren «serbest dış ticaret»in yerini, ılımlı oranlarda da olsa, dış ticarette korumacılık alacaktır. O tarihte iğneden ipliğe kadar birçok şeyini dışarıdan alan Türkiye'de, artık ithalat pahalılaşacaktır. Bu, yıllardır söz konusu olmayan bir spekülasyon ortamı yaratır. Döviz kıtlaşır ve pahalılaşır Türk parasının değeri, herhangi bir ekonomik nedenle açıklanamayacak biçimde ve kısa süre içinde düşer. Düşüş süreklidir.

«İktisat endişesi bütün zihinlerde belirmiştir. Masum ruhlar kendi 10 lirasını tehlikeden kurtarmak için döviz tedarikine (bulmaya) kalkmışlar ve herkesin aynı telaşı ile kendi 10 lirasını değil, evini, dükkânını, tarlasını, istikbalini tehlikeye atacağını fark edemez olmuşlardır. Milli paranın altına nazaran (göre) sabit (değişmez) kıymet alması

bütün kuvvetimizle varmaya çalıştığımız hedeftir. Milli paranın düşürülerek ortadan kaldırılması değil, daha ziyade (çok) kıymetlendirilerek altına bağlanması hedeftir. Bizim düşündüğümüz başlıca tedbir memleketin tediye muvazenesinde (ödemeler dengesinde) açıktan kurtulmaktır. Bu memleket bütün vatandaşların her vasıta ile kazanıp harice (dışarıya) mal ve sây (emek) olarak gönderdiği kıymetten daha fazla hariçten kıymet almayacaktır.»

Başvekil İsmet Paşanın 1929 sonlarındaki konuşması, dünya buhranı başlamadan çok önce, Türkiye ekonomisinde sıkıntının başladığını gösteriyor. Ama, sıkıntının nedenleri bambaşkadır. Ekonomide yoksul ve birçok şeyden yoksun bir ülkede yeni bir sermaye kaçışı hareketi başlamaktadır. Türk parasından kaçış, bunun ilk işaretidir. Böylece, 1929, Cumhuriyetin önemli boyuttaki sermaye kaçışıyla ilk karşılaşması olmaktadır. Cumhuriyetin ekonomideki gücünü sınayan bir gösteri gibidir.

Türkiye için dünya buhranı erken başlamış olur. Buhran bilinmedik bir şey olarak değil, yaratacağı rahatsızlıklar (Osmanlı döneminin akıllara yerleştirdiği tatsız deneyimler sayesinde) iyi bilinen bir senaryo gibi görünmüştür.

Cumhuriyet yönetiminin ekonomide baş gösteren sıkıntıyı göğüslemeye karar verirken bir durum değerlendirmesi yaptığı da anlaşılıyor. Ekonominin yapıca zayıflığı sürerken «serbest piyasa» düzenini sürdürmek veya daha «liberal» bir düzene yönelmek, yönetimi için riski çok yüksek bir politika lüksü sayılmıştır. Çünkü, bu yolda bir tutum izlemek, yönetimin duyarlı olduğu iki önemli noktada zayıf kalmayı kabul etmek olacaktır. İki noktadan birisi dış açık, öteki bütçe açığıdır.

Yönetimin 1929'da şunu düşündüğü görülüyor : Dış açıkla döviz kuru yapışık kardeşlerdir. Dövizin değerini etkileyen her şey dış açığı etkiler. Dövizin değerini etkileyen her şey Türk parasını da etkilemektedir. O halde, işin anahtarı dövizdedir. Dövizi serbest bırakırsak, isteyen istediği fiyattan istediği kadar döviz almaya girişsin dersek, ne dış açığı kapatabiliriz, ne de bütçe açığını. İkisini de koyvermek olur bu. Fakat, dövizin ne kadar ve kimlerce kullanılacağına biz karar verebilirsek, o zaman dış ticaret açığını kapatma olanağı doğar. Dövizin yönetimini elde tutmak, Türk parasının yönetiminde de büyük kolaylık sağlayacağı için, bütçeyi denk tutmayı da başarabiliriz.

1929/30'da, bu koşullarda verilen karar budur. Kararın

adı Türk Parasını Koruma Kanunu (yani, Kambiyo Kontrolü) ve dış ticaret kontrolleridir. 1930'un Şubat ayından başlayarak, ekonominin dış ve iç açıklarını silmeyi amaçlayan politika, bütün öteki düşüncelerin önüne geçer. Saracoğlu Şükrü Bey 1930'un sonbaharında bu politikayı özetlerken, artık bu yönde mesafe alınmaya başlanmıştır.

«Bir yanık, bir alev memleketin her tarafını sarmıştır. Manisa'dan köylüler ceplerindeki dört kuruşu İngiliz Lirasına tahvil etmek (çevirmek) için İzmir'e şitap (akın) etmişlerdi. Beş ay sonra lazım olan İngiliz Lirasını bugünden satın almak için pek fazla tehalük (aşırı istek) göstermişlerdi. Bu panik devresinde derhal âcil (ivedi) tedbirler almak lazım geliyordu. İcap ediyordu (gerekiyordu) ki, Türk parasının nedreti (kıtlığı) bu memlekette kendini hissettirsin. Almış olduğumuz ilk tedbirler Türk parasını koruma tedbirleri idi. Yani Türk parasının sukuttan vikayesi (düşüşten uzak kalması) tedbirleri idi. Paranın ne sukutu (düşüşü), ne suudu (yükselişi) memleket iktisadiyatı (ekonomisi) için iyidir.»

1929, Türkiye ekonomisi için bir «sermaye kaçışı örnek olayı» yaşanarak geçmiştir. Yönetim 1929'u atlatmak için Türk parasının değerini piyasaya bırakmamaya ve denk bütçe ilkesine sıkı sarılmaya karar vermiştir.

1930'a kadar, Cumhuriyet yönetimi kendi «para otoritesi»nden yoksundur. Ülkenin para ve kredi işlerini yönetecek bir devlet bankasının kurulacağından hep söz edilir. Ama, hep «içinde bulunduğumuz sene» kurulacağı söylenen banka, bir türlü kurulamaz. Sonunda, 1929'un getirdiği buhran bunun kurulmasını kaçınılmaz noktaya getirir. 1930 Haziranında TC Merkez Bankası zorlanarak kurulur. Fakat uzun süre önemli yönetici rolünü üstlenemez.

1930'un Şubatındaki Türk parasını koruma kararı ile birlikte, kararnamelerle yürütülen bir para yönetimi başlar. İşin kilidi kambiyo kontrolünün yönetimin elinde bulunmasıdır. Yönetim bu kontrolü «piyasa» ile paylaşmaz. Döviz kurunu kendisi saptar. Dövizi kimin kullanacağını kendisi belirler, belge ile dağıtır. Bütün dövizler yönetimin elinde toplanır, oradan dağıtılır. Bu işi 1932 yılı başından sonra Merkez Bankası yapar.

Cumhuriyet yönetimi bir yandan kambiyo kontrolünü sürdürür ve dış ticaret açığını kapatırken, bir ilkeye sıkı sıkı

bağlıdır : Devalüasyon yapmaz. Bu ilkeden hiç ayrılmaz ve bunu her fırsatta vurgular:

«Karar, milli paranın kıymetini her ne pahasına olursa olsun, ne şartla olursa olsun muhafaza etmektir. Cumhuriyet hükümetinin milli meselelerde ve milli iktisat meselelerinde başlıca kudretlerinden birisi, kendi karar ve mülahazası (görüşleri) haricinde (dışında) milli paranın kıymeti gibi nazik bir mevzu üzerinde tesadüfi bir hal olmasına (duyarlı bir konunun raslantılara kalmasına) imkân bırakmamasıdır.»

Başvekil İsmet Paşanın 1933'teki sözleri, yönetimin dünya buhranı sırasında sürdürmekten hiç ayrılmadığı «sağlam para» çizgisidir.

Buhran Yıllarının Getirdiği Sıkıntı

Ne var ki, ekonomik buhranın başlaması ve derinleşmesiyle birlikte bütçe bir makasın içinde kalır. Devlet gelirleri azalmaya başlar ve dış ticaretin daralması gümrük vergilerinin katkısını sınırlı tutar. Dünya buhranı mal fiyatlarını düşürür. Dış ticarette ve her alanda vergi hasılatı yetersiz kalır. 1931'de, tablo pek iç açıcı değildir. Eskişehir Mebusu Emin Bey (Sazak) köylünün durumundan hareketle sıkıntıyı şöyle dile getirir :

«Köylümüz hükümetin yardımına muhtaç bir vaziyettedir. Mesele çok hassastır. Bu sarsıntıdan gelecek sene memleket kurtulamaz. Bu sene belki hükümet 10 miylon lira verip buğday depo etmeye mecbur olacaktır. Ondan sonra, arkası kıtlıktır. Hükümetin vaziyeti bu sene çok hassastır. Vekil beyler buradan bir saat bile ayrılacak vaziyette değildirler.»

Dünya buhranı derinleştikçe, Türkiye'de sıkıntının her yıl biraz daha arttığını Cumhuriyet yönetimi de içtenlikle dile getirmiştir. Yönetimin üslubu, sıkıntılı tabloyu gizlemek veya tozpembe göstermek değildir. Yönetim ve üslup ciddidir. Buhranın iyice derinleştiği 1932 yılında Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey (Renda) devlet bütçesini sunarken şöyle söylüyor:

«1932 mali senesine ait bütçe, normal bir sene içerisinde yapılmamış bir bütçedir. Esasen geçen sene, yani 1931 senesi içinde yaptığımız bütçe de normal bir sene içinde yapılmış bir

bütçe değildir. Hükümet yalnız hayati olan (yaşamsal) hizmetleri görmek ve icrası kabili tehir olan (uygulanması ertelenemeyecek) hizmetleri tehir veya tayyetmek suretiyle (erteleyerek veya tümüyle kaldırarak) masrafı asgari hadde (olabileceğin en azına) indirebilmiştir Bütçeyi tertip ederken (düzenlerken) üzerinde ehemmiyetle tevakkuf ettiğimiz (önemle durduğumuz) nokta ve mebdei hareketimiz (hareket noktamız) şu olmuştur : kendi varidatımızla (gelirlerimizle) kendi masrafımızı kapamak, bu suretle cihanşümul (dünya çapındaki) krizden milli ve mali bünyemiz sarsılmadan çıkabilmek. Bunu yapabilmek için de ancak kendi varidatımız kadar masraf yapmak lazımdı.»

Aradan bir yıl geçer. Buhran biraz daha artarak en derin noktasına varmıştır. 1933'ün Mayıs ayında, TBMM'nin Bütçe encümeni (komisyonu) durumu oldukça açık biçimde ortaya koyar :

«1932 mali senesine sağlam bir nakit vaziyetiyle (para tablosuyla) girilemeyeceğini geçen sene kayıt ve işaret etmiştik (belirtmiştik). Filhakika (gerçekten), 1931 mali senesinin hitamında (bitiminde) evvelki seneler bütçe tatbikatının (uygulamasının) teraküm ettirdiği (biriktirdiği) nakit açığı mühim bir rakam ifade etmiştir. Nakit açığının tamamen izalesi (giderilmesi) 1932 mali senesinde bu yolda sarf edilmiş olan emek ve gayrete (çabaya) 1933 mali senesinde de devam ile mümkün olabileceğinden, nakit vaziyetinin tam bir tevazün (denklik) halinde bulundurulmasını temenni ederiz (dileriz).»

Bir yıl daha geçtikten ve yönetim buhran karşısında başarı sağlamaya başladıktan sonra, durumu 1934'ün Temmuzunda bu kez Başvekil İsmet Paşa özetler :

«Geçen yılın ilk aylarında bütçenin sene sonunda nasıl kapanacağını tahmin etmek (kestirmek) mümkün değildi. 1933 bütçesinin hemen tamamen mütevazin (denk) bir halde tahakkuk etmiş (gerçekleşmiş) olduğunu bugün söyleyebilmek, derin memnuniyetimizi (hoşnutluğumuzu) mucip olacak (sağlayacak) zevkli bir vesiledir.»

İzlenen bütçe politikası yeterince açık seçiktir. Osmanlı döneminde devlet bir girdabın içinde kalmıştı: Açıkları dışarıdan borçlanarak kapatıyor, bunun sonunda, vergi hasılatını borç ödemeye ayırmak zorunda kalıyordu Bu çizgi gitgide Osmanlı toprağında vergiyi de alacaklılar adına yabancıların toplamasına kadar varmıştı.

Özveri Ne Demektir?

Cumhuriyetin bütçe ve para yönetimi çizgisi, bu girdaptan hızla uzaklaşma politikasıdır Politikanın dayandığı iki ilkeden birisi dış açıklardan sakınmak. bu amaçla «ne bahasına olursa olsun» bir döviz ve dış ticaret kontrolü yürütmek ise, ikincisi de vergi almaktır. İlki de ikincisi de özveriye katlanmak demektir. İlki de ikincisi de, eninde sonunda halk kitlesinin özverisidir.

1923/24'ten sonraki yıllar bütçe disiplininin, kamu gelirlerinin kurumlaşmaya başladığı yıllar olmuştur. O dönemde halk yeni yeni vergilerle tanışmaya başlamıştır. Bunlar, devletin daha iyi hizmet sunabilmesi ve devletliğini gösterecek biçimde çalışması için atılması zorunlu adımlardır. Devlet hizmetlerinin vergisiz yürümeyeceğinin, çağdaş bir devlet yapısına doğru hareketlenmenin görüntüleridir

1930'dan sonraki yılların özelliği ise olağanüstü vergilerdir. Bu dönemde vergi halkın özverisinin bir yansımasıdır. Devletin daha iyi hizmet sunabilmesinden önce devlet ekonomisinin açık vermeksizin yürümesi, yani, ayakta kalması en önemli amaç olmuştur. Olağanüstü vergiler bunun için getirilir. Ayrıca, çeşitli vergilerde üstüste çeşitli değişiklikler yapılır.

«Türkiye Cumhuriyeti hududu dahilinde (sınırları içinde) çalışan kaffei hizmet erbabı (tüm çalışanlar) bu vergi ile mükellef (yükümlü) tutulmuştur.»

Gerekçesinde bu sözler yazılı olan İktisadi Buhran Vergisi, 1930'lu yılların vergi dalgasını başlatmıştır. Tarih 1931'in sonunu gösteriyor. Ama, birkaç ay içinde bunun yetersiz kalacağı anlaşılıyor. 1932'nin Nisanında. bu vergiye ekleme yapılıyor. Gerekçesi, vergi işinin nasıl genişleyerek süreceğini göstermeye yeterlidir:

«Dünya büyük bir iktisadi buhran geçirmektedir İktisadi buhran vergisi, 1931 senesinin âcil ve mübrem ihtiyaçlarını (ivedi ve kaçınılmaz gereksinmelerini) karşılamaya medar olmak (bir yol olmak) üzere tesis edilmişti (getirilmişti) O tarihten beri vaziyet ve ihtiyaç aynı şiddet ve kuvvetle devam ediyor. Bir fedakârlık (özveri) devresine gireceğiz. Bu fedakârlığa her vatandaşın aynı nisbette (oranda) iştiraki (katılması) lazımdır.»

Vergilerin 1931/32'deki ilk dalgasından sonra, ikinci ve daha büyük bir dalga 1934/35'te gelir Buhran Vergisi yeniden

gündeme getirildiği gibi, kazanç, muamele, dahili istihlak (iç tüketim) vergileri birkaç kez ve değiştirile değiştirile uygulanır.

«Henüz bir sene vakit geçmeden bir kanunu değiştirmek ve vatandaşların vergi mükellefiyetinde (yükümlülüğünde) alışılmış vaziyeti bozarak yeni bir kanun çıkarmak doğru değildir... İşi vergi azlığı yahut çokluğu noktasından değil, mahza (özellikle) adaleti temin noktasından düşünürken, herhangi bir adamın şu veya bu şekildeki istihbaratla veya ademi malûmatla (bilgi yokluğu ile) haddinden fazla mükellefiyete tabi tutulacağındaki adaletsizliği göz önüne getirmek lazımdır...»

1935'in Mayısında, Kazanç Vergisinde yeni bir değişiklik yapılırken konuşan Manisa Mebusu Refik Şevket İnce, vergi kapsamında sık sık değişiklik yapmanın özellikle iş sahipleri bakımından adaletsizlik yaratacağını söylüyor. Bu uygulamayı eleştiriyor Yönetimin çizgisi farklıdır. Önemli olan şey, kişileri ve kuruluşları belirli bir vergi oranına ve kapsamına alıştırmak değil, vergi hasılatını artırabilmektir. Bunu, gerekiyorsa sık sık değişiklikler yaparak elde etmekten çekinmemek gerekir. İnce'yi yanıtlayan Maliye Encümeni Sözcüsü Isparta Mebusu Kâmil Turan Ünal'ın sözleri açıktır:

«Maliye Encümeni mutlak adalet temin ettiği (sağladığı) iddiasında değildir. Birçok adamlar vardır, zengin ve serbest meslek erbabıdır. Esasen mevzu (konu) bunlara aittir. Bunlar bir han odasına yerleşiyor. Üç beş kuruş vergi veriyor. Nihayet devlete karşı olan borcunu vermemiş bulunuyor.»

Yönetimin izlediği çizgi, yalnızca vergilerin kapsamı ile oynamak değildir. Bir vergi ile alamadığını başka bir vergi ile almaya çalışmaktır. Yine 1935'in Mayısında İktisadi Buhran Vergisi de değiştirilmek üzere gündeme getirildiği zaman, yine İnce'nin eleştirisi «Bu kadar çok vergi olur mu?» noktasındadır :

«Bütçe encümeni kâr dağıtmayan kooperatiflerin dahi Buhran Vergisi vereceklerini yazıyor. Ve devletin yardımı ile yaşayan, mesela imalatı harbiyye teavün (yardımlaşma) sandıklarından da vergi alınır diyor. Sonra, kendi madenlerini işletenlerden de vergi alınacaktır.»

İnce'yi bu kez Bütçe Encümeni adına Trabzon Mebusu Sırrı Day yanıtlıyor. Amacın, vergi alanını olabildiğince genişletmek olduğunu ve bir vergiden bağışık tutulanın bir başka vergiyi vereceğini anlatıyor :

«Kazanç vergisi kanunu birçok işleri vergiden muaf (ba-

ğışık) tutmuştur. Mümkün olduğu kadar vergi sahasını genişletmek bütün kazanç müesseselerini az çok vergi ile mükellef tutmak ve atiyen (ileride) yapılacak vergi tadilatında (değişikliklerinde) iktisadi vaziyete daha uygun tedbirler alabilmek için, Maliye Vekâleti kazanç vergisinden muafiyet temin eden zümrelerin buhran vergisi muafiyetinden istifade edip etmeyecekleri hususunu tetkik etmekle (incelemekle) isabetli bir iş işlemiştir... Muafiyetler meyanından (arasında) yalnız dört kısmının kazanç vergisine değil, yalnız onun mütemmimi (tamamlayıcısı) olan Buhran Vergisine tabi tutulması muvafık (uygun) görülmüştür. Bu dört sınıf şunlardır: Kooperatif, tasarruf sandıkları, madenciler, Teşviki Sanayi Kanunundan istifade eden fabrikalardır... Kooperatifler memlekette henüz inkişaf (gelişme) halinde bulunduklarından vergiye tabi tutulmamışlardır.

Teşviki Sanayi Kanunundan istifade eden müesseselere gelince : Bunlar da kazansın kazanmasın vergi verecek değillerdir. Ancak kazandıkları sabit (kesin) olduğu takdirde... tahakkuk edecek (gerçekleşecek) kârlardan bunun kazanç vergisini değil, buhran vergisini vermiş olacaklar.»

1930'da başlayan buhran halkın gelir düzeyini düşürmüştür. Çünkü, bu buhranın göze çarpan ilk özelliği fiyatların düşmesi ve düşük kalmasıdır. Buhranın gelirler üzerindeki bu etkisi kolay giderilemez. Öte yandan, devlet bütçesini denk bağlama amacındaki titizlik vergi almayı ön plana geçirmiştir. Böylece, buhranın düşük fiyatlar nedeniyle kıstığı gelirler, vergilerin artışıyla biraz daha azalır. Vergiler gündeme geldikçe, vergi adaleti sorunu da tartışma konusu olur. Buhran koşullarında, bu tartışma kesinlik kazanır.

«Gelecek kanunlar halka yalnız fedakârlık (özveri) değil, bu fedakârlıklarının mukabilinde (karşılığında) iktisadi menfaatlerin (çıkarların) temini (sağlanması) hususatını da ihtiva etmelidir (düşüncesini de taşımalıdır). Ne yapmalı yapmalı, muvakkat (geçici) olarak müstahdemlere tahmil ettiğimiz (çalışanlara yüklediğimiz) bu yükü yeni bir kanunla patronlara da tahmil etmek yolunu bulmalıyız. Yoksa halk arasında ikilik olur ve ademi memnuniyet (hoşnutsuzluk) tevlit eder (doğurur). Esasen demokrasinin arzu ettiği adalet de budur.»

1931'de, olağanüstü vergilerin başlangıcında, İktisadi Buhran Vergisi görüşmelerinde konuşan Refik Şevket Bey (İnce)

şunun altını çiziyor : **Vergiyi bu olağanüstü koşullarda artırdıkça, ortaya bir vergi adaleti sorununun çıkmasından, bunun bir eleştiri kaynağı olmasından sakınılamaz.**

Buhran derinleştikçe vergi hasılatını artırmaya çalışmak, satın alma gücünü düşürür. Özellikle köylülüğün çoğunluğu oluşturduğu bir ülkede, satın alma gücünün bir yandan düşük fiyatlar öte yandan yeni vergilerden etkilenmesi ekonomiye durgunluk getirebilir. Zaman ilerledikçe, bu nokta da bir eleştiri kaynağı olacaktır. 1934/35'e, vergilerin ikinci ve büyük dalgasına gelindiği zaman buhran başlayalı uzunca bir zaman geçmiş, ama henüz bu ortamdan çıkış işareti görülmemiştir İzmir Mebusu Hüsnü Kitapçı 1934'de ve 1935'te bunları vurgulayacaktır :

«Kabul ettiğimiz birçok mali kanunlar var. Bunlar vatandaşlar üzerine birçok mükellefiyetler (yükümlülükler) tahmil edecektir (yükleyecektir). Bunların iktisadi hayatımız üzerinde akisleri (yansıması) şayanı arzu (istenen türden) olmayacaktır. Memlekette az çok bir hayat pahalılığı vardır. Bu pahalılık o kanunlarla bir kat daha yükseltilecek ve ağırlaştırılacaktır. Buhran ümitlerin hilafına devam etmektedir (umutların aksine sürmektedir) Ve artık hali tabii hükmüne girmiş bir vaziyettedir (doğal kabul edilmektedir)...

Hükümet diyor ki, vergide verim fazlalaştı Çünkü, işçiden, ameleden, memurdan alınan yekûn (toplam) fazlalaşmıştır. Birçok mükellefler (vergi yükümlüleri) dükkânlarını kapamışlardır. İzmir'in yalnız mühim bir ticari mıntıkasında 1200 dükkândan 230'u kapanmıştır. Gezdiğim yerlerde temas ettiğim (görüştüğüm) kimseler diyorlar ki. iş yok.

İş hacminin darlığına bir sebep de bence, az ücret alan gerek memur ve gerek ecir (gündelikçi) vatandaşların kazanç, buhran ve muvazene vergileriyle mükellef tutulmalarıdır. Bunlardan bir kısım var ki, zaten asgari maişet (en düşük geçim) haddini tutmayan kazancından bu vergileri de verince tabiatiyle istihlake gidemiyor (tüketim yapamıyor). Çünkü, istihlake sarf edeceği (harcayacağı) parayı hükümete veriyor. Küçük memurlar ellerine geçen bütün parayı piyasaya verir, en iyi müstehlik onlardır. Bunların paraları kesilince iş hacmi daralır. Hele bunlardan bir kısmı ailesi çok olan kimselerdir. Küçük tabakanın ekseriyetle (çoğunlukla) ailesi çoktur.»

Hüsnü Kitapçı iç talebin çok kısıldığını, vergilerin talebi

azaltıcı etkisinin giderilmesi için bir şeyler yapılması gerektiğini söylüyor. Bu, Türkiye'de 1930 buhranının geldiği kaçınılmaz nokta olmuştur. Ekonomide devlet kesimini simgeleyen bütçenin sağlam ve açıksız olmasından vazgeçilmez. Buhranda devletin satın alma gücü zayıflatılmaz Düşük fiyatlar ve artan vergiler devletin satın alma gücünün artması demektir. Oysa aynı ortam, halkın satın alma gücünü sınırlar, iç talebi daraltır. Bu, 1930 buhranının ekonomik yönden güçlenmesi gereken devleti, satın alma gücü düşen halkla karşı karşıya bıraktığı ortamıdır.

Böyle bir ekonomi tablosunda canlılık devlet eliyle yaratılabilir. Kamu harcamaları önem kazanır. Yapılan da bir ölçüde budur. Vergiler artarken, öncelikli sayılan harcamalar azaltılmaz.

«Üç sene zarfında (içinde) bütçe 240 milyondan 165 milyona inmiştir. Prensiplerimiz, kararlarımız dairesinde (çerçevesinde) imanımıza halel getirmeden (inancımızı bozmadan) şimendiferlere, mekteplere, sıhhi müessesatımıza (sağlık kurumlarımıza) devam ediyoruz. Eğer düşünülürse, bu çok büyük iştir.»

Denizli Mebusu Mazhar Müfit Bey (Kansu), bunu 1933 Mayısında söylemektedir. Yani, buhranın en derin noktasında. 1935'ten sonra ekonomideki canlanma gözle görünür hale gelir. Fakat, iktisat politikasında baştan beri benimsenen ilkeler yürürlüktedir : *Denk bütçe + sağlam para.* Devletin üstlendiği hizmetleri artırmak için bütçenin gevşetilmesi gibi bir yol açılmaz. Açık bütçe ile çalışma eğilimi doğmaz. Maliyenin sağlamlığı ve denk bütçe, her şeyden önce rejimin istikrarını sağlayan ilkeler olarak düşünülür. Bu nokta hiç değişmez. Atatürk'ün 1936'daki deyişiyle,

«Vatandaşın hazineye karşı mükellefiyetinin (yükümlülüğünün), en mühim vazifesi olduğunu anlatmak için yorulmamak lazımdır. Devletçi ve halkçı olan bir idare ekonomi hayatında hazinenin kudret ve intizamı (düzgünlüğü) başlıca mesnettir (dayanaktır). Cumhuriyetin kudreti de her sahada ve milli müdafaa sahasında ihtiyaçlarını karşılayan hazinesinin intizamındadır (düzgün oluşundadır). Gelecek yıllar için de hazinenin kudretini muhafaza etmek, sizin en mühim işiniz olacaktır. Milli paramızın fiilen müstekar (kararlı) olan kıymeti muhafaza olunacaktır (korunacaktır).»

Denk Bütçe + Sağlam Para = Politikanın Değişmez Çizgisi

«Denk bütçe + sağlam para» çizgisi değişmezliğini, bir yandan da para hacminin değişmezliğinden kazanır. Banknot hacmi 1930'lu yıllarda hemen hiç değiştirilmez, buna özen gösterilir. Para hep pahalıdır. Kredi faizleri yüksektir. Fiyat artışlarının hemen hiç denilecek kadar düşük, fakat faizlerin yüksek olduğu 1930'lu yıllar boyunca dolaşımdaki para artırılmaz. Devlet kesiminin büyük yer tuttuğu ekonomide paranın işlevi geniş ölçüde bütçe ile belirlenmektedir. Para yönetiminin ilkeleri, bütçe yönetimininkilerden türeyecektir. Maliye politikası para politikasının sınırlarını gösterecektir. Bunun ötesinde de, paranın dış değeri için nasıl bir politika izleneceği konusu kalmaktadır. O da kambiyo kontrolü ile kesinleştirilmiştir.

Bu «denk bütçe + sağlam para» politikasını, Başvekil İnönü'nün 1935 sonlarındaki sözleri oldukça net çizgilerle ortaya koymaktadır :

«Bir memleketin parası sağlam bir bütçeye istinat ederse (dayanırsa) ve o memlekette sarf olunacak (harcanacak) para hiç olmazsa yüzde 50'ye yakın miktarda bütçeye yeni gelir temin edebilecek şeylere sarf olunursa. o memleketin parası en sağlam bir para olur. Milli para için tehlike sayılacak bir tek mevzu (konu) harici (dış) ticaret mevzuudur ki, o da bugünkü usuller içinde devletin doğrudan doğruya kudretli ve tecrübeli elindedir. Geçen tecrübeler göstermiştir ki, bu memlekette saklanacak ve kıymetine güvenilecek para yalnız Türk parasıdır »

Cumhuriyetin kuruluş dönemi tamamlanıncaya kadar, iktisat politikasının bu çizgisinde bir değişiklik olmaz. Bu çizgi 1930'ların sanayileşme stratejisinden önce belirlenmiştir. Sanayileşme ve devletçilik iktisat politikasının sağladığı bu çerçeveye oturarak biçimlenmektedir. Böylece, «denk bütçe + sağlam para», 1930'ların ikinci yarısında ekonomideki canlanmayı söndürmez, bunu sürekli kılan etkiler yapar

Ne var ki, 1936/37'den sonra bir başka buhranın baskısı ufuktadır. Yavaş yavaş yaklaşır ve kaynakları zorlamaya başlar. 1938 Mayısında, «Milli müdafaa (savunma) ihtiyaçları için taahhüde girişilmesi hakkındaki» kanunun gerekçesi şöyle diyor :

«Dünya siyasal vaziyetinin doğurduğu sebepler karşısında cihan devletlerinin müstakbel (gelecek) savaş için bütün kuvvetleriyle silahlandıkları malûmdur (bilinmektedir). Coğrafî ve siyasal durumu itibariyle pek mühim bir mevkide bulunan Türkiye Cumhuriyeti'nin de esasen tarihi ve yüksek mevcudiyete sahip bulunan ordusunun daha ziyade kuvvetlendirilmesi zururi (zorunlu) görülmüş ve bunun için yeni bir teslihat (silahlanma) programı hazırlanmıştır. Teklif edilen 125.5 milyon liralık fevkalade tahsisat (olağanüstü ödenek) ile bu program tahakkuk ettirilecektir (gerçekleştirilecektir).»

1930'dan 1940'lara giderken, geçmiş yılların ekonomik buhranı aşılmıştır. İktisat politikasında benimsenen çizgi yerleşmiştir. Fakat, ekonomide buhran ortamı tümüyle kalkmadan, buna bir başka buhran eklenmeye başlamıştır. Dünya silahlanmaktadır. Şimdi, bütçenin denkliğinin ötesinde, nereye ne kadar kaynak ayırmak gerekeceği yeni bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Savunma konusu her geçen gün biraz daha duyarlılık kazanır ve büyür

«BİR VAKİTLER ŞİMENDİFER, BANKALAR... EN İYİ TARLALAR... ECNEBİLERİN ELİNDE İDİ»

1931'de İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey anlatıyor :

«Cumhuriyet Türkiyesi evvela devleti millileştirdi, milli bir devlet vücuda getirdi. Bu, gayrı Türk olan anasırın (unsurların) memleketten ayrılmasını icap ettirdi (gerektirdi). Öteden beri onların elinde toplanmış olan menkul kıymet stoku da onlarla beraber gitmiş oldu.»

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonominin tablosu yokluklardan ibarettir. Yoklukların en ciddisi ise, *«milli ellerde»* sermaye birikimi yokluğudur. M. Şeref Beyi dinlemeye devam edelim:

«Bu memlekette bir vakitler şimendiferler, bankalar, ticaret, sanayi, milli şirketlerin hisse senetleri, hatta en iyi tarlalar ve şehirler dahilindeki en iyi emlak Türklerin değil ecnebilerin elinde idi. Bu memleket tarihinde milli iktisat namıyla hiçbir mefhum (kavram) kavrayamamıştır. Milli iktisattan bahsetmek bir vakitler bir kabahat, bir vakitler de bir muammadan (bilmeceden) bahsetmek gibi bir şeydi.»

Milli iktisat, ilk yıllarda ekonomide devletle özel kesimi biribirine bağlı tutan kavramdır. İktisat politikasında esas anlayış, «milli» özel girişimciliği desteklemektir. «Milli»lik, «özel»likten önce geliyor. Bu, yeni rejimin güvence noktasıdır. Özel girişimi destekleyen bir politikanın benimsenmesi, dış dünyanın çeşitli kuşkularını da törpülemektedir. «Milli» olan özel girişim için ise, milli iktisat, her şeyden önce ekonomiden daha büyük pay almak demektir. Sermaye kazançlarının milli olmayan unsurlardan milli unsurlara aktarılmasıdır. Bunun sürekli kılınması ve «milli müteşebbis»in yoktan var edilmesidir.

Sermaye Bizimkilerin Elinde Biriksin

Sermayenin yerli özel kesimin elinde birikmesi, böylece

bu kesimin bir bakıma yoktan varolması için çok şey gereklidir. Yerli özel kesimin örgütlenebilmesi, kendini temsil eder hale gelmesi işin başlangıcıdır. 1924'ten başlayarak bu yönde adımlar atılır. Odalar kanunu çıkarılır. Ancak, daha önemli adım yerli sermayenin devletçe desteklenmesidir. Somut destektir. Bunun kilit taşı ve simgesi ise 1927 yılındaki Teşviki Sanayi Kanunudur.

Yerli özel kesimde sermaye birikimini amaçlayan bu yasa, tümüyle Cumhuriyet yönetiminin ürünü değildir. 1913 tarihli Teşviki Sanayi Kanununun bir devamı sayılır. Amaç aşağı yukarı aynıdır, 1927'de kapsamı genişlemektedir. Özel kesim sanayiine çeşitli bağışıklıklar verilir, verilmiş olanlar genişletilir. On beş yıl için düzenlenmiş olan 1913 kanunu, bir anlamda süresinin bitiminde yeni koşullara göre genişletilerek uygulanacaktır.

«Sanayii milliyemizin (ulusal sanayimizin) teşvik ve himayesi ve memleketimizde dahili istihlakatımıza (iç tüketimimize) kifayet ettikten (yettikten) başka, bellibaşlı ihracat yapan sanayi müesseseleri (kurumları) vücuda getirilmesi ve yerli ve yabancı sermayelerle büyük sanayi teessüs ederken (kurulurken) henüz parasını işletmeye alışmamış olan halkımızın da birleşerek toptan veyahut ferden (kişisel olarak) mümkün olan sınai teşebbüslere girişmesi her surette şayanı arzudur (her bakımdan istenmektedir).

Yeni Teşviki Sanayi Kanununun tanziminde (düzenlenişinde) vaziyeti iktisadiyeleri (ekonomik durumları) az çok bize uygun ve bilhassa sanayii milliyelerinin (ulusal sanayilerinin) çok kısa bir müddet zarfında (süre içinde) terakki ve inkişaf ettirmek (ilerletip geliştirmek) yollarını bulabilmiş olan komşu hükümet kanunları ve bilhassa (özellikle) Bulgar, Romen ve Macar kanunları ariz amik (enine boyuna) tetkik olunmuştur (incelenmiştir).»

Özel kesim sanayiini desteklerken üzerinde durulan önemli şeylerden birisi modern üretimdir. Bu, sermaye birikiminin can damarı olarak düşünülüyor. Cumhuriyet yönetimi, üretim dünyasında başlayacak modernleşme için her türlü destek verilmeli, diye düşünüyor. Eskişehir Mebusu Emin Beyin (Sazak) 1931'deki deyişiyle,

«Biz bir Teşviki Sanayi Kanunu yaptık. Erbabı sanayiin (sanayicilerin), erbabı teşebbüsün (girişimcilerin) nesi var, nesi

yoksa hepsini makinelere verdik. Sizi şöyle himaye edeceğiz, böyle koruyacağız, memlekette önayak olacak, nümune (örnek) olacak sizsiniz, dedik Bu himayeye güvenerek, az çok parası olan, nesi var, nesi yoksa kredi koyarak bir işe girişti.»

Emin Beyin dile getirdiği ortam oldukça kısa sürede oluşturulmuştur. Özel sanayi kesiminden de kısa sürede bir canlılık, bir modernleşme misyonerliği beklenmiştir. Çünkü, oraya verilen destek «milli iktisat»ı simgelemektedir. Başka hiçbir kesime böylesi verilmemiştir. Yine 1931'de Mersin Mebusu Hamdi Bey milli iktisadın bu yönünü açık biçimde anlatıyor :

«Memleketimizde en fazla himaye gören bir sınıf varsa o da sanayicilerdir. Teşviki Sanayi Kanunu yapılmış ve bu kanun mucibince (gereğince) sanayi müesseseleri müsakkafat, (ev, han, dükkân...) arazi, kazanç vergilerinden, kesri munzamlardan, vilayet ve belediye ruhsatiye resimlerinden, eğer eshama münkasım şirketlerden ise tesis ve inşaat malzemesi, eğer mevadı iptidaiyesi (hammaddesi) hariçten geliyorsa gümrük resminden muaftır (bağışıktır). Bundan başka, âlâtı tesisiye ve inşaat malzemelerinin naklinden yüzde 30 tenzilata tabidir. Bugün memlekette beş altı yüz sanayiciyi koruyacağız diye, 14 milyonluk bir nüfus üzerine ağır bir gümrük resmi konmuştur...»

İki Yoldan Hangisi?

Yönetim sermayenin «milli»leşmesini isterken ve yerli özel kesimin oluşmasını fonlarıyla desteklerken, bunu öteki alanlarda izlediği politikalardan ayırmaz. Milli iktisat çizgisi, devletin yeniden kuruluşunun parçalarından birisi sayılır. Çünkü, 1920'li yıllarda bu çizginin alternatifi sermayenin ve ekonomideki güç merkezlerinin yabancı ellerde bulunmasıdır.

O yıllarda ekonomide iki seçenek söz konusudur. Düşünceler, tartışmalar bu iki noktada toplanır. Yönetimin çizgisi, sermayenin yerli ellerde toplanmasıyla kurulacak ve işleyecek bir milli iktisat düzeni oluşturmaktır. Yerli ellerde sermaye birikimi işin özüdür. Bunu, öncelikle özel kesim sanayiinin hızlı gelişmesiyle oluşacak bir kapitalist ekonomi olarak düşünebiliriz.

Yönetimin bu çizgisine karşı olan öteki seçeneğin adı ise «liberal» ekonomidir. O gün de liberal ekonomi, yabancı ser-

mayeye Osmanlı dönemindeki kadar açık bir çerçeve demektir. Bunun ilk ve belirgin örneği 1340 (1924) sonbaharında yayımlanmış olan Terakkiperver (ilerlemeci) Cumhuriyet Fırkası Beyannamesidir. Bu beyannamenin (ya da bugünkü deyişle, programın) «iktisadiyat» (ekonomi) başlığını taşıyan bölümü, önce, Türkiye'nin «dışarıya hammadde satarak dışarıdan sanayi malları alacak bir ekonomi yapısına» ulaşacağını öngördükten sonra, 33. maddesinde, fırkanın benimsediği liberal ekonomi görüşünün milli iktisat için çizdiği çerçeveyi gösterir :

«*Mesail-i iktisadiyedeki (ekonomik sorunlarda) serbest mesleğimiz sanayiimizin himayesine mani (engel) olmayacaktır. Fakat bu himaye alelamya (körü körüne) değil, makul ve mutedil tarzda (akıllı ve ılımlı bir biçimde) ve bir program dahilinde vuku bulacaktır (olacaktır). Müsteid-i inkişaf olmayan (gelişme yeteneği bulunmayan) her sınıfı himaye ederek memleket dahilinde hayatı pahalılandırmak istemeyiz. On senelik bir devre için tanzim edilecek (düzenlenecek) yeni tarife yalnız memleketin istidad-ı tabiisi dahilinde (doğal yeteneği çerçevesinde) bulunan sanayiin himayesi ile vücuda getirilecek ve ziynet (süs) eşyası hariç olarak (dışında) diğer mevat ve masnuata (maddeler ve sanayi mallarına) ait gümrük rüsumu tenzil olunacaktır (indirilecektir). Ecnebi (dış çevrelerin) ticaretine gösterilecek bu müsaadat (kolaylık) sayesinde, yerli mevaddı iptidaiye ve ziraiyemizin (hammaddelerimiz ve tarım ürünlerimizin) Avrupa piyasalarında şimdikinden daha geniş bir revaç ve mahreç (kabul ve pazar) bulmasına çalışılacaktır.*»

Kısacası, bu ekonomi çizgisi, yeni devletin liberal uygulamalarda Osmanlı döneminin çerçevesinden pek ayrılmayacağını, fakat ondan daha başarılı olacağını düşünerek çiziliyor. Yerli sermaye de başarı ve gelişme şansını bu çerçevede arayacaktır. Ülke ekonomisi hammadde ve tarım ürünlerinde uzmanlaşmaya uygundur. Ekonominin gelişmesinde bu yoldan gidilecektir. İç pazar yabancılara ne kadar açılırsa, bizim bu ürünlerimiz de dış pazarlarda o kadar geniş olanaklara kavuşacaklardır.

Liberal ekonomi seçeneği, Terakkiperver Fırka programını okudukça biraz daha aydınlanır. «İktisadiyat»ı izleyen «itibar» (kredi) bölümünde şu okunur :

«*Serapa (baştan başa) muhtacı imar (kalkındırılması gereken) bir memlekette yalnız kendi servet ve sermayesiyle ya-*

şamak fikrinin (düşüncesinin) doğru olmadığına kaniiz (inanıyoruz). Temini asayişle (güvenliğin sağlanmasıyla), teessüsü sükûn ve istikrar ile (huzurun ve kararlılığın kurulmasıyla) harici (yabancı) sermayelere gösterilecek hüsnü kabul (güler yüz) ile herkese telkini itimat ederek (güven vererek) bu sayede harap (yıkık) memleketimizi seri (hızlı) adımlarla inkişaf ettirmeye (geliştirmeye) gayret edeceğiz (çabalayacağız).»

Kısacası, liberal ekonomiyi uygulamak isteyenler her şeyden önce şüphesiz ki sermayeyi destekleyecekdir. Ama, sermayenin yerlisinin öncelikle destekleneceği yolunda bir işaret vermezler. Liberallik, doğası gereği, sermayenin yerli yabancı farkı gözetilmeksizin bir bütün olarak desteklenmesini gerektirir. Liberallikte «milli iktisat» diye ayrı bir çerçeve söz konusu olamaz. Ülkenin pazarları yabancı mallara ve sermayeye açık olacağına göre, yerli sermaye de dış çevrelerle uyum içinde çalışarak gelişme olanağına kavuşur. Yerli sermayenin, yabancı ile bu bağlantıyı ve uyumu kuramaması halinde zayıf kalacağını belirtmeye bile gerek yoktur.

Terakkiperver Fırka programında açık seçik dile gelen liberal ekonomi çizgisi daha sonraları bu somutlukta bir belgeye yansımaz. 1930'un Serbest Fırka programı da «serbestçi» dir; ama bir ölçüde Cumhuriyet yönetiminin geçmiş yedi yıllık düşünce ve uygulamaları ile bağlantıyı kopartmamaya da özen gösterir. Zaten, Serbest Fırkanın programı, Terakkiperverlerinki yanında aceleyle yazılmış, biraz da âdet yerini bulsun diye hazırlanmış kısa bir taslağa benzer. Hem yabancı sermayeye, hem de yerli sermayeye göz kırpar. Fakat, bir ölçü getiremez. Bir yandan, «*paramızın kıymetini bir an evvel tespit (saptamak) için tedbir almak ve memleketimizde iş görmek isteyecek harici (yabancı) sermayeye bu suretle yol açmak azminde (kararında)*» olduğunu ve «*vatandaşların refahına mali ve iktisadi her türlü teşebbüslerine engel olan hükümet müdahalelerini kabul etmeyeceğini*» söyler. Öte yandan, «*Teşviki Sanayi Kanununun bihakkın (gerçekten)*» uygulanacağını belirtir ve «*bu tevsi olunacaktır (genişletilecektir)*» der.

Böylece, yönetimin karşısındaki liberal ekonomi çizgisi, ister açık ister örtülü biçimde söylensin, ekonominin gelişmesini ve sermaye birikimini ancak yabancı sermayenin ve dış çevrelerin katkısı ve payı ile gerçekleşebilecek bir iş olarak görür. Yerli ellerde sermayenin birikimi, yabancı sermayenin ekonomiden alacağı pay ile birlikte belirlenecektir.

Oysa, yönetimin yerli sermayeyi destekleyen çizgisi açık seçiktir. 1930'a kadar geçen yedi yıl, kararları, yasaları, uygulamalarıyla da bunu ortaya koymuştur. Milli iktisat budur.

«*Milli iktisat politikası takip ederken samimi olarak bu politikanın muhalifi olanlara rast geldim, rast gelebilirim... Gerek ecnebi dostlarımdan ve gerek yerli arkadaşlarımdan milli iktisadın bu memlekette takibi müşkül (izlenmesi zor) olduğunu çok delillerle işitmişimdir Memleketin sermayesi yoktur, milli iktisat takip edilen yolda ecnebi sermayeyi getirmek güçtür. Binaenaleyh (bu nedenle) biz milli iktisat politikası takip etmeyelim, liberal bir yol tutarsak memleketin inkişafı (gelişmesi) için daha çok sermaye getirebiliriz...*

Bir memlekette milli iktisat sistemi takip olunması ecnebi sermayesinin gelmesine de mani (engel) değildir. Çünkü, bizden daha sol olan memleketler hariçten sermaye getirmekten ve bunu memleketlerinde çalıştırmaktan nevmit değildirler.»

Başvekil İsmet Paşanın 1930 sonbaharında dile getirdiği milli iktisat tablosu, yerli özel sermaye ile yabancı sermayeyi ince bir biçimde biribirinden ayırmaktadır. Yerli sermaye birikimini devletin güvencesi altında saymaktadır. Milli iktisat ya da yerli özel sermayenin birikimi, her şeyden önce teşvik demektir.

Yerli özel sermaye bunu kayıtsız şartsız teşvik olarak anlar. Koşullar ne olursa olsun, devletin kaynakları özel kesimin gelişmesini hep garantilemelidir. Bu destek, dış bağlantıların yerli sermayeye sağlayabileceğinden hem daha güçlü, hem de daha garantili görünür. Yerli sermayenin milli iktisat anlayışında kilit nokta budur

Devletçilik Ufukta Görününce

Milli iktisat tablosu 1930 yılına girildiğinde değişmeye başlayacaktır. Dünya buhranı Türkiye'nin kapısını çalmıştır. Özel kesim, yönetimin sağladığı gelişme ortamında rahat yıllar geçirmiştir. Fakat, Cumhuriyet rejimine sağlam bir ekonomi temeli kuramamıştır. Dünya buhranı kapıda iken, özel kesimin buna karşı yeni bir politika önerisi de yoktur. Tek önerisi kendi birikimini korumak ve güvenceye almaktır. Ekonomiyi buhran karşısında korumak, her şeyden önce özel kesimi korumak demek olmalıdır. Kayıtsız şartsız teşvik sürmelidir.

Cumhuriyet yönetimi 1930'da milli iktisada yeni bir çerçeve çizmeyi zorunlu görür. İzlenecek çizgi, o güne kadar izlenen milli iktisattan daha kapsamlı bir politikanın çizgisi olacaktır. Ekonomi ve rejim milli iktisadın yetersiz çerçevesine ve araçlarına dayanmakla yetinirse, buhrana karşı koyamaz. Yeni politika, milli iktisat anlayışını dışlamamalı, fakat bunu kapsamına alarak yönlendirmelidir.

Yeni politikanın adı 1930'da İsmet Paşanın ağzından duyulur ve saman alevi gibi geçen Serbest Fırka deneyiminin lideri Fethi Bey (Okyar) ile tartışma konusu olur : Devletçilik.

«Biz iktisatta hakikaten mutedil (ılımlı) devletçiyiz. Bizi bu istikamete (yöne) sevk eden (götüren) bu memleketin ihti*yacı ve bu milletin fikri temayülüdür (düşünce eğilimidir). Devletçilikten büsbütün vazgeçip, her nimeti (mutluluğu) sermayedarların faaliyetlerinden beklemeye sevk etmek (yöneltmek) bu memleketin anlayacağı şey midir?»*

1930 yılı, milli iktisat anlayışının devletçiliğin çizeceği yeni çerçeveye göre yeniden tanımlanma günüdür. Milli iktisadın o tarihte başka bir tanımına rastlanmaz. Devletçiliğin getirdiği kapsam, milli iktisadın «liberallik»le olan karşıtlığını biraz daha netleştirecektir. Böylece, devletçilik, Cumhuriyet yönetiminin yerli sermaye ile dış çevreleri biraz daha biribirinden ayrı tutmasını da sağlar.

Milli iktisadın devletçiliğin kapsamına göre yeniden tanımlanması, yani, yerli özel sermayenin ekonomideki yerinin belirlenmesinde 1930 sonbaharında İktisat Vekili olan Mustafa Şeref Beyin payı büyüktür. Mustafa Şeref Beye göre, ekonomideki egemen noktaları devletin elinde bulundurması, özel kesimin *milli* olabilmesini ve öyle kalabilmesini sağlayacaktır. İşin temeli budur. Bu çizgi izlenebildiği ölçüde yerli sermaye ekonomideki piyasa araçlarını gitgide daha iyi kullanma olanağına kavuşacaktır

«İktisadiyatta (ekonomide) muayyen hakim (belirli yüksek) noktalar vardır. O hakim noktalara çıkmış olanlar, herhalde o memleketin efradını (kişilerini) menfaatlerine alet (araç) olarak kullanabilirler. Exploitation de l'homme pour l'homme - insanın insan tarafından eksplüvate edilmesi (sömürülmesi) budur. Hükümet hiçbir vakit iktisadiyatın hakim noktalarıyla ferdi menfaatlerin (kişisel çıkarların) hotkâmlığından (bencilliğinden) kuvvet alan, hotkâmlığı tatbik etmek (uygulamak) için faaliyet sarf eden (uğraşan) ve en connesan, en açık evan-

tajine, faidesine (yararına) neticeler veren menfaatler, ona hakim noktalar bırakmayacaktır. O hakim noktaları tamamen (her zaman ve tümüyle) kendisi işgal edecek (tutacak) ve bu sayede memleketin efradı (bireyleri) tarafından yapılan hususi faaliyetleri (özel işleri) himaye edebilmiş (koruyabilmiş) olacaktır. Eğer o hakim noktaları liberalizmin anarşik vaziyetine terk edecek (bırakacak) olursak, efendiler, on seneden beri istihsal (elde) edilmiş olan neticelerin hepsi de bir senede bertaraf edilmiş (silip süpürülmüş) olacaktır.»

Milli iktisadın devletçiliğin kapsamına göre bir yere oturması için, her şeyden önce ekonomide «liberalizm»in dışlanması gerekmektedir. Liberalizmin özü, ekonominin yüksek ve her şeye egemen noktalarını özel çıkarlara vermektir. Bu olgu, üretime düzen değil anarşi getiren özellikler taşır. Milli sermaye bu koşullarda gelişmez. Gelişmediği gibi, elde etmiş olduklarını da yitirir. Cumhuriyet rejiminin aradığı ve oluşturmaya çalıştığı şeyler de elden gider.

Oysa, Cumhuriyet yönetimi ekonomide de siyasal ortamda da bir uyum ve denge aramaktadır. Bu, devletin düzenleyici rolünün genişlemesi ve milli iktisadın, yani, ekonomideki özel sermaye alanının buna göre çizilmesiyle olur. Başka türlü de olmaz.

1927 Teşviki Sanayi Kanunu ile hızlandırılmış olan destekler sürecektir. 1929 Gümrük Tarifesiyle bunlara eklenmiş olan teşvikler de esirgenmeyecektir. Ayrıca, vergilerle bağışıklık sağlama çizgisi de izlenecektir. İcra İflas Kanunu gibi iş alanına dönük hukuk mevzuatı ile sağlanan kolaylıklarda bir geriye dönüş de söz konusu değildir.

«Bizi Çok, Hep Daha Çok Destekleyin»

«İtiraf etmek lazım gelir ki. sanayiimiz çok himaye edilmiştir. Himayenin esasını kuran Gümrük Tarife Kanunudur. Memleketimizde ipek sanayii inkişaf etmişse (gelişmişse) bunun sebebi (nedeni) ipeğin maddei iptidaiyesi (hammaddesi) olan kozayı memleket dahilinde istihsal ettiğimiz (yurtiçinde ürettiğimiz) halde, ipekli mensucat (dokuma) üzerindeki himaye resimlerinin yüzde 65 nispetinden (oranından) yüzde 110'a ilerlemesidir Çok geniş bir himayeye mazhar olan (eri-

şen) ipek sanayii, koza gibi maddei iptidaiyesi de memleket dahilinde istihsal olunacağı için, elbette inkişaf edecektir.

Hem gümrük vergisinden, hem de muamele vergisinden muaf (bağışık) olarak giren bu mevadı (maddeyi) kumaş haline girdikten sonra da muamele vergisinden muaf kılarsak, bu, dahildeki (yurtiçindeki) maddei iptidaiye müstahsillerinin (üreticilerinin) zararına olur. İpek kozası, pamuk, keten müstahsilleri zarar eder.»

Eski Maliye Vekili olan Bütçe Encümeni Reisi Hasan Fehmi Bey (Ataç) özel sanayiin desteklenerek geliştirilmekte olduğunu, fakat bu iş yapılırken ekonominin başka kesimlerinin zarar görmemesi gerektiğini 1931 Haziranında anlatmaya çalışıyor. Yönetim milli iktisat anlayışını şimdi devletçilik çerçevesinde geliştirirken, özel kesimi kayıtsız şartsız değil, selektif olarak desteklemeyi amaçlamaktadır.

Yerli sermayenin milli iktisat anlayışında ise eski yıllara göre bir değişme yoktur. Kayıtsız şartsız teşvik istemektedir. Hatta, buhranın ekonomideki sıkıntıları artırmış olması, yerli sermayeyi eskisinden daha büyük paylar istemeye yöneltmiştir. Ekonominin yüksek ve egemen noktalarından çekilmek değil, bunları daha da çoğaltmak istemektedir.

1930 ile başlayan yeni dönemde yerli sermayenin milli iktisat anlayışının tipik örneklerinden birisi, 1931 Mayısında yapılan Cumhuriyet Halk Fırkası (o tarihte Türkiye'nin tek partisi) kurultayında izlenebilir. Özel kesimin temsilciliğini ve sözcülüğünü yapan mebuslar, buhranda özel kesimin taleplerinin azalmayacağını, tam tersine, artacağını örneklerler:

«Malumu âliniz, (bilindiği gibi), himaye demek memleketin istikbalidir (geleceğidir). Temin edeceği (sağlayacağı) bir menfaat (çıkar) için bugünden yapılan bir fedakârlık (özveri) demektir. Yerli malı kullanırken mutlaka bunun nefaset ve ehveniyetini (güzellik ve ucuzluğunu) aramamalıyız. Başta kralları olduğu halde, köylüsüne kadar aba, şayak kullanan Bulgarlar gibi biz de memleketimizde imal edilmiş yerli mallarımızı kullanmak suretiyle işe başlamalıyız... Memlekette memurin sınıfı (kamu görevlileri) küçük bir zümre (topluluk) teşkil eder (oluşturur). Ve bunlara kanunla bu mecburiyet (zorunluluk) (yerli malı kullanma mecburiyeti) tahmil edilebilir (yüklenebilir). Bunun haricinde (dışında) bizler hepimiz köy-

lümüz ve hatta büyüklerimiz biraz kaba ve hatta hoşa gitmeyecek derecede giyinirsek mesele kalmaz.»

Kocaeli Mebusu Asım Beyin sözlerini, İstanbul Mebusu Sadettin Rıza Bey daha da somutlaştıracaktır. Özel kesimin istekleri önerge olarak sunulmuştur:

«Biz İstanbul murahhasları (temsilcileri) İktisat Vekâletini alakadar eden (ilgilendiren) iki takriri (önergeyi) heyeti âliyeye (yüksek kurula) tevdi etmiştik (sunmuştuk)... Takririmizin ikincisi sanayi meselesini alakadar ediyor (ilgilendiriyor). Takririmizde bir meseleyi arz ve teklif ediyorduk (öneriyorduk) ki, bu mesele de memleket mahsulatı sınaiyesinin (sanayi üretiminin) memlekette sarf (harcanması) ve istihlakini (tüketilmesini) ve aynı zamanda sanayiin inkişafını (gelişmesini) temin (sağlamak) için devlet bütçesinden maaş ve ücret alan zevatın (kişilerin) yerli malı ile ilbas ve iksası (giydirilmesi) meselesi idi... Böyle bir kanunun mevkii meriyete (yürürlüğe) konduğu dakikada talep biraz tezayüt edecektir (artacaktır). Böyle bir talebin zuhuriyle (ortaya çıkışıyla) memlekette bulunan sanayi erbabı (sanayiciler) ve ashabı sermaye (sermaye sahipleri) derakap (hemen) fabrika miktarını tezayüt ettireceklerdir (arttıracaklardır) ve fabrika ve tezgâhlar çoğalacaktır. Belki altı ay veyahut bir sene için bir miktar tereffüü fiyat (fiyat artışı) ihtimali (olasılığı) varsa da, herhalde muhtelif (çeşitli) yerlerde konulacak komisyonlarla bu tereffüü fiyatı menedecek esbaba tevessül etmek (önleyecek araçlara başvurmak) imkânı vardır. Bendeniz zannediyorum ki, memleketin memurini (memurları) kavaninin (yasaların) formüllerine bihakkın riayette (hakkıyla uymakta) ve onları tatbikte (uygulamakta) hiçbir terahi (gevşeklik) göstermezler. Esasen, rakebet dolayısıyla bu yerli mamulat fiyatlarında hiçbir surette bir yükseklik hasıl olmayacak ki. herhangi bir memurumuz kanun hilafına (yasaya aykırı) hareket etmek suretiyle bir vaziyet alsın..»

Özel kesimin istediği şudur: Bir yasa çıkaralım. Devlet hizmetinde çalışanların (yani, devletten maaş ve ücret alanların) yerli malından başka mal kullanmalarını yasaklayalım. Bu zorunluluk, yerli özel kesimin üreteceği mallara karşı olan talebi garantiye alır. Bu sayede özel işyerleri çoğalır. Kısacası, kamu görevlileri paralarını özel kesim için harcayan garantili kaynak haline getirilirlerse milli iktisat da rayına oturur. Böylece, dünya ekonomisinin buhranı Türkiye'de özel kesimin

gelişmesi için bir fırsat olacaktır. Yeter ki, devletin kaynağı bu gelişmeyi garantiye alsın, iç pazarı yerli sermayeye kapatsın.

Yönetim açısından durum farklıdır. «Yerli malı kullanmak» zaten baştan beri benimsenmiş bir çizgidir. Zaten «yerli kumaştan elbise giyilmesine dair» 1925 tarihli bir yasa vardır. Zaten, buhran başlayalı, başta sanayi ülkeleri olmak üzere her yerde herkes kendi malını satın almaya dönmüştür. Ama, dünya buhranı karşısında ekonominin rotasını özel kesimin isteklerine göre ayarlamak, iç pazarı ona kapatmak özel kesimi kurtarsa da ekonomiyi ve rejimi kurtarmaya yetmez. Durumu yeniden gözden geçirmek ve ekonomide davletin oynayabileceği rolü daha ağırlıklı olarak düşünmek gerekmektedir.

Buhranın Faturasını ya Ödersin, ya Ödetirsin

Buhran yılları şunu gösterir · Ekonomide eskisinden daha büyük pay alamamak, özel kesim dünyası içinde sıkıntıları ve çelişkileri artırmaktadır Buhran, sorumluluklarını bilen bir yönetim için, olağanüstü kararlar ve uygulamalar demektir. Bu da, toplumda her kesimin katlanacağı özverinin ağırlaşması ile olur. Özveri özel kesime ağır geliyor.

«Bizde böyle bir buhran ve bütçe muvazenesi (denkliği) mevzubahs (söz konusu) olduğu zaman, ilk hatıra gelen şey, memurların maaşına dokunmak ve kesmektir. Bu vergiyi vereceğiz. Bendeniz de bütün ruhumla kabul ederim. Çünkü, memleketin ruhu, hayatı meselesidir. Bunu kim verecektir? Memurin denilen hükümet amelesi (çalışanları), müessesatı ticariye (ticaret kurumları) amelesi, yani amele. Patronlar vermiyor. Vakıa (gerçi) onlar da kazanç vergisi veriyorlar. Fakat, memurlar da, biz de kazanç vergisi veriyoruz.

Mademki, bu vergi memleketin hayatı meselesidir. Kabul ediyorum. Vatani meseledir (yurt işidir). Buna bütün vatandaşların iştiraki (katılması) lazımdır. Neden patronlar bundan hariç (dışarıda) kalsınlar? Behemehal (ne olursa olsun) onlar da vermelidirler. Yalnız mesai erbabı (çalışanlar) değil.»

Denizli Mebusu Mazhar Müfit Bey (Kansu) 1931 yılı sonlarında, ekonominin sıkıntılı günlerinde konuşuyor. Tartışılan şey, olağanüstü bir uygulama olarak getirilen buhran vergisidir. Mazhar Müfit Bey özel kesimin buhran vergisi karşısın-

daki tutumunu yansıtmıyor. Bu tutumu İstanbul Mebusu Sadettin Rıza Beyden öğreniyoruz. Görüş şudur: Özel kesim bu vergiye katılamaz; zaten buhrandan etkilenmiştir. Bir de vergi alırsanız, büsbütün yıkılır.

«... *Bu vergiden sermayedaranın (sermayecilerin) ve serbest meslek erbabının (sahiplerinin) da hissedar olmasını (payı olmasını) mevzubahs buyurdular (söz konusu ettiler)... Buhran Vergisi diye vazedilen (getirilen) bu vergiyi doğrudan doğruya buhrandan müteessir olan (etkilenen) bir zümrenin (topluluğun) üzerinde tekrar tatbik (uygulama) cihetine (yoluna) gitmek, bu yığıntıya, bu sarsıntıya maruz kalan (uğrayan) zümreyi ikinci bir yığıntıya maruz bırakmak demektir... Buhranı iktisadi (ekonomik buhran) başlayalıdan beri Türkiye'de serbest meslek erbabı her gün sermayelerinin ziyaından (yitirilmesinden) ve hayatlarının müşkülatından (zorluğundan) çırpınmakla meşgul olmakla (uğraşmakla) beraber, belki de memlekette mevcut (var) olan buhranı iktisadiye tahammül edemeyecek (katlanamayacak) vaziyette hayatlarını muhafaza edememektedirler (koruyamamaktadırlar)... Bunların üzerine ikinci bir vergi tahmil etmek (yüklemek) demek, memleketin bu zümrelerini öldürmek, gömmek demektir ki, intihaen (sonunda) bu zevat (kişiler) ıztırari bir vaziyet karşısında acıdığımız memurları kullanamayacak vaziyete gireceklerdir...*»

Dünya buhranının Türkiye'yi etkilediği, özel kesim içinde sıkıntıların arttığı yıllarda, bu çevrede milli iktisattan pek söz edilmez. Konuşulan şey, buhranın getirdiği sıkıntı ortamını kimin nasıl geçireceğidir. Buhran sıkıştırdıkça, bu kesimin temsilcileri öncelikle kendi öz çevrelerinin derdini dile getirirler.

Eski Osmanlı Meclisi Mebusan Reisi, şimdi İzmir Mebusu olan Halil Bey (Menteşe) büyük toprak sahibidir. Buhran ortamında toprak sahiplerinin ve öteki çiftçilerin sorunlarını sık sık anlatır. En büyük sıkıntıyı orada görür. 1933 Mayısında, buhranın ağırlığında bir hafifleme olmamışken bunu dile getiriyor :

«*Zürra (çiftçiler) gayet ağır bir muvazenesizliğin* ***(dengesizliğin)*** *ıstırabı altındadır. O da şudur : 1929'dan beri zirai artıklar buhran sebebiyle yüzde 50'den fazla düştüğü halde, giyim ve ev eşyası fiyatları düşmediği gibi, takas vesaire dolayısıyla biraz daha fazla artmıştır. Herhalde 1929 nispetinden düşme-*

miştir. Sonra, zürraın zaruri (zorunlu) ihtiyaçları olan petrol, şeker gibi resimler 1929'dan beri düşmemiştir.

Yüzde 40 gibi ağır bir mükellefiyet (yükümlülük) ve ağır bir muvazenesizlik ve borç altında ve bir taraftan da ağır fiyatlar karşısında kalan zürra için hususi (özel) tedbirler almazsak, buna tahammül edemeyecek (katlanamayacak) ve ziraatimizin büyük bir kısmı sönecektir. O zaman kuracağımız büyük sanayi de yıkılır. Çünkü, sanayi de kuvvetli bir ziraat ocağına dayanır.»

Halil Bey, iktisatçıların «iç ticaret hadleri» dediği kavramla konuşuyor. Buhranda sanayi çevreleri kazanırken tarımın kaybettiğini söylüyor. Sanayi tarımın sırtından kazanıyor, diyor.

Hasan Vasıf Bey öyle düşünmez. İstanbul mebusudur ve sanayi çevrelerinin temsilcisidir. Buhranın çiftçilerle sanayicileri karşı karşıya getiren ortamında kesinlikle sanayiciden yanadır :

«Deniliyor ki, ziraat mahsullerimizin kıymeti düştüğü halde masnuatın (sanayi mallarının) kıymeti eski vaziyetinde duruyor. Mübadelede muvazene (karşılıklı alışverişte denge) bulunmadığı için köylü alım vaziyetinde değildir. İktisaden perişandır deniliyor. Bu görüş kanaatimce hatalı bir görüştür... Köylü az kazanıyor, sanayici çok kazanıyor demek doğru değildir. Bir sanayici kazanabilmek için bütün gün patronu ile, amelesi ile çalıştığı gibi, hatta fazla yevmiye (gündelik) alabilmek için gece yarısına kadar çalışırlar. Halbuki bir köylü yalnız yaz günü çalışır. İşi de yalnız çapa çapalamaktan ibarettir. Halbuki bir sanayici bir sanatı, bir melekeyi öğrenmek mecburiyetindedir ve onların fikri mesaileri (kafa çalışmaları) vardır... Köylümüz eğer fazla kazanmıyorsa, fazla çalışmak imkânlarını bulamıyorsa, onun yolu mahsulâtın (ürünlerin) miktarını artırmakta değil, ona istihsal edecek (üretecek) başka sahalar bulmakla elde edilebilir. İkinci nokta... Anadolu dahilinde seyahat yapmış (gezmiş) olan İktisat Vekili Beyefendinin encümende verilmiş bir izahatı (açıklaması) vardır ki şu mealdedir (çizgidedir) : 'Anadolu'nun şark (doğu) tarafındaki ıstırap, garp (batı) tarafındakinden daha fazladır. Biz oralarını sanayi ile bu ıstıraptan kurtaracağız.' Demek ki bütün bu işlerde kurtarıcı yol sanayi yoludur.»

Fakat, daha ilginç olan, Halil Beyin yanıtıdır. Buhranın özel kesim çevreleri içinde çelişkileri artırdığı bu ortamda, Ha-

li: Beyin toplumsal sınıf bilinci, büyük çiftçiliğin bilincinden daha yüksektir Verdiği yanıt, buhran ortamından çekinmesinin yanında başka bir şeyden daha çok çekindiğini gösterir :

«Sanayie mensup olan arkadaşımın son söylediği şeye cevap vereyim. Memlekette sınıf kavgasını icat edecek şeylerden son derece tevekki etmeliyiz (sakınmalıyız). Fırkamızın bu hususta kabul etmiş olduğu prensip şudur : Memlekette sınıf yoktur, camianın (topluluğun) muhtelif (çeşitli) işlerini görür, kanun nazarında bir vatandaşlar vardır. Binaenaleyh (bu nedenle) buna sıkı bağlanmalıyız ve sınıf kavgalarını memlekette uyandırmamalıyız... Bu memlekette iş bölümünü her sahada inkişaf ettirmek (geliştirmek) ve biribirini itmam edecek (bütünleyecek) vaziyete sokmak, yani memleketin iktisadı vahdetini (birliğini) kuvvetlendirmek için şartı evveldir (ön koşuldur). Binaenaleyh sanayiciler fazla kazanıyor, zürraı istismar ediyor (sömürüyor), maksadını takip etmedim (gibi bir amaç gütmedim).»

Milli İktisat Siyasal Formül İster

Daha 1930 yılında, devletçiliğe adım atarak, milli iktisadın yeniden tanımlanmasına karar verildiği zaman şu nokta da saptanmış olmaktadır : Milli iktisada yeni bir çerçeve çizmek kolay değildir ve iş ekonomiyi aşmaktadır. Ortada ekonomiden kaynaklanan, fakat sadece ekonomi alanında bağlanamayacağı anlaşılan ciddi bir konu vardır. Siyasal çözüm ve formül gereklidir. Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal, Türkiye'de siyasal hareketlerin başlayışında simgesel bir değere sahip görünen İzmir'de, 1931 yılı başında çözümün ipucunu veriyor :

«Tüccarlardan yahut çiftçilerden ibaret bir fırka olabilir. Halbuki bizim fırkamız böyle mahdut bir nazar takip eden (sınırlı bir görüşe bağlı) bir teşekkül (kuruluş) değildir. Bilakis, her sınıf halkın menfaatlerini müsavi (eşit) bir surette, biri diğerini mutazarrır etmeden (zarara uğratmadan) temin etmeyi istihdaf eden (sağlamayı hedef alan) bir teşekküldür. Milletimizin tebayii (doğası) ile fırkamızın programında tamamıyla bir mutabakat (uyuşma) vardır. Bu istikametten (yönden) yürüyeceğiz.»

Milli iktisadın bu siyasal formülü, 1930'lu yılların tek partisi olan CHF'nin (CHP'nin) 1931 Mayısında yapılan üçüncü

büyük kongresinde kesinleşir. İlk kez Mustafa Kemal'in açıklamış olduğu bu çözümün iki yönü önemli görünüyor.

Birincisi, tüm sınıfların çıkarlarını güvenceye alacak bir ortam vaat etmek. Bunun için, biribirleriyle bağdaşmayacakları noktalardan olabildiğince uzak durmalarını istemek. Bağdaşmazlığın esası sınıf çizgisi olacağına göre, toplumun ve ekonominin bu çizgiden uzaklaştığı ölçüde bir yönetim rahatlığına kavuşacağını benimsemek.

İkincisi, milli iktisadın gerçekleşmesini, CHF'nin 1931'de resmen benimseyeceği devletçilik ilkesine bağlayarak yürütmek. Böylece, milli iktisat, yani, yerli ellerde sermaye birikimi tüm sınıfların sınıf çizgisinden uzaklaşacağı bir ortamda gelişecek, fakat mutlaka devletçilik uygulaması ile uyumlu olacaktır. Kısacası, milli iktisat devletçiliğe emanet edilecektir.

İşin ince noktası şurada görünüyor : Ekonomide ağırlık merkezi, yedi yıllık milli iktisat uygulamasından bir başka yana kaydırılmaktadır. Yeni ağırlık merkezi devletçilik olacaktır. Fakat, bir çeşit «sosyal anlaşma» yapılmaksızın işin çeşitli yönlerini bir araya toplamak ve bunu gerçekleştirebilmek kolay değildir. 1931 programı, o günün gözlemlerine dayanarak, bu sosyal anlaşmanın koşullarını ortaya koyuyor. Bunu getirirken, hem özel kesime kendi sermaye birikiminin hangi koşullarda yürüyeceğini söylemiş oluyor, hem de Cumhuriyet yönetimine ekonomiyi devletçilik gibi yeni bir ilke ile yürütme şansını kazandırmış oluyor.

1931 programı bununla yetinmez. Özel sermayeden, daha önce pek açıkça istenmemiş bir şey daha ister: Milli olmak. Programın, ana ilkeler ve esaslardan hemen sonra gelen «iktisat» bölümü bu istekle başlar:

«Normal sermayenin yegâne membaı (tek kaynağı) milli say (emek) ve tasarruftur. Bunun için çalışmayı artırmak, fert (kişi) ve aile hayatında ve umumiyetle (genellikle) devlet idaresinde, mahalli ve milli (yerel ve ulusal) idarelerde tasarruf fikrini kökleştirmek, fırkamızın başlıca prensibidir.»

Nedir «normal sermaye?» Daha önce bu deyime pek rastlanmamıştır. Anlaşıldığına göre, sermayeyi tanımlamak, 1930/31'de bir çaba gerektirmiştir.

«Normal sermayeden milli sermaye kastedilmiştir. Maksat, kendi menabii milliyemizden (ulusal kaynaklarımızdan) elde ettiğimiz sermayedir.»

1931 programı, CHF Kongresinde madde madde görüşü-

lürken, program komisyonu adına konuşan Manisa Mebusu Refik Şevket Bey (İnce) sermayenin «normal»inden ne anladıklarını böyle belirtmektedir. CHF'nin Kâtibi Umumisi (genel sekreteri) Recep Bey (Peker) ise, özel sermayenin sahip olacağı özellikleri biraz daha ayrıntılı anlatır :

«CHF'nin nazarında (görüşüne göre), bir memleketin feyzine (ilerlemesine) doğrudan doğruya müessiriyeti haiz (etki yapan) tabii (doğal) bir sermaye mefhumu (kavramı) mutlaka milli tasarrufun hulasalarından (özlerinden) birikmiş bir yekûn (toplam) olmalıdır. Bir devlet her zaman istikraz suretiyle (dışarıdan borç alarak) ve başka suretlerle tedarik edilen (sağlanan) paralarla muvakkaten (geçici olarak) işler görebilir. Fakat, kendi işlerini, kendi muhitinin (öz çevresinin) artırdığı paraların vücuda getirdiği sermaye ile görmelidir. Biz de programımıza bunu vaz ediyoruz (koyuyoruz). Gerçi bu şimdilik güç görünür. Fakat, hayatımızda milli bir mefhum olarak bunu başardığımız gün, bizim de dünya muvacehesindeki (önündeki) iktisadi kıymetimiz artar ve sıkıntılarımızın hepsi mündefi (atlatılmış) olur.

Muvakkat tedbirlerle tedarik edilen (sağlanan) para bizim tabii inkişafımıza (doğal gelişmemize) devamlı (sürekli) ve kârlı surette yardım edecek sermaye vasıtası (aracı) değildir. Normal kelimesini (sözcüğünü) buraya yazmaktan maksat, bu memleketin tabii olarak istinat etmesi caiz olan (kendine dayanak yapacağı) sermayenin, milli çalışma muhassalasının (emekle elde edilen şeylerin), tasarrufunun yekûnu olarak kabul ettiğimiz prensibini koymaktır.»

«Bize Yakın Olmayan, Ekonomiyi Yönetemez»

1931'de yerli sermayeye vaat edilen şey, milli emek ve milli tasarrufları kullanarak gelişeceğidir. Bunların, bu gelişmeyi yeterince sağlayacağıdır. Fakat, 1930, 1931, 1932 ekonomide buhranın artarak ağırlaştığı yıllar olur. Ekonomide gelir ve tasarruflar düşer. Devlet, yürüttüğü işleri bütçe denkliğini bozmaksızın sürdürmek istediği için, yeni yeni vergiler getirir. Yani, milli tasarruf içinde kendi payını artırır Özel sermaye, 1931 programının söylediği biçimde «milli» olmanın yolunu bu buhran koşullarında bulamaz.

Öte yandan, buhran koşulları ekonominin «yüksek ve eğemen noktalarının devletin elinde olmasını», yani, devletçiliğin hızlı geliştirilmesini gerektirmektedir. Devletçilik yolunda çalışmalar ilerledikçe, adımlar atıldıkça, bunlar özel kesimde tedirginlik yaratır. «Milli müteşebbis», devletçiliğin çizdiği yeni çerçeveye kuşku ile bakar. Ekonomide kendi payını korumak ve büyük tutmak ister. Hem bir savunma psikolojisi içindedir, hem de dolu dizgin hücum eder. Eleştirilerinde sesini eskisinden daha çok yükseltir. Aldığı ekonomik ayrıcalıkların yanında yenilerini ister.

Bu ortamda en zor nokta, ekonominin komuta merkezi olan İktisat Vekâletidir. Görevi, hem devletçiliği gecikmeksizin geliştirmek, hem de özel kesime bu çerçeve içinde gelişme fırsatları yaratmaktır. Yerli sermaye, buna ısınamamıştır. Mustafa Şeref Beyin, 1930 sonlarından beri özel kesime aşırı ödün vermeyen ve buhran içinde devlet kesiminde sermaye birikimini savsaklamayan tutumu, sermaye çevrelerine ters gelmiştir.

Zaman geçtikçe, bir yandan buhran ortamının yerli sermayede yarattığı belirsizlik, bir yandan da devletçiliğin gelişme yoluna girmesi özel kesimin tüm çevrelerini yönetimin ekonomi anlayışına karşı daha açık bir tavır almaya yöneltir. Tavır, özel kesimin milli iktisat anlayışında zaman boyunca hiç kaybolmayan iki özelliği de yansıtmaktadır. Bunlardan birisi, ekonomik ve mali ayrıcalıklardan vazgeçmemek, olabildiğince yenilerini almaktır. Bir ikincisi de, ekonominin önemli iş ve karar noktalarını elde bulundurmaktır. Bu iki özellik, özel kesimdeki sermaye birikimi için ilk ve son çarelerdir; ana güvencelerdir.

Yerli sermayenin bu tavrını oldukça net biçimde, o dönemde İktisat Vekâletine hemen her konuda karşı tavır almış olan Kocaeli Mebusu Sırrı Beyden öğreniyoruz. Sırrı Bey, 1932 Haziranında bunu dile getirirken, bir kehanette de bulunuyor:

«Hükümetimizin vasıf ve şiarı (niteliği ve yolu) halkçılıktır. Bu itibarla, hükümetten bu vasıf ve şiarın icabatına (gereklerine) göre muamele (tutum) beklemek bizim en büyük hakkımızdır. Halbuki gittikçe hakkından ve inisiyatifinden mahrum edilmekte (yoksun bırakılmakta) olan fert (birey), hükümetin halkçılık vasfile kabili telif olamıyacak (bağdaşmayacak) bir vaziyete düşmektedir Hükümet kendi kudretini her

gün vatandaşların kudret ve teşebbüslerinin yerine ikame etmektedir (koymaktadır).

Her gün ticari ve iktisadi muamelatta (işlerde) devletin müdahalesi çoğalmaktadır. Halk hükümeti bu şekilde devletçi olamaz.

Bizim gibi medeni olan diğer millet ve hükümetler dahi tamamen halkçıdırlar ve fertçidirler... Bizim aynı zamanda hem fertçi ve hem devletçi olmak arzumuzdur ki, iktisadi muamelatı teşviş (karmakarışık) etmekte ve bizi endişeli (kuşku verici) yollara sevk etmektedir. Hükümet ancak müstesna ahvalde (olağanüstü koşullarda) kudretini iktisat sahasında tecelli ettirebilir (ortaya koyabilir). O da ferdin kendi şahsi teşebbüsleriyle başaramayacağı işlerdir. Yani onların koltuklarından tutup himaye edilmesi iktiza eden (gereken) hallerde. O vakit devletçi, kendisinden maksut olan (beklenen) mana ile (anlamda) vazifesini yapmış olur. Ben bu vasıftaki (nitelikteki) hükümetin devletçi olduğunu kabul etmekteyim. Zaman ve hadisat (olaylar) ispat edecektir ki hükümetimiz benim dediğim şekilde devletçilik vasfına rücu edecektir (dönecektir).»

Bu, yönetim ile yerli sermayenin devletçilik ve milli iktisat alanında çatışmasıdır. Düğüm 1932'nin sonbaharında çözülür. Sırrı Beyin kehanetinin yarısı gerçekleşir, yarısı gerçekleşmez: Mustafa Şeref Bey ayrılır. Yerine, özel kesimin güvenine tartışmasız sahip olan Mahmut Celâl Bey (Bayar) getirilir.

Kehanetin bu parçası tamamdır Yerli sermaye, Mustafa Şeref Beyin yönetiminde azalmaya başlayan ayrıcalıklarını, o tarihten sonra yeniden kazanmaya başlar. Ekonominin iş ve karar noktaları bakımından da bir kuşkusu kalmaz. Üstelik, bu ana güvencelerin de ötesinde, 1933 Haziranındaki Sümerbank'ın kuruluş kanunundan başlayarak, devletin kuracağı sanayilere ortak olma şansına kavuşur. Kısacası, sermaye birikimi için önemli ve geleceğe dönük güvenceler elde eder.

Milli İktisadın Yeni Çerçevesine Doğru

«Geçen sene demiştim ki, devletin iktisadi gidişi hakkında iş âleminde (dünyasında) vesvese (kuşku) vardır ve bu vesvese sermayeyi iş âleminden kaçırmaktadır. Ondan bir müd-

det sonra Celâl Beyefendi İktisat Vekâletine geldiler. Kendileri iş âleminde âmil ve nazım (yüksek iş ve yer sahibi) olan büyük bu müessesenin direksiyonunda (yönetiminde) bulundukları için, ilk hedefte onu bertaraf etmeye (gidermeye) çalıştılar.

Fırkanın programını ortaya attılar ve dediler ki, işte benim prensiplerim ve gideceğim yol Hakikaten, bendeniz de o güne kadar fırkanın programını dikkatle okumamıştım. Orada ne gibi iktisadi esaslar vardır? Evvela, iktisatta ferdi teşebbüsü esas olarak kabul ediyor. Sonra, dağınık sermayeleri toplayarak onları hareketli bir sermaye haline koymak için tasarrufu tergip ve teşvik ediyor (isteklendiriyor ve özendiriyor). Daha sonra, say (emek) ile sermaye arasında ahenk ve nizamı (uyum ve düzeni) fırkanın prensibi olarak kabul ediyor Hulasa (özetle) ticaret, sanayi, küçük, büyük ziraatte bütün erbabı mesaiyi (iş sahiplerini) tergip ve teşvik edecek, ferdi teşebbüsü memlekette muzaharetle (arka çıkarak) canlandıracak, kuvvetlendirecek esaslar vaz ediyor (koyuyor).

Ferdi teşebbüsleri yavaş yavaş iktisadi sahadan kovarak bütün memleketin faaliyeti iktisadiyesini de devletçiliğe giden asri devletçilikle bizim devletçiliğimiz arasında münasebet (ilgi) yoktur, buyurdular. Ondan sonra, iş âlemine koştular. Sanayi ve ticaret erbabı ile temas ettiler. Daha sonra İzmir'e gittiler. Nazilli'de buyurdular ki, burada büyük bir mensucat (dokuma) fabrikası kuracağız. Sizin sermayeleriniz bunu yapacak kabiliyette olmadığı için, bunu devlet yapacak. Sizin sermayeniz devlet müzaharetiyle (yardımıyla) büyüdükten ve ferdi kabiliyetleriniz inkişaf ettikten (geliştikten) sonra devletin bu sahadaki işlerini yavaş yavaş size bırakacağız. Böyle devletçiliği istemez misiniz demişler. Orada ben de olsaydım, isterim derdim. Memlekette ferdi teşebbüslerin yapamayacağı büyük işler üzerinde ferdi teşebbüslere zemin (yer) hazırlamak ve bilahare (daha sonra) yavaş yavaş onlara terk etmek suretiyle devletin yapacağı müzaharetlere bu memleketin elbette her sahada ihtiyacı vardır

Bu hakikatın bu suretle tebarüz ettirilmesinin ve tespit edilmesinin (belirtilmesinin ve saptanmasının) tesiri pek büyüktür. Devletin iktisadi rolü, ki fırka programında evvelce müphemdi (belirsizdi), bundan sonra tebarüz etmiş (belirmiş) olacak ve ilerde memlekette sermaye, iş tamamıyla emniyet ve istikrarını bulacak ve memleket yolunda yürüyecektir.

İktisadi hayatta ütopik, hayali formülleri memleket hayatına, bünyesine tatbik etmekten de hazer (uygulamaktan sakınalım). Zira o yol bizi sınıf mücadelesine götürür. Sınıf mücadelesi demek, memleketle iktisadi nizam ve ahengin mihveri (düzen ve uyumun ekseni) olan muhitte (çevrede) mücadele etmek demektir. Bizim en büyük istinatgâhımız (dayanağımız) milli muhittir. Oravı tesis edeceğiz (kuracağız), oraya istinat edeceğiz (dayanacağız). Milli birliğin en büyük istinatgâhı (dayanağı) milli vahdettir (birliktir). İktisadi vahdeti, iktisadi nizamı bozacak yollardan hazerdir (sakınmaktır).»

Halil Beyin (Menteşe) 1933 Haziranında yaptığı konuşma milli iktisat çerçevesinin yeni bir aşamaya yöneldiğinin işaretini taşıyor. 1931 CHF programının getirmiş olduğu milli iktisat anlayışı, Cumhuriyet yönetimi ile yerli sermaye arasındaki tek ortak konuşma zeminidir. Özel kesim çevreleri, iki yıllık bir gecikmeden sonra bunu kabul etmeye başlarlar. Belki de, bu zemin üzerinde kalarak, devletçiliği 1920'lerin kalıbından pek ayrılmayan bir milli iktisat uygulamasına yönlendirebileceklerine inanırlar.

Fakat, Sırrı Beyin kehanetinin bir de gerçekleşmeyen parçası vardır : Devletçilik uygulaması, özel kesimle yapılmış olan uzlaşma içinde yoluna devam eder. 1934/35'ten sonra, devlet kesimindeki sermaye birikimi hızlanmaya başlar. Yerli sermayeye verilen birikim güvencesi, «liberalizm»e doğru bir sapma yaratmaz. Gerçi, «aynı zamanda hem fertçi, hem devletçi olmak arzusu» sürmektedir. Ama, bir yandan da «ticari ve iktisadi muamelatta devletin müdahalesi çoğalmaktadır». Çünkü, 1933'ten başlayarak, özel kesimin ekonomik ve mali ayrıcalıklardan yoksun kalma kuşkusu giderilip, kendisini karar merkezine yerleşmiş gibi hissetmesinden sonra milli iktisat anlayışı daha öncekilerden farklı bir noktaya doğru gider.

«Liberalizmi —dilim dahi dönmüyor; bu kelime bana o kadar yabancı geliyor— yıkaraktan, memleketimizde güdümlü bir ekonominin esaslarını kurmak istiyoruz. Bu istihale (değişme) devresinde, bittabi (doğal olarak) bizim samiamıza (duyma alışkanlığımıza), işitmemize hoş gelmeyecek birtakım şeyler olacaktır. Çünkü, yeni prensiplere doğru gidiyoruz. Bu yeni prensiplerde, nihayet memleketimiz bir tecrübe geçirecektir. Fakat, bu tecrübe de mutlak surette müspet (olumlu) bir netice verecektir »

İktisat Vekili Celâl Bayar'ın, 1936'nın Haziranındaki sözleri milli iktisat anlayışının yeni yönünü göstermektedir. Bu yön, 1933'ten sonra yavaş yavaş yerleşen uygulamalarla saptanır. 1933'ten başlayarak, sermaye birikimin ilkeleri belli olmuştur. Birikim, 1) bankalarda, 2) bankaların söz sahibi olacağı bir biçimde devlet sanayi kuruluşlarında gerçekleşecektir. Birikimin can damarı devlet sanayiidir. Fakat, sanayi bunu bankalarla paylaşacaktır.

1933'ten sonra yerli sermayenin daha geniş birikim olanaklarına kavuşması, eskisinden daha çok teşvik, koruma ve bağışıklık istemesine engel değildir. Bu istekler sürer. Özel kesimin, devletçiliği 1927 Teşviki Sanayi ekseninde tutma ve 1920'lerin «ideal» milli iktisadına çekme çabası hep vardır. Bu kaybolmaz.

Fakat, bu noktaya geldikten sonra, artık ortaya daha önemli bir şey çıkmaktadır : Sermaye birikimini güvenceye almak. Birikimi bir yandan daha akılcı bir örgütlenme yapısına kavuşturarak, bir yandan da daha kontrollü bir ekonomi kurarak artırmak Böylece, milli iktisadın eriştiği aşamada adı da yenilenmektedir : Güdümlü ekonomi. 1930'ların ikinci yarısında, özellikle İktisat Vekâleti çevresi bu deyimi, devletçilik sözü kadar, hatta zaman zaman daha çok kullanır. Bu deyimle somutlaşan şey, yani, hem yapısı daha akılcı, hem de merkezden kontrollü bir ekonomi kurmak, yönetimin kendi başına aldığı bir karar değildir Sermaye birikimi yolunda özel kesimin eğilimleri güdümlü ekonomiye önemli destek oluşturur. O yıllarda özel kesim, ekonomide daha akılcı örgütlenmeleri istediği ölçüde, merkezden kontrolleri de isteyen, benimseyen, bunları birikimin vazgeçilmez güvencesi sayan isteklere, eğilimlere sahiptir.

Tasarrufları Toplamak ve Kullanmak

Ekonomide akılcı örgütlenmelerin geliştirilmesinden söz edildiği zaman, özel kesim şüphesiz teşvikler, ayrıcalıklar, korumalar gibi, işin üretim yönünden başvurulacak çarelerini düşünür. Ama, işin bir başka yönünü daha da ciddi biçimde düşündüğü anlaşılıyor. Bu da mali aracı sistemdir. Çünkü o sistem sayesinde özel kesim sermaye birikiminin kaynağı ile doğruca buluşabilir. Bu bereketli kaynak halkın tasarruflarıdır.

Tasarrufları toplanır ve kullanılır hale getirmek, bunları kontrol edebilmek özel kesimin hayat kaynağıdır. Mali aracı sistemin özü olan bankacılık bu işi yapar.

1933'ün ilk işlerinden birisi «Mevduatı Koruma Kanunu» dur. Bu, o günün koşullarında bir çeşit bankalar kanunudur. İlk kez bankalara çekidüzen verilmektedir. Tasarrufların yönelceği bir yapının zaman yitirmeksizin kurulması amaçlanmaktadır.

«Nakdi ve seyyal (parasal ve akışkan) tasarrufların bugün haiz olduğu kuvvet ve ehemmiyet ve bunların teşvik edilmesındeki iktisadi, içtimai (toplumsal) ve mali faideler (yararlar) arz ve izahtan müstağnidir (açıklama bile gerektirmez). Bunu emin kılmak ve her türlü tehlikeden mümkün olduğu kadar uzak bulundurmak ise, devletin mühim (önemli) vazifeleri sırasına geçmiştir. Halk tasarrufatını teshil (kolaylaştırmak) için tasarruf sandıkları, zirai kooperatifler, posta sandıkları gibi müesseseler vüvuda getirmek ve bunları emin bir vaziyette tutmak ne kadar lazımsa, bankaların tabi (bağımlı) tutulması icap eden murakabe (gereken denetim) de tasarrufatı teşvik ve himaye noktasından o kadar zaruridir (zorunludur).

Bugün memleketimizde vücut bulan milli ve ecnebi bankaları ve bundan sonra küşat edilebilecek (açılabilecek) bankaları hususi bir murakabeye (özel bir denetime) tabi tutmamak, dişten tırnaktan artırdığı parasını bankalarda saklayan halkın hukukunu ihmal (savsaklama) sayılabilır.

1933 Martında yazılan yasa gerekçesi, tasarruf sahiplerine, devletin bankaları denetleyeceği yolunda güvence veriyor. Halkın bankalara vereceği tasarrufları güvencede tutmanın ve iyi kullanmanın tek yolu bankalar üzerinde sıkı devlet kontrolü uygulamak değildir. Fakat, 1933'te seçilmiş olan yol bu olmaktadır. Aynı tasarı üzerinde görüş bildiren Maliye Encümeni, tasarrufların korunmasındaki öteki yolu da gösteriyor :

«Neşir vasıtaları (yayın organları) fazla ve halkının iktisaı bilgisi ileri olan bir kısım memleketlerde mevduatın korunması, bankaların her hafta çıkardıkları hali mali (mali durum) cetvelleriyle bizzat (doğruca) halka bırakılmıştır. Halk bu cetvelleri tetkik ederek (inceleyerek) mevduatının vaziyetini (durumunu) tespit edebilir (saptayabilir). Ancak, bir kısım memleketlerde de, mevduata mukabil (karşılık) muayyen (belirli) bir paranın mutlaka banka kasalarında bulundurulması şeklinde usuller (yöntemler) konulduğu gibi, hususi (özel) ka-

nunlarla da tasarruf mevduatı sıkı bir devlet murakabesine (denetimine) tabi (bağımlı) tutulmuş ve bilhassa (özellikle) halkın tasarrufunu alacak müesseselerin birçok kanuni ehliyetleri (yasal yeterlilikleri) haiz olması esası kabul edilmiştir. Memleketimizde de son cihetin tatbik edilerek (yönün uygulanarak) mevduatın kanun yoluyla korunması kararlaştırılmıştır.»

Devletin tasarruf sahiplerine verdiği güvence sözde değildir. Tasarruf mevduatının tanımının yapılması, bu mevduatın bir bölümünün banka kasasına ve Merkez Bankasına karşılık olarak yatırılması gibi esaslar getirilir. Banka kurmak Maliyenin iznine bağlanır. Banka sermayesine bir taban sınırı çekilir. Bankalar hisse senetli şirketler olarak kabul edilir. Buna benzer koşullar hem tasarruf sahiplerine güvence verir, hem de sermayenin küçüğü ile büyüğünü ayırarak büyüğünün örgütlenişini düzenlemeye yarar.

Özel sermayenin, ekonomide hemen her şeyden daha önce mali aracı sistemi düşünmesinin tek nedeni tasarrufların toplanılır hale getirilmesi değildir. Daha önemlisi, toplanan tasarrufların kullanılmasıdır. Kısacası, kredidir. Bir bankalar yasası niteliğindeki Mevduat Koruma Kanunu krediyi de düzenleyen özellikler taşır. 1930'ların başında serbest olan kredi faizleri, iş sahiplerinin el değdiremeyeceği kadar yüksekti. Mal fiyatlarının düştüğü, yıllık fiyat artışlarının «yok» denilecek düzeyde olduğu ekonomide para çok pahalıdır.

«Bir memlekette mevcut kredi şartlarının, o memleket iktisadiyatının ileri veya geri gitmesinde ne kadar büyük bir rol oynadığı aşikârdır İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük birkaç şehir müstesna olmak üzere (dışında), memleketin büyük küçük diğer şehirlerinde bankaların faiz nispeti yüzde 38'e çıkmaktadır. Asıl dikkate şayan (değer) olan nokta, bu yüzde 38'in fiilen (gerçekte) normal addedilerek (sayılarak), bunun fevkindeki (üstündeki) miktarın ihtikâr telakki edilmesidir (vurgunculuk sayılmasıdır). Memleketin iktisadi faaliyetini felce uğratan, içtimai bünyesini sarsan bu vaziyet karşısında tedabir ittihazı tahakkuk etmiştir (önlemler alınacaktır). Milli istihsalimizin (üretimimizin) henüz ağır bir faiz altında olduğu görülüyor. Fakat denebilir ki, en ağır kredi şartları altında ezilenler küçük krediye ihtiyacı olanlardır. Muhtelif (çeşitli) sebepler tahtı tesirinde (etkisi altında) mühim bir ekseriyeti (çoğunluğu) bankaların faaliyet sahaları dışında kalan tacir,

küçük sanatkâr, küçük zürra (çiftçi) memur vesair halk tabakaları için mahdut (sınırlı) miktardaki küçük kredi müesseseleri istisna edilecek (dışta bırakılacak) olursa, hemen hemen tefecilerden başka müracaat edilecek (başvuracak) kapı yoktur. Bunların aldıkları faiz, ayda en ayağı yüze beşten başlayarak, yine ayda yüzde on raddesindedir (kadardır). Tefecilerle mücadele etmek için bir taraftan tefeciliği ve tefecileri çerçevelemek, diğer taraftan yeni kredi müesseseleri tesisi suretiyle (kurarak) fiilen ihtiyacı karşılamak lazımdır.»

Bu, sermaye biriktirmek için parayı ucuz kullanması şart olan iş sahipleri için kabul edilmez bir tablodur. Yine 1933'ün Mayısında kaleme alınan «Ödünç Para Verme İşleri» Kanununun gerekçesinde vurgu, özellikle küçük iş sahipleri üzerinde olmakla birlikte, böyle bir faiz yapısının büyük sermaye için de bundan pek farklı olmayacağı anlaşılabilir. Kredi faizlerinin tavanı, bu yasayla saptanır: Bankalar yıllık yüzde 12'den çok faiz almayacaklardır. Bu oran, daha sonra, 1938'de yüzde 8.5'e indirilir. Bankalar dışında ise, borç faizinin yüzde 25'i aşması yasaklanmıştır. Bu düzenleme, bankalarla kredi ilişkisi olan iş sahiplerini rahatlatan bir gelişme olur.

1933'ten sonra sermaye birikiminde bankalar ve bankacılık örgütlenmesi, ağırlıklı biçimde söz sahibi olduğuna göre, bu düzenlemeler, birikimin işlerliğini sağlayacaktır Birikimin ortağı olan bankacılık sistemi akılcı bir yapıya kavuşturulmaksızın, birikim için iyimser olunamaz; milli iktisat geliştirilemez.

Bankacılıkta adımlar kesilmez. 1936'da, hem mali aracı sistemin erişmiş olduğu gelişmeyi, hem de bunun daha da geliştirilmesi yolundaki istekleri yansıtan Bankalar Kanunu çıkacaktır. Gerekçesinde der ki.

«Milli ekonomi hayatımızda ve ilerleyişimizdeki önemli mevki (yer) ve rollerini, milli tasarruf ile yakın ve sıkı münasebetlerini (ilişkilerini) göz önünde tutarak, bankalar mevzuunun (konusunun) bütün esaslı cephelerini (yanlarını) içine alan ana bir kanunla tanzim edilmesi (düzenlenmesi) lüzumuna inanmış bulunuyoruz.

Milli hayatımıza kök saldığını şükranla görmekte olduğumuz bankalarımız, yalnız sermaye ve ihtiyat akçelerini değil, fakat bunlardan çok daha ehemmiyetli (önemli) menabii (kaynakları) idare etmektedirler (yönetmektedirler) Böyle sınırları geniş salahiyetlere tekabül eden mesuliyetlerin muvazeneyi temin edecek ehemmiyette olması lazımdır (böyle geniş yetki-

lerle bağdaşacak sorumlulukların da bu çapta düzenlenmesi gerekir).

Bir taraftan milli tasarruf ve sermayeye layık olduğu teminatı (güvenceyi) bahşetmek (bağışlamak), diğer taraftan bankaların sarsılmaz temeller üzerinde inkişafına (gelişmesine) hız vermek ülküsü ile bu kanun layihası (yasa tasarısı) sunulmaktadır.»

Merkezden Kontrol Özel Kesime Güvence Vermez mi?

Tasarrufları toplanır, kullanılır hale getirmeyi, bunlar üzerindeki ekonomik kontrolü kurumlaştırmayı amaçlayan bu üç yasa da İktisat Vekâletince hazırlanmıştır. Normal olarak Maliyenin işi olması gereken bankacılık sisteminin derlenip toparlanışını İktisat Vekâletinin düzenlemesi, bir yönüyle, İktisat Vekilinin, yerli bankaların en büyüğü olan İş Bankası ailesinin önemli bir üyesi olmasıyla açıklanabilir. Fakat, öteki yönüyle de İktisat Vekâletinin kazandığı merkezi kontrol gücünü gösterir.

1930'da başlayan buhran yıllarına kadar, ekonomide merkezi kontrol pek söz konusu olmamıştır. 1930'dan sonra ise, bu kontrol buhranı yönetebilecek ölçüde yürütülmüştür. Kontrolün gelip dayandığı nokta, daha önceki rahat yıllarda özel kesime verilmiş olan rantları devlete aktarmak olmuştur. Fakat 1933'ten sonra, ekonominin yönetiminde merkezi kontrol yavaş yavaş sistemleşmeye başlar. Ekonominin yönetimi, gitgide doğrudan kontroller kurarak ve bunları geliştirerek yapılmaya başlanır. Milli iktisadın eriştiği yeni aşamada kontrol merkezi İktisat Vekâletidir.

«İktisadiyatımızı gelişigüzel bir cereyana (akıntıya) bırakmak, bugünkü zaruretlerin (zorunlulukların) icaplarına (gereklerine) hiç uymaz. Onu pek sıkı bir kontrola tabi (bağlı) tutmak lazımdır. Bu kontrolü ancak ve yalnız devlet yapabilir.»

İş Bankasının en önemli ve deneyimli yöneticisi olan Siirt Mebusu Mahmut Beyin (Soydan) 1933 sonlarında Milliyet gazetesinde yazdıkları, o günlerde özel kesim için sürpriz değildir. Özel kesimin düşüncesi budur. Merkezi kontrol yerli sermaye birikiminin güvenceye alınmasını sağlayabilecek en etki-

li yöntem olarak düşünülmektedir. O yıllarda, özel kesimin ne güvence getireceği belli olmayan bir «liberallik»ten çok, bir güdümlü ekonomi içinde güvence arayışı ve isteyişinin örnekleri çoktur.

«Meşrutiyetin son devrelerinde ve bilhassa umumi harbin (dünya savaşının) son senelerinde bazı iktisadi teşebbüslerde milli iktisat mefkûresi (ülküsü) tesisine (kurulmasına) uğraşılmış ise de, umumi harbin bir felaketle nihayet (son) bulması üzerine ani tarzda (birden) meydana getirilen bu teşkilat (örgüt) da kısa bir zaman zarfında yıkılmıştır.

Milli iktisat mefkûresi Türkiye'de milli hükümetle doğmuştur. Lozan muahedesiyle (antlaşmasıyla) memleketin her sahada iktisadi bütünlüğünü temin etmiş olan milli hükümet milletin iktisadi hayat ve faaliyetiyle yakından alakadar olmuş (ilgilenmiş) ve daha ilk kuruluş devresinde memleketin iktisadi hayatının tezahüratında (ortaya çıkışında) nazımlık (düzenleyicilik) rolünü ifa etmek (gerçekleştirmek) üzere İktisat Vekâleti unvanı altında müstakil (ayrı) bir vekâlet tesis eylemiştir.

İktisat Vekâletinin bugün her zamandan daha ziyade (çok) teşebbüs ve say (emek) erbabına (sahiplerine) faideli (yararlı) bir surette rehber olmaya çalışması... icap etmektedir. Bu teşekkül, iktisadi mesaisinde (çalışmasında) memleketin kudretli ve bilgili bir erkânı harbiyesi (genelkurmayı) vazifesini üzerine alacaktır.»

1934 yılı başlarında İktisat Vekâletinin «teşkilat ve vazifeleri hakkında bir kanun» tasarısı hazırlanmıştır. Gerekçesinde dile getirilen, «teşebbüs ve say erbabına rehber olmak»la ekonomi, hem akılcı, hem kontrollü bir biçimde yeniden örgütlenebilirse gerçekleşir. Bu gelişmeleri yakından ve sempatiyle izleyen bir yazar, Ahmet Şükrü Bey (Esmer) 1934 Şubatında o günlerde iş çevrelerine yakınlığı ile bilinen Milliyet gazetesinde, tasarlanan ya da arzulanan yönetim ve kontrol modelini şöyle anlatır :

«Mahmut Celâl Bey (Bayar) memlekette müstahsili (üreticiyi) ve tüccarı teşkilatlı hale (örgütlü duruma) getirmek esbabını (nedenlerini) tetkik ve tespit etmiş (incelemiş ve saptamış) olduğunu söylemiştir

Amerika'nın iktisat tarihini tetkik edenler, bu memleketin hakiki reorganizasyon ve rejenerasyon (yeniden örgütlenme ve güçlenme) devresini açan Hoover'in mesaisiyle (çalışma-

sıyla) Celâl Beyin fikirleri arasında büyük benzerlik görürler. Hoover de ticaret nazırı (bakanı) olduğu zaman, Amerika teşkilatını bu nezarete (bakanlığa) terettüp eden vazifeleri ifadan âciz (düşen görevleri yapamaz) bir halde görmüş ve Celâl Beyin bugün daha mükemmel (gelişkin) olarak tuttuğu yoldan yürümüştür.

Amerika'daki kooperatif birliklerinin doğuş ve inkişafını (gelişmesini), Almanya'daki kartellerin doğumunu, Fransa'da sendikaların tarihini İngiltere'de 'concern'leri hatıra getirenler Türkiye'de de bu ihtiyacın duyulmuş, yani memleketimizin iktisadi sahada rüştünü idrak etmiş (delikanlılık çağını aşmış) olduğunu anlamaktan büyük haz hissederler.»

Faize tavan koymak, krediyi ucuzlatan bir kontroldür. Bu, para piyasasının yerli sermaye birikimi için kolaylık sağlaması demektir Özel kesimin sevdiği bir kontrol türüdür.

Mal piyasalarında fiyatlara taban ve tavan koymak veya tek fiyat saptamak ise, özel kesimin sevmediği bir kontroldür. Özel kesim düşük faizle rahatlar, fakat düşük veya sabit fiyatı sevmez. Böyle bir fiyat, birikimi yavaşlatır. Öte yandan, fiyat, özel kesime sağlanan teşvik, ayrıcalık. koruma gibi destek araçlarının yapışık kardeşi olur. Bu araçların çoğalması ve fiyatların da yükselmesi sermaye birikimini artırır.

1927'den sonra zaman zaman yapılan eklemelerle gelişen Teşviki Sanayi Kanununun mantığı, fiyatların denetlenmesine aykırıdır. Fiyatların serbestliği özel kesim için en değerli destekleme aracı sayılır. Ancak, bir başka olgu vardır ki o da şudur: Sanayi büyüdükçe fiyatların serbestliği ona eskisi kadar rahatlık vermez. Çünkü serbestlik iki ucu da açık olan bir şeydir : Daha yüksek fiyatlara kavuşmak iyidir Fakat, her an daha düşük fiyatlara sahip yeni yetme rakiplerin ortaya çıkması hoş bir şey değildir. Bu bakımdan, özel kesim zamanla büyümeye başlarsa, özünde pek sevmediği fiyat kontrolünü için için sevmeye başlar Fiyatların üst ucunun açıklığına karşı sevgisi sürerse de, alt ucunu kapalı görmek ona ayrı bir rahatlık verir.

«Türkiye sınai mamulatı maliyet ve fiyatlarını dünyanın en müsait (uygun) maliyeti seviyesine (düzeyine) indirmek ilk hedefimizdir. Bunu derhal temin edebilmemize mani sebepler malumdur (hemen sağlamamıza engel olan nedenler bilinmektedir). Fiyat ve maliyet kontrolünü. binnetice (sonuç olarak) yalnız müstehlikin (tüketicinin) menfaatı çerçevesinden değil,

rasyonel bir sanayi hayatı ve ölçülü ve semereli (verimli) bir himaye ve tutunmuş, yerleşmiş büyük sanayi cereyanı (akımı) ve inkişafı temini (gelişmesinin sağlanması) noktasından da zaruri (zorunlu) bulmaktayız.»

«Endüstriyel mamulat maliyet ve satış fiyatlarının kontrolü hakkında kanun» tasarısının gerekçesi İktisat Vekâletince 1936'nın ilk aylarında yazılıyor. Bu acaba büyük sanayiin aradığı ve özlediği bir kontrol müdür? Böyle bir konuya daha çok tarih araştırıcıları ışık tutabilirler. Burada dikkat çekici görünen şey şudur: Milli iktisadın yeni aşaması, 1936'da, ekonomiyi her yönde merkezi kontroller kurarak yönetme noktasına gelmiştir. Örneğin, İktisat Vekâleti, aynı tarihli bir başka tasarıyla dış ticareti de denetime almaktadır. Kısacası sanayi fiyatlarının kontrolü, sermaye birikimini yavaşlatmaksızın özel kesimin işleyişine bir çekidüzen verme, kural getirme havasını taşıyor. Özel kesimin gelişmesi fiyatların serbestliğine bırakılmayacak kadar önemli görülmüştür.

Teşvikin kâh zıt, kâh uyumlu kardeşi olarak görünen fiyat kontrolü, yönetim için yeni bir iştir. Geçmişte pek uygulaması yoktur. Hedefi saptamak da her zaman kolay olmayacaktır.

«Eğer bir fabrika, teessüs etmiş (kurulmuş) diğer fabrikaları, veyahut tabiatın (doğanın) kendisine verdiği müsait (uygun) damarlara istinaden (dayanarak) kolay istihsal (üretim) yapan bir maden ocağı diğer tarafta daha az müsait şeraitle (koşullarla) teşekkül etmiş (oluşmuş) olan diğer maden ocaklarını batırmak maksadıyla, hatta zarar ederek, meydanda tek kalmak için, rakiplerini öldüresiye vurmak emeliyle bir fiyat kırmasına başlarsa müsaade etmeyeceğim. Bu şeraite göre, yolsuz asgari (en düşük) ve azami (en yüksek) fiyat değil, tek fiyat tespiti imkânının da hükümetin salahiyeti dahilinde (yetkisi içinde) olmasını arzu ediyorum.

İcabına (gereğine) göre, hem asgari, hem azami, hem tek fiyat koyabilmeliyiz. Amerika'da da bu suretle tatbik edilmektedir. Biz fiyat kontrolü meselesine yeni giriyoruz. Bu kolay bir iş değildir.

Fiyat kontrolü koymak için bir mecburiyet hissettik (zorunluluk duyduk). Bize bu mecburiyeti duyuran noktalar, memlekette sanayiin vücuda gelmesi için alınan sıkı tedbirlerin neticesidir (sonucudur).»

İktisat Vekili Bayar'ın 1936 Mayısındaki bu konuşması,

merkezden kontrollü bir ekonomi kurmanın her sorunun çözümünü kolaylaştırmak demek olamayacağının izlerini taşıyor. Biribirinden oldukça farklı ve çeşitli amaçları merkezden kontrollü bir ekonomiyle gerçekleştirmeye çalışmak zor olabilir. Yönetim bunlardan bazılarını seçmek ve ötekileri bir yana bırakmak zorunda kalabilir. Ekonominin içinden ve dışından birçok çevrenin, birçok etkenin merkezden kontrolü isteyişi, öncelikle kendi isteklerinin gerçekleştirileceğini sanmaktan ileri gelebilir ve böyle bir ekonomi kurulurken, daha sonraki gelişmelerin ne olacağı da pek kestirilemez.

Aradan birkaç yıl geçtikten sonra, 1939'da, yeni bir durum değerlendirmesi yapıldığı anlaşılıyor. Şöyle bir gözleme rastlanıyor : 1933'ten sonra özel kesime verilen teşvikler o tarihte kurulu bulunan sanayie tekelimsi ayrıcalıklar yaratmıştır. Bu durum birkaç yıl sürünce fiyatları yükseltmiş ve öyle bir noktaya gelinmiştir ki, tek çare merkezden fiyat saptamak ve bunu denetlemek olmuştur. Bu ise, özel kesimin sermaye birikim alanını dar tutmuştur :

«Teşviki Sanayi Kanunu toplu çalışan küçük sanatlardan başlayarak en büyük sanayie kadar her sınai teşebbüse derece derece muafiyetler bahşederken (bağışıklıklar bağışlarken) (2261 Sayılı Kanunla) yeni tesis olunacak sanayi, ancak o sanayi şubesinde fazla istihsal olmamak şartıyla muafiyetlerden istifade eder bir hale getirilmiştir.

Bu madde hükmünün yerine getirilmesinin imkânsızlığı kolaylıkla anlaşılabilir Takribi (yaklaşık) hesapla dahi sürprodüksiyon (aşırı üretim) hesabı yapmanın kolay olmadığı bedihidir (besbellidir). Bu kanun maddesinin mühim bir kısmı tatbikate geçememiş, asıl mühim büyük sanayi şubelerinden birkaç tanesi de resmi veya yarı resmi birkaç müesseseye inhisar etmiş (birkaç kurumla sınırlı kalmış) ve hususi (özel) teşebbüsler de bu sahada beklenilen inkişafı (gelişmeyi) gösterememiştir.

İstihsal fazlasının sanayie mevzu (yatırılmış) sermayede yapacağı tahribatı (yıkımı) önlemek maksadıyla konulan fazlai istihsal takyidatının (aşırı üretim sınırlamasının) mukabeleten doğuracağı (neden olacağı) eşya pahalılığını karşılamak üzere tesisi tavsiye olunan (kurulması salık verilen) fiyat murakabe (denetim) ve narh usulü de beklenen neticeyi vermemiştir.

Maliyet ve normal kâr hesapları gibi çok karışık ve zor işleri tetkik edecek teknik bilgili ve salahiyetli teşkilatla, fiyatların iktisadi hayat üzerindeki tesirlerini hassasiyetle (ince

bir biçimde) hesaplayacak tetkik (inceleme) büroları bulunmadıkça, fiyat kontrolünü tesis etmek (kurmak) hiçbir zaman mümkün olamazdı.

Hususi teşebbüsün yeni sanayi işlerine girmesine mani (engel) olan ve eski sanayie imtiyaz veren bu kanun (2261). hayatı çok pahalılaştırmış ve hususi teşebbüsün giremediği sahada devlet sanayii kurmak zarureti de Maliyenin yükünü çok ağırlaştırmıştır. Bu suretle hususi teşebbüsün girmesi arzu edilen sanayi şubelerine devlet sermayesinin müdahalesiyle, şahsi teşebbüse yer vermek umdesi (ilkesi) makûs istikamete (ters yöne) sevk edilmiş (doğrultulmuş) ve hususi teşebbüs bertaraf edilmek (kenarda bırakılmak) suretiyle devletçilik siyaseti zorlanmıştır.»

1939 Haziranında Teşviki Sanayi Kanunu ile verilmiş bağışıklıklardaki değişiklikleri anlatan bir İktisat Encümeni görüşü, özel sermaye birikimini destekleyen politika çizgisinin nasıl merkezden kontrollü bir ekonomiye yöneldiğini dile getiren bir kısa öykü gibidir.

İktisat Vekâletinin ekonomiyi gitgide daha çok merkezden yönetmeye dönük çalışması, özel kesime verilen teşvik, bağışıklık, koruma gibi desteklerle çelişmez, bunlara engel olmaz. Böyle oluşunun nedenlerinden birisi, sermayenin yabancı değil yerli ellerde birikmesi yolundaki isteklerin 1930'larda zayıflamak yerine daha da güçlenmesidir. Yabancıların ülkedeki ayrıcalıklarına son vermek için atılan her adım, sonuçta yerli sermaye için birtakım nimetler yaratır. Bunların yanı sıra, yerli sermayeyi özellikle destekleyen uygulamalar da gündemden eksilmez.

«Birçok memleketler küçük sanat, ticaret veya bir kısım hirfet (sanat) veya mesleğin icrasını (yürütülmesini) kendi vatandaşlarına hasrü tahsis eylemektedir (sadece kendi vatandaşlarına vermektedir). Bizde de görülen lüzum ve ihtiyaç, böyle bir kanunun tedvini (yasalaştırılması) zaruretini hissettirmiş (zorunluluğunu duyurmuş) ve halihazır iktisadi vaziyet dolayısıyla (bugünkü ekonomik durum nedeniyle) bu hususa bir kat daha ehemmiyet (önem) verilmektedir.»

«Türkiye'de ecnebi tebaası (yabancı uyruklular) tarafından icrası memnu (yürütülmesi yasak) sanatlar hakkındaki kanun», 1932 başında hazırdır. Bunu tamamlayan daha kapsamlı bir yasa da 1934 yılı başlarında hazırlanır : «Müzayede ve münakasa kanunu», yani, arttırma ve eksiltme yasası. Ya-

bancı uyruklularının Türkiye'de iş alma olanakları bununla biraz daha sınırlanmıştır. İş alabilme bakımından artık yabancılar yerli iş sahipleriyle rekabet edemezler. Ancak, yönetimin verebileceği özel izinlerle iş alma şansları olabilir.

Yerli sermayeye verilen destek en çok teşviki sanayi ekseni çevresinde oluşturulur. Bu iş İktisat Vekâletinin görevidir. En çok başvurulan teşvik yöntemi vergi bağışıklığı olur. Özel kesim vergiden bağışık tutulmayı sever. «Vergi mükellefi» olma niteliği zayıfladıkça, işinin çapını genişleteceğini ifade eder. Ayrıca, ithalat yapmayı sever; fakat ithalat yaparken gümrük ödemekten hoşlanmaz. Gümrük resmi veya vergisi ödemezse, hem istediği malı bulmuş, hem de kendi üretim maliyetini düşük tutmuş olacaktır Teşviki Sanayi Kanunu, 1930'lu yıllar ilerledikçe bu mantığa göre birkaç kez değiştirilir. 1938 yılında bu teşviklerin biraz daha yoğunlaştığı görülür :

«Halen (bugün) teşviki sanayi kanunundan bilistifade (yararlanarak) gümrük resminden muaf (bağışık) olarak ithal edilen ve bu sebepten dolayı muamele vergisi vermeyen makinelerden bu kere muamele vergisi alınması lazım gelip (gerekip), halbuki sanayi ve maadinde müstamel (sanayide ve madencilikte kullanılan) ve memleketimizde imal olunmayan her türlü makine, alat ve edevat (araç ve gereç) ve bunların yedek ve tecdit (yenileme) parçalarından muamele vergisi alınmaması iltizam edilmektedir (gerekli görülmektedir).»

1938'de muamele vergisinde yapılan değişiklik, teşvikleri sanayide yoğunlaştırmaktadır. Aynı yıl, teşviki sanayide yeni düzenleme yapılır : Sanayi artık eski bağışıklıklarla korunmaktan gümrük tarifesiyle korunmaya doğru adım atmalıdır.

«2261'in (Teşviki Sanayi Kanununu 1933'te yenilemiş olan yasa) 1. ve 2. maddelerine tevfikan (dayanarak) tanzim edilen (düzenlenen) beş senelik hammaddeler muafiyet (bağışıklık) cetveli 1933 yılından beri tatbik edilmekte (uygulanmakta) olup, bu cetvelin hükmü 1937 mali yılı sonunda nihayet (son) bulacaktır Tanzim edilecek olan yeni beş senelik hammaddeler muafiyet cetveli yerine asgari (en düşük) gümrük tarife listesinin tanzimiyle (düzenlenmesiyle), Teşviki Sanayi Kanunundan istifade etmeyen (yararlanmayan) sınai müesseseleri (kurumları) de muafiyet çerçevesi içine almak ve bu suretle himayeyi (korumayı) daha geniş mikyasta (ölçekte) sanayie teşmil etmek (yaymak) ve makine alat (araç) ve yedek aksam (parçalar) muafiyetinin kaldırılarak, yerine bunları asgari (en

düşük) bir gümrük resmine tabi (bağlı) tutmak düşünülmüştür.»

Kısacası, bağışıklıklardan ve korumalardan oluşan devlet desteği, 1930'larda zaman zaman artar. Fakat, o artışlarla birlikte ekonomide kontrol de merkezileşir. Merkezden kontrol, bir yönüyle bu desteklerin ileri aşaması gibi ortaya çıkar. Sermaye birikiminin de, ekonominin günlük dengelerinin de güvencesi gibi görülür

Ateşten Gömlek : Emek - Sermaye İlişkileri

Milli iktisadın oluşturulmasında en çetin ve çapraşık sorunlar, emeğin hakları ve çalışma koşulları alanında yer alır. Burada iş, devlet ile özel kesim ilişkilerini düzenlemek, özel kesimi desteklemek veya frenlemek gibi değildir. Devlet ile özel kesim ilişkileri, şu ya da bu biçimde er geç bir çözüme kavuşur. Emeğin hakları ve çalışma koşulları alanına geldiğimiz zaman, konu, toplumda sınıflar dengesidir. Bu dengenin nasıl ve hangi çizgide kurulacağıdır.

1920'li yılların koşullarında. Cumhuriyet yönetimi için ekonomide öncelikli olan şey yerli ellerde sermaye birikimidir. Birikimin, eskiden olduğu gibi yabancı ellerde toplanacağı bir ekonomiye dayanarak yeni bir devlet kurulamayacağı düşünülmektedir. Ama, yeni devletin fütursuz ve dolu dizgin bir kapitalizmin yaratacağı sosyal haksızlıklar üzerine kurulamayacağı da bilinir.

Böylece, yönetimin benimseyeceği yol, yerli sermayeyi kendine bağlı biçimde geliştirmek, fakat bunu bir sosyal hak çizgisi üzerinde tutabilmek olur. Cumhuriyetin ilanından hemen birkaç ay sonra bu yolda adım atılarak bir «Mesai Kanunu» (Çalışma Yasası) hazırlanmıştır. Fakat, o yılların ortamında bu konu olgunlaştırılamaz, sonuçlanamaz, uzar ve ertelenir. 1929'da yerli sermayenin gelişmesi yolunda yeni adımlar atılırken, örneğin, «menkul kıymetler ve kambiyo borsası» yasalaşırken, çalışma yasası da yeniden ele alınır. Fakat, yine sonuçsuz kalır.

1930'da ortam değişir. Milli iktisat anlayışı artık devletçiliğe göre tanımlanacaktır Bunun siyasal formülü sınıflar dengesine göre oluşturulur. Dengenin çizgisi 1931 CHF programı-

nın esaslarından birisi olur. Sınıflara, sınıf çizgisinden uzak durmalarını, toplumda buna göre oluşacak dengeyi kabul etmelerini önerir.

1930'dan sonraki birkaç yıl boyunca, sermayenin yerli ellerde, fakat devletçiliğin getireceği çerçeveye göre nasıl birikeceği ekonominin gündeminde en önemli sorudur. Emeğin, çağdaş çalışma haklarına göre bu birikim düzeni içinde yerini alması da aynı gündemin öteki parçası olur. Buna göre İktisat Vekâleti bir İş Kanunu hazırlar. 1932'de yasalaşması beklenir. Ama, özel kesimin benimsemediği bu yasa, Mecliste kalır.

1930 - 32 yıllarında, özel kesim, gelişmekte olduğu hissedilen devletçilik ile yürürlüğe gireceği anlaşılan bir çağdaş çalışma düzeni arasında kalmış ve sıkışmış görünür. İkisini de kabul etmemektedir. İkisi de, özel kesimin gerek eskiden beri, gerek 1920'lerin milli iktisat yıllarında ve oldukça serbest koşullarda kazandığı sermaye birikimi alışkanlıklarıyla bağdaşmamaktadır.

Düğüm, Mustafa Şeref Beyin 1932 sonbaharında vekillikten ayrılışından sonra çözülür. Bu noktadan sonra, özel kesim çevreleri CHF programının sınıflar dengesi anlayışını kabul etmiş görünürler. Çünkü, 1933'ten başlayarak, sermaye birikiminin ilkeleri ve özel kesimin birikimden alacağı pay belli olmuştur. Çalışma düzeni de artık buna göre oluşturulacaktır. İş Kanunu yeni baştan ele alınır. Bu kez, kanunu özel kesimin görüşlerine yabancı kalmayan Âli İktisat Meclisi (Yüksek Ekonomik Kurul) hazırlar. Şüphesiz, işin asıl sahibi İktisat Vekâletidir. 1934 sonlarında tasarı tamamlanır; 1935'in Mayısında hükümetten çıkmıştır.

«*Mesele, bir an evvel sulhü içtimai istihkâmını (toplumsal barışın sağlamlığını) köylerde ve köy yuvalarında kurmak meselesidir. Binaenaleyh, köylünün sendigalize olarak... umumi bir teşkilât (geniş kapsamlı bir örgüt) içine konması meselesidir. Avrupa'da bu suretledir. Biz de bunu bugünden itibaren nazarı dikkate almaya mecburuz. Çünkü, memleket sanayileşiyor. Çünkü fabrikalar çoğalıyor İnşallah birkaç sene sonra yüz binlerce ameleyi birleştirecek fabrikalar göreceğiz. Onun için, hakikati anlayıp evvelden tedbir alırsak, memleketi beynelmilel cereyanların (uluslararası akımların) tesirlerinden kurtarmak için tedbirlerimizi evvelden almış bulunuruz. Mühim bir devlet meselesi üzerindeyiz. Bugün dahi memleket amelesi komünistlikle malul olmaya (sakatlanmaya) başlamıştır. Ge-*

çen gün kütüphanede idim. Birkaç genç oraya geldiler. Hepsi komünistlik eserleri arıyorlardı. Sordum, mektep muallimleri (öğretmenler) dediler. Bunun için, devlet arbitr (hakem) rolünü daima sıkı tutarak sosyal kanunları takdim etmelidir (getirip sunmalıdır), demiştim. Nitekim İş Kanunu gelmiştir. Bu amele kısmına ait olan tedbirleri almakla, bilhassa beynelmilel cereyanlara karşı memleketin en kuvvetli istihkâmını çiftçide bulacağız ve onun için, çiftçinin ferdiyetçi (bireyci) ruhu üzerinde tedrici surette (yavaş yavaş) işleye işleye bunu kafasında toplamaya çalışılmalıdır.

Biz mademki milliyetçiyiz, mademki mülkiyetçiyiz ve bundan fayda görüyoruz ve bunlarda musırrız (ısrarlıyız) o halde beynelmilel cereyanlara karşı memlekette bir sulhü içtimai müessesesi (toplumsal barış kurumu) yaratmalıyız.»

Halil Menteşe, 1935'in Mayısında, İş Kanunu tasarısı hükümetten çıkıp Meclise gönderilir gönderilmez konu üzerinde konuşuyor. Asıl vurguladığı şey, köylü ve işçilerin sınıf çizgisinden uzak tutulmalarıdır. Yani, sosyal alanda bilinçlenmenin önlenmesi, buna göre bir kontrolün sağlanmasıdır. İş Kanununun 1936'da yasalaşmasından bir yıl sonra, 1937 Mayısında da bu işin sadece bir tek yasaya bırakılmayacak kadar önemli ve sürekli olduğunu söylemektedir. Sanayi geliştikçe, sermaye birikimi arttıkça, işçilerin haklarının somutlaşacağını ve bunun bir bilinçlenme ortamı yaratacağını bilmektedir :

«Amele meselesi bugün bütün dünya devletleri için en mühim meselelerden biri mahiyetini almıştır (olmuştur)... Bilhassa (özellikle) 19. asrın ikinci nısfından (yarısından) sonra büyük endüstri hareketleri başlayınca büyük sermayeler teraküm etti (birikti). Bu, mevcut müsavatsızlığı (eşitsizliği) daha da arttırdı... Gittikçe toplanan amele de yavaş yavaş sınıf konsiyansı (bilinci) uyanmaya başladı ve bu tekerrür ede ede (gitgide çoğalarak) bugün devletlerin üzerinde müessir ve mühim (etkili ve önemli) kuvvet halinde Avrupa'nın bünyesinde (yapısında) büyük bir ihtilal mukaddimesi (devrim eşiği) olarak harekete geçmiş bulunuyorlar.

Bunu, şunun için tebarüz ettirmek (belirtmek) istiyorum ki, bu bizim için ders olmalıdır. Amele cebren (zorla) hakkını almıştır. Amele cebren hakkını alınca, cebren tatbikine (uygulamasına) geçmiştir. Amelenin bu vaziyeti birtakım demagogları istismar ederek (kullanarak) amele sınıfları tahakküme (zorbalığa) geçmeye başlamış ve devletlerin başına bela olmuştur.

biz bu dereceye varmamak için mademki hızlı yürümeye başlamış bir milletiz, amele kütleleri her sene onar, yirmişer bin artmaktadır. Tarihin bu dersini arz eylemek (sunmak) ve İktisat Vekili arkadaşımızın nazarı dikkatini celbetmek (çekmek) istiyorum. Amelenin hakkını zorla alması, devleti 'devanse' eder. Bunun için sosyal kanunları bir an evvel ikmal etmek (tamamlamak) ve sosyal tedbirleri (önlemleri) devlet eliyle ve sermayedarlarla amelenin de yardımı ile... ikmal etmesi ve amelenin gerek fabrika içindeki şeraiti sıhhiye (sağlık koşulları) ve hayatiyelerini (yaşam koşulları) ve gerek istikbalini (geleceğini) emniyet (güven) altına almak için icap eden (gereken) bütün kanunları hazır etmesini ve tatbika geçmesini tavsiye ederim. Esasen İş Kanunu ile devlet, bu vazifesine başlamış bulunuyor.. Ama bu vadide (alanda) daha başka yapılacak çok şeyler vardır...»

Menteşe için, asıl ağırlık merkezi, «işçi ve köylülerin sınıf bilincine erişmekten uzak kalmaları»dır. Çalışma düzeninin kuruluşunda amaç, bu bilinçlenmeyi durdurmak olmalıdır. Düzenlemeler, bunu gözeterek yapılmalıdır.

Halil Menteşe'nin simgelediği görüş, yönetimin İş Kanununu getirirken vurgulamaya özen gösterdiği noktalardan daha değişiktir. Yönetim, çalışma haklarında çağdaş ölçütleri önemli derecede benimseyen 1932 tasarısını geri çektikten sonra, 1936'da, merkezden kontrolü öngören bir tasarı getirmiştir. Bunun gerekçesinde benimsenen formül ise, «Türkiye amelesi ve işçilerinin hayat ve haklarını ve menfaatlerini (çıkarlarını) göz önünde bulundurarak, say (emek) ile sermaye arasında ahenk (uyum) tesisine (kurmaya) yarayacak hükümler vaz etmek (koymak)» dir.

Formül, iki noktaya özen gösterildiği izlenimini verecek biçimde yazılmıştır : Birincisi tüm işçilerin hayatları, hakları ve çıkarları ilk kez yasal güvenceye alınmakta, kurumlaştırılmaktadır. Bu, hem işin zorunlu ilk adımıdır, hem de ekonomik maliyetidir. İkincisi, emek ile sermaye arasında uyum sağlamak bu adımı atmaya bağlıdır ve bununla tutarlı olmalıdır.

İşçinin yaşamı, hakları ve çıkarları için ödenecek olan bedel, bu formüle göre, sermaye birikiminin kaybedilmiş bir parçası sayılmamalıdır. Bunun bir «kayıp» olacağı düşüncesi, ancak liberal sistemde söz konusudur. Çünkü, orada işçiye hayat hakkı tanınmaz. Bu da, o sistemde sınıflar arası anlaşmazlığın ve çatışmanın temeli olur.

«Bir adam için 'minimum ekzistans' dedikleri asgari hayat lazımdır. Bu cemiyet (toplum) içinde yaşayan bir insan çalışsa da, çalışmasa da yaşamak mecburiyetindedir (zorundadır). Cemiyet onu yaşatmakla mükelleftir (yükümlüdür). 30 lira, asgari hayat ve geçinme vasıtasıdır. Bunu da kesecek olursak, o adam ölür. Eğer bugünkü liberal sistemin tahrip edici (yıkıcı) vaziyetini göz önüne alırsak, işçinin vaziyetine bakmadan o parayı haczederler ve alırlar. Onun içindir ki, bu kanunun esası, muvazenesi bozuk olan yerleri düzelterek say ile sermaye arasında muvazene tesis etmek (denge kurmak) ve icap eden (gereken) yerlerde işçiyi devlet kanunlarıyla himaye etmektir.»

1936 Haziranında, İş Kanunu görüşülürken, Konya Mebusu Ali Rıza Türel'in vurguladığı şey, getirilen sistem ile liberal sistemin biribirine beyaz ile siyah gibi zıt oluşudur. Asgari ücreti bile kabul etmeyen ve düşürmek isteyen liberal sistem toplumda denge kuramaz Çünkü, toplumda emek - sermaye dengesini amaçlamadığı için, bunun bedelini ödemeye de eğilimli ve istekli değildir. İşçi haklarını kurumlaştırmak için adım atmayı gereksiz bulur. Böylece, liberallik yönündeki eğilimler ağırlık kazanırsa işçi hakları oluşamaz, kazanılamaz.

1935 yılı, şu bakımdan dikkat çekicidir: Türkiye'de kurulmakta olan sistemin liberal sistemle, âdeta akla kara gibi farklı olduğu, o güne kadar yapılmayan biçimde her fırsatta, her alanda vurgulanmaktadır. Liberal sistem ile kastedilen şey, kapitalizmdir. Kapitalizmin çalışma yaşamındaki başıboş ve hoyrat uygulamaları, bu ak kara farkını anlatmakta bol bol kullanılır. Örneğin, eski Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt, 1935 Haziranındaki «Ulusçuluk prensipleri ve iş hakkı» yazısında, özetle «Emeğin hakkını vermeyen ekonomik liberal devletler soyguncu ve işkencecidir» der ve bunu şöyle anlatır :

«Kemalizm ekonomsal işlerde devletçi olduğuna göre, iş hakkında, işçinin durumuna yabancı kalamazdı. Ulusçuluk ve demokrasi, elde asa ve keşkül, omuzda kaplan postu ve boynuzla liberallik havalarını üfleye üfleye sokak köşelerinde safları avlamak değildir İşe payını vermeyen siyasal kurumlar, zamanımız anlamıyla birer soyguncu çetesinden başka bir şey olamazlar. Kemalizmin prensipleri Türk devletini böyle çirkin bir durumdan koruyabilir.

Engels diyor ki 'Bir gün gelecek. işe payını vermeyen ekonomsal liberal devletler, hani şu ekonomsal liberalliğiyle gurur duyan siyasal kurumlar, müzelerde işkence aletleri sırasına ko-

nacaklardır. Yarının insanları, bunları tıpkı bir balta, bir satır, engizisyonun kol bacak kıran bir tekerleği, göz çıkaran bir çivisi gibi seyredeceklerdir.'

Ben komünist değilim. Siyasal inançlarım Kemalist prensiplerdir. Türk doğdum Türk ulusçusu olarak öleceğim Fakat, tarihin yürüyüşünde işe değer payını vermeyen devletin sonu, Engels'in dediği gibi olacaktır. Kemalizm yene yene ilerliyor. Ve biz durmadan ilerliyoruz.»

1936 yasası, işçinin yaşam hakkını devlet güvencesine alır, çalışma haklarını ve çıkarlarını kurumlaştırmayı kabul eder. Bunların karşılığında, işçi de, grev hakkından vazgeçmiş, sözleşme hakkını geniş ölçüde merkezi kontrole bırakmış olur. İşçinin bu hakları bırakması daraltılmasını kabul etmesi, sermaye sahipleri için birikim güvencesi olarak görülür. Sermaye çevreleri de, bu güvence karşılığında kendilerini sıkıya sokacaklar, işçi haklarının bedelini eskisinden daha yüksek maliyetlerle ödeyeceklerdir Yüksek maliyetin, yani yüksek ücretlerin sınırı ise merkezin kontrolüyle çizilecektir. Bunu, İş Kanununun yürürlüğe gireceği 1937 Haziranından az önce İktisat Vekili Bayar belirtmiştir :

«Bu kanunun amele için ne kadar faydalı olacağı, tatbika (uygulamaya) geçildikten sonra anlaşılacaktır Yalnız ufak bir endişem mevcuttur (kuşkum vardır) : Bunu burada valilerimizin ve bu işte çalışan hükümet memurlarımızın nazarı dikkatini celbetmek (dikkatini çekmek) için söylüyorum: İş Kanununun tatbiki memlekette ayrıca bir hayat pahalılığına vesile teşkil etmemelidir (fırsat olmamalıdır). Eğer bu noktada kâfi (yeter) derecede kül halinde (tümümüz) hassasiyet (duyarlılık) göstermezsek, böyle bir yanlışlığın husule geleceğinden (doğacağından) endişe etmekteyim (kuşku duymaktayım).»

1932 tasarısını geri çeviren özel kesim, 1936 yasasına karşı çıkmaz. Buna, «orta şekerli» bir kabul demek daha doğrudur. Anlaşıldığına göre, özel kesim için güven verici olan nokta, merkezi kontrolün sağlanmış olması ve iş ilişkilerinin merkezden düzenlenecek yasaklar ve uzlaşmalarla işleyeceğidir.

Özel kesim çevreleri işçi hakları için vaktin erken olduğunu düşünürler. Henüz sanayi ve bunun yaratacağı işçiler ortada yoktur. Bir avuç gibi görünen işçilere, o zamana kadar sağlanmış olanlardan daha geniş hakların verilmesi, sermaye çevrelerinin samimi inancına göre fazladır. Bu, pek açık açık söylenmez Sanayi çevrelerinden olmayan, büyük toprak sahibi

olarak bu konuda kişisel görüşlerini dile getiren Eskişehir Mebusu Emin Sazak, 1936 Haziranında sanki o çevrelerin söyleyemediklerini aktarır:

«Bizde amele deyince, müstakil (ayrıca) amele diye bir sınıf yoktur. Amelenin yüzde 90'ı çiftçidir. Bir aylık işi beş amele götürü alır, on beş amelenin yapacağı işi kendisi yapar... Hiçbirimiz Türk çiftçisinin hayatının ve ihtiyaçlarının noksan kalmasını arzu eden insanlar değiliz. Hepimiz, suya sabuna dokunmadan ahenge (uyuma) doğru götürecek işi istiyoruz. Bunun (İş Kanununun) çok bozuk yerleri vardır. Şimendiferlere, milli müdafaaya kabili tatbik değildir (uygulanamaz)... Bu kanunu olduğu gibi kabul edersek devletin başına büyük işler açarız. Bizim memleketimizde amele diye ayrılmış bir sınıf yoktur. Nihayet köylüdür. Bu da 9 ayını köyünde geçirir, üç ay da gelir burada çalışır.»

Aslında, Cumhuriyet rejimi için, bu işin zamanı geleli çok olmuştur. Ekonomide, devlet sermaye birikimini başlatmıştır. 1930'lu yıllarda büyük devlet işletmelerinin kurulması kaçınılmaz bir noktaya gelmiştir. Türkiye'de ilk kez, büyük ekonomik kuruluşlar biribiri ardından kurulmaktadır. Her yıl yenileri ortaya çıkar. Bu tablo, devletin en büyük işveren olarak, kapsamlı bir çalışma düzenini savsaklamasını olanaksız kılır.

Ayrıca, işin bir başka yönü vardır : Cumhuriyet yönetimi, çalışan sınıfları da kendi siyasal kontrol alanı içine almak ister. Bu bakımdan, belki geç bile kalmıştır. Çünkü, siyasal kontrol farklı bir iştir. Ekonomik gelişmeyi bekleyemez. Ayrı bir zamanlama mantığı izler. Cumhuriyet yönetiminin 1924'ten başlamak üzere, bu yönde yaptığı hamleler de, çalışanların siyasal kontrolünün ertelenmek istenmediğini göstermiştir. Ancak, atılan bir iki adımla önemli bir sonuç alınamamıştır. Belki de, işin olgunlaşması zaman almış, 1930'ların ortasına doğru hızlanacak ekonomik gelişmeyi beklemiştir.

«Haddi zatında (aslında), partimizin eski programında esnaf birlikleri teşkil etmek (oluşturmak) ve bunları partimizin eli ile sevk ve idare etmek (yönetmek) hususunda kâfi (yeter) derecede bir sarahat (açıklık) yoktur. Esnaf ve işçi birliklerinin teşekkülü hakkında 27 Eylül 1341 (1925) tarihli bir Heyeti Vekile (bakanlar kurulu) kararı vardır. Bütün vilayet idare heyetleri (il yönetim kurulları) bir zihniyetle (düşünceyle) bu işlerin tehlikeli olacağını unutup durduk. Tehlikeli diyorum, çünkü parti, Heyeti Vekilenin esnafa şamil (esnafı kapsayan) kararnamesini işçi zümresine teşmil etmek (yaymak) suretiyle

muazzam bir kütlenin programsız bir suretle sevk ve idaresi mesuliyetini (sorumluluğunu) üzerine almış bulunuyordu. Bugün birliklerin vaziyeti ihtilaf ve memnuniyetsizlik (uzlaşmazlık ve hoşnutsuzluk) dolu bir çıkmazın içindedir. Bizim için tehlikeli olabilecek bir silahı onlara vermiş bulunuyoruz. Bugünkü teşekkülü (kuruluşu) bozmak ve yeniden yapmak lazımdır. Yarım tedbirler, fena tedbirler, hiç yapılmamış olan tedbirlerden daha tehlikelidir.»

1935 Mayısındaki dördüncü CHP kurultayında, İzmir delegesi Dr. Kâmuran Bey, parti programının 68. maddesi üzerinde böyle konuşuyor. Madde şöyle demektedir :

«Türk işçilerini ve esnafımızı, milletin ana varlığı içinde, o varlık için kuvvet ve fayda verici yolda ve parti programında çizilen zihniyetle teşkilatlandırmayı iş edineceğiz.»

Dr. Kâmuran Bey, o güne kadar sürdürülen siyasal kontrol anlayışının sonuçsuz ve başarısız olduğu kanısındadır. Yönetimin görüşü de bundan pek farklı sayılmaz. Belki de, bu nedenle, partinin 1931 kongresi ve programında açık seçik yer almayan bu siyasal kontrol konusu, 1935'in satırlarında çok belirginleşir. CHP'nin 1935 programı grev ve lokavtı, sınıf çizgisine göre dernek kurmayı yasaklar. 1931'in, sınıflar arasında denge arayan, sermaye birikiminin daha çok devlet eliyle mi yoksa devletin özel kesime de geniş olanaklar tanımasıyla mı gerçekleşeceğini tam açıklamayan havası değişmiştir. 1935'te, sınıf çizgileri kaldırılırken devlet ve özel kesim alanları da biraz daha net tanımlanır. Program, bu üç noktayı birlikte çözmeyi amaçlamaktadır.

Sınıf çizgilerinin kaldırılması, devlet ve özel kesim alanlarının olabildiği ölçüde tanımlanması şu sonucu verecektir: Hem siyasal kontrol, hem de ekonomik kontrol birlikte gerçekleşecektir. Bu, milli iktisadın 1935/36'da eriştiği noktadır:

«Bizim ve partimizin nazarında (düşüncesinde) sınıf olmadığı gibi, vilayet farkı da yoktur. Bütün Türkiye bir küldür (tümdür) ve her köşesi, her karışı ayrı ayrı her birimizin öz toprağıdır. İptidai (ilkel) insanlara mahsus (özgü) olan rejiyonalist vatanperverlik (bölgecilik) gibi hareketleri de şiddetle reddederiz. Bir nazım (yüksek) ana menfaat (çıkar) biliyoruz : Milli ekonomi menfaati.»

Bayar'ın 1937'nin Mayısında İktisat vekili olarak dile getirdikleri de, aradan beş altı ay geçtikten sonra, Başvekil olarak okuduğu hükümet programı da siyasal ve ekonomik kontrolün bir arada ve iç içe gerçekleştirilmek istendiğini anlatır :

«Fert (birey) tarafından yapılabilecek işlerin, fertlerce yapılmasını himaye ve teşvik edeceğiz (koruyacağız ve özendireceğiz). Bu maksatla sanayii teşvik siyasetimizde devam edeceğiz. Fakat, ferdi mesai (bireysel çaba) ve sermayenin bu gün için yetmediği veya gidemediği işlerde, milli korunmanın gerektirdiği hususlarda, milli emniyeti (güvenliği) ve umumi menfaati (kamu çıkarını) temin etmek (sağlamak), ferdi mesai ve sermayenin çeşitlenip büyümesini kolaylaştırmak için devlet iş başına geçecektir.

Bu bakımdan Kemalist rejimin karakteri yapıcı ve yaptırıcı olması ve bazı memleketlerde olduğu gibi mevcut çeşitli sınıflar menfaati arasındaki mücadeleleri uzlaştırmak değil, umumi ve ferdi (genel ve bireysel) çalışmaya ve menfaate hizmet gayesini (amacını) gütmesidir.»

Milli iktisadın 1933'ten sonra yeni çerçevesini çizerken, önce merkezden yürütülen ekonomik kontrol geliştirilmişti. 1935 CHP programı, bunun ilk siyasal belgesi olur. Aynı program, siyasal kontrolün de yeni esaslarını getirir. Bunların içinde milli iktisat bakımından önemli olan ikisi, işçilerin ve köylülerin Cumhuriyet rejiminin siyasal kontrol alanı içine alınmasıdır. Bunu gerçekleştirebilmek için her şeyden önce işçilere ve köylülere haklar verebilmek gerekir. Çiftçiye toprak vermek, onu rejimin dayanaklarından birisi yapmayı sağlayacak yoldur. İşçiye yaşam ve çalışma hakları sağlamak da, onu yönetimin çizgisinde tutmanın ilk adımıdır. 1935 CHP programı, işçinin ve çiftçinin bu haklarını devlet güvencesine alır. Böylece, 1936 Haziranında kabul edilen İş Kanunu, ekonomik kontrolün siyasal kontrolle bütünleştirilmesi için atılan ilk önemli ve somut adım olur. Partinin Genel Sekreteri ve ideoloğu olan Recep Peker, o sırada bunu dile getirir. Peker'in sunduğu siyasal çerçeve ile Bayar'ın sunduğu ekonomik çerçeve birbiri üzerine oturur :

«Evet, bu İş Kanunu iş hayatımızda muvazene (denge) kuracaktır. Bu kanun işçilerin hakkını milli birlik havası içinde dikkatle korumakla beraber, yalnız bununla kalmayacak. işveren unsurların da hak ve vazifelerini (görevlerini) tespit etmiş (saptamış) olacaktır. Yani, biz bu eserle tek taraflı bir maksat takip edecek (izleyecek) yolda değil, hakları ve karşılıklı durumları tanzim edilmiş (düzenlenmiş) bir iş hayatı ile, milliyetçi ve halkçı bir iş ve çalışma cephesi kuracak yolda yürüyoruz. Bu nokta çok iyi anlaşılmalıdır.»

Özetle, 1935'ten sonra milli iktisat artık bir «muamma»

değildir. Bunun nasıl bir sermaye birikiminin içine yerleşeceği, hangi kurallarla işleyeceği belli olmuştur. Devlet kesiminin, birikimin motoru olan sanayii geliştirmeyi üstlenmesi her şeyin hareket noktasıdır. Devlet bu motoru tek başına işletmeyip, bunun nimetlerinden yerli özel kesimi de yararlandıracaktır. Böylece gelişen sermaye birikimi, merkezden kontrol edilecektir. Ekonomik kontrol 1930'larda yavaş yavaş geliştirilmiş, siyasal kontrol de 1935'te artık ertelenemez biçimde gündemde yerini almıştır. İşte, dünya buhranından 2. Dünya Savaşına giderken Türkiye'de milli iktisadın tablosu, bütün bunların bir araya gelişiyle ortaya çıkar. Millî iktisat, bunlardan sadece birisi veya ikisi gibi de görünebilir, hepsi gibi de. Milli iktisat, biraz da onu nasıl görmek istediğimize bağlıdır.

1930'dan sonra, Türkiye'de sermaye birikimini iç pazara yüklenerek gerçekleştirmek amaç olmuştur. Stratejinin çizgisi budur. Yoksa, amacın, sermaye yerli ellerde biriksin de, bu nasıl olursa olsun gibi bir düşünceyle akrabalığı yoktur. Yerli sermayeye verilen bağışıklıklar ve ayrıcalıklar, kısa sürede sanayileşmeyi ve onun toplum ortamını yaratacaktır. Umulan, beklenen budur.

Böylece, yerli sermaye, toptan ve götürü bir biçimde değil, sanayileşme stratejisine yakınlığı ölçüsünde destek görür. «Ferdi mesai ve sermaye»nin hoşgörü ve destek almasında ölçüt, stratejiye yakınlıktır. Merkezden yapılan kontroller de, işleri bu çizgiye yöneltmeye dönüktür. Kısacası, yönetime göre, sermaye birikiminin alanı sanayidir. Yerli ellerde birikim ancak orada gerçekleşir.

1935/36'dan sonra, ekonomide canlılık süreklidir. Gelirler ve tasarruflar artar. Bankacılık yavaş yavaş tabanını bulmaya başlar. Yerli sermaye için, birikimin önemli kaynağı devletin «iştirak» (yani, kendi birikiminden özel kesime pay verme) politikasıdır. Bu politika, sanayi-bankacılık ilişkisini birikimin eksenі yapar. Çalışma düzeni de, bu birikime disiplin kazandırıcı, motoru yağlayıcı bir etkiye sahiptir.

Türkiye ekonomisinde, 2. Savaştan önce, yerli sermayenin canını sıkacak bir şey yoktur. Özel birikimin cüssesi henüz küçüktür; istekleri de devletin sanayi programlarının temposuna, kapsamına göre ayarlanmaktadır. Ekonominin üretim ve iş ölçeği bu programlarla belirlenir. Yine de, özel kesim için, ekonomide devlet - özel kesimler ikilemi kaybolmaz. Özel kesim desteklense de, desteklenmese de bu ikilem gündemin üst veya alt köşesinde bir yerlerdedir.

MUSTAFA ŞEREF BEYİN ÖYKÜSÜ: «İKTİSADİYATTA ESAS OLAN, MEMLEKETTE İSTİHSAL KUVVETLERİNİ YARATMAK, ARTTIRMAKTIR»

Dr. Münib Hayri Ürgüplü'nün 1939 tarihli küçük kitabının başlığı «Mustafa Şeref Özkan ve Eserleri»dir. Şöyle başlıyor :

«1938 senesi Eylül ayının 10'uncu Cumartesi günü akşamı saat 6'yı 45 geçe büyük bir Türk, çok sevdiği kitapları arasında ve inziva (yalnızlık) içerisinde, nurlu gözlerini hayata ebedi (sonsuz) olarak kapadı. Bu büyük Türkün adı Mustafa Şeref Özkan'dır, yaşı 53'tür. Mustafa Şeref Özkan'ı anlamanın bir şeref, anlatmanın bir mazhariyet (yücelme) olduğuna inanıyorum.»

Mustafa Şeref Bey, 1930 sonbaharında İktisat Vekili oluyor. İstanbul Hukukundan sonra, Paris Hukuk Fakültesini bitirmiştir. 1914/15'te önce Konya Mebusu, sonra Ticaret ve Ziraat Nezareti Müsteşarı olur. 1917 başında kurulan Talât Paşa Hükümetinde müsteşarlıktan, nazırlığa yükselmiştir. Bir buçuk yıldan uzun süren nazırlığı sırasında, tarım ve ticarette yaptığı başarılı düzenlemelerle, Osmanlı ordusunun en zayıf yönlerinden birisi olan lojistik desteğini sağladığını biliyoruz. 1918 sonbaharında bu hükümet ayrılıyor Mustafa Şeref Bey önce yurtdışına gidiyor; 1920'de de Ankara'ya geçiyor. Lozan'a başdanışmanlardan birisi olarak gidiyor. 1923'ten sonra Burdur Mebusudur. O arada, Ankara Hukuk Mektebinde (bugünün Hukuk Fakültesi) idare hukuku derslerini veriyor. 1929'da, Mecliste İktisat Encümeni reisi iken, yeni gümrük tarifesi üzerinde çalışan karma encümenin de reisliğini yapıyor. Ve 1930'da ekonominin komuta merkezi olan İktisat Vekilliğine getiriliyor. İşe başladıktan sonra, devletçilik ilkesinin 1931 CHF programında yer alması ve ekonomide somutlaşmasında en önemli rolü oynuyor.

İşin Esası : Üretim Güçlerini Yaratmak, Arttırmak

«Cumhuriyet Türkiyesinin eline menkul kıymet stokundan tamamen mahrum (yoksun), arazi itibariyle harabeler gösteren, iktisadi faaliyet itibariyle mümaresesiz (bir becerisi olmayan) fakat azimli vatandaşlardan başka bir şeyi olmayan, iktisadi muvazene (denge) itibariyle geniş mikyasta (ölçüde) açık veren bir Türkiye ülkesi geçti. Bu noktayı daima göz önünde tutmalıdır. Böy'e bir vaziyette ne yapılır? Cumhuriyet Türkiyesi bir nokta üzerine teveccüh etti (yöneldi). O da memleketin istihsal kuvvetini (üretim gücünü) arttırmaktır. İktisadiyatta (ekonomide) esas olan. memlekette istihsal kuvvetlerini (üretim güçlerini) yaratmak, arttırmaktır. Çünkü, bu istihsal kuvvetleri sayesindedir ki, menkul kıymetler yenilenebilir ve devam ettirilebilir.»

Mustafa Şeref Beye göre, işin can damarı ülkede sermaye birikiminin yaratılmasıdır. Fakat, bu birikim kendiliğinden gerçekleşmez. Sermaye birikimini yaratmak, korumak ve büyütmek için bazı şeyleri akıldan çıkarmamak gerekir. Bunlardan birisi, ekonominin dışa karşı açık vermemesidir.

«İşi oluruna bırakmak caiz (uygun) değildir. Bizim memleketimiz uzun müddet tediye bilançosu (ödemeler dengesi) açıklarıyla idare edilmiş olduğu için, memleketimizde menkul kıymetlerin ne kadar eksilmiş olduğunu hepiniz takdir buyurursunuz. Devlet demiryolları ve milli bankalarımız üç beş senelik milli sermayemizi teşkil ederler (oluştururlar). Sivastopol harbinden itibaren başlayan bilanço açığını ödemek için milli sermaye akıp gitmiş bulunuyor.»

Özetle, üretim araçlarının zaman boyunca ülkede sağladığı birikimi ekonominin dış açığı alıp götürür. Kapanmayan bir yara gibi, kanadıkça, vücudu güçsüz, halsiz bırakır. Sonuçta, uzun yıllar dış açık vere vere kendimize değil de dış dünyaya çalışmış oluruz.

1929/30 yıllarıyla Türkiye'de başlayan ekonomik buhran, bu kanayan yarayı büyütecek etkiler yaratır. Dış ticaret, dengesizliklerin kaynağıdır. Dengesizlik, 1930'da getirilen kambiyo kontrolüne rağmen 1931'de biraz daha artar. Dünya fiyatlarının düşüşü, dış ticaret açıklarını büyütmektedir. İhracatın düşmesi ithal gereksinmesinin kısılamaması ve dövizin kıtlığı günün dış ticaret tablosudur. 1931'de, İktisat Vekâleti ithalatta

kontenjan sistemini başlatır. Zor koşullarda, zorunlu olan bir adım atılmıştır: İthal malları kotalara bağlanarak sınırlanmıştır. Amaç, dış ticareti denk tutabilmektir.

Bu uygulama, adı daha sonra konulacak bir ilkenin de ilk adımıdır. Dünya bir ekonomik buhran yaşarken, herkesin sorunu mal almak değil, malını satmaktır. Buhran sürdükçe, her kes bu işi bir ilkeye bağlayabilmenin yolunu arayacaktır. Bunu ilk bulanlardan birisi Türkiye olur.

«*Umumi (genel) buhran icabı (gereği) ve buna çaresaz olmak (çare bulmak) üzere alınan tedbirlerin neticesi olarak, muhtelif (çeşitli) memleketlerde bazı mühim ticaret maddeleri için tatbik olunan karşılıklı ihracat ve ithalat sisteminin memleketimizde de tatbiki zamanı hulul etmiştir (gelmiştir). Şeker, kahve, çay gibi halkın devamlı itiyat (alışkanlık) ve ihtiyaçlarına tekabül eden (karşılayan) ve ticaret ve tediye muvazenemizde (ödemeler dengemizde) 9 milyon liraya yakın mühim bir mevki işgal eden (yer tutan) maddeler*» ithal edilirken, bunları bize satanların bizden de o kadar mal almaları istenecektir.

Bu ilke, dış ticarette «malımızı alanın malını almak»tır. 1932 Temmuzunda «*Çay şeker ve kahve ithalatının bir elden idaresi hakkındaki kanun*» ile, yani, Mustafa Şeref Beyle başlar. Daha sonra, Celâl Bayar'ın vekilliği döneminde gelişir ve adı konulur.

Fakat, bu uygulamanın püf noktası, dış ticarette ithalatı ihracatla terazilemektir. Buhran ortamında, mal ithal etmek Türkiye'ye dış pazar bulmaktan bağımsız bir iş olmaktan çıkarılmaktadır. İthalatçının kazancı mal ihraç etmekteki becerisine bağlanmaktadır. Tüccar bunu sevmez: Eski serbestliği ve kâr olanakları daralmıştır. Ülkenin dış ticaret dengesini kurmak, sermaye birikimini güvenceye almak tüccarın değil ekonomiyi yönetenlerin tasasıdır. 1931'de, ticaret çevrelerinin Mustafa Şeref Beye karşı oluşmaya başlayan tavrı, 1932'nin en sıcak günlerinde bir kızgınlığa dönüşür.

Buhranın Kökenindeki Sorun: Banka Egemenliğine Giren Sanayi

Gerçekten sermaye birikimini istiyorsak akılda tutulacak bir şey daha vardır: Sanayii bankacılığın yedeğine takmamak.

1929/30 ile başlayan yıllar, bunu herkesin kavrayabilmesi için çevrilmiş bir film gibidir. Mustafa Şeref Bey, dünya ekonomisindeki buhranın özünü burada görmüştür. 1931'de, bize buhranı temel nedenleriyle şöyle anlatıyor :

«*Bugün dünya büyük bir iktisat buhranı içinde bulunuyor. Bizim müşkülatımız (zorluklarımız), bu umumi ve cihanşümul hadisenin (genel ve dünya çapındaki olayın) memleketimizde yaptığı inikâslardan (yansımalardan) ileri gelmektedir. İktisadi buhran, bilhassa (özellikle) zamanımızın iktisat sisteminin uygunsuzluğundan ve teknik terakkinin (ilerlemenin) bu sistem karşısında daha ilerlemiş olmasından ve bu sistemin teknik terakki ile mütenasip (orantılı) bir şekil arz edememesinden (gösterememesinden) ileri gelmektedir...*

Buhran inikâsları itibariyle birçok manzaralar göstermektedir. Fiyat düşkünlüğü, mal bolluğu, satış azlığı, iş noksanı ve işsizliğin günden güne artması iktisadi buhranın bellibaşlı tezahürlerini (görüntülerini) ifade eder Buhran fazlai istihsal (aşırı üretim), 'su konsümasyon' denen istihlak (tüketim) azlığıyla tezahür ediyor. Fakat, asıl buhranın menşei ve sebebi (kökeni ve nedeni) bu değildir.»

Bu, buhranın panoramasıdır. Herkesin çıplak gözle görebildiği manzarasıdır. Asıl büyük sorun, buhranın kökenindedir. Dünya buhranını izlerken, bunun Türkiye'ye yansımaları ile yetinmemek gerekir Bundan alacağımız önemli dersler vardır. Bunları bilmeliyiz. Çünkü, Türkiye ekonomik yapısını yeni yeni oluşturmaktadır. Buhran tohumları taşıyan bir yapı kurmaktan özenle sakınılması şarttır. Buhrana, asıl bu yönden bakmalıyız :

«*Buhranın menşei (kökeni) muasır iktisadiyatın (çağdaş ekonominin) bünyesindeki, uzviyetindeki (organizmasındaki) kusur ve noksandır. Muasır iktisadiyatta 'ekol liberal'in vazetmiş (koymuş) olduğu rekabet kanunu hâkim kılınmakta devam ediyor. Fakat, rekabet kanununun serbest şahsi (özel) teşebbüs üzerine tesir yaparak nazımlık (düzenleyicilik) rolü ifa etmesi (yapması) devri geçmiş görünmektedir. Bugün hiçbir vakit sipariş üzerine mal yapmaya imkân kalmamıştır. Makinenin konmuş olduğu fabrika daima maddei iptidaiyeyi (hammaddeyi) yemek ister. İstihlak (tüketim) pazarlarıyla, diğer fabrikalarla münasebeti ve rabıtası (ilişkisi ve bağlantısı) düşünülmeksizin daima işlemek zaruretindedir.*

Hususi menfaat (özel çıkar) dediğimiz şeyler devam ettikçe sahaları genişliyor. Kütleleri şamil (kapsayan) ve onların arasında müşterek menfaat (ortak çıkar) haline inkılap ediyorlar (dönüşüyorlar). Bu müşterek menfaatlerin ekserisi (çoğu) ferdi menfaatlerin idaresine mahsus teşekkül eden (kişisel çıkarların yönetimi için oluşan) anonim şirketlerin eline düşmüştür. Sanayi kapitali de banka kapitallerinin tegallübü (zorlu egemenliği) altına girmiştir Bunlar iktisadiyatta (ekonomide) sahası genişleyen müşterek menfaatleri, ferdin hodkâmlığından (bireyin bencilliğinden) ilham alarak (esinlenerek) idare etmek vaziyetini tevlit etmişlerdir (yaratmışlardır). İşte, buhranın esası buradan çıkmıştır.»

Özetle, başka terimlerle söylemek gerekirse, buhranın kökeninde yatan şey «finans kapital»den başkası değildir, diyor. Liberal sistem bireyciliğe dayanır; yani, onu körükleyerek gelişir. Bireyciliğin yaygınlaşması pazarları genişletir, birikimin kaynağı olur. Genişleyen pazarların yarattığı birikime el koymak için, şirketlerin boylarının büyümesi gerekir. Nitekim öyle olmuş, şirketler devleşirken «anonim»leşmişler, fakat aslında ortak çıkarlara değil, kişisel çıkarlara daha çok hizmet eder bir biçim kazanmışlardır. Genişleyen birikime el koyabilmenin öteki koşulu da, banka sermayesinin egemenleşmesi olmuştur. Bankacılık hem üretimi pompalamış, hem de birikimin özü olan sanayi sermayesini yedeğine almıştır. «Liberal» sistemin işleyişi budur. Pazarların genişlemesi, üretimin büyük ölçeklere erişmesi, şirketlerin boylarının büyüyüp kalıplarının değişmesi ve işe banka sermayesinin el koyması ile, liberallik de artık o eski «rekabet» ilkesine dayanan «saf liberal» sistemin izlerini taşımıyor.

Şu noktaya varıyoruz : Bu sistem, üretimde yapacağı atılımın zorunluluğu ile tekniği ilerletmiş, fakat ekonominin örgütlenme biçimi buna ayak uyduracak gelişkinliğe erişmemiş, geri kalmıştır. Buhranın doğuş yeri burasıdır. Bireyciliği konuşturan, teknik ilerlemeleri körükleyen «ekol liberal»in, daha doğrusu, finans kapitalin kendisi yerinden kımıldamamıştır. Kımıldayamaz da.

Yeni Bir Sanayi Modeli

Türkiye ekonomisindeki 1929/30 buhranı ile aynı sıralar-

da başlayan dünya buhranı karşılaştırılınca önemli dersler çıkarılır. Türkiye'deki 1929/30 buhranı şunu netleştirmiştir : Ekonominin çözüm bekleyen büyük sorunu sermaye birikimidir. 1920'li yılların ekonomisi «istihsal kuvvetleri» bakımından zayıf kalmıştır. Cumhuriyet rejimine, karşılaşılacak buhranları aşmayı sağlayacak çapta bir sermaye birikimi gereklidir. 1920' ler, özel kesimi kayıtsız şartsız desteklemenin, buna erişebilmeyi sağlayamıyacağını göstermiştir.

Sermaye birikiminin anahtarı sanayidir. Sanayi kurma düşüncesi yeni bir şey sayılmaz. İlk günden beri vardır. Ama, bunu bir *cihazlanma* hareketi haline getirmek şart olmuştur.

1930'dan sonra, sanayileşmenin tasarım merkezi İktisat Vekâleti olur. Sanayileşme, yalnızca «olmayan bazı sanayileri kurmak» değil, sanayiin yaratacağı bir çekim gücüyle olabildiği kadar çok ve çeşitli ülke kaynağını harekete geçirmek olarak düşünülür. Bu hareketin başlangıcı da, sonu da ülke içinde olmalıdır. Sanayi, ülkenin hammadde kaynaklarından başlamalı, ülkenin pazarlarına uzanmalıdır.

Sermaye birikiminin anahtarı sanayi, sanayii geliştirmenin anahtarı da kredidir. Yalnız, sanayiin kredileşmesini, bankacılığın olağan işleriyle karıştırmamak şarttır. Sanayie büyük bir öncelik veriyorsak, onun krediyle desteklenmesini her şeyden önce ve apayrı bir iş olarak örgütlemek gerekir.

Sanayileşme hareketinin dönüm noktası 1932 yılı oluyor. İktisat Vekâletinin gözlemine göre, Cumhuriyet ekonomisinin geleceği, sanayi için seçilecek modele bağlıdır. 1920'li yılların Sanayi ve Maadin Bankası deneyimi, hem İsa'yı, hem de Musa'yı hoşnut etmeyi amaçladığı için zayıf bir sanayi tabanı üzerinde kalmıştır. Artık açık seçik olmak, işleyebilir bir sanayi modeli seçmek kaçınılmaz olmuştur. Modelin iki özelliği olacaktır : Bunlardan birincisi, «fabrika kurmak ve işletmenin başka, sanayii kredilemenin başka» işler olduğunu kabul etmektir. Yani, bankacılığı, sanayi işlerinden ayrı tutmaktır.

«Bankalar fabrika işlerini idare ettikleri zaman, bankacılığı ihmal ediyorlar. Fabrikalar, bankaların elinden çıkarak, banka yalnız krediyle iştigal eden (uğraşan) bir hale konacaktır. Bir fabrika muayyen bir işi en az para ile idare etmek gayesini (amacını) takip eder (izler). Bir banka ise, muayyen vadeler içerisinde parasına gelir getirmek cihetini nazarı itibare (yönünü dikkate) alır. Bu suretle, bankacılıkla fabrika işletmek âdeta birbirine mütenakız (ters) düşer. Sanayi ve Maa-

din Bankasını ikiye ayırmak zamanı hulul etmiştir (gelmiştir): Birisi banka işleriyle iştigal eden bir müessese yapmak, diğeri de fabrikalarla iştigal edecek müstakil (bağımsız) bir müessese yapmaktır.»

1932 Temmuzunda, Mustafa Şeref Beyin yeni sanayi modelini getirdiği zaman söyledikleri, dünya buhranı için söyledikleriyle de tutarlıdır. «Sıfır»a yakın bir noktadan sanayi kuran, sermaye birikiminin henüz başlangıcında olan bir ülkede şuna özen göstermek gerekecektir : Sanayi ekonominin şahdamarı olacaksa, bu, finans kapitalin (ya da «ekol libaral»in) oluşmasına olanak vermeyecek bir yapıda kurulmalıdır. Finans kapital, aslında bankacılık demek değildir, ama bankalardan güç alır: Mali kaynaklara el koymanın verdiği güçle, bazı özel çevrelerin sermaye birikimine komuta etmesi, ekonomiyi ve toplumu yönlendirmesi demek olur. Bankacılıkla sanayi iç içe olursa, bankalara sahip olanlar sanayii de yönetirler. «Ekol liberal» bu kaynaktan bir kez doğdu mu, artık ekonomiyi onun mantığı yürütür. Fakat, bu mantık, sanayide zayıf kalmanın ve buhranın tohumunu da içinde taşır.

Sanayi modelinin ikinci özelliği, kurulacak sanayiin önemli bölümünün devletin yönetiminde olmasıdır. Yani, devletin yatırımcılığı ve işletmeciliği söz konusu olur.

«Memleketin iktisadi muvazenesinin (dengesinin) süratle tanzimi (hızla düzenlenip sağlanması) ve istihsal imkân ve kabiliyetlerinin tahakkuku (üretim olanaklarının gerçekleştirilmesi) için icap eden (gerekli) sanayi teşebbüslerinin doğrudan doğruya devlet tarafından vücuda getirilmesi ve işletilmesi, bir zaruret (zorunluluk) teşkil etmekte olduğu gibi, devletçe memleketin sanayi ihtiyaçlarına göre tanzim ve organize edilmiş bir iktisat siyaseti takibi hükümetin kabul ettiği esaslara dahi tevafuk etmektedir (da uygundur).»

1932 Temmuzunda Mustafa Şeref Beyin getirdiği iki yasadan birisi olan *Devlet Sanayi Ofisi*nin gerekçesi hem devletin sanayideki yatırımcılığını ve işletmeciliğini oluşturmayı, hem de iktisat politikasını sanayiin gelişme çizgisine göre yürütmeyi amaçlıyor. Dava, sanayide günün gereksinmelerine göre değil, tasarlanan hamleye göre bir model ve politika çizmektir :

«Devlet Sanayi Ofisine tahmil edilen vazife (verilen görev), mevcut devlet fabrikalarının idaresinden ibaret değildir. Son zamanlarda bazı Avrupa firmalarından şeker ve kimyevi (kimyasal) sanayi gibi birtakım mühim sanayi tesisatı için bü-

yük mikyasta krediler teklif edilmekte olduğu gibi, bu defa Rusya ile yapılan anlaşma esasatı dairesinde (esasları içinde) alınan kredi mukabilinde (karşılığında) birçok fabrikalar tesisi mevzubahstır (kurulması söz konusudur). Bu suretle, devletçe muhtelif şekillerde anlaşmalar ve hususi mukaveleler (özel sözleşmeler) neticesinde tesis edilecek fabrikaların büyük bir ehemmiyet iktisap etmek istidadında olan (önem kazanacak görünen) tesis ve işletmesi tamamen bu hususa hasrı mesai eden (bu amaçla çalışacak olan) bir devlet ofisi tesisini istilzam etmektedir (kurulmasını gerektirmektedir).»

Kısaca söyleyecek olursak, işin kritik noktası, devletin elindeki kaynaklarla sanayi kesimine apayrı bir gelişme şansı vermektir. Sanayii kredilemek önceliklidir. Devletin fonları ve araçları buna yönelmelidir. Fakat, kredileme ve tesis kurma işleri biribirinden ayrı tutulmalıdır. Sınai krediler için bir banka kurulmalıdır. Bu banka, sanayi girişimlerine (devlet ve özel) makine ve sanayi malzemesi için kredi sağlamalıdır. Böylece, her sanayi firması kendi sermayesini işletmede kullanma şansına kavuşacaktır.

1932 Temmuzunda Mustafa Şeref Beyin getirdiği ikinci yasa *Türkiye Sanayi Kredi Bankası*dır. Sanayii kredileyecek olan budur. İşin başlayabilmesi için, o güne kadar özel kesime aktarılan bazı teşvik fonları bankaya alınarak, sanayiin kredilenmesine yöneltilecektir. Ancak, bu fonlar sadece «tulumbanın ilk suyu»dur. Asıl kaynak, gümrük gelirleri olacaktır. Kredi gereksinmesinin gümrük gelirlerini aşması durumunda, farkı devlet karşılayacak ve zaten sanayi geliştikçe makine, kendi kendine işlemeye koyulacaktır.

Devletin kuracağı ve işleteceği sanayileri *Ofis* yönlendirecektir. Bu kuruluş, yönetiminde bağımsız olacak, denetiminde ise İktisat Vekâleti yoluyla TBMM'ye hesap verecektir.

Devlet Sanayi Ofisi ile *Sanayi Kredi Bankası*ndan oluşan bu modelde, devletinkilerle özel girişimler arasında mevzuatın yarattığı bir ayrıcalık yoktur. Başlangıçta, ikisi de eşit gelişme şansına sahip görünmektedir. Fakat, ülkede yeni bir sermaye birikiminin başlamakta olduğunu haber veren bu modelin, devlet sanayiini daha hızlı büyüteceğini kavramak zor değildir. Özel kesimin boyu, bir türlü büyük sanayie erişmemektedir. Cumhuriyet rejiminin ise, bekleyecek zamanı kalmamıştır. Şimdi, 1920'lerin özel kesimi toptan destekleyen politikalarının yerini, bu kesimin payını zaman içinde kendi olanaklarına bı-

rakacak olan bir devlet sanayiciliği alacaktır. Sanayileşme projesi, bir devletçilik projesinin de başlangıcı olmaktadır.

«Anarşik Vaziyet» Yerine Toplumsal Barış

Sermaye birikimini yaratmak, korumak ve büyütmek için akılda tutulacak şeylerden birisi dış açık vermekten sakınmaktır. Öteki, sanayii bankacılığın yedeğine takmamak ve ikisini ayrı tutmaktır. Bir başkası da, çağdaş bir çalışma düzeni kurmaktır. Çünkü, emek, çalışma koşulları ve ücreti bir yasal çerçeveye, kurallara oturmazsa, iş sahipleri emeğin sırtından olağanüstü bir sermaye birikimi sağlarlar. Mustafa Şeref Beye göre, bu böyle gittiği sürece sermaye ile emek arasında eşitsizlik ve uçurum büyür. Ortaya çıkacak tablo, «*liberalizmin anarşik vaziyeti*»dir. Bu tablo, ekonominin güçleri arasında denge ve uyum sağlayamaz. Ne sermaye birikimi buhranlardan uzak kalabilir, ne de Cumhuriyet rejiminin amaçladığı eşitlik ve dayanışma sağlanabilir 19. yüzyılda Avrupa'da böyle olmuştur.

«*Ferdi menfaatler (kişisel çıkarlar), iradenin muhtariyeti (kişinin istediklerinde özerk oluşu) dediğimiz bir prensibin hükmüne tabidir (bağımlıdır). İradenin muhtariyeti prensibi, hususi hayatta (kişilerin özel yaşamında) devletin müdahaleden içtinap etmesini (karışmaktan kaçınmasını) ve serbest rekabetin pürüzsüz surette tatbik olunmasını istilzam eder (uygulanmasını gerektirir). İradenin muhtariyeti ve devletin müdahale etmemesi, içtimai hayatta (toplumun yaşamında) milli tesanüt (dayanışma) yerine cidali (çatışmayı) esas olarak ikame ettirdi (yerleştirdi). Üç nevi cidal meydana çıkardı...*

Üçüncüsü, her türlü esbabı refah ve kudreti (refah ve güç kaynağını) elinde tutan iş, yani sermaye sahipleriyle iş arayanlar arasında çıkan cidal. Bu cidal, iş sahipleri üzerindeki tesiri itibariyle çok iyi neticeler verdi. Bunun hudutsuz tatbiki neticesi olarak, (sınırsız uygulanışı sonunda) maden ocaklarında doğan, büyüyen ve ölen, yani ömrünü maden ocaklarında geçiren, dünyasını maden ocağından ibaret olarak tanıyan emekçiler zümresi görüldü. Binnisbe (bir dereceye kadar) ucuz olduğu için, erkek sınıfından olan ameleye tercih edilen ve 16 saat çalıştırılan kadın ve çocuk emekçiler görüldü. Irkın âti-

siyle (ulusun geleceğiyle) hiç alakası olmayan sermaye sahipleri olabildiğine kendi beninevilerini (insanların çoluk çocuğunu) istismare (sömürmeye) başladılar.»

Kısacası, devlet, «*ırkın âtisini*» korumak ve «*kuvvetlilerle zayıfları karşı - karşıya getiren cidale*» son vermek için işe karışmıştır Bu işe karışmanın amacı, «*iktisatta cidal yerine milli tesanüt*»ü, hukukta da kişisel sözleşmeler yerine «*yasalı, kanun ve nizamnameli vaziyetler*»i koymak içindir. Devlet bir yol çizmelidir.

«*Bu yol, fertleri (bireyleri) maddi saadet (mutluluk) itibariyle müsavata (eşitliğe) insaniyete (insanlığa) götüren bir yoldur. İş kanunları, bu yol üzerinde konmuş tedbirleri ihtiva ederler (içerirler).»*

Yönetim, Cumhuriyetin başlangıcından beri İş Kanunu için adımlar atmıştır. Fakat, 1924'ün hemen birinci ayından sonra atılan bu adımlar sonuçsuz kalır. Mustafa Şeref Bey, İktisat Vekili olunca bu işi ele alır, bir yıl geçmeden yeni bir tasarı hazırlar. Tasarı, çalışma yaşamını tümüyle kapsamayı amaçladığı gibi, grev ve iş kazaları da içinde olmak üzere, çağdaş mevzuatın işçiye sağladığı hakların kurumlaşmasını öngörür. Hükümette görüşülürken yapılan bazı sınırlamalardan sonra, tasarı 1932 başında Meclise gelir. Mustafa Şeref Bey için, bu yasanın çağdaş normlara uygun olması ve bir an önce yürürlüğe girmesi önemlidir :

«*İş Kanunu ile milli tesanüdün (dayanışmanın) icap ve ihtiyaçlarından (gereklerinden ve gereksinmelerinden) doğan, fertlerin iktisadi menfaatleri itibariyle müsavata (eşitliğe) doğru ilerlemek, hareketlerini kanuni müeyyidelerle (yaptırımlarla) himaye (koruma) altına almak mevzubahstir (söz konusudur).*

İş Kanunu içtimai sulh ve müsalemetin (toplumsal barışın ve barışıklığın) yasasını kuran bir kanundur. Bu kanunla kadın ve çocuklar gibi zaifler himaye edilir. Ücretler teminat (güvence) altına alınır. Çalışırken kazaya uğramış olan amelenin işsiz kalmasına mani olacak kanuni müeyyideli tedbirler alınır. Onlar için hayatının sonuna kadar irat (gelir) almak imkânları temin olunur (sağlanır). İş itibariyle emniyet tesis edilir (iş güvencesi sağlanır). Amelenin işsiz kalmasına mani olacak ahkâm (hükümler) konur. Bu suretle, İş Kanunu, emekçiler dediğimiz bir zümrenin hayatı üzerinde refaha doğ-

ru müessir olan ahkâmı kanuniyeyi (yasal hükümleri) müeyyidler dahilinde (yaptırımlarıyla) vazeder (koyar).»

Nasıl Bir Devletçilik?

1920'li yılların popüler terimi olan milli iktisat, 1930'da Mustafa Şeref Beye göre «devletçilik» demek olmalıdır. Başka bir şey de olmamalıdır Cumhuriyet ekonomisinin sağlam bir zemine oturabilmesi için, milli iktisat anlayışının devletçilik kalıbına göre yeni bir dökümü yapılmalıdır. Türkiye'nin gelişme düzeyi ekonomide alacağı yola bağlı olarak belirlenecektir. Bu da, çeşitli çevrelerin ortak bir sermaye birikimi anlayışında buluşmalarıyla gerçekleşecektir.

«Bir milletin iktisadi vaziyeti. o milletin medeniyette merhalesini (aşamasını) ifade eder Milli iktisat mefhumu (kavramı) da şu ibarede hulasa edilebilir (özetlenebilir) : Memleket dahilindeki (ülkedeki) iktisadi menfaatler (çeşitli çevrelerin ekonomik çıkarları) kendi kendine ve alabildiğine anarşik bir surette faaliyet ve harekette bulunmayacaklardır. Onlar yüksek bir ahenk ve muvazeneyi (uyum ve dengeyi) temin etmek için bir noktaya doğru sevk ve tevcih edileceklerdir (yöneltileceklerdir). Fakat, bu noktaya sevk ve tevcih edildiklerinde, devletin faaliyeti ferdin (bireyin) faaliyeti yerine kaim olmayacak (geçmeyecek), devlet ferdin faaliyetinde ne gibi engeller varsa onları bertaraf edecek (giderecek), ferdin faaliyetlerinin biribirlerini nakzedecek (silecek), biribirlerini ızrar edecek (zarar verecek) surette yürümelerine mani olarak, onları umum camianın (tüm topluluğun) müşterek ve umumi (ortak ve genel) menfaatini kollayacak surette sevk ve tevcih edecektir. Her fert, ferdi teşebbüste (özel girişiminde) şuurla (bilinçle) hareket edecek ve iktisadi faaliyette diğer ferdi menfaatleri kendisi tamamlayacak ve yine kendisi bir müteazzıv küllün cüz'ü (oluşmuş bir organizmanın küçük parçası) olduğunu kavrayacaktır. Hükümet devletçilik dendiği zaman bunu anlar ve bu gayeyi temin (amacı sağlamak) için müdahaleyi esas tutmuştur.»

Bu devletçilikte, ekonomide egemen noktaları elinde bulunduran, devlettir. Özel kesimin «milli»liğini sağlayacak araçlar bu sayede oluşur. Ekonomide millilik, sermayenin yerli el-

lerde birikmesidir. Bunun araçları hem milli sermayeye doğrudan yapılacak tahsisler, hem de dolaylı tahsislerin yapılmasını sağlayan piyasa araçlarıdır.

Bu genel kuralın işleyebilmesi için, işçi - işveren ilişkileri çağın ölçülerine uyularak düzenlenecektir. İç ticarete rekabet ilkeleri yansıyacaktır. Dış ticaret bir buhran kaynağı olmayacak ve günün koşullarına göre, gerekiyorsa denetlenecektir. Sanayi öncelikle özendirilecektir. Sanayide mülkiyetin milli olması, sanayi kuruluşlarının verimli işlemesi ve sanayiin devletçe çeşitli sektörlere verilen teşviklerle korunması esastır. Bir önemli nokta da hiç unutulmayacaktır : *Sanayi bankalarca yönetilmeyecektir.*

Devletçilik, sanayide birikime öncelik veren bir sistemdir. Birikim hangi kesim sanayide hızlı gelişebilirse, orada daha çok artacaktır. Devlet ile özel kesim, bu birikimi artırmak için yarışacaklardır.

Devletçilik bu çerçevede oluşamazsa, devlet bu gelişme şemasını uygulayamazsa er geç finans kapitalin ağır basacağı bir ekonomi tablosu ortaya çıkar. Bu tablo, 1930'ların dünya buhranının da kaynağıdır. Çünkü, sermayenin anonimleştiği ve sanayiin mali sermayenin kontrolüne girdiği bir ekonomide, kontrol devletten finans kapitale geçmiştir. Böyle bir ortamda, piyasalar rekabet ilkesine göre işleyemez. Kontrol bankaların ve büyük anonim şirketlerin elindedir. Bu tablo, «liberalizmin anarşik vaziyeti»dir.

Tepkilerden Bir Demet

1929/30 yıllarıyla başlayan buhranın yakından incelenmeye değer bir yönü vardır : Devlete, hem ekonomideki rantlara el koyma, hem de sanayide hamle yaparak sermaye birikiminin akışını değiştirme olanağı vermiştir. Yönetim bu noktayı görmüş ve bu olanağı kullanmıştır. Görmek ve hamleyi yapmak, Mustafa Şeref Beyin işidir. Doğal olarak, tepkileri de o toplar.

Ekonomik buhran, herkesi sinirli ve gergin yapar. En sinirli, en gergin olanlar ise sermaye kesimini oluşturan çevrelerdir. Buhran ortamının onlara verdiği güvensizlik havası, pazar paylarının küçülmesiyle büyür ve karamsarlığa dönüşür.

Buhranda, bu çevrelere güven aşılamak, normal zamanların inandırıcı yöntemleriyle sonuç almak son derece güçtür. Güvensizlik ve karamsarlık, bu çevreleri bir sınıf çizgisinde toplayan ve hücuma hazırlayan ortamdır. 1930-32 yıllarında ekonomiyi koklayanlar, bu kokuları alacaklardır.

Ticaret kesiminin tepkileri, 1929'un gümrük tarifesi ve 1930'un kambiyo kontrolleriyle başlamıştır. Gümrüklerin yükselmesi ve dövizin devletçe denetlenmesi tüccarın hoşuna gidecek bir şey değildir. Çünkü, kazancının kaynağı daralmıştır. Daralma, 1930/31/32'de ithalat hacminin daralmasıyla süreklilik kazanır ve 1931' de başlatılan ithal kotası uygulaması, 1932' de dış ticarette takas yapma ilkesine dönüşünce, tüccarın tepkileri de iki yıl öncesine göre çok büyümüştür.

Ekonomide buhran, kaynak kıtlığı demektir. Buhran derinleştikçe piyasalarda havadan kazançlar artar. 1929/30 yıllarından başlayarak yönetim, buhran rantlarını tüccara bırakmak istememiştir. Bu rantları, olabildiğince devlete mal etmeyi düşünmüş, buna girişmiştir. Girişimde başrolü Mustafa Şeref Beyin İktisat Vekâleti üstlenmiştir. 1931/32'de iktisadi buhran vergisi, 1932'de takas komisyonu kurulması, yine 1932'de çay - kahve - şeker ithalatının bir elden yönetimi, yine 1932'de devletin hizmet kesimine bir adım atarak vapurculuk ve gemi kurtarma şirketleri kurması bu politika çizgisinin ürünleridir.

«Bizde, Balkan Harbine kadar Türk münevverleri (aydınları) ticaret hayatına çok bigâne (kayıtsız) idiler. Balkan Harbinden sonra ve bilhassa (özellikle) Cumhuriyette bir intibahı milli (ulusal uyanış) hasıl oldu Bizden giden anasırın (unsurların) yerini feyzi, Cumhuriyetle (Cumhuriyetin getirdiği gürlükle) Türkün azmi ve himmeti (kararlılığı ve çabası) doldurmuştur. Binaenaleyh (bu nedenle), milli ticareti ben, Cumhuriyetin bir mevludu telakki ederim (yeni doğmuş çocuğu sayarım). Vatandaşların bu yola dökülmesine saik (neden) olan Cumhuriyettir. Her ne suretle olursa olsun, bunları bu yoldan geriye döndürmek şiarımızla (çizgimizle) muvafık değildir (bağdaşmaz) kanaatindeyim.

Milli ticaretin en hakiki şekli, en canlı misali deniz ticaretinde görülmüştür. Bizim işimiz ne olmalıdır? Bu filonun tezyidine (artmasına) elbirliğiyle çalışmak. Böyle bir darlık zamanında, biz ticareti bahriyemize (deniz ticaretimize) ne kadar inkişaf (gelişme) verebiliriz ki, hususi (özel) sermayelere

'artık size ihtiyacımız yoktur, devlet bu işi kendi sermayesiyle yapacaktır' diyebilelim?»

1932'nin Temmuzunda, İktisat Vekâleti «*Türkiye Posta Vapurculuğu Anonim Şirketi*»ni kurarak deniz ticaretini devlet eliyle düzenlemeyi öngören yasa tasarısını getirdiği zaman, İzmir Mebusu Kitapçı Hüsnü Bey, «milli». yani «özel» kesimin ticaretteki rantlardan yoksun bırakılmaması gerektiğini dile getiriyor. Deniz ulaşımı, ticaretin temel hizmetlerle iç içe yürütüldüğü alandır. İş ve kazanç garantisi vardır. İşletmecilik iyi yürütülse de yürütülmese de, buhran olsa da olmasa da bu hizmet piyasası rant getirmektedir. Devlet, 1932'de bu rantları almaya karar vermiştir.

Başka alanlarda da aynı şey amaçlanır. Bunlardan birisi tarımdır. Tarımın bir bölümü kapalı devre çalışmaktadır : Kendi üretimini kendi tüketmektedir. Fakat, bir bölümü de pazara açıktır. Burada üreticinin soluk alması tüccarın denetimindedir. Ürünü tüccar alır, o pazarlar, rantları da o toplar. Afyon, bu bakımdan tipik bir üründür. 1930'larda, ekonomide güzel kazanç sağlayan nadide bir bitkidir. Kazancın çoğunu tüccar almakta, azı üreticiye kalmaktadır. Ama, üretici örgütlenirse, kazancın çoğu da onun olacaktır

«*Arazi sahibi olmadığı halde bizzat ortakçılık suretiyle afyon ziraati yapanların fakir ve asıl himayeye (korunmaya) muhtaç çiftçilerden ibaret olduğu ve bunların evleviyetle (öncelikle) kooperatife aza (üye) kaydedilmeleri lüzumu*» 1932 Haziranında İktisat Vekâletince dile getirilir. Mustafa Şeref Bey, 1932'nin yaz günlerinde, «*Türkiye afyon yetiştiricileri satış kooperatifi kanunu*»nu getirdiği zaman, kendisine karşı başlamış olan tepki zincirine bir halka daha eklenmiş olur.

«*İntihap edeceğimiz teşekküller (seçeceğimiz kuruluşlar), heyeti idareler (yönetim kurulları) doğrudan doğruya işten anlar kimselerden seçilmelidir. Acaba bir istihale (değişme) devresi yaparsak, 'afyon kooperatifının azası (üyesi) elinde fazla mahsul (ürün) bulunan kimselerden seçilir' dersek, daha iyi olmaz mı? Mademki maksat müstahsile menfaat temin etmektir (üreticiye çıkar sağlamaktır), ilk istihale devresinde afyon sahibi tüccarlar da işin içine girerse menfaatlerini daha iyi bilirler.*»

Eskişehir Mebusu Emin Bey (Sazak), durumun hiç farkında değilmişçesine, tüccarın rantlarını üreticiye ve devlete aktaracak bir kooperatif yerine, bir tüccarlar kooperatifi oluş-

turmanın yolunu önermektedir. Fakat, Kocaeli Mebusu Sırrı Bey, büyük toprak sahibi olan Emin Bey kadar ince bir çizgi izlemeye gerek görmez. Düşüncelerini, tepkisiyle birlikte söyler :

«Anlaşıldı. Seri halinde iktisat kanunlarını müzakere edeceğiz (görüşeceğiz). Dün şeker, kahve, çay ticaretinin tahdidi (sınırlanması) şekline, bir elden idaresi dediler. Bugün de afyon ticaretini kendi eline almasına, afyon yetiştiricileri satış kooperatifi diyorlar... Halkın muhabbetine (sevgisine) istinat eden (dayanan) hükümetin mesnedini (dayanağını) ben sarsılmış görüyorum. Bu nokta iyi değildir. Hatalı yol üzerinde bulunuyoruz.»

Sırrı Beyin tepkisi, yalnızca ticaret rantlarının tüccardan devlete ve üreticiye kayacak oluşundan kaynaklanmaz. Getirilen düzenlemelerin önemi başkadır. Ekonominin işleyişine sistemli bir devlet müdahalesinin gelmekte olduğunu, tepkiyi gösterenler, bir depremin yaklaşması gibi duymaktadırlar. Bunu yalnız tüccarlar, armatörler ve büyük toprak sahipleri değil, bankacılar ve bankacılıkla iç içe olan sanayiciler de aynı keskinlikte duyarlar.

1932'de, özel kesim sanayileşmeye karşı değildir. İşlerin büyümesine de karşı değildir. Ama, kendi payının küçülmesine ve sermaye kazançlarının devlette birikmesine karşıdır. Buhran ortamı, devlete, hem ekonomideki rantlara el koyma, hem de sanayide hamle yaparak sermaye birikiminin akışını değiştirme olanağı vermiştir. Bankacılık ve sanayi kesimi, öteki çevrelerle birlikte bir sınıf çizgisinde buluşur. «En iyi savunma hücumdur» tavrını benimser. Bu tavrı en net biçimde ortaya koyan, büyük toprak sahibi bir mebus, İzmir Mebusu Halil Bey (Menteşe) olur :

«İktisadi sahada ben de 'etatist'im (devletçiyim). Fakat görülüyor ki, sizler prensibinizin hududunu tecavüz ederek (aşarak), iktisadi zaruret (zorunluluk) olmaksızın müdahaleye gidiyorsunuz. Bendeniz bunda tehlike görüyorum. İstihsale, servet tevezzüüne (dağılımına) devletin müdahalesine gelince iş kolektivizasyona gider. O müdahalenin arttığı memlekette, iş âleminde büyük bir teşevvüş (karışıklık), bir itimatsızlık tevlit etmesi (güvensizlik doğurması) zaruridir.»

Halil Bey, özel kesimin hemen tüm çevrelerinin hücum borusunu seslendirmiştir. 1932'nin ilkbaharında gündemde

milli bankalara verilen bağışıklıkların sanayileşmeye aktarılmak üzere kesilmesi ve Ziraat Bankasının köylüden buğday alımına başlaması gibi köklü yenilikler de vardır. İktisat Vekâleti çevresinde tasarlanan ve hazırlanan tüm yenilikler, 1932 Temmuzunun başında biribirinin ardından yasalaşır.

Bu yenilikler içinde en önemlilerinden birisi, Mustafa Şeref Beyin 1932 Haziranında, «*Martta Meclise arz edilmiştir. Bugün İktisat encümeninde müzakere edilmektedır. Bendenizce, bir an evvel toptan çıkmalıdır*» dediği İş Kanunudur. Bunun taslağı çeşitli özel kesim kuruluşlarına gönderilmiş, fakat oralarda benimsenmemiştir. Özel kesim, İş Kanununa karşı olan tavrını açık biçimde ortaya koymamış, işi zaman içinde «uzatma» yolunu izlemiştir. Samet Ağaoğlu'nun, 1936 Temmuzunda (değişik bir İş Kanununun ortaya çıkmasından sonra) yazdığına göre,

«*Bu proje (1932 tasarısı) liberal bir zihniyetle hazırlanmıştı. Hizmet akdi (sözleşmesi) mesleki birlikler ve iş ihtilaflarının halli (uyuşmazlıklarının çözümü) Fransız sistemlerinin ufak bir değişmesiyle aynıdır Parti, 1931'de yalnız emekle kapital arasında bir ahenk temin edecek (uyum sağlayacak) bir İş Kanunu yapmak fikrini programa koymakla iktifa etmiştir (yetinmiştir). Emekle sermayenin karşılıklı oldukları fikri galipti (düşüncesi egemendi) Ve aralarında bir muvazene yapmak mevzubahisti (denge kurmak söz konusuydu). 1935 programına göre ise, emek ve sermaye ulusal ekonominin birbirine bağlı ve birbirini tamamlayan iki unsurudur. İkisi birden ulusal ve ekonomik vahdeti temin ederler. Aralarında zıddıyet (çelişki) olamaz.*»

1932, dünyada da Türkiye'de de ekonomide buhranın derinleştiği yıldır. Fakat, Türkiye'de 1932, etkileri daha sonra kavranacak bir zor ve önemli değişikliğin geri çevrilmez başlangıcı olur: Ekonominin rotası «memleketin istihsal kuvvetlerini yaratmak ve arttırmak» yönüne çevrilmiştir. Ekonominin yönetimi, bu yönde hızla ilerlemek demek olmuştur. Üretım güçlerini yaratmanın yolu, bir bolluk değil bir buhran ortamında bulunmuştur. Türkiye ekonomisinde bu yolu devlet sanayii açmaktadır..

1932 Ağustosunda, Reisicumhurun sofrasında geçen ve «Yalova Olayı» diye bilinen bir gelişme, Mustafa Şeref Beyin İktisat Vekilliğinden istifasına yol açar. «Sağlık gerekçesi»ne

dayanan istifası 1932 Eylülünde kabul edilir. Bu olay çeşitli kitaplarda anlatılmıştır.*

1932 sonbaharından, 1938 Eylülüne kadar, Mustafa Şeref

---

* Yalova Olayı», Mustafa Şeref Beyin, 1932 Ağustosunun ilk haftasında tedavi olmak için Avrupa'ya giderken reisicumhuru ziyaret etmesi sırasında geçer. Olayın sayılı görgü tanıklarından olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bunu «Politikada 45 Yıl» (Bilgi Yayınevi, 1968, Ankara) başlıklı kitabında anlatır.

Olayın, Y. K. Karaosmanoğlu'nun anlatımını tamamlayan yönü, Selim İlkin ile İlhan Tekeli'nin «Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu» (ODTÜ, 1982, Ankara) başlığını taşıyan kitaplarından izlenebilir. Tekeli ve İlkin'in saptamaları şöyledir :

«(1932) Temmuz ayında İktisat Vekilince art arda çıkarılan devletçi yasalar yüzünden özel kesimin tepkileri açıkça su yüzüne çıkmıştır. İşte bu tepkilerin yoğunlaştığı dönemde, Mustafa Şeref Özkan'ın istifasında bardağı taşıran son damla görevini T. İş Bankası'nın, kâğıt fabrikası kurma konusundaki girişimlerine Sanayi Umum Müdürlüğü'nün olumsuz cevabı gördü. Bir süredir, kâğıt fabrikası yapılması hükümete yakın çevreleri işgal ediyordu. Gümrük ve İnhisarlar Vekâletinin bu konudaki bir girişiminin sonuçlanamaması üzerine, T. İş Bankası Genel Müdürü Celâl Bayar, kâğıt üretimi konusunda deney sahibi Mehmet Ali Kâğıtçı'ya bir proje hazırlatmış, bu proje ile İktisat Vekâletine başvurmuştu. Yeni Devlet Sanayi Ofisi Yasasının 6. maddesine göre, bu konuda girişimciler, yatırım kararlarını doğrudan doğruya uygulama olanağına sahip değillerdi. Hükümetin bu konudaki eğiliminin, kâğıt fabrikasını kendisinin kurmak istediği yönünde olduğu T. İş Bankası çevresince öğrenilmiştir. Bunun üzerine gerekli desteği sağlamak için, T. İş Bankası Genel Müdürü Celâl Bayar ile Yönetim Kurulu Başkanı Mahmut (Soydan), Yalova'da Mustafa Kemal'i ziyaret ederek durumu açıklamışlardı. Mustafa Şeref Özkan sağlık nedenleriyle yapacağı bir Avrupa gezisi öncesinde, muhtemelen İş Bankası yöneticilerinin yapmış oldukları ziyaretin etkilerini azaltmak nedeniyle, Yalova'da Mustafa Kemal'e 7 Ağustos 1932'de veda ziyaretinde bulundu.

Bu ziyaret sırasında, Mustafa Kemal'in, 'Sanayi Umum Müdürünü (A. Şerif Önay) nasıl bilirsiniz?' diye bir sorusunu, Özkan, 'Dürüst, çalışkan ve kıymetli bir mesai arkadaşım olarak bilirim' diye cevaplandırmıştır. Bu cevap, Mustafa Kemal'in çok sert tepkisine yol açarak, İş Bankasına istenilen müsaadenin verilmemiş olmasını, Sanayi Umum Müdürünün 'kötü niyetine' ya da 'bazı menfi tesirler altında kalmasına' bağlamıştır.

Bey önce maliye, sonra da bütçe encümeninin değişmez reisidir. O yıllarda bütçe encümenine «Mustafa Şeref Akademisi» denildiği, Meclis tutanaklarından okunuyor. Ölüm tarihi ilginçtır : Acaba yeniden İktisat Vekili olmasından kısa bir süre önce mi ölmüştür? Tarih bu tür soruları yanıtlamıyor.

Bu tepki karşısında, Mustafa Şeref Özkan telgrafla istifasını başvekile bildirerek Avrupa'ya gitmiştir. Fakat istifa, uzunca bir süre kamuoyuna açıklanmamıştır. Bu durumun, başvekilin, bir süre de olsa Özkan'ı desteklemiş olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır...

Bu arada 20 Ağustos 1932 tarihinde yayımlanan 13213 sayılı kontenjan kararnamesi nedeniyle, Özkan'a olan tepkiler daha da artmıştır. Bu kararname, özellikle İstanbul iş çevreleri ile Milli Sanayi Birliğini çok rahatsız etmiş ve İktisat Vekili aleyhine yürütülen kampanya hızlandırılmıştır...

Bu gelişmeler karşısında, Mustafa Şeref Özkan'ın sağlık nedenleriyle istifa etmiş olduğunu açıklamak dışında pek az alternatif kalıyordu. İstifa haberiyle birlikte, T. İş Bankası Genel Müdürü Celâl Bayar'ın İktisat Vekili olacağı 8 Eylül 1932'de gazetelerde yer alıyordu.»

Tekeli ve İlkin'in kitaplarında, bu konuda iki özgün belge vardır. Bunlardan birisi, 1976'da Ahmet Şerif Önay'la yaptıkları özel görüşmedir. Konuyla ilgili şunu açıklıyorlar :

«A. Şerif Önay, 24 Temmuz 1976'da kendisiyle yaptığımız mülakatta, İş Bankası grubunun Teşviki Sanayi Kanununda bulunan Bölge İmtiyazının kâğıt fabrikasına verilmesini istediklerini, Mustafa Şeref Özkan'ın da, kendisine, 'Nasıl olsa vereceğiz, ama kanunun icap ettirdiği bazı noktalar var; ben de onlardan onu isteyeceğim' dediğini anlatmıştır.»

İkinci belge de, Mustafa Şeref Beyin 9 Eylül 1932'de (yani, istifasının Türkiye'de açıklanmasının ertesi günü), tedavi için bulunduğu Grafenberg Prissnitz Sanatoryumundan Sanayi Umum Müdürü Ahmet Şerif Beye (Önay) yazdığı özel bir mektuptur. Mustafa Şeref Beyin vekillikten ayrılmasından sonra, Ahmet Şerif Bey kısa bir süre daha Sanayi Umum Müdürlüğü görevini yürütüyor. 1933'ün ilk ayında bu görevden ayrılıyor.

«SANAYİLEŞMEYİ HUSUSİ TEŞEBBÜSLERE BIRAKIRSAK EN AZ İKİ ASIR DAHA BEKLERİZ»

1920'li yıllarda ekonominin sürükleyici sektörü, ticaret, biraz da bankacılıktır. 1930'larda ise, sanayi öne geçer, lokomotif olur. Bunu bankacılık izler.

Ekonominin boyutlarına bakılınca, 1930'ların sanayileşme hamlesi denilen şey, bugün orta karar bir canlılıktan ibaretmiş sanılabilir. O gün yapılanlar, bugün küçük ölçekli ve basit işlermiş gibi görünebilir. Oysa, asıl etkileri zaman içinde ortaya çıkacak ve önemi geri dönüp bakılınca daha iyi anlaşılacak bir değişiklik olmaktadır. Sanayi ilk kez ekonominin ağırlık merkezine oturmaktadır

Sanayi ekonominin ağırlık merkezi olunca, ülkede dengeler değişir. Hem ekonomide, hem de siyasette yeni dengeler kurmak şart olur. Ekonominin ve siyasetin yapısı, yeni baştan örgütlenmeye başlar. 1930/31'de Cumhuriyet rejimi için siyasetin yapısını yeniden örgütleme sorunu gündemde ön plana geçmiştir. Aynı yıllar içinde, Türkiye ekonomisinin yapısını, bir sanayi yapısı olarak kurma kararı da verilmektedir. Yeni bir sanayi yapısı, yeni bir sermaye birikiminin başlaması demektir.

1931 Mayısında toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası kongresi bir programla sonuçlanmıştır. Bu program der ki, ekonominin örgütlenişinde temel ilke devletçilik olacaktır. 1931 Mayısından, 1932 Temmuzuna gelindiği zaman anlaşılır ki, sanayii ekonominin ağırlık merkezine oturtmak, sermaye birikiminden devletin alacağı payı da büyütmek demektir. O tarihte küçük gibi görünen özel sermayenin geniş çevresi, bu çizgiden hoşlanmaz. Devletin ekonomideki payının büyümesiyle gerçekleşecek olan yeni sanayi modelini sevmez. Bunu «aşırı devletçilik» sayar. Sanayileşmeyi devletçiliğe oturtmaya yönelen bu

gelişmelerin sahibi Mustafa Şeref Bey, 1932 Eylülünde İktisat Vekilliğinden ayrılır.

«Bütün Milli Kuvvet Kaynakları»

Cumhuriyetin sanayi hamlesi Mahmut Celâl Beyin (Bayar) İktisat Vekilliği döneminde gerçekleşir. Celâl Bey, hem İş Bankası Umum Müdürü, hem de mebustur. 1932 Eylülünde Mustafa Şeref Beyin yerine atanır. Sanayileşmenin yeni boyutu konusunda tereddüdü yoktur. Dünyada ve Türkiye ekonomisinde buhranın biraz daha derinleştiği 1932 yılında Celâl Bey önemli bir niteliğe sahiptir : Arkasında özel kesimin güveni ve desteği vardır. Önemli olan da budur. Çünkü, özel kesimi ve çevresini genç Cumhuriyet rejimine yabancılaştırmamak, yönetimin titizlik gösterdiği noktalardan biridir. Ekonominin daraldığı ve her kesimde sıkıntıların arttığı ortamda ise, bu titizlik eskisinden daha çok artar.

Sanayi kararlarının merkez karargâhı olan İktisat Vekilliğinde, 1932 Eylülünden önce düşünülen şey şudur : Buhran ortamında kaynaklar kıtlaşmaktadır. Özel kesime eskisi gibi götürü destek vermek savurganlık olacaktır. Bunun yerine, öncelikle sanayii desteklemek gerekir. Özel kesime akan desteklerin büyücek bir bölümünü kesmek ve bundan sanayi için bir kaynak oluşturmak şarttır. Bu, «tulumbanın ilk suyu» olacaktır. Bu olmazsa, Cumhuriyetin kuracağı sanayie ilk büyük hareketi vermek olanaksızdır.

1932 Eylülünden sonra Celâl Bey özel kesimi destekleyen devlet fonlarına dokunmaz. Bu destekleri azaltmış olan kararları hemen değiştirir. 1933 yılına girildiğinde, ekonomide buhranın derinleşmesi sürerken, İktisat Vekâleti sanayileşme için yeni bir çerçeve kurma arayışı içindedir. Aranan çözümün püf noktası, sanayileşmenin devletin ekonomideki payını büyütecek ve özel sermayeninkini küçültecek bir hareket haline gelmemesidir. Celâl Beyin (ve İş Bankasının) sanayileşme anlayışı «bütün milli menabii kuvva» (kuvvet kaynakları) sloganı üzerine kuruludur. Bu slogan, devlet sermaye birikimini hızlandırırken, yerli özel kesimi bu işin dışında bırakmamak demektir. Sanayileşme, kaçınılmaz olarak devlet öncülüğünde gerçekleştirilecektir; ama özel sermayeyi de geliştirmelidir.

1930'ların Türkiyesinde, sanayide yerli sermayenin çapı pek küçük olduğuna göre özel kesim kendi boyunu kat kat aşacak olan bir sanayileşme hareketinde ufalanıp gitmez mi?

1933'te bulunan çözüm basittir. Kolomb'un yumurtası gibidir : Özel sermaye demek, öncelikle «milli bankalar» demektir. «Bütün milli kuvvet kaynakları»ndan yararlanmak ise devletin kaynaklarını bankalarla eşleştirmektir. Sanayileşme modeline Celâl Beyin İktisat Vekilliği ile getirilen çözüm, 1933 Haziranında Sümerbank'ın kuruluş kanununda açıklanır :

«Sanayileşme hareketine hız verilebilmesi için bütün milli kuvvet menba (kaynak) ve unsurlarından çok istifade etmek lazım geldiğini tecrübeler göstermiştir. Bir an evvel sanayileşmek gayesini güderken, Sümerbank'ın milli ve hususi teşebbüslerle beraber çalışması esasına yer verilmiştir. Biriken sermayelerin emniyetli işlerde kullanılmasının bu husustaki mesaiyi (çalışmayı) daha müsmir (yararlı) kılacağı düşünülerek, Sümerbank'ın sahibi bulunacağı fabrikalar hisselerinden bir kısmının Türklerin ve Türk teşekküllerinin eline geçmesi muvafık (uygun) görülmüştür.»

Aynı çizgi, İş Bankasının 10. kuruluş senesi (1933) raporundan da izlenebilir «Bütün kuvvetler» sloganına dayanan yeni politika, özel sermaye çevrelerini sanayileşme hareketine ortak edecektir :

«Bugünkü Türkiye devleti, bütün irade ve enerjisini, yürüyen müspet bir program üzerinde toplamış bulunuyor. Memleketin bütün iktisadi kuvvetleri, iktisadi unsurları bu yapıcı programın etrafında iktisadi seferberliğe davet edilmiştir. Milli iktisadın finansman işlerinde, milli bankalara pek mühim bir vazife (önemli bir görev) düştüğü içindir ki, bankamız, devletin çizdiği çerçeve içinde ve devletin nezaret ve murakabesi (gözetim ve denetimi) altında, memleketin iktisadi kalkınma savaşında —diğer milli bankalarımız gibi— mühim vazifeler almış bulunmakla iftihar eder (kıvanç duyar).»

Devlet Sanayi Ofisi ile Sanayi Kredi Bankasının biribirine geçmiş iki çark gibi oluşmasıyla kurulan 1932 Temmuzunun sanayi modeli, aynı yılın eylülünden sonra bitkisel hayata bırakılmış, 1933 Haziranından sonra yeni bir model başlatılmıştır. 1932 Temmuzunda biribirinden ayrılmış olan sanayi ve bankacılık işleri, yeni modelde bir bakıma yeniden birleştirilmiştir. Fakat, asıl yeni olan şey, sanayi hareketine katılacak ve bundan pay alacak olan «milli bankalar»dır. Öncelikle, İş Bankası

ve Ziraat Bankasıdır. Bunlar devletin tasarlayacağı sanayi işlerine kredi verecekler, ama daha önemlisi, devletin yürüteceği sanayi içinde pay sahibi olacaklardır. Sümerbank ise, aslında bir banka değil, sanayi hareketinin merkez karargâhıdır.

Bu modelde, milli bankaların gelişme şansı devlet sanayiinin gelişme temposuna bağlanmıştır. Sanayi hareketinin sağlayacağı birikim hem devlet kesimine, hem de milli bankalar üzerinden yerli özel sermayeye yönelecektir. Böylece, bankacılık kesimi sanayiin yönetiminde bir bakıma söz sahibi olabilecektir. İktisat Vekili Celâl Beyin 1934'ün yaz aylarındaki deyişiyle,

«Hükümet memlekette ana sanayii vücuda getiriyor. Bu ana sanayide milli sermayeye ve hususi (özel) teşebbüslere ayrıca bir kıymet ve pay bırakmıştır. Ana hatların haricinde (dışında) müteşebbislerin sanayi vücuda getirmelerini büyük bir memnuniyetle karşılamaktadır.»

Sözler oldukça berraktır : Sanayi hareketinin gövdesi ana sanayidir. Bunu devlet kuracak, bunu yaparken özel sermayeye de pay verecektir. Bu gövdenin dışında, adına «sanayi» denilebilecek işlerle uğraşmak isteyenler olursa, devletin bir diyeceği yoktur. Onları da, alışılagelmiş biçimde desteklemeye devam edebilir.

«...Sömürge Ekonomisinden Kurtulmak»

«Sümerbank modeli» bir uzlaşma çizgisi oluşturur; «sanayi, devletin ve özel sermayenin işbirliğiyle kurulacaktır» anlayışını simgeler. Bundan sonra sanayileşme politikasının ilkeleri netleşmeye başlar.

Yavaş yavaş genişleyen halkalar halinde şu anlaşılmaya ve konuşulmaya başlanır : Sanayileşme dörtbaşı mamur bir iştir. Başlangıcında da, sonrasında da kıskanç davranmayı gerektirir. Sanayileşmenin ABC'si, hammadde kaynağını üretim aşamasına, onu da pazara garantili olarak bağlayabilmektir. Bu üçlü zincir garantili biçimde kurulabilirse, sanayi kurulabilir, geliştirilebilir ve buna dayanarak başka politikalar tasarlanabilir. Cumhuriyet yönetimi bu zinciri kurmakta başından beri kararlıdır. Ama, iş 1930'larda aydınlanmaya başlar. 1932 Şubatında Mustafa Şeref Beyin deyişiyle,

«Hiç tereddüt etmeksizin arz edeyim ki, hükümet, milli fabrikaların memleket iptidai (ham) maddeleri kullanmasını, istihsal membalarımızın âtideki emniyeti noktainazarından (üretim kaynaklarımızın gelecekteki güvencesi açısından) en mühim istinatgâh telakki etmektedir (en önemli dayanak saymaktadır). Hükümetin esas programı, milli fabrikaların memleket iptidai maddelerini kullanmaları hususunu temindir. Bu hususta, memleket iktisadiyatını (ülke ekonomisini) en iyi surette koruyacak tedbirler ittihaz edeceğiz (alacağız).»

«Milli fabrikalar» olarak söz edilen özel kesimin, yerli hammadde kullanmak diye bir tasası yoktur. Amaç, ister yerli, ister ithal olsun, hammaddeyi bulmaktır. Yönetimin sanayileşme anlayışı ise, üçlü zinciri kurmaya yönelmektir. Yerli sanayii de bu çizgiye çekmeye çalışır. Bu çaba 1930'larda da hep sürer, hiç bitmez.

1930'ların sanayileşme çizgisi, o zamana kadar dışarıdan alınan şeker, dokuma mamulleri gibi tüketim mallarının yerine yerlilerini koyma çabası olarak kalmıyor. Bu çaba, şüphesiz sanayileşmenin bir bacağıdır. Ama, bundan ileri olanı, ülkenin hammadde kaynaklarını yerinden oynatmanızdır. Hammaddeyi alabildiğiniz yere kendi sınai ürününüzü verebilmenizdir. Ancak bu çapta bir çaba, erişilmez gibi görünen kaynakları ülke ekonomisine katar, ekonominin coğrafyasını değiştirir.

1930'ların özel kesimini temsil etme görevini üstlenmiş olan banka sermayesi de bu çizgiye, «Evet» demiştir. Daha 1934'ün yaz aylarında, ilk sanayi tesislerinin temelleri hazırlanırken, İş Bankası İdare Meclisi Reisi ve Siirt Mebusu Mahmut Bey (Soydan) bunu açık seçik söyler:

«Türkiye'yi milli sanayiini kurmaya icbar eden (zorlayan) siyasi ve iktisadi zaruretleri (zorunlukları) kim bilmez. Davamız basittir. Memleketimizi hammaddecilikten, müstemleke iktisadından (sömürge ekonomisinden) kurtarmak istiyoruz. Onun yerine milli ahenkli (uyumlu) bir iktisat sistemi kurmak kararındayız. Bu gayeye (amaca) varmak için, milletçe bir nevi iktisadi kalkınma savaşına girişmiş bulunuyoruz. Bu savaşta memleketin mali, iktisadi ve milli bütün teşekkülleri kudretlerine göre vazife almışlardır. Memleket işlerinde daima ön safta çalışmayı kendine şiar (iz) edinen müessesemize de devletin sanayi programında vazifeler verilmiştir.»

Demek ki, «iktisadi kalkınma savaşı»nın ilk adımı, ham-

maddecilikten kopmaktır. Çünkü, hammaddecilikte kalmayı kabul eden bir ülke, sömürge ekonomisi olmayı kabul etmiş demektir. İş, bu kadar basittir. Zaman, hangi zaman olursa olsun, bu kadar basit fakat doğru olan şey değişmez.

Hammaddesi, üretimi, pazarı bizim elimizdeyse, sanayii kurmak ve işletmek, bir teknik ve bilgi işidir. Tekniğe ve bilgiye egemen olma işidir. 1930'larda, Cumhuriyeti kuranların sanayi konusuna böyle baktıkları anlaşılıyor. Sanayileşme konusunda kıskanç davranıyorlar. Sanayiin vereceği üstünlük ve kontrol şansının pek önemli olduğunu ve bunun kimselerle paylaşılmayacağını düşünüyorlar. Bu nedenle, o tarihlerde bizim teknik ve bilgi düzeyimizin ötesindeki büyük bir iş olan sanayileşmeyi başkalarına «ihale» etmek, onların gündeminde yer almamıştır. Sanayiin o parçaşı buna, şu parçası ötekine emanet edilir gibi bir düşünce, 1930'ların çizgisine taban tabana zıttır. Sanayileşme ciddi bir harekettir ve bölünmez bir bütün olarak tasarlanmalıdır.

Sanayiin bir ülkeye sağladığı üstünlük ve kontrol olanağı öyle önemlidir ki, sanayileşmeyi başaran devletler bir yandan da başkalarına karışmak isterler. Kendi çıkarlarını ve güçlerini artırmanın, başkalarının sanayiini engelleyebilmekle iç içe olduğunu düşünmeden edemezler. Çıkarların büyüklüğü, sanayi alanında ticaretten daha iyi anlaşılır. Ticarette gelişen çıkarlar arasında, bir noktada bir uzlaşma bulunabilir. Oysa, sanayi, çıkarları daha temelden kavrar. Ticaretin yelkeni, çoğunlukla sanayiin estirebildiği rüzgâra göre şişer. Bu bakımdan, sanayi alanında devletler arası çıkarları uzlaştırmak zor ve zaman zaman olanaksızdır. Herkes biribirini yönlendirmek ister. Hatta, bunun zorla, savaşarak yapıldığı da olur.

«Memleketimizde çok propagandası yapılmış bir fikir vardı : Hammaddecilik fikri Bu fikre bazı münevverlerimiz (aydınlarımız) da kapılmıştı. Bunlar. sanayi hareketi başlar ve ilerlerse, mali vaziyetimizin sarsılacağından endişe ediyorlardı. Bu tezi bir dava gibi müdafaa edenler (savunanlar) oldu. Hariçte (yurtdışında) de, sanayileşmek isteyen memleketlere karşı kuvvetli propagandalar vardı. Bunların harice ait olanları, cevaba bile değmez Kendi menfaatleri (çıkarları) cephesinden yapılmış olan bu tezahürlerin (görüntülerin) en hafif ifadesi egoizmdir (bencilliktir).»

İktisat Vekili Celâl Bayar, 1936'da, sanayileşme konusunda devletlerin biribirlerine nasıl karıştıklarını dile getiriyor. Bir

başka ülkeyi «sanayileştirmemek» öyle önemli bir iş haline gelmiştir ki', orada kendine «sanayileşmeye karşı olan» yandaşlarını bulmak, hatta yaratmak bu işin parçasıdır. Çünkü, bir başka ülkeyi sanayileştirmemek, oraya hammaddesinden üretim aşamasına, üretiminden pazarına kadar el koyabilme şansını yaratmaktadır. Cumhuriyetin kuruluş döneminde, yönetimin en iyi bildiği şeylerden birisi budur

«Sanayii geri kalmış memleketler, sanayi tesisine (kurmaya) teşebbüs ettikleri (giriştikleri) zaman. sanayii ileri memleketler onlara gülerler. Bir memlekette sanayi tesisi heves edildiği kadar kolay değildir. Bunun için teşkilat (örgüt) ister, sermaye ister. En hevesliler iki senelik müşkülat (zorluk) karşısında teşebbüslerinden vazgeçerler... Yüksek hayat yaşamak isteyen milletler, bu davadan vazgeçemezler ve geçemeyeceklerdir. Milletler ailesi içinde layık olduğu yüksek mevkii (yeri) tutmak için sanayii behemehal (ne olursa olsun) kurmak lazımdır.»

Başvekil İsmet Paşa, 1933'ün son ayında Eskişehir Şeker Fabrikasının önünde işi özetlemiştir Sanayileşme teknikten, bilgiden, kaynaktan önce bir inanış konusudur Yani, bir davadır. Cumhuriyeti kuran kadronun geçirmiş olduğu deneyimler, bu davayı keskinleştirmiş ve onlarda bir nitelik geliştirmiştir : Kendini aldatmamak. Varlık kazanmak isteyen bir ülkenin neyle soluk alıp vereceğine 1930'larda böyle karar veriliyor.

«Bugünkü Medeniyet Kömüre ve Demire Dayanır»

Sanayi kurmanın, sanayii ekonominin lokomotifi yapmanın nedeni, acaba uluslararası çıkar çekişmesinde kazanan tarafta olmak mıdır? Her şey bundan mı ibarettir?

İşin herhalde bir «reel politik» yönü de vardır. Varlık kazanmak isteyen genç Cumhuriyetin omurgası sanayi olursa, ayakta durmak ve gelişmek kolay ve sağlıklı olacaktır. Fakat, işin başka, daha önemli bir yönünü görmek gerekir.

Cumhuriyet rejimi kurulurken, bir amaca doğru yola çıkıldığı hep söylenmiştir Medeniyete veya bugünkü sözcükle, uygarlığa doğru. Uygarlık bir yüksek düzeydir ve her çağda tektir. Uygarlığın ölçütleri çoktur, çeşitlidir. Eğer bunlardan

birisini de ekonomide aramak gerekirse, bu ölçüt sanayidir. Cumhuriyeti kuran veya ona hizmet eden kadroların ortak düşüncesi burada toplanır Kişiler veya gruplar arasında başka farklılıklar olmuştur. Fakat, yönetimdekiler çağdaş uygarlığı «günün sanayi uygarlığı» olarak düşünmekte birleşirler.

«Cumhuriyet Halk Partisi'nin 4. kongresinde (Mayısta) İkinci Beş Senelik Sanayi Planı için büyük önderden ve İsmet İnönü'den emir aldığımı söylerken, arkadaşlarımın yüzünde gördüğüm sevinç, milletin sevinci idi. Benim nazarımda endüstri müsavi (eşit) medeniyet, medeniyet müsavi endüstri demektir. İçtimai (toplumsal) hayat seviyesini (düzeyini) yükseltmek için mutlaka endüstri sahasında çok ileri adımlar atmak mecburiyeti vardır.»

1935 yılının son ayında İktisat Vekili Bayar'ın söyledikleri, karşımızdaki tablonun çerçevesini çiziyor. 1930'larda, Cumhuriyetin yöneticileri uygarlığı ekonomi alanında sanayi ile ölçerler. Başka bir şeyle ölçmeye, tartmaya yönelmezler. Kalkınma konusunda işin özünü kavramak, kendini alda*tmamak*, çocukça düşüncelere kap*ılmamak*, o yıllarda çok netleşen bir özelliktir. Türkiye'nin nüfus yapısında büyük çoğunluk köylüdür. Emek gücü, teknik bilgi ve görgü bakımından oldukça geridir. Verimliliği düşük tarım çeşitleri üretimde ağır basar. Başka ülkelerle karşılaştırıldığı zaman, ekonomide sanayiin yeri, varla yok arasındadır. Adına «sanayi» denilen kuruluşlar vardır, ama bunlara bakarak Türkiye'de sanayiin varlığından söz etmek, kendini ve halkı aldatmak olur. Cumhuriyet yönetimi bu konuda ciddi ve samimi olmaktan hiç uzaklaşmaz. Ülkenin geri bir «ziraat memleketi» olduğunu bilir ve tek çıkış yolunun da bir an önce sanayileşmek olduğunu söyler.

«İktisadi cihazımızı kurmak lüzumu, her gün daha mübrem ve müstacel (zorunlu ve ivedi) bir vaziyet alıyor. Mübrem sanayiin kurulması bitmedikçe, her noktainazardan (açıdan) yürek istirahati (rahatlığı) duymamıza imkân yoktur. Memleketin sınai techizatını (donanımını) tamamlamak için bütün gayret (çaba) ve dikkatinizi celbetmeyi (çekmeyi) yerinde buluyorum.»

1933 yılının sonbaharında Gazi Mustafa Kemal, geri bir tarım ülkesinden, gelişmeyi yakalamış bir sanayi ülkesi olmaya doğru geçiş için çok beklenemeyeceğini söylüyor. Sanayi, nasıl başkalarına emanet edilemeyecek bir çaba ise, aynı zamanda da savsaklanmaması gereken bir harekettir. Bu harekette ba-

şarı, zamana karşı yarışabilmeye bağlıdır. Çağın sanayii, ancak hızlı bir koşuyla yakalanabilir. 1933'te, Cumhuriyet rejimi bu koşunun çıkış noktasındadır.

Cumhuriyet yönetimi, «sanayileşeceğiz» derken, ufak ve hafif sanayilerle, geleneksel çalışma kollarıyla, eskimiş teknolojilerle uğraşmayı, ikinci veya üçüncü sınıf bir «sanayi» ülkesi kalmakla yetinmeyi düşünmüyor. Yönetimin güçlü arzusu, doğruca günün ileri sanayi kollarını kurabilmektir. Sanayiin uygarlığa doğru açacağı kapı bu kollara yönelmeye bağlı olacaktır. Sanayiin, çağdaş işbölümünü öğretecek ve düşünce yapısında devrimler yapacak nitelikleri, ancak böyle kazanılabilir. Yoksa, sanayiin uçsuz bucaksız dünyası içinde önemsiz, ikinci, üçüncü derecede işleri yapmaya aday olmak, toplumu ileri götürmeyecektir. Toprağı sarsıp değiştirebilmek, sanayiin özünü iyi kavramaya ve tam bu noktada samimi olmaya bağlıdır.

«Hiç değilse, memleketin yarısını kömüre alıştırmak ve sarf ettirmek lazımdır. Bugünkü medeniyet kömüre ve demire istinat eder (dayanır). Kömürsüz ve demirsiz bir medeniyetin yürüyeceğini iddia etmek boş bir sözdür.»

Başvekil İsmet İnönü, 1935'in sonlarında, Cumhuriyetin 1930'lu yıllardaki değişmez inancı diyebileceğimiz, «Sanayi uygarlıktır» çizgisini iyice somutlaştırıyor. Çağdaş sanayii, Cumhuriyet yönetimi böyle görmektedir Sanayiin hemen tüm kollarının can damarlarının kömür ve demir olduğu sadece bir gözlem değil, hangi sanayilerin kurulacağını gösteren bir politika çizgisi olarak önemlidir. 1930'lu yılların ikinci yarısında, rejimin hedefi bu çizgiyi kısa sürede oluşturabilmektir. Bu düşüncenin, yönetim kadrolarında egemen olduğu, başka seçenek bulunmadığı anlaşılıyor. Manisa Mebusu Turgut Türkoğlu bunlara bir örnektir. 1936 ilkbaharında konuşuyor :

«Beş senelik plan işi, bilhassa (özellikle) demir sanayii ve yüksek furun siyasetinden ibarettir. Yirminci asırda bir milletin istiklal (bağımsızlık) sembolü yüksek furundur ve yüksek furuna sahip olmayan ve demir sanayii bulunmayan bir millet, bir harp zuhurunda (çıkarsa) kendisini müdafaa (savunmak) için muhtaç olduğu silahları yapamamak ve dışarıdan da tedarik edememek (sağlayamamak) yüzünden istiklali ve mevcudiyeti (varlığı) tehlikeye düşer.»

«Organik ve Planlı Bir Ekonomi Yaratmak»

1930'larda benimsenen düşünce şudur : Sanayi programla kurulur. Çünkü, sanayiin özünde ne istediğini bilmek, tasarlamak ve kurmak vardır. Bunda ciddı olmanın ve amaca erişmenin tek yolu programdır. Program bir merkezden yapılır ve yürütülür. Ayrıca, programı, gitgide genişleyecek bir hareketi devletin yürütmesi demektir.

Sanayi programının merkezi Sümerbank'tır. Sanayi hareketinin komutanlığını yapan Sümerbank Genel Direktörü Nurullah Esat Sümer, 1936'nın son ayında bu işi anlatıyor :

«Türkiye'nin fiili ve vazıh (olup biten ve açık) bir hedef olarak endüstrileşme hareketi, devletin yüksek otoritesinin millet ekonomisine müdahalesi ile başlar. Bu müdahalenin mevzuu (konusu), Türkiye'de ana sanayii devlet eliyle kurmak ve Türkiye'yi hava gibi, su gibi ve güneş gibi artık ihmal edilmez (savsaklanmaz) birer ihtiyaç halini almış olan ana sanayi branşlarında muhtar (kendi ayağı üzerinde durur) bir hale getirmekten ibarettir.

Türkiye'nin ampirik bir ekonomisi, bir ortaçağ ekonomisi vardı. Ziraat kısır, ormanlar harap, madenler metruk (terk edilmiş), tezgâhlar kırık ve memleket tenha idi. Bu manzarası yüzündendir ki, emperyalist politikaya dayanan ekonomi nizamı (düzeni), bu memlekete bir sömürge gözü ile bakar oldu ve burada bir nevi politik boyunduruk tesisine kalkıştı. Cumhuriyet bunu bir hamlede yıktı. Türkiye'de organik ve planlı bir ekonominin yaratılmasını da bizzat devlet eline aldı.»

1933'ten sonra, devlet ilk sanayi kuruluşlarını gerçekleştirmeye başlar. Bu işin ilk adımı, İsmet Paşanın 1932 Mayısında Sovyetlere gitmesi ve orada bir anlaşmaya varılmasıdır. Sovyetler, Türkiye'nin sanayi hareketi için kredi açacaklar, teknik yardım sağlayacaklardır. Orada, 1929'dan sonra, hızlı sanayileşmeyi amaçlayan ilk beş yıllık plan yürütülmekte ve başarılı olmaktadır. 1932'nin yaz aylarında, bizde de ilk sanayi programlarının hazırlığı başlar. Sovyetlerden teknik kurullar gelir. Kurulacak sanayilerin türü, teknolojisi ve yer seçimi için dolaşır ve rapor verirler. Kredi ve teknik yardım protokolü 1934 yılı başında Ankara'da imzalanır. Bu, Türkiye'nin sanayileşmesinde ilk eylem belgesi olur :

«Protokol, yirmi senede kabili itfa olmak (geri ödenmek),

hiçbir faiz tediyesine mahal vermemek (faiz ödemeyi gerektirmemek) üzere hükümetimiz namına (adına) açılacak sekiz milyon altın dolarlık bir kredi mukabilinde (karşılığında) memleketin sanayileştirilmesine yarayan makine ile alat ve levazımı (araç ve gereci) tedarike imkân (sağlamaya olanak) veren bir akittir (sözleşmedir).

Memleketi sanayileştirmek programının mümkün mertebe (olabildiğince) süratle (hızla) başarılması, sanayi memleketlerinin, bu hususta geri kalmış memleketlerin bu yoldaki hareketlerini iyi bir gözle görmemeleri bakımından, bilhassa esaslı bir mesele halini almıştır. İşte bu protokol, bu vadide (konuda) milli sermayeye yardım etmek ve bunu döviz ihracına mecbur kalmaksızın mal tediyesi suretiyle (malla geri ödeyerek) yapmak itibariyle çok faydalı ve mühimdir.»

1934'te, sanayileşme hareketinin bir programla başladığı açıklanır. Bu hareketi devlet örgütleyecek ve yürütecektir. Sanayi hareketi, ekonominin bellibaşlı işlerinin programla yapılması düşüncesini de birlikte getirecektir. Program veya plan, yalnızca sanayiin değil kısa sürede ekonominin de iyi yürütülmesi için kılavuz olarak düşünülecektir. 1934'ün sonuna gelindiği zaman, ilk sanayi programı somutlaşmış, bütçesi ortaya çıkmıştır. İktisat Vekili Bayar bunu açıklar :

«Devlet, memleketin birinci derecede ehemmiyetli (önemli) sınai mevzularını (konularını) tahakkuk ettirmek vazifesini (gerçekleştirme görevini) üzerine aldı. Devletin bu müdahalesinin tecellisi (nasıl gerçekleşeceği), kısmen hususi (özel) teşebbüslerle işbirliği yapmak, fakat mühim bir kısmı itibariyle de kendi vasıtalarıyla memleketi cihazlandırmak kararı olmuştur. Devletin bugün tatbiki (uygulanması) ile uğraştığı beş senelik sanayi programı böyle doğdu.

Sanayi programının umumi (genel) çizgileri :

1 — Mensucat sanayii : Pamuklu, yünlü, kendir,

2 — Maden sanayii : Demir, sömikok, kömür ve müştekatı (türevleri), bakır, kükürt.

3 — Selüloz sanayii : Kâğıt, karbon, selüloz, suni ipek.

4 — Seramik sanayii : Şişe, cam, porselen.

5 — Kimya sanayii : Zaçyağı, klor, sudkostik, süperfosfat.

Programı başarmak için sarf edilecek para 45 milyon liraya yakındır. Bunun memleket içinde harcanacak olanı 25 milyon lira tutmaktadır Programa dahil fabrikaların bir yılda

çıkaracakları malların takribi (yaklaşık) değeri, sif kıymetine göre 35 milyon liradır. Bu programı tamamen başardığımız anda, devlet emniyetinin korunması, milletin refahı, zirai iptidai (ham) maddelerimizin kıymetlenmesi, kısaca, memleketin emniyeti, geliri, refahı artmış ve ahenkli (uyumlu) bir ekonomik yapının sağlam temelleri atılmış olacaktır.»

1934, sanayide ilk büyük hamlenin yapıldığı yıldır. Ağustosta İzmit Kâğıt fabrikası ile Paşabahçe Cam'ın temelleri, aynı günde atılır. Ekimde Keçiborlu Kükürt ile Isparta Gülyağı'nın temelleri atılırken, Turhal Şeker Fabrikası açılır. Kasımda Konya Ereğli Dokuma'nın temeli atılır, Bakırköy Bez Fabrikasının açılışı yapılır. Fakat, sanayi hareketinin ilk ve en önemli simgesi, Kayseri Dokuma Fabrikasının temelidir. Bu, beş yıllık sanayi programının sözden işe geçirilmesi demek olduğu kadar, başka şeyleri de simgeler: Sanayi programının, o güne kadar dışarıdan getirtilen malları yurtiçinde üretmeyi hedeflediği, aynı zamanda, bu sanayiin ülkedeki hammadde kaynaklarını gözeterek kurulacağı ilk kez Anadolu'nun ortasında, Kayseri'de somutlaşmaktadır. Bu çizgiye günümüzün iktisat sözlüğünde «ithal ikamesi» deniyor. Amaç, basit olarak, yurtiçinde üretimi artırırken ithalatı artırmamak, hem daha çok üretmek, hem de üretilen değeri yurtiçinde alıkoyabilmektir. Cumhuriyetin üstün iktisatçılık gibi bir iddia taşımayan yöneticilerinin, bu çizgiyi firesiz biçimde uygulamaya yöneldikleri, 1930'ların ortasına gelindiği zaman iyice anlaşılıyor.

«Büyük endüstriyi memlekette kurmak için derli toplu bir program halinde faaliyete (işe) yeni başlamış bulunuyoruz. Dokuma sanayii, bizim inkişafımız (gelişmemiz) için büyük bir mevzudur (konudur). Her memleket az çok büyük sanayie buradan başlamıştır, denilebilir. Bu büyük mevzuda, dokuma fabrikasının tesisi (kurulması) işinde Sovyet sanayii ile teşriki mesai etmiş (işbirliği yapmış) bulunuyoruz.

Bu sene endüstri programının diğer fabrikalarını memleketin muhtelif (çeşitli) yerlerinde müteakıben (bundan hemen sonra) kuracağız ve bir seneden sonra bunlar işlemeye başlayacaktır. Ümidimiz odur ki, beş sene içinde tahakkuk ettirmeye (gerçekleştirmeye) çalıştığımız bu programı, beş seneden daha az bir zaman zarfında (süresinde) mükemmelen işletmeye başlayacağız.

Türk inkılabının inandırıcı ve hakiki manasını (anlamını) zihinlere yerleştirici timsalini (simgesini) hiç hatırdan çıkar-

mamalıyız. Bu, yeni iş ailesinin ve fabrikalar mecmuasının (topluluğunun) verdiği mana olacaktır. Memleketin kurtuluş hareketinde en inandırıcı delil (kanıt) fabrikaları kurmak ve onları işletmekte gösterdiğimiz hizmet ve liyakat olacaktır.»

Başvekil İsmet Paşanın, 1934'ün Mayısında Kayseri Dokumanın temelini atarken «kurtuluş hareketinin en inandırıcı delili» dediği fabrikalar oldukça hızlı biçimde kurulur. Yapılan yatırımlarda gecikme, aksama, ödenek eksikliği nedeniyle duraklama olmaz. Tasarlanan programda yarım bırakılan bir şey görülmez. Hatta, bunların tersi olur. İşlerin 1934 ve 1935 yıllarındaki hızlı temposu, daha birinci program yürütülürken, bir ikincisinin hazırlanışını gündeme getirir. İkinci program, sadece birincinin genişletilmesi değil, sanayide daha ileri bir düzeye erişebilme isteğinin bir tasarımı sayılır.

Sanayi arka arkaya atılan adımlarla kurulursa, kısa sürede yeni gereksinmeler yaratır. Sanayi, hızlı geliştikçe yeni alanlar yaratan bir özelliğe sahiptir. Sanayide her gelişmeyi önceden tasarlamak değil, oluşan boşlukları ve beliren yeni gereksinmeleri çabuk sezebilmek ve çabuk programlayabilmek önemlidir. Sanayi programlarının sağladığı yaratıcılık buradadır. Cumhuriyet yönetimi, daha 1934'ün sonlarında bu sorunla karşılaşıyor. İkinci program, bu karşılaşmadan doğuyor.

«İkinci beş senelik programımızda maadin (madenler) ve elektrik sanayiine ve şimdiye kadar kurduğumuz sanayiin mütemmim (tamamlayıcı) veya aneks (ek) branşlarına ve umumi (genel) ekonomik bünyemizin (yapımızın) istilzam ettiği (gerekli kıldığı) yeni bir kısım sanatlara hususi bir ehemmiyet (özel bir önem) vereceğiz.»

1936 yılının başında, İktisat Vekili Bayar ikinci sanayi programını dile getiriyor. Sanayileşmeyi dokumadan ve öteki tüketim kollarından başlatma zorunluğu, sanayiin kökleri ve can damarları demek olan madencilik ile enerjinin de kısa sürede kurulmasını zorunlu kılmıştır. Çünkü, sanayi denilen büyük gövde, gelişebilmek için maden ve enerji tüketmelidir. Bunları bulmak ve tüketmek, sanayide gelişebilmenin temel koşuludur. Bunları sağlayamamak ise, sanayiin duraklamasına, yavaşlamasına yol açar. Sanayi demek, 1930'ların ortasında program demek olduğuna göre, daha birincisi sonuçlanmadan, fakat onun yarattığı boşlukları görerek ikinci bir sanayi programını hazırlamak doğaldır.

«Tutulacak olan en doğru yol, memleketin maden saha-

sındaki faaliyetinin kazanabileceği büyük ehemmiyetle mütenasip (orantılı) ve madenciliğin hususiyetlerine ve şartlarına uygun yeni bir müessese kurup, kendisini bilhassa (özellikle) ve müstakır bir surette (yerleşmiş bir biçimde) bu işlerle alakalandırmak olacaktır...

Büyük elektrik santrallerinin kuvvet membalarını (kaynaklarını), umumi surette (genel olarak) linyitlerimiz ve maden kömürlerimiz teşkil edecektir (oluşturacaktır). Ve bu madenlerin maliyet fiyatlarına yakın ucuz fiyatlarla elektrik santrallarına verilmesinde, elektrik kuvvetinin ucuza mal edilmesi noktasından büyük ehemmiyeti vardır. Bundan başka, elektrik santrallarının mühim müşterileri olan madenlerimizin de muhtaç oldukları bu kuvveti mümkün mertebe (olabildiğince) ucuz satın almaları lazımdır.»

1935'in Temmuz ayında hazırlanmış olan Etibank kanun tasarısının gerekçesi, Başvekil İnönü'nün aşağı yukarı aynı sıralarda dile getirdiği, «Bugünkü medeniyet kömüre ve demire dayanır» sözünün bir rastlantı olmadığını, sanayileşme hareketinin açtığı yeni sorunlardan ve yeni çözümlerden yansıdığını gösterir. Sanayi programla yürüyecek, fakat sanayileşmenin geliştikçe ortaya çıkan mantığı bu programı genişletecektir. İş, sadece fabrika kurmakla bitmeyecek, sanayiin gıdası olan madenle elektriği de mutlaka kapsayacaktır. Sanayi fabrikaları, nasıl madenle ve elektrikle bütünleşerek gelişiyorsa, program da sanayiin bu organik ve entegre niteliğine göre geliştirilecektir. 1930'ların ortalarında, sanayi gelişirken, sanayileşmenin duraklamamasının koşulu da ortaya çıkmaktadır.

«Modern ve İleri Bir Millet Endüstrisiz Olamaz»

Sanayileşmenin ilk aşamasında bir özellik dikkat çekicidir : Maliyet tasasını aşmak ve bu sayede modern ölçütlere erişebilmek. Sanayii kurmak için korumak şarttır. Bu da, öncelikle maliyetlerin devletçe korunması demektir. Daha işin başlangıcında, 1933'ün sonlarında, İş Bankası İdare Meclisi Reisi ve Siirt Mebusu Mahmut Bey bunun altını çizer :

«İktisadiyatımızı gelişigüzel bir cereyana bırakmak, bugünkü zaruretlerin icaplarına (zorunlulukların gereklerine) hiç

uymaz. Onu pek sıkı bir kontrole tabi tutmak lazımdır. Bu kontrolü ancak ve yalnız devlet yapabilir.

Sanayiimizi yeni baştan kuruyoruz. Bu hareket birçok fedakârlıkları icap ettiriyor. Hiçbir memleket istihlak (tüketim) maddelerini mutlaka hariçten (dışarıdan) aldığı fiyatlardan daha ucuz tedarik etmek (sağlamak) kararıyla sanayiini kurmaz. Milli sanayiini kurmuş olmak için yapar. Sanayii en çok ileri olan memleketlerde bile, öyle maddeler var ki, serbest rekabet karşısında ayakta durmasına imkân yoktur. Rekabetin mihveri (ekseni) maliyet fiyatıdır. Maliyet fiyatı ise hususi, mahalli (yerel), maddi ve hatta manevi birçok amillerin (etkenlerin) tesirinden kurtulamaz.

Bütün memleketlerin maliyet fiyatını azaltmak kabiliyeti aynı derecede değildir. Onun için, sanayiini kuran her memleket, gümrük himayeleriyle (korumalarıyla) onu müdafaa etmeye (savunmaya) mecburdur. Biz bile, eğer buğdaya gümrük koymamış olsa idik. Türkiye bugün ekmeğini hariçten tedarik mecburiyetinde kalırdı.»

Sanayiin gelişmesiyle birlikte, maliyet sorunu gündeme gelir. Çünkü, sanayi kurmak özellikle ilk aşamasında, pahalı bir iştir. Eğer mutlaka «ucuz» bir şey kurmak istiyorsanız, sanayii kurmaktan tümüyle vazgeçmeniz gerekir. Sanayileşmenin ucuza çıkanı yoktur.

1930'ların yönetimi bunları iyi bilmektedir. Bunları bilerek sanayileşme hareketine girişmektedir. Ancak, sanayiin yüksek maliyetlerini o günün kuşağına yüklemek ve bunu görmezlikten gelmek gibi bir tutumu da yoktur. 1935/36 yıllarında maliyetlerin «rasyonel» olması gerektiği sık sık dile getirilir. Hammadde maliyetinin ve işletmecilikte başarının önemi üzerinde durmak, o günün konuşmalarında çok yer tutar. Ancak, sanayi kurmanın gelişmiş ülkelerle rekabet demek olduğu da akıldan hiç çıkmaz. Maliyetler korunmazsa, böyle bir rekabet sanayileşmeye veda etmekten başka anlama gelmeyecektir. Bu, sanayileşmek isteyen her ülkenin iki duvar arasına sıkışmış durumudur. Sanayileri kurarken korumak, fakat bir yandan da maliyetleri düşürmek için çare, belki de yine sanayiin kendi içindedir : Olabildiğince hızlı gelişebilmek... 1936'da, İktisat Vekili Bayar, sanayileşmeye başlayan ülkenin, bu iki duvar arasındaki konumunu açıkça söyler :

«Teşviki Sanayi Kanunu büyük hizmet etmiştir. Fakat, o zamanki maksat sadece el tezgâhı etabından (aşamasından)

makine devrine geçmemizi teshil etmekti (kolaylaştırmaktı). Biz bu işe yeni başlamış bulunuyoruz. Karşımızda 19. asır başlarından beri kendini bu işe vermiş milletler vardır. Bizim sanayiimiz dün doğmuş bir çocuktur. Bunu âdeta yirmi yaşında bir atletle koşturmak istiyorsunuz. Türkiye'nin endüstrileşmesi, milli korunma zaruretinin (zorunluluğunun), kısaca milli varlığımızın temel taşıdır.»

Olabildiğince hızlı gelişmek, yeni sanayi kollarına geçmeyi gerektirecektir. Bunların başında, günün gelişmiş ülkelerinde sanayiin simgesi olan demir çelik vardır. «Medeniyetin demir çeliksiz olamayacağı», Cumhuriyet rejiminin ilk günlerinden beri imrenerek benimsenmiş bir düşüncedir. Fakat, o günlerde, bu sanayi kolu çok uzaktadır. 1935'i geçtikten sonra, rejim bu kararı alma noktasına erişiverir. Demir çeliğe geçmek, ana sanayie en önemli adımı atmak demektir. Sanayiin esas sorunlarının sıcaklığı en çok bu alanda hissedilir. Maliyet, rekabet ve koruma gibi sanayiin eti kemiği olan konular, demir çelikle birlikte ekonominin gündemine yerleşirler. «Devlet tarafından kurulacak demir ve çelik fabrikalarının haiz olacakları muafiyetler (bağışıklıklar) hakkındaki kanun» tasarısı, 1938 Mayısında sanayileşmenin eriştiği bu aşamanın da bir özeti gibidir:

«1. Beş senelik sanayileşme programı içinde Sümerbank tarafından kurulması mukarrer (kararlaştırılmış) demir ve çelik fabrikalarının muvaffakıyetle başarılması ve çalışması, bu sanayiin mahiyeti (niteliği), yapılacak maddi fedakârlıkların büyüklüğü ve memleketin emniyeti bakımından bir himaye ile kabildir. Filhakika (gerçekten), teklif edilen muafiyetlerin hiçbirisi memleketin umumi iktisadıyatını müteessir edecek (etkileyecek) bir vüsat ve mahiyette (genişlik ve nitelikte) değildir.

Kabulü istenilen himaye tedbirlerinin hedefi ucuz maliyettir. Tesis edilmekte olan demir ve çelik fabrikalarının istihsal (üretim) fiyatının tespitinde (saptanmasında) mevaddı iptidaiye (hammadde) ve yardımcı maddelerin nakliye ücretleri en mühim rolü oynamaktadır.»

Sanayi hareketinin ilk simgesi, nasıl Kayseri Dokuma Fabrikası olmuşsa, ana sanayi demek olan demir çeliğe geçişin simgesi de 1937'de Karabük tesisinin temeli olur. İngiliz kredisi ile yapılan Karabük, bugünün ölçüleriyle bakıldığında,

oldukça hızlı bir tempoyla tamamlanır. İki yıldan daha kısa bir sürede üretime hazırdır.

Demir çeliğe geçişte önemli bir etken, savunma düşüncesidir. Dünya, 1930'lu yıllarda silahlanma yarışına girişmiştir. Yarış, 1940'lara doğru gitgide hızlanmaktadır. Genç Cumhuriyet rejimi, kendi savunma politikasını izleyebilmenin sanayiini kurabilmekle iç içe olduğunu fazlasıyla bilmektedir. Hem geçmiş yıllar, hem de başka ülkelerin deneyimleri çarpıcı örneklerle doludur.

«Toplarını ve tayyarelerini (uçaklarını) bizzat (kendisi) yapamayan milletlerle, bir iç harpte bile, endüstriciler tarafından nasıl top gibi oynandığını görmekteyiz. Bir memleketin yalnız kendi üretim ve yoğaltım kabiliyetlerine dayanan bir milli endüstrisi olduğu gibi, ayrıca bir de istiklal endüstrisi vardır. Bu istiklal endüstrisinin temeli demir ve çeliktir»

Karabük'ün temeli atılırken, Falih Rıfkı Atay, o günün İspanya iç savaşına işaret ederek, savunmanın bağımsızlığı korumak demek olduğunu, bunun ise ana sanayide ilerleyebilmekle gerçekleşebileceğini anlatırken, Cumhuriyet yönetiminin esas çizgisini yansıtır O yıllarda yönetim şunlarla karşı karşıyadır : Bir yandan, sanayide nasıl hızla ilerlemeli, bir yandan da, buradan elde edilecek temelle, büyüyen savunma sorunlarına nasıl yeni yeni çözümler bulmalı?..

1934'ten sonraki birkaç yıl içinde hızlı bir gelişme yaşanmıştır. Bir sanayileşme sürecinin birçok sorunu o yıllarda ortaya çıkar ve yeni tartışma konuları yaratır. Sanayileşme adına canlı bir dönem geçmektedir. Hammaddeden, üretimin teknik yönlerine, sanayi işçisi yetiştirmekten, pazarları geliştirebilmeye kadar çeşitli konular gündeme gelir. Ekonominin gündemi 1920'lerin sonlarından, hatta 1930'ların başlarından oldukça farklı işlerle dolmaktadır. 1937/38'e gelindiği zaman, artık sanayileşme hareketinin kurumsal çerçevesini çizmek ve yerleştirmek gerekmektedir Kaldı ki, bu hareket, hesaplaşması yapılacak kadar gelişmiş görünür.

Kurumsal çerçeve, aynı zamanda devletçiliğin gövdesini oluşturur. Çünkü, sanayiin gelişmesi, devletçiliği de yerine oturtmaktadır. Ülkede yapıyı değiştirecek olan sanayii devlet kuracaktır. Bu iş, bir misyon gibidir. Ekonominin devlet kesimindeki sermaye birikimi dört beş yılda gelişmiştir. Cumhuriyetin kuruluş dönemi tamamlanırken, 1938'de, İktisadi Devlet Teşekkülleri Kanunu ile sanayileşme hareketi de ilk kurumlaş-

ma noktasına varır. 1938'in Mayıs ayındaki kanun tasarısı, bu noktaya erişmenin belgesidir :

«Büyük sanayi hareketi neticelerinden birisinin de, sanayileşmiş olsun, henüz sanayileşmiş bulunsun veya sanayileşme yolunda olsun, bütün dünyada devletlerin vazife ve mesuliyet (sorumluluk) hudutlarını genişletmek şeklinde tecelli etmiş (gerçekleşmiş) bulunduğu malumdur. Milli varlık ve milli kurulma ve korunma mülahazaları (düşünceleri) bu hudut içine daima birçok ekonomik karakterli işleri de almış ve dolayısıyla bu işlerin icabat (gerekleri) ve tekniğini de beraberce benimsemek zaruretini (zorunluğunu) doğurmuştur... Bu layiha (tasarı), bu ihtiyacın, mevcut divanı muhasebat ve mali kontrol usullerinden, devlet iktisadi teşekkülleri teknik icapları (gerekleri) bakımından lüzumlu görülmüş uzaklaşmayı ihtiva etmektedir (içermektedir). Tabiri diğerle (başka bir deyişle), kontrolün daha müspet (olumlu) ve daha müsmir (etkili) olması derpiş edilmiş (öngörülmüş) bulunmaktadır.»

1938'de, İktisadi Devlet Teşekkülleri Yasası ile ortaya çıkan sanayi modeli, kendi sermaye birikimini yapabilen ve bunu sürekli büyütebilen bir örnektir. İşleyebilmesi, yapay desteklere veya anormal sınırlamalara bağlı değildir. Bu yasa, sadece sanayileşme hareketinde merkezin devlet olduğunu saptamakla kalmaz, bu hareketin mantığına uygun bir çalışma düzeni getirir. Bu düzen, 1933'ün Sümerbank Yasasındaki anlayışa göre farklılaşmıştır. Sanayileşme genişleyen bir hareket halini aldıkça, devletin rolü ve payı kaçınılmaz olarak büyümektedir. Fakat, sanayiin öncülüğü ile ekonomide vücut bulan devlet kesimi, devlet bütçesinden ayrı bir düzen halinde ve ortak ilkelerle örgütlenmelidir. Banka sermayesi, sanayi hareketinden pay almakta, ama bu pay sanayileşmeyi belirleyici bir etki yapmamaktadır. Asıl önem kazanan şey, sanayileşme yaygınlaştıkça, her parçanın biribiriyle uyumlu işleyebilmesini sağlayacak bir düzendir. Tıpkı bir sanayi kuruluşunun iç düzeni, hatta bir makinenin parçaları gibi. 1938'de bu noktaya gelinmiştir. İşin mantığı, devletin 1933'dekinden daha kapsamlı ve etkili bir örgütleme gücüyle davranmasını gerektirmektedir.

1938 yasası, beş yılda mesafe alan sanayileşme hareketinin hesaplaşması ile birlikte gündeme gelir : Özel kesim sanayii, eski çizgisinde ve devletin sağladığı desteklerle yürümekte, fakat sanayileşme hareketine anlamlı bir biçimde ortak olama-

maktadır. Bu, 1938'de fark edilen bir şey değil. 1934'ten sonra iş adım adım ilerledikçe ortaya çıkan bir gözlemdir. İktisat Vekili Celâl Bayar'ın, daha 1936'da söylediği gibi,

«Eğer memleketin sanayileşmesini ve milletin muhtaç olduğu refahı bazı hususi (özel) teşebbüslere ve bu teşebbüslerin dayandığı sermayeye bırakmak lazım gelirse, laakal (hiç değilse) iki asır (yüzyıl) daha intizar (bekleme) devresi geçirmekliğimiz lazımdır.»

Devletin yürüttüğü sanayi hareketi kurumlaşırken, özel kesimde bir sanayi örgütlenmesi görülmez. Bankacılık, devlet sanayiinden aldığı paylar ve desteklerle gelişirken, özel sanayi sermayesi ne düşünce, ne de yatırımcılık bakımından bir büyüme içindedir. Özel sanayiin sermaye birikimi de ufku da, aşağı yukarı eskisi gibidir. Büyük ölçüde düşünebilme yeteneğini kazanamamıştır. Bunu en yakından gören ve iyi bilen, 1930' larda sanayi hareketinin bakanlığı demek olan İktisat Vekâletidir. Bayar, 1936'nın ilkbaharında tablonun ne olduğunu söyler :

«Fabrikalarımızın kuruluş şeraiti (koşulları) başkadır. Eğer işi cereyanı tabiisine (doğal akışına) bırakacak olursak, liberal sistemde olduğu gibi bunların hepsi milli değil, şahsi menfaatlerine (kişisel çıkarlarına) en uygun şeraiti arayarak, sahillerimizin (kıyılarımızın) kenarına yapışarak kaplumbağa gibi kalacaklardır. Fevkalade ahvalde (olağanüstü durumlarda) ve mesela bir seferberlik icabında (gereğinde) İç Anadolu' nun ihtiyaçlarını temin edecek tek bir fabrikamız olmayacaktır ve himayeyi de temin etmeden kurarsak, yaşamayacaktır.

İktisat Vekâletine onu mütecaviz (aşkın) müracaat (başvuru) vaki oldu (yapıldı). Biz pamuklu fabrikası kurmak istiyoruz, dediler. Fakat hepsinin istedikleri yerler, sahillerden bir adım ileri gitmeyen yerlerdir... Heyeti mecmuasını (tümünü) hürmetle (saygıyla) karşılamak mecburiyetinde olduğum bu müracaatların üç esasa dayandığını gördüm. Birincisi, ecnebi (yabancı) sermayeye paravanlık; ikincisi, şimdi müsaade (izin) koparırsam ileride spekülasyon yaparım, diye düşünenler; üçüncüsü de, bu fabrikaları kurmak için zaten kapasiteleri olmayan kimseler.

Bir tanesi gelip de devletin gösterdiği yerde fabrika kurmamıştır. Halbuki biz Kayseri'de, Ereğli'de fabrika kuruyoruz, Nazilli'de fabrika kuruyoruz. Bunları mesela İzmir'de kurmuş olsaydık, elbette daha çok kazanacaktık. Fakat, Nazilli'ye git-

mek mecburiyetindeyim. Ereğli fabrikasını daha sahile indirmiş olsak, sahildeki fabrikalar gibi daha rantabl kalacaktı. Fakat, Ereğli'yi tercihe mecburum.»

Cumhuriyet yönetimi, 1932'de zamana karşı çetin bir yarış açınış ve bu yolda başarılı gitmiştir. Sanayi ekonomiyi sürüklemiş, yapıyı değiştirmeye başlamıştır. Ekonomide benimsenen çizgi ile bağımsızlığın biribirini sürükleyebilen şeyler olduğunu, sanayideki gelişme birkaç yılda somutlaştırmıştır. Kısacası, bağımsızlık, bir sözcük olmaktan çıkmış, bir iş haline dönüşmüştür. Cumhuriyet rejiminin renkli kalemi Falih Rıfkı Atay, 1937'nin yazında anlatıyor :

«Ya bizzat devlet teşebbüs etmese idi, acaba bugünkü endüstrimiz nasıl kurulacaktı ve madenlerimiz nasıl işleyecekti? Belki de birçokları tahakkuk etmeyecekti (gerçekleşmeyecekti). Yahut ecnebi (yabancı) grupların önüne düşen milli kılavuzlar, bizi mukaddes (kutsal) liberalizme sömürtüp duracaklardı. Böyle memleketler biliyoruz. Şimdi onlar milli gelir kaynaklarını ecnebilere kaptırdıkları için yanıp durmakta ve baca dumanı ile teselli bulmaktadırlar.

Henüz yeniyiz : İhtisas (uzmanlık) kadromuz gençtir; tekniğe ve mekanizmaya birkaç senedir alışıyoruz; pek çetin satış ve pazar davaları ile ve ihtikârcılarla (vurguncularla) karşı karşıya bulunuyoruz. Buna rağmen, şunu katiyetle (kesinlikle) söyleyebiliriz ki muvaffakız (başarılıyız).»

1930'ların sanayi hareketi, 1932'deki modelini 1933'te değiştirmiş, fakat 1938'e gelindiği zaman o model de daha farklı ve kapsamlı bir biçim almıştır. Şu ortaya çıkmıştır ki, sanayileşme her şeyden önce bir irade ve karar konusudur. Bunun bir hareket ve politika halini alabilmesi, iradede ve kararda ısrarlı olmaya bağlıdır. Sanayileşmenin siyasal boyutu, belki de öteki yönlerinden önce gelmektedir. 1937 Nisanında, Karabük'ün temelini atarken Başbakan İnönü bunu saptıyor :

«Modern ve ileri bir millet endüstrisiz olamaz. Eğer Cumhuriyet rejimi olmasa ve Cumhuriyet Halk Partisinin devletçi politikası takip edilmese (izlenmese) idi, endüstrinin bu memlekette kurulması hiçbir zaman tahakkuk edemezdi (gerçekleşemezdi).»

«HALKIMIZ YARADILIŞTAN DEVLETÇİDİR»

1930'larda sanayileşme güçlü bir arzu olarak ortaya çıkmasa ve işlerin ağırlık merkezi olmasa, Türkiye'nin devletçilikle tanışmamış veya farklı bir deneyimden geçmiş olacağını düşünebiliriz. Sanayileşme ve devletçilik, 1930'larda ortak bir çizgide buluşmaktadır. Devletçiliğin öyküsü bu buluşma ile yazılıyor.

Cumhuriyeti kuran kadronun bir alışkanlığı vardır: İşlere hep bir strateji ile bakmak İşte, sanayileşmeyi adım adım giderek değil de, büyük bir solukla hamle yapıp yol alarak çözülebilecek bir iş saymak bu alışkanlığın ürünüdür. 1930'lu yıllarda, liberalizm (veya kontrolsüz bir kapitalizm), bu stratejiye uygun bir zemin sağlayamaz. Çözüme devletçi bir mantıkla erişilecektir Bu mantık, 1930'dan 1935'e ve sonrasına doğru gitgide güçlenir. Bu güçlendikçe, toplumda liberalizmin kurumlarına ayrılan yer daralır.

Önce Siyasal Model

Devletin ekonomiye müdahalesi 1930'dan önce de vardır. Ama, o zamanlar bu önemli bir konu olarak pek konuşulmaz. O yıllarda, yönetimin ekonomide ana çizgisi yerli özel sermayeyi desteklemek ve korumaktır Bunun doğal olduğu ve hep süreceği düşünülür. Bu, milli iktisadın yolu sayılacaktır. Özel kesim, desteklenip korunmasının doruğuna 1927 yılında Teşviki Sanayi Kanunu ile erişir. Cumhuriyet Halk Fırkasının 1927 programı (veya o günün sözleriyle. «927 Teşrinievvel C.H.F. kongresinde ittifakla kabul edilen Umumi Reis Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin program beyannameleri»), yürütülen bu çizginin *siyasal senedi* sayılabilir.

1927 programı, «*Cumhuriyet Halk Fırkası cumhuriyetçi, laik, halkçı ve milliyetçidir ve milletin iktisadi menfaatini temin etmeği birinci derecede haizi ehemmiyet addeder (önemli sayar)*» diye başlarken, ilkelerini ve ekonomi çizgisini genel bir biçimde ortaya koymuş olur. Devletin ekonomiye uzaklığını - yakınlığını nasıl ayarlayacak ve benimsediği çizgiyi nasıl sürdürecek olduğu ise, programın son paragrafında sunulur :

«*İktisadi inkişafat (gelişme) için vaz olunacak kanunların (getirilecek yasaların) ve devletçe alınacak tedbirlerin münhasıran (sadece) halkın umumi menafii mülahazasına müstenit olması (genel yararı düşüncesine dayanması) başlıca gayemizdir. Ne kadar mühim olursa olsun, hususi bir menfaatın temini veya vikayesi (özel bir çıkarın sağlanması veya korunması) için devletçe tedbir alınmasına ve bahusus (özellikle) efradın hususi menafii (kişilerin özel yararları) için hazinei devletten (devlet hazinesinden) bilvasıta veya bilavasıta (dolaylı veya dolaysız) herhangi bir faide beklemek gayri mümkün ve gayri caiz (olanaksız ve uygunsuz) olduğunun kanaat haline gelmesine bilhassa ehemmiyet veriyoruz.*»

Bu yerli sermayeyi destekleyen bir çizgidir. Fakat, 1927'ye gelindiği zaman kapanmış bulunan Terakkiperver Fırkanın 1924 tarihli programındaki «Bırakınız yapsınlar»cı ruh, bu çizgiye yansımaz. «Bırakınız yapsınlar»cı düşünceye 1927'de de Türkiye'de çeşitli çevrelerde rastlanır. Ama, özel sermayeyi destekleyen politikaların doruğa eriştiği 1927 yılında bile, o düşünce, yönetimdeki partide etkili olacak bir siyasal güce kavuşmamıştır.

Devletçilikten, bir politika çizgisi olarak ilk kez 1930'un Ağustosunda söz ediliyor :

«*Liberalizm nazariyatı (kuramı), bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisatta mutedil (ılımlı) devletçiyiz. Bizi bu istikamete (yöne) sevk eden, bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fıtri temayülüdür (yaradılıştan gelen eğilimidir). Mutedil devletçi olarak halkın temayülatına (eğilimlerine) ve metalibine (isteklerine) yetişemiyoruz diye kusurluyuz. Devletçilikten büsbütün vazgeçip her nimeti (yararı) sermayedarların faaliyetinden beklemeye sevk etmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir?*»

Başvekil İsmet Paşanın bu sözleri her şeyden önce şunu yansıtır : «Ekonomide serbestlik» giysisine bürünen bir akım, halkın gereksinmelerini karşılayamaz ve ileriye dönük bir siya-

sal çizgi oluşturamaz. Cumhuriyet yönetimi, Terakkiperver Fırka ile karşısına çıkan böyle bir akımı, çağdaşımsı bir biçim içinde görünen, fakat özünde gericiliğe yönelen bir siyasal hareket sayar. Böyle bir hareketin, güç kazanabilmek için Cumhuriyetin ilkelerini ve varlık nedenlerini takas edeceğinden kuşku duyar, bu kuşkusunu hemen dile getirir.

Gerçekte, Cumhuriyetin kurucusu olan parti öyle bir mevzi tutarak kurulmuştur ki, bunun karşısında yer alacak bir başka parti «devlet müdahaleciliğini azaltmaya» söz vermek zorunda kalmaktadır. Terakkiperver Fırka bunun ilk ve keskin örneği olmuş, fakat ömrü de kısa sürmüştür. 1930'da, Serbest Fırka aynı, hazır platforma oturmuştur. Devlet müdahalesine ve girişimciliğine karşı olanların şarkısını söylemiştir. Daha ihtiyatlı görünmeye özen göstermiş, Cumhuriyet rejiminden ödün vermeyecek bir siyasal çizgi oluşturacağını söylemiş, fakat ömrü, Terakkiperver'den de kısa olmuştur.

İsmet Paşa, 1930'da, yapılmakta olan işlerin adını «devletçilik» koymaktadır. Burada, devletin daha aktif, daha sorumlu, daha koruyucu olması ve ülke işlerini özel sermayenin «tesadüfçü» eğilimlerine bırakmaması gerektiği dile getiriliyor. Yıkık ve yoksul bir ülkede halka hizmet götürme zorunluluğunun büyük önceliği olduğu vurgulanıyor. Burada, «Halk bekliyor, biz yapıyoruz» gibi bir ağırlık vardır. Sağlık, eğitim gibi alanlarda hemen herkes devletin rolünü rakipsiz saydığına göre, ülkenin yönetiminde bir çeşit halkçılık ilkesinden kaynaklanan bir devletçilik de ağır basacaktır.

Fakat, iş bununla bitmiyor. Bu sözler başka ipuçları da taşıyor. Devletçilik daha geniş bir çerçevede düşünülüyor, görüşülüyor olmalıdır. 1930 yılında, Cumhuriyetin ana kadrosunun düşüncelerinde bir şeyler billurlaşıyor. Ülkede Cumhuriyet rejimi henüz yerleşmemiştir. 1923/24'ten beri çekilen çizgiler silinmez hale gelmemiştir. Ancak yeni politikalar bunları silinmez kılabilir

Siyasal ve askeri gelişmeler, Türkiye'yi 1922/23'te bir «Cumhuriyetçilik noktası»na eriştirmiş ve bu tarihi an değerlendirilmişti. 1930'da, bu kez ekonomik ve siyasal koşullar değişik bir biçimde, rejimi yine benzeri bir noktaya getirmiş gibidir. Yine 1923'teki gibi iş, tarihi bir seçiş noktasına varıldığını sezmeye, bu noktanın niteliğini kavramaya ve karar almaya bağlıdır. Cumhuriyetçi nokta, sadece gelişmelerle değil, siyasal bilinçle ve güçlü sezgiyle yakalanabilir. Yeni politikalar

oluşturma kararı da aynı bilinç ve sezgiyle verilebilir. Çünkü, bu nokta yakalanamazsa kaçabilir, belki de bir daha kolay kolay yakalanamaz. Cumhuriyet yönetimi, 1930'da ekonomi alanında bu noktanın devletçilik ile yakalanacağına karar kılıyor.

Cumhuriyetin kadrosu için, billurlaşan şey, basit bir tercih işi değildir. Ekonomide devletin rolüne mi ağırlık vermeli, yoksa özel sermayeyi kayıran bir «serbestleştirme» çizgisine mi kaymalı sorusu durup dururken değil, bu sorunun yanıtını da içinde taşıyan koşullarda doğmaktadır. 1930'da da böyle olmuştur.

«Halkımız tab'an (yaradılıştan) devletçidir ki, her türlü ihtiyacı devletten talep etmek için kendisinde bir hak görüyor. Bu itibarla, milletimizin tebayii (doğası) ile fırkamızın programında tamamıyla bir mutabakat (biribirine uygunluk) vardır. Bu istikametten yürüyeceğiz ve muvaffak (başarılı) olacağımızda şüphe yoktur.»

Siyasal mesajların ve çözümlerin değişmez sahibi olan Gazi Mustafa Kemal, 1931 yılı başında, Türkiye'nin siyasal yaşamındaki önemli dönemeçlerin yeri olan İzmir'de, devletçiliğin yeni bir siyasal modelle birlikte geleceğini açıklamaktadır. «Bırakınız yapsınlar»cılığa yönelecek bir ekonominin, biribirinden farklı yararlara ve çıkarlara bağlı sınıfları ve çevreleri, Cumhuriyet rejimine bağlı ortak bir siyasal çizgide tutamayacağına 1930/31'de biraz daha inanılmıştır. 1931'de, siyasette tek parti sistemine geçilir. Burada, Mustafa Kemal'in sözleri, sadece zamanlama bakımından değerlendirilirse, eksik olur. Çünkü, daha sonraki yıllara da bakınca görülür ki, kendisinin bir topluluk önünde devletçilik üzerine dile getirmiş olduğu tek düşünce budur.

Devletçiliğin Özü : Sanayi

Siyasal model devletçiliği kavramakta yardımcı olabilir, ama onu pek tanıtamaz. Devletçiliği ortaya koyacak olan şey ekonomik özüdür, sermaye birikimi düzenidir, bunun kurumlarıdır.

Devletçiliğe birdenbire başlanmaz. Önce bir tür geçiş dönemi yaşanır. Bunun siyasal senedi, 1931 Mayısındaki Cumhuriyet Halk Fırkası kurultayında kabul edilen programdır. Ora-

da, «fırkanın ana vasıfları» altı ok biçiminde simgelenir. Devletçilik bunlardan birisi olur.

«*Ferdi mesai ve faaliyeti (bireysel çalışma ve işi) esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete (bayındırlığa) eriştirmek için, milletin umumi (genel) ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği (gerektirdiği) işlerde —bilhassa (özellikle) iktisadi sahada— devleti fiilen alakadar etmek (doğruca ilgilendirmek) mühim (önemli) esaslarımızdandır.*»

CHF'nin 1931 programında, altı okun içinde sık sık «muasır» sözcüğü geçer. «Muasır», yani, çağdaş uygarlık her alanda gelişmenin yönü kabul edilir. Uygarlığı kurumlaştırmanın yöntemi ekonomiye ayak basmak zorundadır. Bu yöntem, devletçilik olacaktır. Amaç, çağın olabildiğince ileri üretim biçimlerini alabilmektir. Yani, sanayii ve bunun getireceği düşünce değişikliğini toplumda dönüşümler yaratacak biçimde kullanmaktır

Devletçilik ilkesinin siyasal programda altı oktan birisi olarak benimsenmesinde büyük rolü olan Mustafa Şeref Bey, daha 1930'un sonbaharında devletçiliğin ekonomide nasıl bir yöntem demek olacağını açıklamıştır. Mustafa Şeref Beyin gözlemiyle, «*Ekonomide belirli yüksek noktalar vardır. O noktaları erişenler, yani, özel sermayeler herkesin çıkarlarını kendi çıkarlarına göre düzenleyebilirler. Bu, insanın insanı sömürmesinin esası olur. Cumhuriyet yönetimi, ekonominin yüksek noktalarını bu bencillik ilkesi uygulamasına açık bırakmayacaktır. O noktaları, devlet tutacaktır. Böylece, özel sermayeleri de koruyabilmiş olacaktır.*»

Mustafa Şeref Beyin İktisat Vekili olarak ortaya koyduğu devletçilik anlayışı şunu gösterir : Devletçiliğin ekonomik tanımı, 1931'de açıklanan yeni siyasal model anlayışından önce oluşturulmuştur. Fakat, ortada devletçiliğin henüz ne özü, ne sermaye birikimi, ne de kurumları vardır. Bunlar 1931'de de ortaya çıkmamış olduğu için, devletçilik o günün koşullarında ekonomiye müdahale olarak algılanır. Dünya buhranının etkilediği Türkiye ekonomisinde dengeler, devletin aldığı kararlarla sağlanmaya çalışılmaktadır. Ekonomi durgunlaşırken, devletin düzenleyici rolünün artmasını devletçilik olarak görenler vardır. Bundan kimi sevinir, kimi yakınır. Ama, devletçilik 1931'de ortaya çıkmamıştır. Devlet «yüksek noktalar»

dan bazılarına çıkmış, fakat en önemlisine henüz yönelmemiştir.

Ekonomide ve devletçilikte dönüm noktası, 1932 yılında gelir. Bu, 1932 Temmuzundaki yasalarla, devletin «yüksek noktalar»dan en yükseğine çıkma kararıdır. O yasalarla, Cumhuriyet yönetimi yeni bir sermaye birikimine başlama kararını geri dönülmez biçimde vermiş olur. Sanayileşme hareketi, ekonominin ağırlık merkezi olacaktır. Bu karar, devletçilik ilkesiyle uygulanacaktır. Mustafa Şeref Bey, belki de tarihi bir sezgiyle, karara geri dönülmezlik veren kurumlaşmaları bir tür yıldırım harekâtı ile yasalaştırmıştır.

Sanayileşme kararı, devletçilik ilkesiyle hemen birleşemez. Cumhuriyetin ana kadrosu içinde ve bu kadro ile toplumda fiili iktidar mevzilerine sahip bulunan çevreler arasında görüş ayrılıkları olduğu ortaya çıkar. Ayrılık, 1931'de başlayan siyasal model üzerinde değildir. «Yüksek noktalar»dan en yükseğinde yer alma konusundadır. O tarihte yerli özel kesim, yabancı sermayeci, dış borççu, hammaddeciliğe veya tarımla yetinmeye özenen bir çizgide görünmemektedir. Ama, özel sermaye, devletin sermaye birikimini düzenlemesini ve bu birikimde en aktif yeri almasını sevmez. Sevmediği şey, sermaye birikiminin türü (yani, sanayileşme) değil, bu birikimin devletin payını büyütürken, kendisini küçük bırakma olasılığıdır.

Sanayileşmeyle devletçiliği buluşturan bu gelişmelerin sahibi Mustafa Şeref Beyin 1932 Eylülünde İktisat Vekilliğinden ayrıldığını biliyoruz. Celâl Beyin (Bayar) İktisat Vekili oluşundan sonra, 1933 Haziranında ortaya çıkan Sümerbank Yasası, bir sanayileşme modeli getirdiği kadar, devletçilikte de bir yeni dönemin başlangıcını simgeliyor. Devletçilik, ortaya çıkan ve kısa sürede işlerliğe kavuşan yeni sanayileşme modeline göre biçimleniyor. 1933'ten sonra devletçiliğin gelişmesinde, hem yeni bir sermaye birikiminin ortaya çıkışı, hem de yapılan uzlaşmaların bu birikimi çevreleyip besleyişi izlenebiliyor.

Adım Adım Geliştirilen Çerçeve

«Hususi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için milletin umumi ve yüksek men-

jaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır.»

Cumhuriyet Halk Partisinin, 1935 Mayısında toplanan kurultayından yeni bir program çıkıyor CHP, o tarihte ülkenin tek partisidir Devletin partisi demektir. Yeni program yine altı ilkeyle, yani, altı okla başlar. Altı oktan birisi devletçiliktir. 1931 programında yukarıdaki gibi yazılan devletçilik, 1935'te de öyle yazılır. Fakat, o kadarla kalmaz. Yeni programda, devletçilik ilkesinin uygulamadan da esinlenerek genişlediği görülür:

«İktisat işlerinde devletin alakası (ilgisi) fiilen yapıcılık olduğu kadar, hususi (özel) teşebbüsleri teşvik (özendirme) ve yapılanları tanzim ve murakabe (düzenleme ve denetleme) de etmektir.

Devletin hangi iktisadi işleri fiilen yapacağının takdiri (uygun görüleceği), milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icabına (milletin genel ve yüksek yararlarının neyi gerektirdiğine) bağlıdır. Eğer devletin bu icap (gerek) yolunda fiilen yapmaya karar verdiği iş hususi bir teşebbüs elinde bulunuyorsa, bunun alınması her defasında bir kanun yapmaya bağlıdır. *Bu kanunda, hususi teşebbüsün bu yüzden uğrayacağı zararın devlet tarafından tazmini şekli (ödeme biçimi) gösterilecektir. Zararın takdirinde, istikbale ait muhtemel kâr (gelecekte kazanılabilecek olan kâr) düşünülemez.»*

Bu satırları, 1932/33'ün gelişmelerinden sonra okumak insanı şaşırtabilir. Çünkü, devletçiliğin, üzerinde uzlaşma sağlanan ilk uygulama belgesi olan 1933 Sümerbank Yasasında, devlet ile özel sermaye arasında bir çeşit ortaklığın kurulabileceği dile getirilmiştir Bu uzlaşma noktasına da, devletçilik ilkesini getiren ve uygulayarak geliştirmek isteyen bir İktisat Vekilinin görevden ayrılması ile varılmıştır. İnsan, 1932/33'te uyuyup, gözlerini 1935'te yeniden açsa, devletçilik ilkesinin 1933'tekinden de daha özel kesimci bir biçime gelmiş olduğunu göreceğini sanmaz mı? Devlet ile milli bankaların ortaklığı geliştikçe devletçiliğin «çok yumuşak» bir kıvama erişeceğini düşünmez mi? Hele, İş Bankası umum müdürünün İktisat Vekili olduğunu ve vekâletteki kadronun tümünü değiştirdiğini de bilse, bu beklenti çok doğal olmaz mı?

Fakat, işler öyle olmamıştır. 1933'ten sonra, devletçilik daha önceki yılların tasarımlarından farklı bir çizgiye girerek gelişmesini sürdürür. İlk bakışta, 1932/33 uzlaşmasında, Cum-

huriyet yönetimi, uzlaşan taraf gibi görünmektedir. Görüntünün kaynağı şudur : Yönetim, 1930 yıllarının buhran ortamında sermaye birikimini başlatmak ve gerçekleştirmek için çok arzuludur. Böyle bir hamleyi engelleyecek, aksatacak her şeye karşı da çok duyarlıdır. O yıllarda tek ve en güçlü düşünce, Cumhuriyet rejiminin sermaye birikimini (yani, sanayileşmeyi) gerçekleştirmeye mecbur, hatta mahkûm olduğudur.

Aslında, o ortamda, özel sermaye de uzlaşmak istemektedir. Uzlaşmak, özellikle banka sermayesinin en belirgin niteliğidir. Bu nokta, 1933'ten sonra oldukça net izlenebilir. Bir buhran, hele dünya buhranı ortamında, yerli banka sermayesinin uzlaşmaktan başka bir hareket şansı yoktur.

Devletçiliğin gelişmesinde dönemeç, devletin, «yapılması zor iş» sayılan sanayi hareketini başaracağını kanıtlamasıdır. 1934 yılını yaşayıp 1935'e gelindiği zaman, bu, büyük ölçüde kanıtlanmıştır. Sermaye birikimi arzusu, sanayileşme hızlı bir biçimde başladıktan sonra azalmaz, artar. Devlet, sanayi hareketinin kendi yönetimiyle başarılacağını kanıtladıkça, özel sermaye devletçiliğin çizgisiyle uzlaşır. Bu çizgiyi kabul etmekle kalmaz, ona katkıda bulunmaya yönelir. Çünkü, kendi birikimi ve payının büyüklüğü bu işe ortak olmasına bağlıdır. «Milli İktisat»ın yeni bir çerçeveye kavuşması, devletçiliğin başarısıyla olacaktır. O ortamda, zaman ilerledikçe özel sermaye uzlaşmaz yönlerini değil, uzlaşıcı niteliklerini sergilemektedir.

Sermaye birikimi arzusu güçlendikçe ve devlet bu işi yapabildiğini kanıtladıkça, «devlet sağlık, eğitim, bayındırlık türü işlerle yetinsin» gibi bir devletçilik ilkesi herkese yetersiz, hatta gülünç görünür. Bu çoktan aşılmıştır. 1933 uzlaşması da bundan ileridedir. Fakat, 1934'teki sanayi hamlesi, devletçilik ilkesini *de facto* daha da öteye götürmüştür. İşte bu gelişme, devletçiliğin sınırlarının ve kurallarının yeniden ve daha genişçe ortaya konulmasını gerekli kılar. Cumhuriyet yönetimi ekonomide başarının devletçilik ilkesini geliştirmeye bağlı olduğunu hisseder ve yeni bir siyasal senet hazırlar. 1931 programı, devletçiliğe geçişin senedi olmuştu. Devletçiliğin siyasal senedi ise 1935 programı olur.

1935'e sadece 1934'ün sanayi hamlesiyle gelinmemiştir. 1935'te, dünya buhranı daha da hafiflemiş görünür. Hele 1932'deki hava çok değişmiştir. Türkiye ekonomisi 1934'ten başlayarak gelişmektedir Cumhuriyet rejimi, ekonomide başarı sağlamakta ve gelişen bir zemin üzerinde olduğuna inanmaktadır.

Sanayileşme başarısı, geleceği eskisinden çok daha iyi gibi görünen bu ekonomide devletin yapıcılığı ve yönlendiriciliğini herkese kabul ettirmektedir. Devletçiliğin siyasal senedi bu koşullarda hazırlanır.

«Yeni programda devletçiliğin tarifini açık bir hale koyuyoruz. Eski programdaki tarifte 'umumi teşebbüs serbesttir; devlet de iktisadi bakımdan istediği şeyleri yapmakta serbesttir' diyorduk... Biz iki cereyana gitmiyoruz. Birisi, her şeyi devlet yapacaktır. Kızıl fikirler böyle söylüyor. Ferdin (bireyin) nefes almasına imkân bırakmıyor. Bunu kabul etmiyoruz. İkinci bir şeyin daha aleyhindeyiz (karşısındayız). O da şudur : Hususi (özel) teşebbüs canının istediğini yapacaktır. Ekonomik teşebbüslerde devlet ona bağlıdır. Bunu söyleyenlere de kızıl sağ diyebiliriz. Bu, koyu bir liberal fikirdir.»

Siyasal senedi öğrenmek için, siyasal kimliği önemli olan kişilere bakmak, kulak kabartmak gerekir. CHP Genel Sekreteri Recep Peker, 1935 Mayısındaki kurultayda, partinin altı «ana vasfı»ndan birisi olan devletçilik üzerinde açıklamalar yapıyor. Parti görüşünü anlatıyor. Açıklaması, hem devletçiliğin sınırlarını, hem de kurallarını ortaya koyuyor

«Biz bunların ortasındayız. Devlet denilen ana müessese, istediği zaman herhangi bir işi yapabilir. Amma, devlet bu işi yaptıktan sonra o sahada hususi teşebbüs erbabına (sahiplerine) iş kalmazsa, hususi teşebbüs başka iş yapsın. Devlet bu yolda kayıt (sınırlama) altına giremez.»

Parti Genel Sekreteri Recep Peker, sadece partinin pratik işlerine yönelerek çalışan ve örgüt işlerinden başkasına bakmayan bir genel sekreter tipi değildir. O işlerin yanı sıra, partinin ideologluğunu da yürütmektedir. Devletçiliğin 1935'teki sınırları ve kuralları üzerinde konuşurken, özel kesimin sınırlarını da ortaya koymaya yöneliyor. Devletin, «istediği anda istediği işi yapabilmesi»ni, zaten özel kesimi korumasına alan, böylece onu denetleyebilen «ana kurum» oluşundan ötürü doğal saymaktadır. Özel sermayeyi koruyan ve denetleyen devletin, ona «Sen dur, şu işi ben yapıyorum» demesi de normal olacaktır, «Bakayım, ne yapıyorsun?» demesi, de. Devletçilik ilkesi, bu doğrultuda düşünülecektir

«Hususi teşebbüsün yapmakta olduğu işi devlet kontrol etsin mi, etmesin mi? Kontrolsüz bırakılacak hususi teşebbüs, hiç ulusal menfaatlere uymayan yollara sokar, biribirlerine zincirlenmiş kartelleri ile, yurdun özü olan halk tabakasını istis-

nıar eder (sömürür). Bundan müstehlikler (tüketiciler) kitlesi, hatta hammaddeci yurttaşlar zarar görür. Devlet kontrolü varittir ve lazımdır (geçerlidir ve gereklidir).

Devletin, esasen hususi teşebbüs sahiplerinin yaptığı işler üzerinde birçok himayeleri vardır; sanayii himaye (koruma) için çeşit çeşit şekiller vardır. Biz bir yandan bu himayeleri kabul ederken, diğer yandan da onların halkı istismar etmesi kapılarını kapamayı ödev sayıyoruz.

Üçüncü safha : Hususi teşebbüsler devam ederken, devlet bu işe müdahale edebilir (karışabilir) mi? Açıkça söyleyeyim, evet devlet bu işi kendi eline alabilir. Amma, bir şey yapamaz. Türkiye'de müsadere (el koyma) yoktur. Hiç kimsenin malı, kazancı müsadere edilemez. Bir işin devlet tarafından alınması, bahsettiğim umumi menfaat naktainazarından lüzumlu görülürse, bu nevi her iş için Büyük Millet Meclisinde her defasında ayrı kanun yapılır.»

Peker, 1935'in ortamında şunu netleştiriyor : Sermaye birikimini yürütmek başka, özel girişimciliği korumak başka iştir. İkisi de devletin işidir. Devletçiliğin sınırları ve kuralları buna göre düşünülüyor. Bu sınırlar. sermaye birikiminin gereklerine göre genişleyebilir. Fakat. bu genişleme 1932/33 uzlaşmasının koşullarını değiştirmez. Özel sermaye, sanayileşme hareketinin açtığı gelişme çizgisi üzerinde payını almaya devam edecektir.

Ekonomiyi işletecek ilkeleri bu derece politize etmek kaçınılmaz oldu mu, işin ne olduğu kadar, ne olmadığını da açık seçik ortaya koymak zorunlu hale gelir. Siyasal senetler veya onların sahipleri bunu dile getirirler. 1935'te, bu çok netleştirilir. Sermaye birikiminin «neyi reddederek» gerçekleştirileceği, ayrı bir ilke biçiminde değil, fakat en önemli yerlerde vurgulanarak anlatılır, gösterilir, kabul edilir.

«Amme (kamu) haklarında anarşiyi besleyen, ekonomide ulusal çalışmayı yıpratan ve ulus yığınını istismar eden liberalizme karşı cephemizi daha sıklaştırıyoruz. Haklarda hürriyetin sınırını, devlet varlığının otorite sınırı içine alıyoruz. Artık her yerde son nefesini vermekte olan liberal devlet tipinin kucağında beslenip büyüyen çatışmalar zincirini kırıyor, sınıf kavgası yollarını sımsıkı kapıyoruz.»

Recep Peker, ekonomideki devletçiliğin ötesinde bir şeyi, bir toplum ve devlet düzeni anlayışını vurguluyor. 1935 CHP programına siyasal senet niteliği veren çerçeveyi çiziyor. Çer-

çeve çizildiği zaman, liberalizm bunun dışında kalıyor. Çerçeveyi kabul etmek, liberalizmi dışlamayı gerektiriyor. Bu tablo, birkaç şeyi daha anlaşılır duruma getiriyor.

Birincisi, Cumhuriyet yönetiminin hiçbir zaman «bırakınız yapsınlar»cı olmadığı, artık rejimin yerleştiği 1935 yılında iyice anlaşılıyor. Liberalizmin, daha doğrusu, kontrolsüz bir kapitalizmin kurulmasına ve yerleşmesine karşı, Cumhuriyetin ana kadrosu içinde baştan beri var olan tedirginlik ve kuşkunun zamanla kaybolmadığı, hatta adım adım gelişerek açık bir tavır haline geldiği görülüyor. Ekonomide özel sermayeye tanınan gelişme olanağı, sanki liberalizmin olumsuzluklarının daha keskin biçimde vurgulanmasını zorunlu kılar. Bu gelişme olanağı, liberalizmin ekonomide veya siyasette ortaya çıkabileceğini akla getirmemelidir.

İkincisi, yerli özel sermayenin de liberalizme karşı olan tavrı yakından bildiği, kabul ettiği ve beslediği de, 1935'e geldiğimiz zaman açıklığa kavuşmaktadır. 1932'de, İktisat Vekâletindeki nöbet değişmesinden sonra, özel sermayenin liberalizme karşı olan bir çizgide gelişmesi, yatağını bulmuş bir akarsu gibi hızlanmıştır. Şüphesiz, 1930'larda dünyanın birçok ülkesinde sermayenin çizgisi bu olmuştur. Türkiye'deki yerli sermaye bu örneklerden daha farklı bir kimlik kazanarak gelişmiş görünmüyor. Böylece, devletçilikle birlikte geliştikçe, yerli özel sermayenin «neye karşı olduğu» da belirginleşiyor. Özel kesim, baştan beri destek ve teşvik istemiş, korunmaktan hoşlanmıştır. Rekabet karşısında kalmaktan hoşlandığı ise oldukça şüphelidir. Bunlar, özel sermayenin yönetimin çizgisiyle uzlaşması için de gerekli şeylerdir; ama yeterli değildir. 1932/33'ten sonra, özel sermaye sadece sermaye birikiminden pay istemekle kalmaz. Bu birikimin merkezi bir karar ve kontrol düzeniyle güvenceye alınması gerektiğine de inanır. «Özel girişimin gelişmesini sağlayacak bir devletçilik» çizgisini destekleyen sermaye çevrelerinin inancı bu yöndedir. 1932/33'ten sonra, İktisat Vekâleti, bu inancı hep gözetir. Kısacası, yerli özel sermayeyi desteklemek ve korumak başka liberalizm yoluna gidecek bir ekonominin kaderine razı olmak başkadır. 1935'te, özel kesimcilik, liberalizm denilen şeyle bağdaşmaz.

Fakat, bu inanç havada kalmamalıdır. Siyasal senede bağlanmalıdır. Sadece ekonominin değil, toplum düzeninin de kabul edilen önemli parçası olmalıdır. Cumhuriyet yönetiminin üslubu budur. 1935 CHP programı, işte bu senettir. Ama, top-

lum yönetiminde siyasal kabullerin önemini iyi bilen bir yönetim için, işi ortaya daha ağırlıklı koymakta yarar vardır. Bunu, ülkenin tek partisi bile olsa, bir parti kadrosunun dışında da âdeta bir «yemin tekrarı» gibi vurgulamak şarttır

«Türkiye'nin tatbik ettiği (uyguladığı) devletçilik sistemi, 19'uncu asırdan beri sosyalizm nazariyatçılarının (kuramcılarının) ileri sürdüğü fikirlerden alınarak tercüme edilmiş (çevirisi yapılmış) sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından (gereksinmelerinden) doğmuş, Türkiye'ye has (özgü) bir sistemdir. Devletçiliğin bizde manası (anlamı) şudur : Fertlerin hususi teşebbüslerini (bireylerin özel girişimlerini) esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını (ekonomisini) devletin eline alması. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türkiye vatanında asırlardan beri kendi teşebbüsleriyle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi. Ve görüldüğü gibi, kısa bir zamanda yapmaya muvaffak oldu (yapmayı başardı). Bizim takip ettiğimiz (izlediğimiz) bu yol liberalizm'den başka bir sistemdir.»

Sözler Atatürk'ündür. Tarih, 1935'in Ağustosudur. Yer, İzmir Fuarının (o günün deyişiyle, panayırının) açılışıdır. Sözler Atatürk'ün olmakla birlikte, söyleyen kendisi değildir. Atatürk, bunları söylemek üzere, günün İktisat Vekili Bayar'ı görevlendirmiştir. Bayar'ın oradaki deyişiyle.

«Atatürk inkılabının dayandığı temel, Türkiye'nin siyasal ve ekonomik bütünlüğüdür. Türkiye Cumhuriyeti'nin tatbik etmekte olduğu devletçilik prensibi, memleketi en kısa yoldan ve en ileri hızla bu amaca vardırmaktır Büyük yaratıcı önderimizin ekonomide bu ana umdemiz (ilkemiz) hakkında bana verdiği emir ve direktiflerini size kelime kelime olduğu gibi okuyorum.»

Atatürk'ün deyişi birkaç bakımdan dikkat çekicidir. Birincisi, devletçiliğin Türkiye'ye özgü bir sistem olduğunu vurgulamasıdır. Bu, 1933 Sümerbank modeliyle kabul edilmiş koşulların bir yinelemesidir. Uzlaşmanın esası değişmemiştir. Özel kesimin sermaye birikiminden pay alacağı konusunda, 1933'e göre değişen bir şey yoktur Bu, Recep Peker'in, devletçiliği kızıl solla, kızıl sağ arasında büyük bir alan olarak görmesine de uygundur ve devletçiliğin «ne olduğunu» söylemenin bir yoludur. Devletçilik, özel kesimin varolmasıyla ve varlığını dev-

letin öncülüğündeki sermaye birikiminden pay alarak sürdürmesiyle tanımlanır. Devletçiliğin kuralı budur.

İkincisi, yapılacak işlerin çokluğunu ve büyüklüğünü görerek, ülke ekonomisini «devletin eline alması»dır. Yani, devletin gerekli gördüğü şeyleri yapması, yapacak olmasıdır. Sermaye birikimini, gerekli gördüğü ölçüde genişletebilmesidir. 1935'te ileriye dönük bir «durum tespiti» yapılmakta ve devletçiliğin sınırlarının, sermaye birikimi gerektirdikçe genişleyeceği saptanmaktadır. Devletçiliğin sınırı böyle görülür. Devletçiliğin «ne olduğunu» söylemenin bir yolu da budur.

Üçüncüsü, devletçiliği koşulları, kuralları ve sınırlarıyla kabul ederken, Cumhuriyet yönetiminin yolunun ne olmadığıdır. Bunun, sosyalist kuramın çizdiği bir yol olmadığı zaten bilinmektedir. Ama, 1935'te Atatürk nedense çok açık söylüyor : Liberalizmden başka bir sistemdir. Devletçiliğin «ne olmadığı» açıkça söylenmiştir.

Atatürk bunları, devletçiliğin siyasal senedi olarak 1935 Mayısında ortaya çıkan CHP programından üç ay sonra söyler. Daha doğrusu, söyletir. Seçtiği yer, yerli sermayenin o tarihte bir çeşit buluşma yeri veya kurultayı sayılabilecek İzmir Fuarıdır. Fuar, küçük çapta da olsa, uluslararası iş temaslarının başlatılabileceği bir yer olarak da tasarlanmıştır. Şüphesiz, bu duyurunun daha ilginç yönü, Atatürk'ün, sözlerini söyletmek için Bayar'ı seçmiş olmasıdır. Böylece, devletçiliğin esasları, özel sermayeye en yakın yöneticinin ağzından duyurulmaktadır. Devletçiliğin koşulları, kuralları ve sınırlarının duyurulmasında sözcülüğü Bayar'ın yapması, parti ile özel kesimin devletçilik anlayışları arasında herhangi bir farkın söz konusu olmayacağının da belgelenişidir. Mayıs ayında parti kurultayında benimsenen esaslar, Ağustos ayında özel sermayenin beklemediği, kulak tırmalayan bir duyuru değil, duymayı beklediği bir şeydir.

1934'ün sanayileşme yılı oluşundan sonra, 1935 de devletçilik yılı olmuştur. Devletçiliğin ne olduğu ve ne olmadığı, 1935'ten sonra sık sık vurgulanacaktır.

«Bizler istihale (değişme) devri geçiriyoruz. Liberalizmi —dilim dahi dönmüyor, bu kelime bana o kadar yabancı geliyor— yıkaraktan, memleketimizde güdümlü bir ekonominin esaslarını kurmak istiyoruz.»

İktisat Vekili Celâl Bayar'ın, 1936'daki bu sözleri, 1935'in siyasal senedini doğrulamakla kalmıyor, devletçiliğin parti

programında ve kâğıt üzerinde bırakılmadığını, ekonominin ana ilkesi olmaktan öteye götürülmekte olduğunu akla getiriyor. Ekonominin ana ilkesi olmaktan ötesi, devletin ana ilkelerinden birisi olarak düşünülmesidir. Ekonominin temel ilkesinin biraz daha politize edilmesidir. Bir adım daha ilerisi siyasal nitelikli büyük bir adımdır.

O adım 1936 yılı sonunda olgunlaştırılmıştır Devletçilik, önce ekonomide başarıyla uygulanan bir ilke olarak kabul görmüş, parti programında buna göre yerini almış, daha sonra özel kesimde ve geniş bir çevrede de benimsendiği anlaşılmış, şimdi sıra bütün bu tırmanışlı gelişmenin siyasal senedini yapmaya gelmiştir 1937 yılı Şubat ayında, Başvekil İsmet İnönü ve 153 arkadaşı Teşkilatı Esasiye Kanununda (Anayasada) değişiklik önerisi getirirler. Devletçiliğin *ikinci siyasal senedi* 1937'deki Anayasa değişikliği olacaktır. Devletçilik, parti ilkesi olmakla kalmayacak, devletin yönetim esasları arasında yerini alacaktır :

«Teşkilatı Esasiye Kanununun esas hükümleri gösteren 1. maddesinde Türkiye Devletinin bir Cumhuriyet olduğu yazılı olup, bununla yalnız devletin şekli beyan edilmiş oluyor. Halbuki, devletin şekliyle beraber siyaset ve idare tarzında takip edeceği ana vasıfların da esas hüküm olarak gösterilmiş olması lüzumludur. Bu düşünce ile 2. maddede milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, laik ve inkılapçılık vasıfları da gösterilmiştir.»

Devletçiliğin, parti programının soyut gibi görünen bir ilkesi olmaktan çıkarak, 1935'te somutlaşması ve ekonomiyi yönetenen temel ilke haline gelivermesi, bir tepkiye yol açmamıştır. Belki hızlı yaşanan bir değişiklik henüz tepkilerini oluşturmamıştır. Belki devletçiliğin, hızlı bir sermaye birikimi ile özel kesimi de geliştireceği düşüncesi tepki değil, bir kabul ortamı yaratmıştır. Fakat, 1937'de durum farklıdır. Anayasa değişikliği durumu farklılaştırmaktadır. Devletçilik işi, sermaye birikimi konusu olmaktan çıkıp, «herkesin ideolojisi ve herkesin yönetimi» noktasına yönelmiştir. Bu adım, belli ki tepki doğurur. Bu çapta tepkiler siyasal sözcülerce dile getirilirler, 1937'nin Şubatında da aynı şey görülüyor.

«CHP'nin umdelerinin (ilkelerinin) Teşkilatı Esasiyeye geçebilmesi için gösterilen esbabı mucibeyi (gerekçeyi) ben varit (geçerli) görmüyorum.. Devletçilik, devletin şekli meyanına giriyor (arasında sayılıyor) Şimdi ekonomide liberal ta-

raftarı ferdiyetçi (bireyci) bir vatandaş ortaya çıkar da propagondaya başlarsa, şekli devleti tebdil cürmüne tasaddi etmiş (devletin biçimini değiştirme suçuna yeltenmiş) diye acaba onu polis yakalayıp da mahkemeye verecek midir?»

Sözcü Halil Menteşe'dir. Halil Bey'in 1932 Temmuzunda Mustafa Şeref Beyin getirdiği sermaye birikimi modeline, özel kesimi sileceğini öne sürerek karşı çıktığı kolayca hatırlanabilir. Daha sonra, «milli iktisat» çerçevesinin oluşması yolunda sınıf çizgilerini olabildiğince silen bir yönetim modelini sağlık verişi de bilinmektedir. Kendi çizgisinde siyasal bilinç düzeyi yüksek olan Menteşe, 1937'deki adımı sevmez. Devletçiliğin, özel sermayenin benimsediği «milli iktisat» çerçevesini zorlayacak bir siyasal yol açabileceğinden kuşkuludur. 1937' nin bu çerçevesinde, 1937'nin «güdümlü ekonomi»sini destekleyenlerin, bir başka çerçevede liberalizmi destekleyebilmeleri pekâlâ söz konusudur. Bunu durdurmamak gerekir. Halil Beyin, gelecek için güçlü önseziler taşıyan bu karşı çıkışı, 1932' deki gibi geniş yandaş kitlesi bulamaz. 1937'de yönetimin siyasal çizgisi de farklı bir havadadır. Herkesin duyarlı olduğu sermaye birikimi ve bundan pay alma konusu başka, siyaset ve yönetim başka şeyler gibi görülmektedir. Devletçilik ilkesini tartışılmaz kılan sermaye birikimi rayına oturduktan sonra, sıra üstyapıya, yani «devletin siyaset ve idare tarzına» gelmiş sayılmaktadır. Sermaye birikiminin raydan çıkması da söz konusu değildir.

«Bir liberal çıkıp liberalizmin esaslarını, bir komünist çıkıp komünizmi müdafaa edemeyecek (savunamayacak) midir diye sordular. Hayır etmeyecektir, edemeyecektir. Teşkilatı Esasiye Kanununa (Anayasaya) muhalif (karşı) herhangi bir hareket nasıl bir cürüm (suç) ise, bu esaslara muhalefet de aynı şekilde cürüm sayılacaktır.»

1937 değişikliğinde, Teşkilatı Esasiye Encümeni Reisi Şemsettin Günaltay durumu netleştirmektedir. 1937'de, devletçilik siyasal bir giysiye sahip olmaktadır. Artık, ekonomiyi yöneten temel ilke olarak görülmesi yeterli değildir; âdeta «aşırı uçlar arasında kalan bir büyük orta alan»ı tanımlamaktadır. 1937 Şubatında, bu düşünceyi, açık seçik biçimde ortaya koyan Recep Peker'dir :

«Milliyetçiliğin nakızı (çelişkisi) olan beynelmilelcilik ve halkçılığın nakızı olan imtiyazcılık (ayrıcalıkçılık) veya sınıfçılık, devletçiliğin nakızı olan liberallik, laikliğin nakızı olan

klerikallik ve inkılapçılığın nakızı olan irtica (geriye dönüşçülük) lehinde hiçbir faaliyet yapılamayacaktır..

Bugün liberalizm her yerde ya çökmüş tarihe intikal etmiş veyahutta sarsıntı nöbetleri içinde can çekişmektedir. Hayata yeni doğmuş olan Türkiye Devleti'nin hayatı için liberalizm çok fena ve çok zararlı bir unsurdur. Bugün liberalizm demek hukuk bakımından bir anarşi, ekonomi bakımından da bir kısım yurttaşları diğer yurttaşlara istismar ettirmeye (sömürtmeye) açık bir kapı demektir. Bu sadece yeni ve nizamlı (düzenli) bir devlet kurup işletmek yolunda olan bizler için değil, asırlık devletler için bile bir afettir (büyük belâdır). Eğer biz sadece kopya edilmiş liberal fikirlerle meşbu (dolu) bir cumhuriyetçi olmakla iktifa etseydik (yetinseydik), güç ve çetin zamanlarımızda yurtdışından içeriye dökülen zehirlerle memleketi altüst etmek isteyenlere karşı durabilir miydik?»

Ekonomide Devletçilik : Yoktan Varolur Gibi Bir Gelişme

Devletçiliğin ekonomideki çekirdeği 1934/35'ten sonra büyümüştür. Cumhuriyet rejiminin ekonomisi oluşurken, bunun payandası olan devletçilik sınai yapının kuruluşuyla filizlenir. Serpilip, bir modele oturarak gelişmesi, ekonomide hem genişlemesine, hem derinlemesine kök tutmasına bağlıdır. Ekonomi geliştikçe, devletçilik altyapı ve hizmet alanlarında gelişmeye yönelir. 1930'ların sorunlarının aşılması ve Cumhuriyet rejiminin kuruluşunu gerçekleştirmesi bu gelişmelerle olur.

Cumhuriyet rejiminin ilk günlerinde, devletin ne yapacağı ve yapacağını nasıl gerçekleştireceği tam belli değildir. Devlet özel girişimi destekleyeceğine ve ekonomik gelişmenin öncülüğünü ondan bekleyeceğine göre, kendi ekonomik örgütlenmesini de buna göre ayarlamalıdır. Fakat, devletin ekonomideki sorumlulukları birdenbire büyürse, bu ayar da birden değişecektir. Kısacası, ilk yıllarda ekonomide devletin tutacağı yer belirlenmemiştir. Devletçiliğin örgütlenmesi diye bir konu yoktur.

«Zannediyorum ki, zamanın icabı (gereği) her vilayetin (ilin) değil, hatta her köyün indelicap (gerekince) devlete vereceği vergiyi, yiyeceğini, giyeceğini çıkaracak esasları şuurlu

(bilinçli) bir surette tespit edecek bir hale getirmekle devlet mükelleftir (yükümlüdür). Devletçilik deyince bu hatıra gelir.»

1931 Mayısındaki CHF kurultayında Eskişehir Mebusu Emin Bey (Sazak), belki de farkında olmadan çok geniş bir devletçilik tanımı yapıyor. O tarihte, devlet eliyle sermaye birikiminin gerçekleşmesine dönük bir siyasal karar yoktur. Fakat, hem ekonomide uzun yılların biriktirdiği işler, hem de dünya buhranının rüzgârına karşı koyma düşünceleri vardır.

1930'dan sonra devletin ekonomideki kuruluşları çoğaldıkça, bunlar üzerindeki dikkat, özen ve eleştiri artıyor. Sermaye birikimi başlamadan önce, devletçiliğin zemini böyle hazırlanıyor.

«Bir mütaalaya (görüşe) göre, devletleştirilen idarelerin hiçbirisi muvaffak (başarılı) olamamıştır, hepsi zarar etmiştir. Evvela (önce) şunu söylerim ki, muhtar (özerk) idarelerin hemen hepsi muvaffak olmuştur. Mesela Demiryolları İdaresi, bugüne kadar devlet bütçesinden on para muavenet (destek) almadan ve bir açık vermeden kendisini idare etmiştir. Bizim memleketimizde nüfusun azlığına ve sahanın (toprağın) geniş olmasına rağmen, şimdiye kadar demiryollarımız on para bile tazminat (zarar ödemesi) istememişlerdir.

İnhisarlar (tekel) : tütün, müskirat (içki) ve saire. Mali gayeleri istihdaf eden (amaçları hedefleyen) bu idarelerin şirket eliyle idare edildiği zaman ile bugün devlet eliyle idare edildiği zamanki hasılat farklarını gösteren rakamlara bakarak biraz insaf ile mukayese ederlerse (karşılaştırma yaparlarsa), devlet elinde nasıl inkişaf ettiği (geliştiği) ve millete ne büyük varidat (gelir) vererek halkımızın vergi külfetlerine ne mühim (önemli) miktarda kolaylık temin ettiği (sağladığı) görülür. Devlet eliyle yapılan işler zarar ediyor nakaratı kavli mücerrettir (boş ve kanıtsız laftır).»

Bütçe Encümeni Reisi Hasan Fehmi Bey (Ataç), devlet kuruluşlarının sayıca artmaya başladığı bir zamanda, 1932'nin Haziranında konuşuyor. Zaman ilginçtir. Sermaye birikiminin devlet eliyle gerçekleştirilmesi için karar alınmış, iş tasarıdan uygulamaya geçirilmek üzeredir. Fakat, ekonomide uygulanmak üzere hazırlanan modelin siyasal desteği tam mıdır? Henüz belli değildir. Hasan Fehmi Bey, şüphesiz bunları bilmektedir. Durumu en iyi bilenlerdendir. Konuşması, iki rakipten (yani, devlet ve özelden) birisinin savunması gibidir. Devletçiliğin tartışmasızlığına, o savunma gerektirmeyen ortama he-

nüz gelinmemiştir. Devlet kuruluşları da, henüz çeşitli alanlarda farklı statülerdedir. Devletin koyduğu sermayenin bütünlüğünü sağlayacak bir ortak model hazırlanmaktadır; fakat ortaya çıkmamıştır.

Devletçiliğin ekonomideki çekirdeği büyürken, iş olgunlaşmaya başlar. Hem devletçiliğin arkasındaki siyasal desteğin sağlamlaşması, hem de başarısı elle tutulmaya başlanan sanayi hareketinin yeni bir ufuk açışı, devletçiliğin yavaş yavaş *bir bütün* halinde görülebilmesini sağlar. Devlet ekonomisinin bir organizma olarak düşünülmesinin zamanı gelmiştir.

«Bendeniz şahsen şuna kaniim ki (kişisel inancım odur ki), devletin yalnız resmi daireleri değil, hususi sermaye ile teşekkül eden müesseseler dahi (özel sermaye ile oluşan kuruluşlar da) normal bir şekilde ve normal bir kontrole tabi (bağlı) olmadıkları takdirde, muhakkak onların neticesi anarşi olur. Hükümetimiz, fırka (parti) programının esasları dahilinde (içinde) devletçidir. Bu siyasetin yürütülmesi neticesi olarak, bundan sonra mali, sınai ve hattu ticari devlet müesseseleri vücuda getireceğiz. Mesele böyle olunca, bunları yeknesak (bir örnek) bir tarzda kontrol etmek için salim (sağlam) bir esasa bağlamak zarureti (zorunluluğu) kendiliğinden tebarüz etmektedir (belirginleşmektedir).»

İktisat Vekili Celâl Bey, 1934'ün Mayısında Divanı Muhasebat'ın (Sayıştay'ın) teşkilatı ve görevleri ile ilgili yasa görüşülürken konuşuyor. Artık gündemde, devlet- özel çekişmesi değil, ekonomideki üretim ve işletme birimlerinin denetlenmesi ön plana gelmektedir.

Celâl Beyin konuştuğu tarihten on yıl önce ise, ekonomide devlet «pek yok»tur. 1923 tarihli İzmir İktisat Kongresinden sonra egemen görünen hava içinde, tüccarın ve küçük bir sanayi kesiminin sürüklediği ekonomi çizgisi, genç Cumhuriyet rejiminin devletçi olmasına hiç de yatkın değildir. Ekonomide devletin yerini küçük tutmak isteyen ve bu yeri, sadece yeni yetecek özel sermayeyi kalkındırmak olarak gören akım, siyasal karar sahipleri arasında da güçlü biçimde temsil edilir. Bunun ilk örneği, 1341 (1925)'in Nisanında çıkan Sanayi ve Maadin Bankası Yasasıdır. Yasa, özel sermayenin tam tersi bir istekle desteklemesine rağmen, devletçiliğin ilk küçük çekirdeğini yaratmıştır. Çekirdeğin olgunlaşıvermesi ve kabuğunu çatlatarak beş yıldan kısa bir sürede devletçi bir sermaye birikimi modeli yaratması, ilginç bir öyküdür.

«Yüksek bir inkişafı sınaiyeye vasıl olmuş (sınai gelişmeye erişmiş) olan hükümetler tarafından sırf müessesatı sınaiye ve madeniye tesis ve idare (sanayi ve maden kurumları kurmak ve yönetmek) ve memleketin sınai faaliyetini takviye etmek için ayrıca resmi bankalar vücuda getirilmesine memaliki müterakkiyei garbiyede tesadüf edilmemekte (gelişmiş batı ülkelerinde rastlanmamakta) ve bu gibi hususat tamamıyla hususi müessesatı itibariye (tümüyle özel kredi kurumları) tarafından ifa olunmakta (yerine getirilmekte) ise de, 18. asırda Büyük Frederik zamanında Prusya'da ve Katerina zamanında Rusya'da hükümetçe böyle bankalar teşkil edildiği anlaşılmış olduğundan, bizde de pek ziyade muhtaç olduğumuz inkişafı sınaiyeyi istihdaf eden (sınai gelişmeyi hedefleyen) böyle bir bankanın teşkili vücuhu adide ile (birçok yönden) münasip olduğu teemmül edilmiştir (uygun olduğu düşüncesine varılmıştır).»

Sanayi ve Maadin Bankasının kuruluşu hakkında görüş bildiren Ticaret Encümeni, durumu ortaya koymuştur. Amaç, ekonominin özel sermaye eliyle gelişebilmesini devletin doğruca sanayi ve bunun tabanı olan maden işlerinde destekleyebilmesidir. Bunun için bir banka kurulmaktadır. Banka, askeri fabrikalar bir yana bırakılırsa, devlete kalan bazı sınai kuruluşları gözetimde tutacak, bunları ileride özel sermayeye devretmek üzere işletecektir. Ayrıca, özel kesimi bu alanlarda kredilemek için çalışacaktır.

«Kabul edebildiğimiz, fabrikalardan, teşekkül edecek (oluşacak) şirketlere devir zamanına kadar muattal (işsiz) durmaması için, bir geçici devre ait muvakkat (geçici) işletme hususunda salahiyet (yetki) vermektir. Prensip olarak, encümeniniz, devlete ait bir müessesenin doğrudan doğruya fabrikacılık yapmamasını iltizam etmektedir (gerekli görmektedir). Eğer zaruret (zorunluluk) olmasaydı, hatta Sanayi ve Maadin Bankasının muvakkat bir zaman için bile doğrudan doğruya fabrika işletmesine taraftar (yandaş) olmayacaktı. Fakat, milyonlarca lira sermayeyi ahz eden (alan) bu müessesatı (kuruluşları) âlâ halini (olduğu gibi) terk etmenin büyük bir zarar olduğunu düşündük. O noktainazardan (görüşten), şirketler teşekkül edip de bu fabrikaları idare edecek bir imkân hasıl oluncaya (olanak doğuncaya) kadar, muvakkaten (geçici olarak) bankanın bunları doğrudan doğruya işletmesi şekline rızadade (razı) olmak mecburiyetinde (zorunda) kaldık.»

Sanayi ve Maadin Bankası Yasası, 1925'in Nisanında görüşülürken, Muvazenei Maliye (yani, Bütçe) Encümeni adına ve «Bravo» sesleri arasında konuşan Çatalca Mebusu Şakir Bey (Kesebir), karar düzenini de önemli ölçüde etkıleyip biçimlendirebilen bir tutumu yansıtıyor. Bu tutum etkilidir. Öyleki, Şakir Beyin temsil ettiği encümen, günün hükümetinin kurulan bankanın ilk amacı olarak saptadığı, «*Bizzat (doğruca) veya iştirak suretiyle (yönetimine katılarak) tesisatı sınaiyede bulunmak (sanayi kurmak) ve müessesatı sınaiyeyi (sanayi kuruluşlarını) işletmek*» ve «*doğrudan doğruya maden işletmek*» biçimindeki ifadesini değiştirir. «*Bankaya, devredilmiş olan müessesatı sınaiye (sanayi kuruluşlarını) teşekkül edecek şirketlere devredinceye kadar bizzat idare etmek*» ve «*biliştirak (yönetimine katılarak) maden işletmek*» biçimine çevirir. Devletin kendi başına yeni sanayi kurması veya kalıcı biçimde sanayi işletmeciliği yapması, 1925'te, bu çizgiyi benimseyenlerce sakıncalı görülmektedir.

Bu tutum, devleti, ekonomideki kaynakları toparlayarak özel sermayeye aktaran bir merkez olarak görme anlayışından doğmaktadır. Kurulan banka, devletin böyle kaynak aktarmasının organı olurken, sermayenin «millileşmesi»ne de hem doğruca, hem de kredileme yoluyla destek olacaktır. Burada, devlet bir sermaye birikimi modelinin aktif parçası değil, özel birikimin koruyucusu rolündedir.

Devletçiliğe erişmek gibi bir amaç izlemeksizin işleyen Sanayi ve Maadin Bankası modelinin hesaplaşması 1932'de yapılır. 1920'lerin özel sermayeyi destekleyen ekonomi çizgisi, Cumhuriyet yönetiminin beklediği çözümleri getirememiş, banka da bir başarı sağlayamamıştır. Cumhuriyet rejimine, hızlı birikim yapan bir sistem gereklidir.

«*Sanayi ve Maadin Bankasının bir taraftan fabrika işleterek bu fabrikaların hüsnü idaresiyle (yönetim başarısıyla) mesul (sorumlu) tutulmasının ve diğer taraftan bu fabrikalarla rekabet sahasında karşılaşan hususi teşebbüs erbabına (özel girişimcilere) muhtaç oldukları krediyi temin etmesinin (sağlamasının) gayrıkabili telif (bağdaşmaz) iki vaziyet ihdas etmekte (iki durum yaratmakta) olduğu geçen altı senelik müddet zarfında (sürede) tecrübelerle tezahür etmiştir (deneyimlerle ortaya çıkmıştır).*

Bankanın kredi vazifesi (görevi) yalnız fabrikalar idare etmesinden müteessir olmakla (etkilenmekle) kalmayıp, yeni

fabrikalar tesisine (kurmaya) sermayesiyle iştirak etmesi dahi (katılması da), kredi faaliyetini fevkalade takyit etmiştir (son derece sınırlamıştır). Esasen banka kendiliğinden yeni bir işe girişmemiştir. Alakadar (ilgili) bulunduğu 21 muhtelif (çeşitli) teşebbüsten dördü bidayeti teessüsünden beri (kuruluşundan beri) kendi idaresinde bulunan fabrikalar olup, mütebakisi (geri kalanı) ile olan münasebeti (ilişkisi), on yedisi bankanın teessüsünden evvel (kuruluşundan önce) ve biri de sonra olmak üzere hükümetçe takarrür etmiş (kararlaştırılmış) olan iştirakler veya ikrazlardır (ödünçlerdir).»

1932'nin Mart ayında, Türkiye Sanayi Kredi Bankasının kuruluş gerekçesi yazılıyor. Yaklaşmakta olan devletçilik, kendi kurumlarını getirmek üzere önce bu hesaplaşmayı yapmaktadır. Gerekçeye yansıyan hava, Cumhuriyet rejiminin sermaye birikimini gerçekleştirmek için yitirecek zamanı olmadığıdır. Sanayi ve Maadin Bankası 1925'ten sonraki yıllarda birikimin organizmasını yaratmaktaki başarısızlığın simgesi olmuştur. Çare, sermaye birikimi sürecinin mantığına göre bir işbölümü yapmaktır. Sanayii her şeyden öncelikli olarak kredilemek, yatırım ve üretim işini de bundan ayırmak şarttır. Yatırım ve üretim işinde devletin tartışılmaz bir öncülük yapacağını artık alçak sesle söylememek, işi olduğu gibi ortaya koymak gerekmektedir. Bu yapılmaz ve ekonomi buna göre örgütlenemezse, sermaye birikimi sürüncemede bırakılmış olur.

«Cumhuriyet hükümetinin 'halkın yapamadığı işler' formülü ile çevresini tespit eylediği (saptadığı) devletçilik siyasetinin sınai sahadaki ilk tecrübe adımı olarak tesis ettiği (kurduğu) T. Sanayi ve Maadin Bankası, Milli Müdafaa, Nafıa (Bayındırlık) ve inhisarlara (tekele) ait olan fabrikalar gibi kanunu mahsus (özel yasa) ile kurulanlardan maada (başka) devlet fabrikalarını ve iştiraklerini idare etmekle beraber, bu müesseselerin imkân hasıl oldukça (olanak doğdukça) bankadan irtibatlarının (bağlarının) kesilmesi ve bankanın bir sanayi kredi bankası halinde çalışması esası da vazedilmiş (benimsenmiş) bulunuyor.

Memleketin iktisadi muvazenesinin (ekonomik dengesinin) süratle tanzimi (hızla düzenlenmesi) ve istihsal imkân ve kabiliyetlerinin (üretim olanaklarının) tahakkuku (gerçekleşmesi) için icap eden (gereken) sanayi teşebbüslerinin doğrudan doğruya devlet tarafından vücuda getirilmesi ve işletilmesi bir zaruret (zorunluluk) teşkil etmekte olduğu gibi, devletçe, mem-

leketin sanayi ihtiyaçlarına göre tanzim ve organize edilmiş (düzenlenmiş ve örgütlenmiş) bir iktisat siyaseti takibi (izlemek) hükümetin kabul ettiği esaslara tevafuk eylemektedir (uygun olacaktır).»

Devlet Sanayi Ofisinin, 1932 Mayısında yazılan gerekçesi şunu gösteriyor : Önemli şeyler olmaktadır. Devletçiliğin dalgası kabarmaktadır. Beş altı yıl gibi oldukça kısa bir sürede, devleti sermaye birikiminin özü olan sanayie girmekten alıkoyan bir ortamdan, sanayiden başlamak üzere sermaye birikimini devletin öncülüğüne veren bir çizgiye gelinmiştir. Bu, oldukça hızlı bir gelişmedir.

Devlet Sanayi Ofisi ile Sanayi Bankasının iç içe geçmiş dişliler gibi işlemesi. devletçilik projesinin esasıdır. Projenin iki dişlisinden birincisi olan ofis, devletin yatırımcılığı ve işletmeciliğini yürütecek ve geliştirecektir. Böylece, devletin kurulmuş ve kurulacak sanayi tesisleri ortak ilkelerle yönetilecek-lerdir. İkinci dişli olan banka ise, bir sermaye birikimi modelinin vazgeçilmez parçası olan fiansman işini yürütecektir.

Temmuz 1932 tarihli Devlet Sanayi Ofisi Yasası, ekonomide devletçiliğe atılan büyük bir adım olur. Bu, sadece devletin sanayi kurmasının adımı değildir. Yasanın uzun başlığı işin önemini dile getirmeye yeterlidir : *«Kanunu mahsusalarına tevfikan (özel yasalarına dayanarak) kurulmuş olanlardan maada (başka) devlet sermayesiyle tesis edilmiş ve edilecek fabrikaların ve devlet iştiraklerinin ve kurulması müsaadeye tabi (izne bağlı) veya mukaveleye (sözleşmeye) bağlı olan fabrikaların sureti idaresi (yönetim biçimi) ve Devlet Sanayi Ofisi teşkili (oluşturulması)»*nin yasası. Başlık, neredeyse bir yasa kadar uzundur. Devlet sermayesinin büyüyeceği ve bunun için bir yönetim biçimi hazırlandığı, başlıkta bile vurgulanmaktadır.

Böylece, 1932'nin Temmuzunda, yüksek sesle söylenmeksizin önemli bir başlangıç yaşanır. Devlet mülkiyetindeki bir yatırım ve üretim düzeninin hukuku yerleşmeye başlamıştır. Bu düzen, devletçi bir sermaye birikiminin kurallarını ve güvencelerini gösterir Daha doğrusu, sermayenin, birikirken nasıl korunacağını gösterir Yasanın ilk maddeleri bunu yerine oturtur: Kapsanan tüm sanayi kuruluşlarının taşınır ve taşınmaz mallarını Ofisin yönetimine verir. *«Sermayenin hisse senetlerine bölünerek temsil olunacağını»*. fakat bunların *«satılamayacağı-*

nı, olsa olsa yarısının ödünç için karşılık gösterilebileceğini» söyler. İştirakleri de kapsayacak biçimde, tüm sanayi kuruluşlarının Ofisçe yönetileceğini gösterir. Kısacası yasa, sermaye birikiminin kuralları ve güvencesi yönünden açık kapı bırakmaz. Çünkü girişilecek işin çapı büyüktür. Yasa gerekçesinde, bunun üzerinde özellikle durulur:

«Devlet Sanayi Ofisine tahmil edilen vazife (yüklenen görev) yalnız Sanayi ve Maadin Bankası tarafından devredilecek olan mevcut devlet fabrikalarının idaresinden ibaret değildir. Son zamanlarda bazı Avrupa firmalarından şeker ve kimyevi sanayi gibi birtakım mühim (önemli) sanayi tesisatı (kurulması) için büyük mikyasta (ölçekte) krediler teklif edilmekte olduğu gibi, bu defa Rusya ile yapılan anlaşma esasatı dairesinde (esasları çerçevesinde) alınan kredi mukabilinde (karşılığında) birçok fabrikalar tesisi de mevzubahistir (kurulması da söz konusudur). Bu suretle, devletçe muhtelif (çeşitli) şekilde anlaşmalar veya hususi mukaveleler (özel sözleşmeler) neticesinde (sonucunda) tesis edilecek fabrikaların büyük bir ehemmiyet iktisap etmek istidadında olan (önem kazanacağı anlaşılan) tesis (kuruluş) ve işletmesi tamamen bu hususa hasrı mesai eden (tümüyle bu işe yönelecek olan) bir Devlet Ofisi tesisini iltizam etmektedir (kurulmasını gerektirmektedir).»

Devletin yatırımcılığı ve işletmeciliğini bir düzene bağlayan yasa, girişilen büyük çaplı işe de geri dönülmezlik kazandırmaktadır. Fakat, her birikim kararı, bunu emmebasma tulumba gibi işleyecek bir finansman düzeni ile desteklenirse gerçekleşir. 1920'lerde, amaç özel sermaye birikimi gibi görünürken, finansman işlerini «milli bankalar»ın yapacağı düşünülmüştür. Sanayi ve ve Maadin Bankası ise, özel sanayiin milli bankalarla eşleşmesini kolaylaştıracak bir yardımcı görev üslenmiştir.

1932'nin devletçi modeli ise, kendi yatırımcı ve işletmeci kurumu (Devlet Sanayi Ofisi) ile kendi finansman kurumunu (Sanayi Kredi Bankasını) eşleştirmiştir. Ekonominin gelişme ekseni, bu eşleşme üzerine kurulacaktır. Sanayi Kredi Bankası, 1920'lerin Sanayi ve Maadin Bankasının yerine geçtikten sonra ana görevi üstlenerek, sanayii kredileyecek, devletçi birikimi pompalayacaktır. Böyle olunca, 1920'lerin milli bankaları (ve özellikle bunların en önemlisi olan İş Bankası), ekonomideki yeri artık ön planda gelmeyen özel sermaye ile eşleşmiş

olarak kalacaktır. Bu kez, sanki o bankalara birikimin yardımcı görevi kalmış gibidir. Sanayi Kredi Bankası, başlayacak sanayileşmenin kredi ve finansmanını üstlenmekle, bir bakıma İş Bankasının sermaye birikimi sürecinde baştan beri tutmak istediği yeri alacaktır. Bunu, 1932'de belki herkes fark etmemiştir. Ama, bankacılar hemen kavramışlardır.

1932'nin öyküsü biliniyor. İş Bankası, özel sermayenin Mustafa Şeref Beyin getirdiği yeni model karşısındaki olumsuz tutumunu değerlendirir, siyasetin olanaklarını ilginç bir biçimde kullanarak harekete geçer. Yasaları durduramamıştır; fakat Mustafa Şeref Beyin ayrılmasına yol açan gelişmeler sonunda, 1932'nin Eylülünde İktisat Vekâletini ele geçirir. O tarihten sekiz ay sonra, 1932'nin devletçi modeli, yerini bir başka modele bırakarak tarihe karışır. İş Bankası yönünden bakılınca, en önemli sonuç, Sanayi Kredi Bankasının doğamadan ölüşüdür. Özel kesim yönünden bakılınca, sanki 1932'nin devletçiliği tersine çevrilmiş ve yeniden Sanayi ve Maadin Bankası esprisine dönme yolu açılmıştır.

Yeni modelin, 1933 Haziranında ortaya çıkan Sümerbank Yasası olduğunu biliyoruz. Yasa gerekçesi, 1932'nin devletçi modeliyle polemik yapan bir hava içinde yazılmıştır. Bu hava, ekonomideki buhranın en derin yılı olan 1933'te, yasadan çok gerekçeye yansımıştır. Devlet ile özel kesimi bir arada düşünen ve asıl amacı devlet sermayesini «özelleştirmek»miş gibi görünen bir çeşit «devletçi model» hazırlanmış izlenimi, istenilirse bu gerekçeden okunabilir. Özel kesimin de, o tarihte bunu böyle okuduğu anlaşılıyor.

«Devlet Sanayi Ofisi milli sanayiimizin inkişafına amil olmaktan ziyade (gelişmesinde etkili olmaktan çok), sanayi erbabımızı (özel kesim sanayicilerini) endişeye (kuşkuya) düşüren bir müessese tesiri (etkisi) yapmıştır. (Şimdi) istihsal (üretim) faaliyetleri üzerinde menfi (olumsuz) tesirler yapabilecek bütün amiller (etkenler) ortadan kaldırılmış ve benzerleri hususi müesseselerin (özel kuruluşların) rasyonel çalışma usulleri kabul edilerek, ticari bir serbesti ile inkişaf edebilmesi için, müesseseye (Sümerbank'a) anonim şirket karakteri verilmiştir. Sümerbank'ın sahibi bulunacağı fabrikalar hisselerinden bir kısmının Türklerin ve Türk teşekküllerinin eline geçmesi muvafık görülmüştür.»

1933 Nisanında yazılan gerekçe, ilk bakışta, Sümerbank'ın, Sanayi ve Maadin Bankası dünyasına dönecek bir yo-

lun başlangıcı olacağı izlenimini verebilir. Çünkü Sanayii ve Maadin, özel sermayenin sevdiği modeldir.

Sümerbank Yasasının, Sanayi ve Maadin havası veren bu polemik yönünün ötesinde, özel sermaye için bir şeyler dile getiren bir kredi yönü vardır. Sümerbank modelinin ilk özelliği, yatırımcılıkla kredilemeyi yine birleştirmiş olmasıdır. Bu ilginç bir birleşmedir. Kredileme işinde, hem Sümerbank'ın hem de başını İş Bankasının çektiği milli bankaların yapacağı şeyler vardır. Sümerbank. asıl işi devletin kuracağı fabrikaları desteklemek olduğu halde, özel sanayii kredilemekle yükümlü kılınmıştır. Elindeki likit sermayenin en az yarısını bu işe yöneltecektir. Öte yandan, milli bankalar da, devletin kuracağı tesislerin finansmanına yönelecek ve devletin sermaye birikiminden pay alacaklardır. Özel sanayii kredilemek, devletin kendi birikiminden önemli bir bölümünü, özel birikime akıtması demektir. Bir anlamda, Sanayi ve Maadinin çizgisini izlemektir. Milli bankaların devlet sanayiini kredilemesi ise, doğamadan ölen Sanayi Kredi Bankası için tasarlanan işleve benzemektedir; fakat bankacılık üslubu ve sonuçlarıyla, ondan farklıdır. Kısacası, Sümerbank modelinin kredi yönü de, bir anlamda Sanayi ve Maadin esprisinden çok uzak sayılmaz

Fakat, yasanın bir başka yönü vardır ki, devletçi sermaye birikimine giden yolu açık ve geniş tutar: Devlet mülkiyetindeki sermayenin korunması ve devletçi yatırımcılık - işletmecilik çizgisinin varlığı, modelin önemli niteliğidir. Bu, Devlet Sanayi Ofisi esprisinin devamıdır. Böylece, Sümerbank modelinde ilk uygulama belgesine kavuşan devletçilik, kendi yatırımcı - işletmeci kurumu (Sümerbank) ile kendi dışındaki finansman kurumlarını (başta İş Bankası olmak üzere milli bankalar) eleştiren bir çizgide doğar.

Bu «karma» model. siyasal karar yapısı içindeki ilginç çekişmelerle doğmuş olmalıdır. Yasanın hazırlık aşamasında, 1933 başlarında kadroları artık değiştirilmiş olan İktisat Vekâletinde özel kesimci bir «devletçilik» modelinin oluşturulduğu, buna karşılık, 1932 devletçilik çizgisinin parti ve Meclisin düzeltme ve karar aşamalarında ortaya çıktığı anlaşılıyor. Yasaya da yansıyan bu melez nitelik. özel kesimin finansman işinde, devletçi çizginin de yatırım ve üretim işinde ağır basmasıyla sonuçlanmış görünür

Devletçi sermaye birikimi Sümerbank Yasası ile artık kesin bir biçimde doğarken, özel kesimi düşündüren noktalardan

birisi, bu birikimi sınırlı tutabilmektir. Sümerbank modelinin bu sınırlamayı sağlaması ve ekonominin yine 1920'lerde olduğu gibi, özel sanayiin milli bankalarla eşleşme çizgisine girmesi, özel sermayenin değişmeyen dileğidir.

«*Bir madde vardır. Onda, devlet sanayii devletin bugün elinde bulunan ve Sümerbank'ın idaresine verilecek olan sanayiin de yavaş yavaş anonim şirket haline kalbedilerek hisse senetlerini satmak suretiyle, memlekette kabiliyet hasıl oldukça (doğdukça) gerek Türk şahıslarına (kişilerine) ve gerek Türk müesseselerine (kurumlarına) yavaş yavaş terkedileceğine dair bir hüküm vardır. Binaenaleyh (bundan ötürü), şu madde ile de devletin iktisadi sahadaki rolü tamamiyle tespit ediliyor (saptanıyor) ve kanuniyet kesp ediyor (yasallık kazanıyor). Bundan sonra, devletin iktisadi rolü —ki fırkanızın (partinizin) programında müphemdi (belirsizdi)— tebarüz etmiş (belirginleşmiş) olacak ve ileride memlekette sermaye, iş tamamıyla emniyet ve istikrarını bulacak ve memleket yolunda yürüyecektir.*»

1933 Haziranında Sümerbank tasarısı yasalaşırken, Halil Bey (Menteşe), devletin ekonomideki iş alanının bu model sayesinde sınırlar içine alınmış olacağını söylüyor. Devletçi sermaye birikiminin sınırlandırıldığını, işin ruhunun özel sermayeye kaynak aktarmak olduğunu vurguluyor. Oysa, Halil Beyin bile farkına varmadığı şeyler gelişmektedir. Devletçiliğin çekirdeği, her şeyden önce bu yasayla biraz daha büyüme olanağına kavuşmaktadır

Bu çekirdeğin büyüyebilmesi, sermayenin korunabilmesine büyük ölçüde bağlıdır. Yasa tasarısı hazırlanırken son sözü söyleyen Bütçe Encümeni birkaç can alıcı değiştirme yapar. Hasan Fehmi Beyin (Ataç) reisliğindeki encümenin, devlet mülkiyetindeki sermayeyi korumaya gösterdiği özen çok önemlidir. Sümerbank'ın kuracağı tesisleri, «*sermayesi tamamen devlete ait fabrikalar*» terimiyle ayrı bir kategori olarak ilk kez niteleyen, bu encümendir Bu, devletçi bir sermaye birikiminin güç alacağı ve ileride şekilleneceği bir hukuk çizgisinin ilk basamağıdır. Yine, encümen bu fabrikaları «sınırlı sorumlu» ve Sümerbank'a bağlı şirketler haline getirerek, devletin sermaye varlığını hukuk alanına yerleştirir. Bu sermayeye güvence sağlamak üzere de, hisse senetlerinin yüzde yüzünün Sümerbank adına yazılı olacağını söyler; bunların Türklere satılabilmesi için hükümetin önerisini ister. Kısacası, sermayenin devlette

kalması esas, özel kesime devredilmesi ise siyasal karara bağlanmış bir istisna haline gelir.

Gerçekten, 1933 geçilip 1934'e çıkıldıktan sonra şu görülür : Yatırımcılık başlayıp devlet fabrikaları kurulduktan sonra, sermaye birikiminin kendi mantığı, devletçi birikimi sınırlama isteklerini ezip geçer. 1932'de Şeref Beyin, Sanayi ve Maadin modelini eleştirirken vurguladığı bir şey vardır : Amacı özel sermayeye kaynak aktarmak diye saptanan bir «devletçi» model büyüyüp serpilemez; çünkü, bu aktarma ile yeni bir sermaye birikiminin özü olan sanayileşme sağlanamaz. Yani bu model sermaye biriktiremez. Yeni ve devletçi bir sermaye birikimi amaçlanacaksa, bu işin birinci amacı özel kesime kaynak aktarmak değil, yatırım yapmaktır. 1934'te başlayan gelişmeler bunun doğru bir önsezi olduğunu gösteriyor. Sümerbank modeli, yatırımcı - üretimci yönünün ağır basmasıyla, devlet kesimindeki bir sermaye birikimi modeli olmaya doğru gidiyor. Modelin finansman ve kredileme yönü, yatırımcılığın bu temposuna ayak uydurmaya başlıyor. Devletçi yatırım ve üretim temposunun daha düşük olması halinde belki daha yüksek perdeden duyulabilecek ve etki yaratabilecek olan «devletçi birikimi sınırlama» sesleri, bu yüksek tempoda duyulmaz olur. Bu gelişme, Sümerbank modelinin sermayeyi büyüten ve koruyan bir anlayışla daha da geliştirilmesi yolunda düşünceler yaratır. Devletçilik, sanayii geliştirebildikçe kendi gelişmesine kavuşacak bir raya oturmaktadır.

Sanayi hareketi yavaş yavaş ekonomiye yön çizerken, devlet kesimindeki kuruluşların ortak bir statüye yerleştirilmesi öncelik kazanır. Devletçiliğin kendi işleyiş kurallarını koyabilmek gerekir, ki sanayi hareketi de gelişen bir modele otursun.

Sistem ne olursa olsun gelişen her ekonominin kendi kontrol düzenleri vardır. Devletçi ekonomininki de 1934/35'ten sonra kurulur. Bu, siyasette merkeziyetçiliğin arttığı bir zamanda kurulmaktadır. Çalışma yaşamının, sanayiin, ticaretin yeni kuralları ortaya çıkmaktadır. Özel kesim bu gelişmenin karşısında değil, arkasındadır, desteklemektedir. O gün söz ve karar sahibi olan herkes bu çizgidedir.

Sermaye birikiminin devletçi kurallarla gelişmesi plan ve program düşüncesini yaratır. Sanayiin, 1934'te, bir program anlayışı içinde kurulması devletçilik için esin kaynağıdır. Devletçiliğin planla gerçekleşeceğine inanılır. Bu inanç, 1935 CHP programına da yansıyacaktır :

«Yurdun sanayileşmesi için devletin ve hususi teşebbüslerin kuracakları müesseseler bir ana programa uygun olacaktır. Devlet planları, yurdu kısa zaman içinde milli bir sanayi manzumesi (dizisi) haline getirecek gibi biribirini kovalayacaktır.»

1934-35'in heyecanı içinde, plan ve program düşüncesi oldukça iddialı görünür. Devlet kesiminin olduğu gibi, özel sermayenin de bir ana programa uyum sağlayacağı tasarlanmaktadır. Şüphesiz, Türkiye'de 1930'lu yılların program veya plan olarak tanımlanan «iş programları», ekonominin tümünü kapsayan nitelikte değildirler. Bunlara, bir çeşit «sektör programı» olarak bakmak doğru olur. Siyasal kararla seçilen bazı sanayi alanlarında, ekonominin kaderini etkileyecek bazı önemli mühendislik projeleri tasarlamak ve bunları hızla uygulamak, 1930'ların programcılığının özü olmuştur. Ancak, plan ve program düşüncesi, kısa sürede hem toplumun gelişmesini sağlayacak başka alanlarda tasarılar yapmaya, hem de bütün bunları birleştirmenin yollarını armaya doğru yeni ufuklar açmış görünür:

«Memleketimizde muhtelif seneler içinde zaman kompartmanlarına (bölümlerine) nasıl iktisadiyatımızı takdim etmişsek (ekonomimizi sunmuşsak), bizim on sene zarfında (içinde) veyahut beş sene zarfında ne kadar doktora ve ne kadar profesöre, ne kadar hukukçuya ila... ihtiyacımız olacağını, binaenaleyh (bundan ötürü) birinci dereceden, ikinci dereceden, birinci kabiliyetten, ikinci kabiliyetten azami (en yüksek), asgari (en düşük) hadleri tayin etmeyi (sınırları belirlemeyi), memleketin irfan müdafaasında (kültür savunmasında), mevcudiyet (varlık) müdafaasında, siyasi müdafaasında her safhasında (aşamasında) birinci plana geçirmek mecburiyetinde bulunacağız. Takribi (yaklaşık) bir hesapla, bunu tayin etmek safhasındayız ve mecburiyetindeyiz.»

Elaziz Mebusu Fazıl Ahmet Aykaç, 1935 Mayısında, eğitimin planlanması gerektiğini söylerken, Sümerbank modeliyle açılmış olan ve genişleyen bir devletçilik zemini üzerinde konuşuyor. Plan ve program düşüncesi sanayi sayesinde somutlaşmıştır. Fakat, bu, aslında insan aklının ve bilgisinin somutluk kazanması demektir. Devletçilik, bunu olabildiğince yaygınlaştıracak ortamı sağlar. Planın tasarlama, örgütleme ve uygulama gibi temel nitelikleri devletçilik ortamında hem işleklik kazanır, hem de devletçiliğin gelişmesini yönlendirir

Bunlar, 1930'lardaki sanayileşme ve devletçilik yıllarının kısa sürede yarattığı düşünceler olarak karşımıza çıkar.

Devletçilikteki gelişmenin doruğu, 1938'in Haziranında kabul edilen İktisadi Devlet Teşekkülleri (İDT) Yasasıdır. Şüphesiz, 1938'e bir sıçramayla gelinmez. Daha 1935'te, CHP programının «devlet planları»nı dile getiren maddesi, devlet kesiminde biriken sermayenin örgütleneceğini, düzenleneceğini de söyler :

«Sermayesinin ekseriyeti (çoğunluğu) veya tamamı devlete ait olan sınai müesseseleri mali kontrolü, ticari mahiyetleri icabına (niteliklerinin gereğine) uygun düşecek yolda tanzim edilecektir (düzenlenecektir). Rasyonel çalışmaya ehemmiyet (önem) vereceğiz.»

İlk kez Sümerbank Yasasıyla hukuki varlık kazanan «sermayesi devlete ait olan müesseseler» kategorisi, 1935'te kesinleşmiştir. 1938'de ise, artık devletçiliğin ekonomideki çekirdeği iyice olgunlaşmış ve ortaya çıkmıştır. 1934'ten sonraki gelişmeler gösterir ki, ekonomideki sermaye birikimi modelinin bir ana dokusu vardır : İç pazarın bütünlüğü ve sanayiin buna göre hem yaygınlık, hem de derinlik kazanması. Bu doku tuttuğu ölçüde model işleyecek, başarılı olacaktır. 1938'de, «Sermayesinin tamamı devlet tarafından verilmek suretiyle kurulan iktisadi teşekküllerin idare ve murakabeleri (yönetim ve denetlenmesi) hakkındaki» yasa, devletçi modeli getirir.

Bu, 1933'ün Sümerbank'ına göre oldukça gelişmiş ve iyi düşünülmüş bir yapıya sahiptir. Kendi üst ve alt kuruluşları, yatay ve dikey bağlantıları vardır. İş ve kontrol düzeni iyi tanımlanmıştır. Görevlerin ve sorumlulukların ölçüleri konmuştur. Hesaplarda birörneklik esprisi egemendir. Kısacası, 1938'in İDT modeli, işleyen, biriktiren ve biriktirdiğini değerlendirebilen bir yapıyla doğar. Bu yapı, sanayi kurma düşüncesini aşan bir özelliği de yansıtır : Model sadece kâr amacıyla çalışmayacaktır. Satın alma gücü düşük olan kitlelere mal ve hizmet sağlama hedefi de önemli bir parçasıdır. Bu, devletçi politikaların başlangıçtan beri izlediği, fakat 1932 ve 1933'teki sanayi kurmaya dönük modellerde dile getirilmeyen bir çizgidir. Bir bakıma, devletçiliğin özü, toplumsal boyutu sayılır. Örneğin 1930'un Hıfzıssıhha Kanunu ile sağlık alanında veya 1932'nin çiftçiyi destekleme politikasıyla tarım alanında ortaya çıkmıştır. «Halkın refahı» boyutu, sermaye birikimi modeli içinde değil, devlet politikaları düzeyinde ele alınmıştır. 1938'in

İDT Yasası, büyümekte olan bir sermaye birikiminin ürünüdür. Eğer siyasal tercihler de uygunsa, büyüyen bir birikimin toplumsal boyutu da gelişir. 1938 yasası, bu gelişmeyi de yansıtıyor. Toplumsal özü olmasa, devletçilik, bir devlet kapitalizminden başka şey olamaz.

İDT modelinde birkaç özellik hemen göze çarpar. Birincisi, devlet mülkiyetinde birikmekte olan sermayenin korunmasıdır. 1938 Mayısında yazılan yasa gerekçesi, bu özelliği açık seçik vurguluyor:

«*Layiha (tasarı), devlet idari ve cari (yönetsel ve günlük) işleri bakımından tanzim edilmiş olan mevcut Divanı Muhasebat (Sayıştay) ve mali kontrol usullerinden, devlet iktisadi teşekküllerinin teknik icapları (gerekleri) bakımından lüzumlu görülmüş uzaklaşmayı ihtiva etmektedir (içermektedir) Tabiri diğerle (başka deyişle), kontrolden kaçınılmamakta, fakat kontrolün daha müspet (olumlu) ve daha müsmir (verimli) olması derpiş edilmiş (öngörülmüş) bulunmaktadır.*»

Gerekçe şunu dile getiriyor: Eğer devletin normal yönetim ve kontrol kuralları izlenirse sermaye birikimi gerçekleşemez. Sermaye birikimini amaçlıyorsak, buna özgü kurallar getirmemiz şarttır.

«*İktisadi, sınai ve ticari sahalarda girişilen herhangi bir işin başarılabilmesi sırf bu çeşit işlere ait esasların daima göz önünde tutulması ve bu esaslara uyulmasıyla kabil olur. Bazı hizmetlerin ifası (yapılması) bakımından, bütün devlet teşkilatına tatbik edilen (uygulanan) ve bu teşkilatta esaslı faydalar temin eden (sağlayan) kanuni (yasal) hükümleri iktisadi devlet teşekküllerine de tatbik etmek, bu gibi teşekküllerin iktisadi, sınai ve ticari bünyeleri ve gayeleri (yapıları ve amaçları) icabından bulunan (gereği olan) bütün muamelelerindeki (işlemlerinde) sürat (çabukluk), suhulet (kolaylık) ve seyyaliyete (alışkanlığa) mani (engel) olur.*»

Devletçi sermaye birikimini yürütecek ve geliştirecek temel koşullar gösterilmiştir. Sermayenin birikimi, bu temel ve aynı zamanda özel olan koşullarla korunmuştur. Devletçi birikim alanı, sadece «sermayesinin tamamı devletin olan» teşekküllerle de sınırlı değildir. Kapsam geniş tutulmuştur: Sermayesinin yarısından çoğu devletin olan kuruluşlar da kapsama alınır. Devlet şemsiyesinin siperleri zamanla daralmaz, genişler, diye düşünülmektedir.

Bir başka özellik de, dikkat çekicidir: 1938 yasasında,

devlet mülkiyetindeki sermaye net çizgilerle örgütlenmiştir. Devlet kesiminin en büyük yatırım ve üretim birimi olan «teşekkül»ler, sermaye vererek «müessese» kurmaktadırlar. Müesseselerin tüzel kişiliği ayrıdır, fakat bunlara «şirket» denilmez. Sınırlı sorumludurlar, teşekküllere bağlıdırlar ve böylece sürekli denetlenirler. İş programları hazırlayarak çalışırlar. 1938'de, böylece, devletin sermaye birikimi kendi hukukunu da bu iki temel birim üzerine kurar. Devlet kesimindeki sermayenin örgütlenme koşulları artık kalıcı olarak ortaya çıkmıştır.

Bir özellik de denetlemedir. Devletin sermaye birikimi alanının genişleyişi dikkate alınarak, denetim işi de büyümüştür. 1932 ve 1933 yasalarında İktisat Vekâletince yapılan denetleme, şimdi Başbakanlık düzeyine çıkar. Bunun için, «Umumi Murakabe Heyeti» (Genel Denetleme Kurulu) adıyla ayrı bir organ oluşturulur. Kısacası, sermayenin örgütlenmesi ve denetlenmesi de gösterir ki, ekonomide de, büyüyen bir sistem bürokrasisini de oluşturacaktır.

1925'in Sanayi ve Maadin Bankasından, 1938'in İDT'sine gelinceye kadar uzun bir yol aşılmıştır. 1925'te istisnanın istisnası gibi dile getirilen devletçi sermaye birikimi. 1938'de esasın esası oluvermiştir. O arada, tarih, kişilere de kısa sürede aşılan uzun yolda farklı görevler vermiştir. 1925'te, «*devlete ait bir müessesenin doğrudan doğruya fabrikacılık yapması*»nın ancak geçici olarak kabul edilebileceğini dile getiren Şakir Bey (Kesebir), 1938'de, günün İktisat Vekili olarak İDT Yasasını hazırlar ve tüm karar organları önünde savunmasını yapar. Günün Başvekili ise, 1932'de, İş Bankasının genel müdürü olarak, devletçi Mustafa Şeref Beyin yerine atanan Celâl Bayar'dır.

Devlet kesimindeki sermayenin, hukukta yerini aldıktan sonra gelişmesi eleştirisiz ve pürüzsüz olmayacaktır. Bu birikim, 1925'te daha belli belirsiz iken veya 1932'de birden büyüyecek bir çekirdek iken nasıl eleştiri almışsa, ekonominin rotasını çizmeye başladıktan sonra da eleştiri görecek, sınırlandırılmaya çalışılacaktır.

«*Memleketin zaruri şartlarının neticesi (zorunlu koşullarının sonucu) olarak devletin iktisat sahasında almış olduğu ve günden güne genişlemekte olan müesseselerini kendi şartlarına göre işlemelerini temin etmek için birtakım tedbirler aldık. Bunların yüksek direksiyonu daima devletin olmakla beraber, işleme direksiyonunda muhtariyet (özerklik) verdik. Şimdi gö-*

rüyorum ki, biraz bu muhtariyeti merkeziyete doğru çekmek tendansı (eğilimi) vardır. Bendeniz bunu da muvafık (uygun) bulmuyorum.»

1939 Mayısında Halil Menteşe, İDT'nin birinci doğum yıldönümü denilebilecek tarihte düşüncelerini böyle dile getirmektedir.

1940'lı yılları yaşadıktan sonra, Türkiye'nin tablosu değişecektir. 1930'ların siyasal modeli etkisini yitirecektir. Özel sermaye, 1930'larda kabul ettiği uzlaşmayı, 1940'lı yılların yarısı geçildikten sonra bozacaktır. O zamanlar devletçiliğin giysisi gibi görünen siyasal model eriyecektir.

Siyasal modelin göçüşünden sonra, devletçiliğin oluşturduğu ekonomik araçlar kalıcılığını korur. 1950'li yıllara gelince, bunlar yeni işlevlerle ve bazı değişmelerle yeniden ortaya çıkar. Ekonomide devletçilik çizgisi pek incelmeden sürer.

«KÖYLERİ VE KÖYLÜLERİ BİTKİN BİR HALDE BULDUK»

«Köylülerimiz zengin olamamıştır. Ziraat ilerleyememiştir. Köylü zengin olmazsa, ziraat ilerleyemezse, o memlekette başka türlü ümran tasavvur etmek (bir gelişme düşünmek) mümkün müdür? Ümrana vasıl olmak (erişmek) için bir derece de köylüyü zengin etmek lazım gelir. Arazimiz mümbittir (verimlidir). O halde sebebi nedir ki, köylü tohumluğunu temin edemeyecek bir hayatı ziraiye takip ediyor?»

«*Âşâr usulü mülgadır* (kaldırılmıştır)» diye başlayan yasanın görüşülmesinde, 1925 yılı Şubatında Başvekil Fethi Beyin (Okyar) bu sözleri, Cumhuriyet rejiminin karşısındaki davalardan birisinin özeti gibidir : Cumhuriyet rejimi köylüler ülkesinde kurulmaktadır. Çoğunluk yoksuldur, tarım geridir.

Beş yıl geçer. Maliye Vekili Saracoğlu Şükrü Bey, 1930'da aynı tabloyu çizmektedir :

«Cumhuriyet teessüs ettiği (kurulduğu) zaman her nevi kuvvetimizin membaını teşkil eden (her türlü gücümüzün kaynağını oluşturan) köyleri ve köylüleri bitkin bir halde bulduk. Bir taraftan âşar ve mültezim (köylüden alınan âşâr vergisi ve iltizam yoluyla vergi toplamak üzere köylüye yüklenen görevli), diğer taraftan askerlik mükellefiyeti (yükümlülüğü) devletimizin hayat membalarını kurutacak bir hale getirmişti.

İktisadi noktadan bakılınca, Türkiye'yi (a) ham mevat (hammadde) istihsal ve ihraç eden (üreten ve dışarıya satan), (b) mamul mevat ithal eyleyen bir memleket olarak görürüz. Türkiye'nin iktisadi hüviyeti (kimliği) ziraatçiliktir. İstihsal ve ihraç edilen mevat da bilhassa zirai ve hayvani ham maddelerdir. Nüfusumuzun üçte ikisi çiftçi ve ihracatımızın yüzde 75'i mevaddı ziraiye (tarım ürünü) olunca memleketin ana damarının ne olduğu meydana çıkar.»

Toprak Davası mı Tarım mı?

Toprak ve tarım davası nedir? Önce neyi nasıl ele almalı? Toprak mülkiyetini mi, tarımın yetersiz üretimini mi? Tarımda kredilemeyi mi, topraktaki insanı mı?

Her biri büyük iştir. Her biri önemlidir, zordur.

Toprak mülkiyetine güvence vermek ilk yıllarda önemli sayılmıştır. 1924 Anayasası bu güvenceyi getirir. Daha sonra çeşitli yasalar bunu sağlamlaştırır. Bu gelişme mülk sahiplerini avantajlı kılar. Fakat, az topraklılara ve topraksızlara arazi vermek zorlaşır. 1934'te Kütahya Mebusu Naşit Hakkı Bey (Uluğ) bunu özetleyerek anlatmıştır:

«*1925 yılının Bütçe Kanunu ile halkı toprak sahibi etmek tedbirleri alındı. Milli araziden bedeli on yılda ödenmek üzere toprağı olmayanlara veya az olanlara 200 dönüme kadar toprak verilmeye başlandı. Sonra bu müddet 20 yıla çıkarıldı. Ve en nihayet bu borçlar bir kanunla silindi. Fakat ancak 96 bin nüfusa 73.450 dönüm toprak verildi. Bugün topraksız veya toprağı kıt hayli çiftçi vardır. Bunlar kısmen kiracı, kısmen yarıcı, ikili birli, üçlü birli, dörtlü birli, mahsullere ortak olarak başkalarının topraklarında çalışıyorlar.*»

1924'ten sonra arazi edinebilen topraksızlar, esas olarak muhacirlerdir. Yeni, dışarıdan gelen ve hemen toprağa bağlanması gereken bir milyon kişilik bir nüfus...

Eski ve yeni toprak sahipleri ile siyasetteki temsilcileri, toprak mülkiyeti konusunda çok duyarlıdırlar. Toprak davası deyince, işin esasının kendi mülkiyetleri olduğuna inanırlar ve hiç ödün vermezler.

Küçük çiftçilere toprak dağıtma girişimi, ilk yıllarda sınırlı kalır. Bu işin «pilot proje»si doğudadır : 1920'li yıllarda, sahip bulundukları büyük toprak mülkiyetinin gücünü Cumhuriyet rejimine karşı kullanma havasında olanların toprakları «muhtaç zürraa» (yoksul çifçiye) dağıtılacaktır. Ancak, Cumhuriyet yönetimi çizgisini çok dikkatli çizmektedir. Arazi genişliği ne olursa olsun, bunu işletmekte olan büyük çiftçiye ilişmeyecektir. Topraksız köylüye toprak vermenin, büyük çiftçinin mülkiyetini zedelemeyeceği düşüncesindedir. Başvekil İsmet Paşanın 1929'daki deyişiyle,

«*İşledikleri arazi kendi malları olmayan vatandaşları toprak sahibi yapmak için bu sene bazı şark vilayetlerinde işe başladık. Bizim bu işte mesleğimiz topraksız köylüye kendi*

malı yapacağımız tarlasında çalışmak imkânını hazırlamaktır. Bunun haricinde büyük çiftlik işletmekte olan gayret ve servet sahiplerine dokunmak şöyle dursun, aksine bunların da iyi çalıştıklarını ve kazandıklarını görmekten memnun oluruz.»

Yoksul çiftçiye toprak verme kararı, doğu ile sınırlıdır ve rejimin güvencesine dönüktür. Ama, «batı»lı toprak sahiplerinin pek hoşuna gitmez. Toprak davasında, büyük toprak sahipleri ile küçük üreticilerin eğilimlerini bağdaştırmak zordur. Yönetim, bu bağdaşmayan eğilimler arasında kalır. Rejimin güvencesi, Cumhuriyetin bu ilk yıllarında büyük çiftçileri fazla ürkütmeyecek formüllere bağlı kalır.

«Köylerin ve köylülerin bitkinliği»ni aşabilmek için, tarım politikalarına ağırlık vermenin bu bağdaşmazlığı hafifleteceği de düşünülür. Tarım modernleştirilmelidir. Çare makineleşmede, modern teknikler kullanmaktadır. Bunlar için gümrük ve vergi bağışıklıkları tasarlanır ve uygulanır. 1931'de, tarım işleri henüz İktisat Vekaletinin kapsamında iken, Mustafa Şeref Bey tarımın modernleştirilmesine çalışıldığını anlatmıştır :

«Pulluk yirmi seneden beri birçok teşviklerle himaye edilmiştir (korunmuştur) Fakat, hiçbir zaman pulluğun karasaban yerine ikamesi ciheti düşünülmemiştir. Bizim maksadımız, yalnız imalathaneleri tesis (kurmak) değil, bilhassa bir an evvel köylülerimizin teamülüne (iş alışkanlığına) pulluğu ithal etmektir (katmaktır). Pulluğun hem hariçten (dışarıdan) gelerek ve hem de dahilde imal edilerek (yurtiçinde yapılarak) köylünün eline geçebilmesi hususunu temin etmek lazımdır (sağlamak gerekmektedir).

Tabii, memleketimizde köylünün ihtiyacına kâfi gelebilecek (gereksinmesine yetecek) miktardan pulluk imali mümkün olduğu dakikada, birinci işimiz elbette hariçten gelen pulluklar üzerine gümrük resmi vazetmek (koymak) olacaktır. Fakat, bugünkü vaziyete göre, bu yola girersek köylülerin bir an evvel karasabandan pulluğa geçmesini tehir etmiş (ertelemiş) oluruz.»

Bu tarım politikası, öncelikle zengin çiftçiyi hareketlendirmiştir. İki kurak yılı hesaba katmazsak, 1930'a doğru tarımda ekilen arazi de üretim de pulluk sayısı da artmıştır. Fakat, bu politikanın küçük üreticiye dönük yönleri zayıf kalır. Küçük üreticinin canlanması amacıyla 1924'te yürürlüğe girmiş bir «İtibarı Zirai (tarım kredisi) Birlikleri Kanunu» vardır. Ama, aradan geçen yıllar bu birliklerin oluşamadığını göstermiştir.

1929'da, tarımda kredi ve satış kooperatifleri için yeni bir yasal zemin hazırlanır. Amaç, büyük ölçüde toprak dağıtımının yapılamadığı bir ortamda küçük çiftçiye mali destek sağlayabilmektir. Çünkü, bu çiftçinin «küçük»lükten doğan büyük derdi bu noktada toplanmakta, onu hep küçük ve etkisiz kalmaya mahkûm etmektedir. 1929 Mayısında hazırlanan «Zirai İtibar (tarımsal kredi) ve Alım Kooperatifleri» yasa tasarısının gerekçesi en çok bu nokta üzerinde duruyor :

«Zirai istihsalatı (üretimi) için çiftçi herkesten ziyade (daha çok) krediye muhtaçtır. Çiftçi sınıfının büyük bir ekseriyeti (çoğunluğu) muhtaç olduğu kredinin istihsali (alınması) için kâfi derecede (yeterli) bir banka teminatı (güvencesi) irade edemeyecek vaziyettedir (sağlayamayacak durumdadır). Bu hal, büyük itibar (kredi) müesseseleri nezdinde (kurumları önünde) mazharı itibar (kredi şansına sahip) olamayan çiftçiyi para tedariki ıztırarı (sağlama zorunluluğu) karşısında murabahacıların (tefecilerin) kucağına atılmak mecburiyetinde bırakır.

Çiftçinin murabahacılığın zulmünden kurtarılması ve mahsulünü müsait (uygun) zamanda değer fiyatıyla satabilmesi ve sai (emeği) ve sermayesi mahsulünden hakkıyla istifade (yararlanma) ve fennin ve terakkiyatın (gelişmenin) icabatına (gereklerine) göre toprağın ıslah (iyileştirilmesi) ve maliyet fiyatını tenzil (düşürme) ve istihsalatını tezyit edebilmesi (üretimini artırabilmesi) çarelerini arayan iktisatçılar ve hükümet ricali (kesimi), bu gayeyi (amacı) ancak zirai itibar sahasında vücuda getirilecek mahalli teşekküller (yerel kuruluşlar) ile vusulü (yapılabilir) görmüşlerdir.

Çiftçinin iktisadi ve içtimai vaziyetinin çarei ıslahını (düzeltilme çaresini) bu teşekküllerin taammüm ve inkişafında (kurulup gelişmesinde) bulan mütemeddin (uygarlaşmış) milletler kooperatif namı umumisi altında (genel olarak kooperatif diye adlandırarak) bu teşekküllerin memleketlerinde teessüs ve inkişafına (kurulma ve gelişmesine) bütün kuvvetleriyle hasrı mesai eylemişlerdir (çaba harcamışlardır).

Gayrı mahdut mesuliyet (sınırsız sorumluluk), bilhassa küçük çiftçiye yardım etmek üzere teşekkül eden köy kooperatiflerinin mebnayı aslisidir (temel dayanağıdır)... Köyün zenginleri esasen kâfi (yeterli) teminat icrasıyla (güvence vererek) muhtaç oldukları krediyi bankalardan her zaman istihsal edebildiklerinden (sağlayabildiklerinden), bu sınıf çiftçinin

fakir köylünün taahhüdatından (üstlendiği yükümlülüklerden) mütevellit (doğan) mesuliyetlere (sorumluluklara) iştiraki (katılmayı) icap eden (gerektiren) bu teşekküle girmek istemeyecekleri tabiidir (doğaldır). Kredi ihtiyacı içinde çırpınan fakır köylüyü insafsızca istismar eden (sömüren) bu zengin zümrenin, çiftçiye kredi temin edecek (sağlayacak) bir teşekkül ile karşılaşmaları, menfaatlerini (çıkarlarını) de ihlal edeceğinden (bozacağından), kooperatif teşkiline ön ayak olacakların teşebbüslerine (girişimlerine) mani (engel) olmaya çalışmaları da ayrıca şayanı kayıttır (belirtilmelidir).»

Kooperatifçilik, böylece 1929/30'da yasal zeminine kavuşur. Fakat iş pek gelişemez. Bunu büyük toprak sahipleri de sevmez, küçük çiftçiye «murabaha» yoluyla «ağabeylik» eden tüccar da. Zaten dünyanın gidişi de küçük üreticinin geleceği bakımından hiç iç açıcı değildir. 1929/30'da tarım fiyatlarında büyük düşüş başlamadan önce de küçük çiftçi ürününü alın terini ancak karşılayacak fiyatlarla satabilmektedir. Kooperatifçilik bu ortamda etkisiz kalır.

O yıllarda, küçük üretici için tek güvence, tarıma devletin el uzatmasıdır. Daha doğrusu, devletin tarımı eline almasıdır. Oysa, devletin mali gücü, bunu yapabilmek için yetersizdir. O yapı içinde, tarımı olabildiğince eline almayı tasarlayamaz, buna girişemez. Ama, bazı sınırlı işlere girmekte de gecikmez. İç ve dış piyasa güvencesi olan bazı ürünlerde kontrolü elde tutmak ister. Üreticilerin örgütlenmesine yönelemez, fakat bazı ürünlerin tek alıcısı haline gelir. Tek alıcılığın verdiği kontrol olanağını kullanır. Tütünde devlet tekeli kurmak, bunun tipik örneğidir. Tütün öyle bir üründür ki, hem devlet gelirlerini artıracak, hem de küçük üreticinin devletçe desteklenmesini sağlayacaktır

Bu iş, en çok tüccarı rahatsız eder. Rahatsızlık, tütün alımında devlet tekelinin kurulduğu 1930 Haziranında açığa vurulur.

«İmtiyazlı (ayrıcalıklı) bir müessesenin (kurumun) zürraın (çiftçinin) ve tüccarın karşısına çıkarak rekabet etmesi doğru mudur, değil midir ve acaba bunun karşısında tüccarın serbest ticaret yapmasına imkân var mıdır, yok mudur? Efendiler, yoktur. Ticaret çok açık olmakla beraber gizli noktaları da vardır. Fakat tüccarın bütün esrarı onun elindedir. Binaenaleyh (bundan ötürü), tüccarın karşısına rakip bir müessese halinde çıkacaktır

Tüccara suhulet (kolaylık) göstermek lazımdır. Tütün memleketin başlıca ihracat emteasıdır (ürünüdür). Bunu işleyen tüccara da azami suhulet (olabildiğince kolaylık) göstermek lazımdır.

Tüccar kaçakçılık yapmaya tenezzül etmez ve şimdiye kadar da etmemiştir. Bizde eğer bir tüccar sınıfı yoksa —ki vardır ve iftiharla (göğsüm kabararak) söylüyorum ki, tüccar zümresi (topluluğu) vardır ve memleketimiz içinde çok nafi (yararlı) bir varlıktır— bunu ibda (yoktan var) etmeliyiz.»

Tütün alımında devlet tekeli kurulmasına karşı olan İstanbul Mebusu Hüseyin Bey konuşuyor. Hüseyin Bey, devletin küçük üreticiye yönelik bir alıcılık işini sırtlamasına karşıdır. Bunu, bir bakıma tüccarın işinin elinden alınması sayıyor. Yönetimin görüşü başkadır. Tütün tekelinin kurulmasından önce kaleme alınan İktisat encümeni raporu, yönetimin gerekçesini şöyle yansıtıyor:

«Tütün ticaretimizin kısmı azamı (çoğunluğu) Türkler elinde olmadıkça ve mezkûr (bu konu ile ilgili olarak adı geçen) ticarethanelerin de Almanya ve Bulgaristan'da olduğu gibi, bizde de bir kartel teşkili ve dolayısıyla çiftçilerin hâkim ve insafsız ve her türlü kayıttan azade teşekküller (sınırlamadan uzak kuruluşlar) karşısında bırakılıp ezilmesi ihtimali bulundukça, tütünlerimizin devlet tarafından idare olunan bir inhisara (tekele) tabi (bağımlı) olması elbette tercih olunur. İnhisar idaresince şimdiye kadar hiçbir çiftçinin elinden zorla mal alındığı vaki (olmuş) değil ve bilâkis (tam tersine) buhranlı senelerde çiftçinin elinde kalan ve hiçbir tüccar tarafından on para verilmeyen tütünlerin yardım maksadıyla satın alındığı pek çok defalar görülmüştür. Tütün ticaretiyle uğraşan tüccarların işine inhisarın hiçbir müdahalesi (karışması) olmadığı gibi, onlarla rekabet meselesi de yoktur.»

Fakat, yönetimin gerekçesini yansıtan İktisat Encümeninin görüşünde bütünlük sağlanamaz Tüccarın sesi orada da duyulur. Encümen raporuna karşı görüş yazanlar olur. Şöyle diyorlar:

«Tütün ziraatinin (tarımının) layık olduğu (erişebileceği) inkişafına (gelişmeye) inhisar mani teşkil etmektedir (tekel engel oluyor). Çünkü. inhisar zihniyeti (tekel anlayışı), yalnız istihlakte (tüketimde) kalmaz, istihsalata da (üretime de) ticarete de kol atar. İnhisar iş sahasını daraltır, müteşebbislerin (girişimcilerin) teşebbüslerine (girişimlerine) engel olur. İş

hayatına atılmak isteyenlere faaliyet (iş görme) sahası bırakmaz.»

Tüccarın karşı oluşu özetle, «tütün üreticisini ayakta tutan biziz; devlet işe karıştığı zaman önce tarıma zarar veriyor. İşe karışma alışkanlığıyla yarın öbür gün her alana yayılacaktır,» biçimindedir.

Yönetim ise tüccarın tarıma ve tütün üreticisine destek olduğu kanısında değildir. Farklı görüştedir. Tütün tarımında erişilebilecek gelişmeye tüccarın ayak uyduramadığını, bunu frenlediğini düşünmektedir. Maliye Vekili Saracoğlu Şükrü Bey bunu vurgular :

«Bu memlekette noksan olan kabiliyet ziraat kabiliyeti değildir. İstihsal (üretim) hususunda eğer tacirlerimiz müstahsil zürraın (tarım üreticisinin) kabiliyeti ile, onların kudretiyle muvazi (koşut) adım atmazlar ise. tabiatiyle fazla istihsal memleket dahilinde (yurtiçinde) kalmak suretiyle fiyatların sukutunu intaç ediyor (düşüşüne neden oluyor) ve zürra sınıfında yeni bir yeis (umutsuzluk), yeni bir inkisarla (kırıklıkla) kendiliğinden tahdidi ziraat hasıl oluyor (tarımın sınırlanmasına yol açılıyor). İstatistikler tetkik edilirse (incelenirse) görülür ki, istihsal hayli yükseldiği zamanlar, ihraç kabiliyetimiz bir sene evveline nazaran (öncesine göre) değişmemiş denecek kadar azdır.»

Dünyada tarım fiyatlarının düşüşü ise, 1930'da hızlanmaktadır. Saracoğlu, bu düşüşü, tüccarın üreticiden yeterince ürün satın almayarak daha da hızlandırdığına işaret etmiş oluyor. Bu, buhran içinde buhran yaratacak bir etkidir. Üretici fiyatlarının, tek alıcı durumunda olan tüccarın talep azlığı nedeniyle düşüşüdür. Tüccarın, tarım üreticisinin «kudretiyle muvazi adım» atmayışının nedenini Saracoğlu açıklamıyor Bunu Gaziantep Mebusu Reşit Bey vurguluyor :

«Tüccar istiyor ki, hükümet 50 kuruşa müşteri olmasın ki, kendileri 25 kuruşa alsınlar. Tüccar istiyor ki, hükümet rakip olmasın ve almasın, ben ucuza alayım. Hükümet ne için almasın? Hükümetin alması çiftçinin menfaatinedir (çıkarınadır). Çünkü, tüccara karşı rakiptir»

O yıllarda, yönetimin elinde küçük çiftçiye erişebilecek tek kuruluş Ziraat Bankasıdır. Ama, yalnız adı var, büyük çaplı bir tarım politikası için henüz pek gücü yoktur. Devlet bankanın desteğine değil, banka devletin desteğine dayanır. Tarımdan çok ticarete dönük çalışır. Cumhuriyet yönetiminin kö-

ye dönük politikalarına varlık kazandıracak bir araç haline gelemez. Kaldı ki, tarımı sahiplenecek bir resmi organın kuruluşu da bir türlü gerçekleşemez. Ziraat Vekâleti kurulur, kaldırılır. Son kuruluşu 1932'yi bulur.

Dünya Buhranı Gelince

Dünya 1930'da beklenmedik biçimde değişmese, belki bu tablo rahatsızlık yaratmayacak ve bir gelişme yolu bulunacaktır. Ama, dünyada tarım fiyatlarının büyük düşüşü ile, buhran Türkiye'yi, yani «nüfusumuzun üçte ikisini» vurmaya başlar. Bir yandan, büyük çoğunluk olan buğday çiftçisi, öte yandan, ihracat demek olan tütün, fındık, vs. nin üreticisi yara alır. Böylece, hem büyük çiftçinin üretim hevesi kırılır, hem de küçük üreticinin yoksullaşması hızlanır. Köylünün aldığı mallar pahalılaşırken, sattığı ürünlerin fiyatı düşmektedir. Bu alım satım fiyat farkı, gitgide büyür, buhranın özelliği olur. Buhranda büyük çiftçiler, küçüklerin de sözcülüğünü üzerlerine alırlar. Büyük toprak sahibi olan İzmir Mebusu Halil Bey (Menteşe) köy, toprak, tarım konularında hep öne geçmiştir. Buhranın yoğunlaştığı 1933 yılının Mayısında konuşuyor :

«Buhran bu sene memleketimiz için şiddetini daha ziyade arttırmış bulunuyor. 1932 senesinde pamuk, tütün gibi birkaç ihracat eşyamız sukut ettiği (fiyatça düştüğü) halde, bugün zirai mahsulatımız (tarım ürünlerimiz) umumen (genel olarak) düşmüştür. Üzüm, incir, zeytinyağı, fındık gibi zirai mahsulatımız buhrandan çok müteessir olmuştur (kötü etkilenmiştir). Hayvanlar da o nispette (oranda) fiyat itibariyle düşmüştür. Buhran karşısında zürraın mükellefiyeti (çiftçinin yükümlülüğü) büyük nispette artmıştır Zürra yalnız gümrük rüsumunu vermez, gümrük rüsumuna koyduğumuz resimlerle dahilde (yurtiçinde) mümasil (benzeri) eşyanın farkı fiyatı da verir. Bu farkı fiyat da ayrı bir vergidir. Ben yalnız zürraın vaziyetini (durumunu) söylüyorum Çünkü, memleketin bütün istinatgâhı (dayandığı nokta) orasıdır. Bundan maada (başka) zürra, gayet ağır bir muvazenesizliğin (dengesizliğin) ıstırabı altındadır. O da şudur : 1929'dan beri zirai artıklar buhran sebebiyle yüzde 50'den fazla düştüğü halde, giyim ve ev eşyası fiyatları düşmediği gibi, takas vs. dolayısıyla biraz daha artmıştır. Zür-

ra için hususi (özel) tedbirler almazsak, buna tahammül edemeyecek (katlanamayacak) ve ziraatimizin büyük bir kısmı sönecektir. O zaman kuracağımız büyük sanayi de yıkılır; çünkü, nihayet sanayi de kuvvetli bir ziraat ocağına dayanır.»

Hâlil Bey, iki yıl sonra, 1935'in Mayısında konuşurken de havasında bir değişiklik yoktur :

«Ben çiftçiyim. Birkaç gün sonra çantamı alıp çiftliğime giderim. Meclis açılıncaya kadar ağaçlar ve toprak içinde köylülerin arasında yaşarım. Köylünün vaziyeti ciddi olarak ehemmiyete alınacak haldedir. Elindeki toprağını, kolunu, kuvvetini ancak maliyet fiyatına devredecek bir vaziyette döndürmektedir.»

Buhranda çiftçilerin sözcülüğünü üstlenen bir başka İzmir Mebusu Hüsnü Kitapçı da 1934'te aynı tabloyu çizer :

«Birçok köylüler biliyoruz ki, buğdaylarını satmak için piyasa merkezlerine getiriyorlar. Bunu getirmek için üç kuruş masraf etmişler, eline dört kuruş veriliyor. Bir kuruş kazanmıştır. Vaktiyle 16 kuruş olan buğdaydan köylünün eline 13 kuruş geçiyordu. Şimdi bir kuruş geçiyor.

Köylü malının para ettiği bir zamanda yaptığı borçları, mallarının para etmediği bir zamanda ödemeye mecbur tutuluyor. Köylünün yegâne (tek) maişet vasıtası (geçim aracı) olan hayvanı da gidiyor. Bundan başka emvali gayrı menkulesi (taşınmaz malları) da satılmak suretiyle elden çıkıyor.»

Yönetim, buhran sırasında, bir yanda çiftçi ile tüccarın, öbür yanda sanayicinin bulunduğu blokun arasında kalmış gibidir. Üreticinin yardımına gitmek ister. Fakat, olanakları çok sınırlıdır. «Köylerin ve köylülerin bitkinliği»ni giderebilmek için geçmiş yıllarda tarımda benimsenen teşvik politikaları, buhran karşısında işlemez. Zengin çiftçinin yüksek tarım fiyatlarından piyasa bularak sürdürdüğü üretim, ancak o rahat koşullarda elde edilebilen bir şeydir. Zor koşullar zengin çiftçinin bol üretim yapma ortamı değildir. Küçük üreticinin nasıl destekleneceğinin politikası henüz söz konusu olmamıştır. Bu politika rahat koşullarda değil, zor günlerde oluşur. Bu, bugün «destekleme» politikası dediğimiz şeydir. Tarımda destekleme politikasının ilk çekirdeği, 1932'de ortaya çıkıyor. 1932'den, 1938'e giden yıllarda tarımı desteklemenin çerçevesi çiziliyor. Bunun gövdesi buğdaydır. Buğday fiyatları, buğday çiftçisi ve bu çiftçinin üretimi hem köyde, hem kentte ekonominin temel çivisidir. Bu nokta önem kazanır ve tarımı destekleme politi-

kası buna göre düzenlenir. 1938'de Toprak Mahsulleri Ofisini kuran kanun gerekçesi, destekleme politikasını kurumlaştırıyor. 1938 Haziranında bütçe encümeninin görüşünü okuyalım:

«Cihan (dünya) piyasalarının pek mütehavvil temevvüçlerinden (bir öyle bir böyle değişen dalgalanmalarından) müteeessir olan (etkilenen) toprak mahsullerimizin ve bilhassa (özellikle) buğdaylarımızın kıymetlendirilmesi için 1932 yılından itibaren iç piyasalarımızda buğday alım satımını tanzim etmek (düzenlemek) üzere Ziraat Bankasına memleketin muhtelif yerlerinde buğday satın almak ve bunları münasip (uygun) zamanlarda satmak ve muhafaza edecek silolar inşa etmek vazifesi verilmişti Dört seneden beri yapılmakta olan bu tecrübenin iyi neticeleri görüldüğünden, davayı daha esaslı şekilde hal (çözmek) ve daha şamil (kapsamlı) bir surette tanzim etmek ve afyon inhisarını (tekelini) da bünyesine almak üzere bir Toprak Mahsulleri Ofisi teşkili (kurulması) kabul edilmiştir.».

1930'lardaki buhranın özelliği, tarım fiyatlarının dünya çapında düşmesi ve bunun yıllarca sürmesidir. İktisat Vekili Celâl Bayar 1934 yılı sonunda çiftçinin eline geçen fiyatların yeniden yükselmeye başladığını söylemektedir :

«Türk köylüsü ve müstahsili (üreticisi) bir iki istisnasıyla 1929'dan beri kaybettiği fiyatları ilk olarak bu yıl bulmuş ve yüzü gülmüştür.»

Yönetimin verdiği yüksek fiyatlar ve yapmak zorunda kaldığı «Buğdayı Koruma Kanunu» gibi düzenlemeler işin bir yüzüdür. İşin öteki yüzü, özellikle küçük üreticinin, fiyatlar ne olursa olsun sürdürdüğü üretimdir. Küçük üreticinin yapabileceği başka bir şey yoktur. Büyük çiftçi Halil Bey (Menteşe) bu noktayı çok iyi görüyor :

«Biz buhranı nispeten hafif geçirdik. Bunun sebebi de çiftçinin yüksek bon şansıdır (talihidir). Çiftçi düşen kıymetlerini bana kâr getirmiyor, neye devam edeyim demeyerek, bunların miktarını artırmak suretiyle alacağı mahsulün yekûnunu (toplamını) arttırarak kısmen ziyaını tazmin (kaybını ödeme) yoluna gitmiştir. Bunun içindir ki, kıymetler düştüğü halde ihracat tonajları artmaktadır. Fakat, bu şiddetli bir mücadeledir.»

Buhranı aşmak için, fiyatlar ne kadar düşerse düşsün, üretmekten başka yol yoktur. Fiyat düşünce üretimin kısılma-

sı, buhranın köylerden kentlere bulaşarak derinleşmesine yol açardı. Üretimi kayıtsız şartsız sürdürecek olan küçük üreticidir. Çünkü, onun mücadelesi büyük çiftçi gibi kâr değil, hayat mücadelesidir. Şiddetli mücadeledir. Kazanmak değil ayakta kalmak için, kaybını kapatabilmek için yapılan üretimdir. «Bon şans», fiyata bakmaksızın üreten çiftçilere sahip olmaktır. Halil Beyin büyük çiftçi gözüyle ortaya koyduğu gibi, «buhrandan çıkış» tarım kesimindeki faturanın küçük üreticilerce ödenmesiyle gerçekleşir.

Ancak, küçük üreticinin takati o kadar yüksek değildir. Yine aynı yıllarda, büyük çiftçilere olduğu kadar sanayicilere de yakın olan çevrelerden duyulan «buğday ziraatini devlet üzerine alsın» önerileri, bu yükün ancak devlet desteğiyle kaldırılacağı görüşünü dile getiriyor. Kısacası, buhranın bir özelliği de, yükü paylaşması beklenen bazı çevrelerin buna ister vergi, ister fiyat yoluyla olsun hiçbir istek duymamalarıdır.

Yeniden Toprak Davası

1930'lu yıllar başlarken, köy ve tarım konusunda bir sayfa belli belirsiz kapanmaktadır. Buhran toprakta ve tarımdaki sorunların daha iyi görülmesini sağlamıştır. Yönetim şimdi daha gerçekçidir. İşaretler, Cumhuriyetin ana kadrosunun yeni bir değerlendirme içinde olduğunu gösteriyor. Dünya buhranı, bir yönetimin karşılaşabileceği en ciddi sınavlardan birisi olmuştur. Tarım fiyatları yerle bir olurken köylünün yardımına koşamayışı, fakat rejimin istikrarını etkileyebilecek olan bu konuda büyük çiftçiden anlayış ve destek göremeyişi, yönetim kadrolarını düşündürmüş olmalıdır.

Köy ve tarım dünyasına birkaç yol açmak şart olmuştur. Cumhuriyet kadrosunun yaptığı değerlendirmeye göre, anayol toprak mülkiyetindeki eşitsizliği gidermektir. Bunu yaparken, tarıma elverişli arazinin tümünü kullanılır hale getirmek amaç olmalıdır. Kütahya Mebusu Naşit Hakkı Bey (Uluğ), 1934'te tabloyu şöyle çiziyor :

«*Arazisi dar veya ekseriyetle verimsiz veya nüfusu çok olan yerlerde ortakçılık almış yürümüştür. Arazisi geniş ve nüfusu az olan yerlerde ortakçılık şartları biraz çalışan kolla-*

rın faydasınadır. Fakat bu emek, mübadele münasebetleri (ilişkileri) çok ilerlemiş olan mıntıkalar (bölgeler) bir yana bırakılırsa, para yerine mahsul ile ödendiği için, köylü eline para güçlükle geçmekte ve bu yüzden köylü, devlete ve piyasaya para vermekte darlık çekmektedir. Temelini attığımız büyük sanayiin inkişafı, büyük kitlenin nakten ödeme kabiliyetiyle esastan alakadardır (ilgilidir)... Bugün memlekette nüfus kesafeti 22.3'ü bulurken bile bir toprak muvazenesizliği (dengesizliği) ile karşı karşıyayız. Devlet malı olan çiftlik arazisi azdır. Ancak bir iki yüz bin kişiye yeter. Bugün bile bunların etrafındaki yerli halk toprağa muhtaç olduğundan, yarıdan fazlasını onlara ayırmak lazımdır...

Devlet (elindeki) topraklardan, hatta köy, kasaba ve şehir hudutları dışındaki el değmemiş bu topraklardan istifade etrafında çabalarken, bugün memlekette çiftlik adını taşıyan, işletilmeyen, üzerinden her yıl geçtikçe yabanlaşan birçok verimli, sulak arazi, birtakım kimselerin tasarrufu altındadır ve milli kazanç itibariyle bunların gelirinden mahrum kalıyoruz Bunların yanı başındaki topraksız halk darlık içindedir.»

Naşit Hakkı Beyin vurguladığı önemli bir nokta şu oluyor: Toprak mülkiyetinde eşitsizlik ekonomide talep eksikliği yaratır. Sonuç milli gelirin olabileceğinden daha düşük kalmasıdır.

Naşit Hakkı Bevin görüşü yönetimin toprak mülkiyetinde eşitsizlik üzerindeki gözlemlerine uymaktadır. Bu eşitsizliği gidermek, Cumhuriyet kadrosunun 1933/34'ten sonra artık açık seçik dile getirdiği hedeftir. Hedefe doğru önceki yıllardan daha belirgin bir adım atılır İşin sahibi Dahiliye (İçişleri) Vekâletidir. 1933'te «*Şark mıntıkaları dahilindeki muhtaç zürraa tevzi edilecek* (doğu bölgelerinde yoksul çiftçilere dağıtılacak) *arazi kanunu*»nda bir değişiklik yapılmaktadır. Bu belki de bır siyasal nabız yoklamasıdır. Gerekçe, toprak dağıtımının doğudan başlatılacağını, fakat sıranın batıya da geleceğini yazmaktadır.

«Şarkta geniş çiftlikler ve bu çiftliklerde serf gibi yaşayan topraksız, fakat toprağa bağlı birçok insan vardır Ancak, aynı vaziyette çiftliklere ye insanlara Anadolu'nun diğer birçok yerinde de tesadüf olunmaktadır Şarkta bu insanları bu bağdan kurtarıp toprağa sahip kılmak ne kadar lâzımsa, garpta da aynı vasıftaki insanları aynı surette kurtarmak aynı derecede ve belki daha şiddetle lâzım ve zaruridir (gerekli ve zorunludur).»

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya bu çizgiyi benimsemiş ve sü-

rekli olarak izlemiştir Toprak mülkiyetindeki eşitsizlikleri gidermenin baş sözcüsü ve ısrarlı savunucusudur. 1933'ün Mayısında daha önce olmadığı kadar açık konuşuyor :

«Köylü kendi toprağını çok sever. Bu köylünün asıl vasfı mümeyyizidir (belirgin niteliğidir) Sevmediği, sevemeyeceği bir toprak varsa o da kendisinin esir gibi kullanıldığı ve kullandığı başkasının toprağıdır. Bunu hakikaten sevemez ve sevmemekte haklıdır. Onun içindir ki, bizim arzumuz her şeyden evvel çiftçiye toprak vermektir ve bunun da kanunu gelmiştir.. Arazisini ve tarlasını kendisi işletmeyerek oralarda kurunu vüstada (orta çağda) olduğu gibi, yani, esir gibi çalışan Türk köylülerini ev ve arazi sahibi yapmak maksadımızdır.»

Ama, bu niyet toprak sahiplerince hoş karşılanacak bir şey değildir. Dönem ve yaşanan koşullar ne olursa olsun, zaman ne kadar kritik olursa olsun. Eskişehir Mebusu Emin Bey (Sazak) bu tavrı netleştiriyor :

«Büyük arazilerin taksimi (paylaşımı) meselesini anlayamadım. Büyük arazinin taksimi için yeni bir karar mı veriliyor, yeni bir kanun mu yapılıyor? Fırkanın (partinin) prensibinde ve BMM prensiplerinde böyle bir esas yoktur. Toprak sahibi olmak bu memlekette ayıpmış gibi bir manzara hasıl oluyor. Yavaş yavaş büyük emval (mülk) sahibi olmak, çok para sahibi olmak fena telakki edilmeye (sayılmaya) başlanırsa bunun sonu neye varır?»

Emin Bey yalnız değildir. «Batı»dan başka sesler de yükselir. Manisa Mebusu Refik Şevket Bey (İnce) de bu görüştedir: «*İsi hiç değilse doğu ile sınırlayalım*» diyor :

«Bence şark mıntıkası dahilinde muhtaç zürraa tevzi edilecek arazi hakkındaki kanunu esas ittihaz ederek (kabul ederek), umumi bir surette (genel biçimde) bütün memleketin muhtelif yerlerinde zaruret (zorunluluk) varmış gibi, memleketin vasatında (ortasında), garbında (batısında), şimalinde (kuzeyinde) ve cenubunda (güneyinde) aynı kanunu tatbik etmeye (uygulamaya) kanunun ruhu asla müsait (uygun) değildir.»

Biliyoruz ki, dönemin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Reisicumhur Gazi M Kemal'in siyasal desteğine sahiptir. Hatta, bu konuda belki de sözcüsüdür. Büyük çiftçileri okşayan bir şeyler söylerse de, toprak mülkiyeti ve toprak dağıtımı konusunu açık ve sert biçimde ortaya koyar :

«Biz büyük çiftçi taraftarıyız da. Çiftlikleri işletenler so-

nuna kadar işletsinler ve müsterih (rahat) olsunlar. Biz onların en büyük yardımcısı olacağız. Maksadımız işlemeyen toprakları, işleyen kollara vermek ve bu suretle işlemeyen toprakları mamur (işleyip geliştirilmiş) bir hale koymaktır

Şark halkını topraklandırmak esasını düşünürken, garp halkını topraklandırmamak hatıra gelmezdi. Çünkü, memleketi garp ve şark diye ikiye ayırmak lazımdı. Tabiidir ki hükümet ve Meclis, bu tefrikayı (ayrımı) yapamazdı.

Bugün memleketin 5 milyon nüfusu başkalarının toprağında çalışmaktadır. Bu suretle toprakla uğraşanlar, ancak kara ekmek yiyebilecek haldedirler. Türk köylüsü Türkün efendisidir demek, âdeta bir süsten ibaret kalıyor. Bazı vilayetlerin yarısından fazlasında köylü başkalarının elinde olan topraklarda çalışmaktadır. Bu toprağı nasıl ve ne suretle ele geçirmişler, şimdi tetkik edecek (inceleyecek) değiliz. Şimdi demek ki ellerinde tapuları vardır, ona riayet ediyoruz (uyuyoruz). Memleketin içinde başkalarının toprağında çalışan binlerce halk vardır. Bunları topraklandırmak, Türkü bu toprağın efendisi yapmak, bizim en birinci borcumuzdur...

Eğer bu köylüyü toprak sahibi yapmayacak olursak, bu sanayi fabrikalarını kim için, hangi pazarlar için kuruyorsunuz? Bizim yaşamamız 13 milyondan ibaret olan köylü tabakasını zengin etmekle ve behemehal (ne olursa olsun) kuvvetli yapmakla kabildir...»

Tarım, Sanayi, Kentler, Köyler

Kısacası, 1930'larda artık gitgide anlaşılır ki, köy ve tarım dünyasına açılacak anayol sanayiden geçer. Sanayileşme sadece kentlerin değil, köylerin de satın alma gücüne bağlıdır. Satın alma gücü artmalıdır. Bu düşünce. 1930'ların ortalarında sloganlarını da yaratır : «*Daima iki misli fazla mahsul*» ve «*Köylüye ucuz elbise*».

Kuşkusuz, bunlar köyün değil sanayileşme düşüncesinin sloganlarıdır. Köyün sorunlarını sanayileşme yaklaşımıyla çözme kararını ortaya koyan şeylerdir. Bu karar, sanayileşme politikasının merkez organı olan Sümerbank'ın 1934 yılı ile ilgili değerlendirmeler yapan İdare Meclisi raporunda okunuyor. Tarih, 1935'in Nisan ayıdır :

«*Milli sanayiin gelişmesi ve içinde bulunduğumuz ittisa*

(genişleme) hareketinin devam etmesi karşısında geniş köylü kitlesinin alım kabiliyeti meselesini daima göz önünde bulundurmak zarureti (zorunluluğu) kendisini ehemmiyetle (önemle) hissettirmeye başlamıştır. Sanayileşme kararının, daha dün kapıları yüzüne kapandığı için dünya pazarından geri dönen milli ziraat mahsulatının (tarım ürünlerinin) süratle sürümünün en emin ve isabetli bir tedbiri olduğunu anlamakta gecikmedik. Hükümet bu cümleden olarak milli sanayie hammadde menbaı (kaynağı) olan ziraati de planlaştırmak gibi zahmetli bir işi üzerine almıştır.»

Buhran, toprak ve tarım sorunlarının daha iyi görülebilmesini sağlamıştır. Tarım ile sanayiin nasıl bir bütün olduğunu göstermiştir. Buhranda daha iyi ortaya çıkan bir şey daha vardır. Bu, köy yönetiminin Cumhuriyet rejimi için ne kadar önemli olduğudur. Tarım sorunları köy yönetiminden ayrı düşünülemez. Topraktaki mülkiyetsizlik ise, buhranı derinleştiren bir etki yapar. Oysa, Cumhuriyet rejimi, köy yönetimi hakkında belirli bir anlayışa sahiptir. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın 1934'teki sözlerinde bunun bir özeti vardır :

«Bizim köyümüz 38 bin kadardır. Bu köylerin 21 bininde köy kanunu tatbik edilmektedir (uygulanmaktadır). 1930'dan sonra köylünün vaziyetinde buhran vs. dolayısıyla hasıl olan sıkıntı beklediğimiz ve köylünün istediği neticeyi almaya mani (engel) oldu. Köy kanunu ileride komün kanunu esasını teşkil edecek (oluşturacak) ve her köy tamamıyla bir komün olacaktır.»

Komün yönetimini, topraksız köylülerle yürütmek, söz konusu olabilir mi? Toprak mülkiyetinde bir derece de olsa bir denklik sağlanması, Cumhuriyet rejimine istikrar verebilecek bir köy yönetimi için başlangıç noktasıdır. «*Köylünün efendi*» olabilmesi, yönetime güven vermesi ve güven duyması buradan başlar. Şükrü Kaya'yı dinlemeye devam edelim :

«Memleketin hassasiyet (duyarlı) nabzı, vazifem icabı (görevim gereği) daima benim elimde bulunmalıdır. Ben o nabzı tuttuğum zaman, topraksızlıktan memlekette büyük bir ıstırap duyulduğunu hissetmekteyim. Köylüye, çiftçiye ihtiyacı nispetinde (gereksinmesi ölçüsünde) toprak vermek icap eden kanunu, bu Meclis behemehal ve kendiliğinden yapacaktır. Türk köylüsü memleketin efendisi olarak yaşayacaktır. Maksadımız işlemeyen büyük araziyi alıp köylüyü oralara yerleştirmek ve onu mal sahibi yapmaktır.»

Kısacası, buhran yılları köyün kaderinin tarım fiyatlarına ve tarımcılığı özendirmekle yetinen politikalara emanet edilmeyeceğini göstermiştir. İşin anahtarı olarak görünen şey, şimdi toprak dağıtımıdır. Toprağına sahip çiftçilere dayanan bir köy kesimi, hem daha yüksek bir satın alma gücü, hem de istikrarlı bir yönetim tabanı demek olacaktır.

«TOPRAĞIN ÇOK MAHSUL VERMESİ, İŞLEYENİN MALI OLMASINA BAĞLIDIR»

Cumhuriyetin ana kadrosunun köy ve tarım sorununu 1930'larda yeniden değerlendirirken, işin değişik ve yeni bir boyutu üzerinde durduğu anlaşılıyor. Bundan ilk on yılda pek söz edilmemiştir. Ama artık konuşma zamanı gelmiştir.

Görünen Köy Kılavuz İstiyor

«Köyde, parti veya devlet emrinde, nasıl isterseniz öyle adınız, kılavuz eksiktir. İçine girilmeyen köy, yerinden oynamaz. Bütün değişiklikleri, yeni şartları kerpicinin içinden yıllar yılı seyreder, durur. Köyün katı görenek ve güvensizlik kabuğunu kırarak, onun harimi (kendi ocağı) içinde yer almamız lazımdır.»

1936'nın başında, resmi organ olan Ulus'ta Falih Rıfkı Atay'ı okurken, Cumhuriyet yönetiminin değişik bir adım atmanın eşiğine geldiğini düşünmemek zordur. Netleşen düşünce şudur : Köyü, bir sanayi işi olan devletçiliğin dışında tutmak değil, onun siyasal kontrol alanı içine almak gerekmektedir.

Çizgiyi, 1936 Temmuzunda yine Atay'ın kaleminden izliyoruz :

«Halkçı cumhuriyetin dörtte üç vatandaşı köyde oturmaktadır. Onlar yaşayışları, teknikleri ve ahlakları ile garplılaşmadıkça, hayalimizin Türkiyesi vücut bulamaz. Maddi, manevi nerede bir kalkınma davası varsa, terbiyeci veya kılavuz veya müdahaleci muallim, çiftçi, hekim ve belediyeci olarak devlet orada hissolunacaktır. Ankara etrafındaki köyleri dolaşınız : Büyük merkez hiçbirine örnek olmamıştır ve olamaz. Köy me-

kanizmasının her vidasını oynatmak için bir bilen lazımdır. Ekspreste uyandıktan sonra Sincan köyüne bakınız : Şu veya bu meselesini nerede ve nasıl halledersek edelim, ideal Türkiye'nin asıl meselesi oradadır.»

Köy ve tarım davası sanayileşme davasından farklı bir seyir izlemektedir. Sanayileşmenin önce stratejisi oluşmuş, sonra gerekli sosyal uzlaşmaları sağlanmış, kadroları hazırlanmış ve yasaları çıkmıştır. Bütün bunlardan sonra da, 1935 CHP programı ile siyasal senedi düzenlenmiştir. Kısa sürede önemli yol alınmıştır. Bu sayede, 1938 yılına gelindiği zaman sanayileşme için harcanmakta olan çabaları, bir hukuk çerçevesi içinde toplayıp düzenleme noktasına erişilmiştir.

Köy ve tarım davasında ise, yol alınamamıştır. Her şeyden önce, toprak sahipleri köyün denetimini kendilerinden başkasıyla paylaşmaz bir tutumun dışına çıkmamışlardır. Toprak sahipleri siyasal temsil düzeni içinde bir yere sahip olsalar ve bu denetim Cumhuriyet yönetimi için önemli olsa bile. Böylece, çözüm geciktikçe toprak sorununun siyasal niteliği büyüyecektir.

Cumhuriyetin ana kadrosu, 1934/35'ten sonra köy ve tarım alanına da stratejik görüşle bakıyor. Değişik ve kestirme bir yol arıyor. Neyin nasıl yapılacağında bir çeşit siyasal kabul belgesi niteliği taşıyan 1935 CHP kurultayı ve programında artık köy ve toprak konusunda izlenecek yolun kararı alınmıştır. Atılacak adım, köye toprak dağıtarak girmektir. Bunun yasal çerçevesi hazırlanacaktır. 1935 CHP kurultayında, partinin Genel Sekreteri Recep Peker'in sözleri yeterince açıktır :

«Parti, hükümetinin kendisine önemli iş edindiği, Türk köylüsünü topraklandırmak işine yeni programda yer veriyor. Bunun için hususi istimlak kanunları (özel kamulaştırma yasaları) yapılmasını göz önünde tutuyoruz. Tabiidir ki, Teşkilatı Esasiye Kanunu (Anayasa) da icap ederse (gerekirse), diğer kanunlar gibi buna göre değişecektir.»

Demek ki öngörülen şey, topraksız ve az topraklı köylüye sadece hazine arazisinden yapılacak bir dağıtım değildir. Asıl iş, özel kamulaştırma yasaları düzenleyerek özel mülkteki büyük arazilerden dağıtım yapmaktır. Anayasa engelse, bu yönde gerekli değişiklik yapılacaktır. İşe, toprak dağıtımını Anayasa düzeyinde garantiye almakla başlanacaktır. Köy, tarım ve toprak davasında öteki adımlar bundan sonra ve bununla uyum içinde atılacaktır.

Bu strateji 1937'nin hemen başında, Şubat ayında uygulamaya konulur: Başbakan İsmet İnönü, Malatya mebusu sıfatıyla ve 153 mebusla birlikte Teşkilatı Esasiye Kanununun (Anayasanın) bazı maddelerinin değiştirilmesi için bir kanun teklifi getirir. 1924'te Anayasa ile tam güvenceye alınmış bulunan toprak mülkiyetinde, şimdi köylüye toprak verebilmek için değişiklik şart olmuştur :

«Değiştirilmesi istenilen 74 madde şahısların menkul ve gayri menkul mallarının masuniyetini gösteren esaslı bir kaidenin, ne gibi hallerde sahiplerinin rızası aranmayarak alınabileceğini tespit etmektedir... Teklif edilen 2. fıkrada çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve eshasın tasarrufu altında olup devlet tarafından idare olunmak için alınacak arazi ve ormanlar hakkında hususi istimlak kanunları yapılabileceği yazılmıştır

Yurttaşların mülkiyet haklarını masun bulundurmak ve bütün kanunların bu hakkı korumasını sağlamlaştırmak, Türkiye Devletinin önemle takip ettiği bir esas olmakla beraber, özel bir menfaatin korunması düşüncesiyle halkımızın çoğunluğunu teşkil eden ve genlikleri ulusun ilerlemesi bakımından en lüzumlu olan çiftçilerimizin geçmiş devirlerde olduğu gibi hizmetkâr durumunda kalması inkılapçı Türkiye'nin ana siyasasına uymayacağından, bu büyük menfaatin elde edilmesi emrinde hususi istimlak kanunları yapılmasının ana kanunumuzda yer tutması lüzumlu olduğu düşünülmüştür.»

Toprak rejiminde değişiklik yapmak, böylece 1937 yılında Cumhuriyet yönetiminin ilkelerinden birisi olmuştur. Değişikliğin sözcülüğünü yine İçişleri Bakanı Şükrü Kaya yapar; yine açık ve kararlı konuşur:

«18 milyon Türkün 15 milyonu çiftçidir. Bu 15 milyonun birçoğu kendi toprağında çalışmaz. Çiftçiyi toprak sahibi yapmak demek, Türk çiftçisini, yani, Türk ekseriyetini (çoğunluğunu) kendi ekonomik mukadderatına sahip kılarak bu memleket için hayırlı ve aktif bir eleman yapmak demektir. Bu büyük kitleden eğer büyük bir menfaat bekliyorsak, ötekinin berikinin toprağında çalışmaktan kurtarmalı, kendisini kendinin olacak topraklara hâkim kılmalıyız. Asırlardan ve asırlardan beri canları ile, kanları ile müdafaa ettikleri (savundukları) topraklardan elinde kalan kısmından olsun, kendisine hür ve efendice yaşayabileceği kadar bir parça vermek hiç kimseye çok görülmez zannederim.

Eğer biz çiftçinin yüksek istihsal (üretim) kabiliyetinden

istifade ederek onu aynı zamanda müstehlik (tüketici) bir vaziyete koymazsak, ekonomide yaptığımız işler dahili (iç) pazarda müşterisiz kalır. Bizde köylünün ocağı tütmezse fabrikanın bacası söner.»

1936/37 yıllarının havası ve ortamı, 1923/24 yıllarınınkinden oldukça farklıdır. 1924'te büyük toprak mülkiyetini Anayasa güvencesine alan ve kalkınmayı bu çizgiden giderek erişilecek bir zenginleşme olarak dile getiren düşüncenin izine, 1937'de Cumhuriyetin yönetim kadrosu içinde rastlanmıyor.

1924'ten sonra büyük çiftçinin zenginleşmesi sürmüştür. Ama, bu zenginleşme Cumhuriyet rejimine bir «umran», yani kalkınma sağlamış değildir. Cumhuriyetin kalkınması başka yönden, sanayiden yürüyerek gerçekleşirken, tarım buna ayak uyduramamıştır. Köyde zenginleşenler Cumhuriyet yönetiminin aradığı kalkınma panoramasını kavramamışlar, ya da bununla ilgilenmemişler, bundan pek heyecan duymamışlardır. Böylece, 1937'de Cumhuriyetin köy ve tarım davası demek, toprak dağıtmak demek olmuştur. Köyde Cumhuriyetin varlığını toprağa kavuşarak kavrayacak ve bundan heyecan duyacak geniş bir çevre yaratabilmek olmuştur. 1937'nin Şubatında Erzurum Mebusu Aziz Akyürek. «Anayasa toprakla ilgilenmeyecekse başka ne ile ilgilenecektir ki?» demeye getiriyor :

«Toprak işi bir Teşkilatı Esasiye işi midir, değil midir? Bizim gibi dörtte üçü çiftçi olan bir memlekette toprak Teşkilatı Esasiyenin ana temellerinden birisini teşkil eder. Aynı zamanda, toprak yaşamanın da en mühim temelidir.

Ortakçı çiftçiler : ben bunları hakiki çiftçi addetmiyorum (saymıyorum). Bugün yüz binlerce milyonlarca yurttaşımız ameledir ve bir nevi iktisadi esirdir. Onları hakiki hürriyetlerine, iktisadi varlıklarına çıkarmak için partinin ve BMM'nin kararları tamamıyla yerinde olacaktır.»

1937'de, Cumhuriyet yönetimi toprak dağıtmaya kararlıdır. İşin ciddi oluşu, yalnızca bu yönde bir Anayasa değişikliği yapılmış olmasında değildir. Yönetimin niyeti, bir kerelik bir dağıtım yapıp bununla yetinmek gibi görünmüyor. Toprak dağıtımı sürekli olacaktır. Bunun böyle söylenmesi anlamlıdır. Hem de Atatürk'ün yakın çevresinde yeri olan İşçileri Bakanı Şükrü Kaya'nın ağzından :

«Bu memleketin agrerlerinin ıstırabı büyük ve milli bir ıstıraptır. Eğer bunu halletmeyeceksek, memleketimizde topraksız çiftçiyi cumhuriyetin ve inkılabın büyük nimetlerinden mah-

rum bırakmış olacağız. Eğer millet kendi topraklarında ekmeğine hâkim olamazsa ve bunu temin edemezsek (sağlayamazsak), yapılan şeylerin manası kalmaz. Vatandaşını aç ve topraksız bırakıp şu veya bu muhayyel (hayal ürünü) idealler peşinde koşmak kendini aldatmak değil midir? Toprak, çiftçiye toprak. Bu bir defalık iş değildir. Topraksızlık hissedildikçe verilecektir.»

Toprak Davası İle Birlikte Tarım Modeli

Toprak davası bir başına yürütülemez. Toprak dağıtımı tarımda gelişme ile birlikte yürüyebilirse başarılı bir noktaya erişir. Toprak dağıtımı ile eşleştirilecek tarım modeli ise, 1924/25'teki «çiftçiler zenginleşsin» diyen çizgiye oturamaz. Söylediğimiz gibi, bu çizgi bir süre izlenmiş, bir şey getirmemiştir. 1930'larda Cumhuriyet yönetiminin tasarladığı tarım modeli, sanayi programına benzeyen bir tarım programı ile ve tarım merkezleri kurarak yürütülecek bir çerçevededir. Bunu ilk kez Başbakan İnönü, 1936'nın son günlerinde (1937 Şubatındaki Anayasa değişikliğinden bir buçuk ay kadar önce) CHP kamutayında stratejisi ve ilkeleriyle açıklamıştır :

«Sanayide hem istihsal (üretim), hem gelir arttığı halde ziraatte istihsal artmamıştır. Halbuki ziraatin artma devresine girmesi, sanayiin ilerlemesi ve müdafaa (savunma) kuvvetlerinin artması için de en sağlam yol ve başlıca şarttır. Şimdiye kadar şimendifer ve sanayi işlerinde olduğu gibi, 937'den itibaren ziraatimizi ve çiftçilerimizi kalkındırmak için mühim paralar tahsis edeceğiz (ayıracağız). Planlı ve iştirakli (katılımlı) bir çalışma devresine girmek lazımdır. Düşündüğümüz ilk plan 1000 zirai kombina üzerine tesis olunacak ve dört senelik bir tecrübeye göre temin ve teksir olunacaktır (geliştirilecektir). Bu sistemin remzi (simgesi) yeni usul ve yeni alet olacaktır. Bir toprak en çok mahsulünü yalnız bir vaziyette verir. Bu vaziyet de o toprağın işleyenin malı olmasıdır. Yurdumuzda topraksız çiftçinin sayısı her tasavvurun (düşünülebilenin) üstündedir. Hiçbir vakit, hiçbir adamın malını cebren zapt etmek (zorla almak) fikrinde değiliz. Fakat, hiçbir surette köylüyü ilelebet (sonsuza dek) topraksız kalmaya mahkûm eden dar çerçeve içinde bırakmaya razı olmayız.»

Yapılan gözlem ve tutulacak yol kesin görünüyor. Gözlem tarımda üretimin artmadığıdır. Tarımda üretim artışı, yani «toprağın çok mahsul vermesi» ise onun, işleyenin malı olmasına bağlıdır. O halde, toprak dağıtımı yapılacaktır. Ama, bu yeterli değildir. Dava haline gelen bir işi gerçekleştirebilmek için ise o işe büyük para ayırmak gerekir. Demiryolu ve sanayi politikaları bunun kanıtıdır. O halde, tarıma da büyük kaynak ayrılacaktır. Bu kaynak bir program anlayışı ile kullanılacaktır. Bununla büyük tarım kombinaları kurulacaktır. Büyük tarım kombinası, tarımda ileri teknik kullanmak ve büyük çaplı üretim yapabilmek demektir.

Kararın siyasal ağırlığı tamdır. Tasarlanan adım, Cumhuriyet yönetiminin kalkınma anlayışında önemli bir aşama sayılıyor. Rejimin 1936/37'de köy tarım ve toprak davasında mesafe almaya ne derece dikkatle baktığı, o günlerde Falih Rıfkı Atay'ın kaleminden okunabiliyor :

«Başbakan İsmet İnönü'nün 29 İlkkânun parti toplantısındaki program nutku, hiç şüphesiz Cumhuriyet tarihine fasılbaşlarından biri olarak geçecektir.

Dava ne kadar büyükse, düsturları o kadar basittir :

1 — Halkı topraklandırmak,

2 — Toprağın verimini arttırmak.

3 — Su ve orman meselesini halletmek.

Türkiye'de köylüyü topraklandırmak demek, eğer bir çifteyi 6 nüfus üzerinden hesap edersek, iki buçuk milyona yakın mülkiyet kurmak demektir. Geçen seneler, doğu vilayetlerinin bazı bölgelerinde topraksız köylü nispetinin yüzde 77'yi bulduğu yerlere tesadüf edilmiştir.

İlk programda 1000 kombina tesis ederek, yeni usul ve yeni aletlerle, köyler arasında planlı ve iştirakli bir çalışma yoluna girmek, nutkun en cazibeli noktalarından birini teşkil eder. Mesele, hem memleketin ihtiyaçlarına, hem de bu asrın toprak istihsal davasına uygun, ikisini biribiri ile anlaştıran ameli ve ilmi tarzı bulmakta idi. Köy tarlası, sadece köylüyü geçindirir, basit bir maişet vasıtası olmaktan çıkıp, milli kudreti ve geliri arttıran bir istihsal unsuru olmak lazımdı. Köy ne sadece pazar olmakla, ne de hammaddecilikle ileri bir cemiyetin rüyesi olabilir. Çünkü, bu iki şart sömürge köylerinde de vardır. İptidai köylerin pazarlığı haraçgüzarlıktan, hammaddeciliği toprak esirliğinden ileri gitmemiştir... Kalkınma planı, yeni kanunlar tatbik olunup, bütün köyleri, yani, nüfusun yüzde

78'ini kapladığı zaman, bu rejim memlekette hiçbir dinin kazanmadığı bir itibara erecektir.»

Atatürk'ün bu konuda kesin tavır alması, kararın siyasal ağırlığının tastamam olduğunu gösterir. Bu tavır oldukça somuttur. İşe hemen başlamak gerektiğini gösteren bir eylemle ortaya konulur: 1937'nin Haziran ayında Atatürk, çiftliklerini hazineye verir. Böylece, İnönü'nün 1936 yılı sonunda çizdiği çerçeve ve 1937 Şubatındaki Anayasa değişikliğinden sonra, Atatürk'ün çiftliklerinden başlayarak bir «örnek tarım modeli» oluşturma girişimi aynı zincirin halkaları olarak ortaya çıkar. 1937'nin Haziranında, BMM'de «Reisicumhur Atatürk'ün tasarruflarında (kullanımında) bulunan bütün çiftliklerini hazineye ihda buyurduklarına (armağan ettiğine) dair (ilişkin) Başvekâlet tezkeresi»nin görüşülmesinde konuşan İnönü, tarımı geliştirmenin gerekliliğini ve bunun için bir «örnek devlet çiftliği» modelinden hareket edileceğini anlatır :

«*Bugün Atatürk'ün kani olduğu (benimsediği) esaslı bir siyaset itikadı (inancı) şudur : Bu memleketin kudretinin ve servetinin artması için köylünün vaziyetinin ve iktisadi varlıklarının yükselmesi lazımdır. Tevessül ettiğimiz (giriştiğimiz) bütün içtimai (toplumsal) ve endüstriyel tedbirlerin, en yüksek sermayelerini vermesi memleketin köylüsünde ve ziraatinde elde edeceğimiz neticelere bağlıdır.*

Bu çiftlikleri Atatürk Cumhuriyet Halk Fırkasının malı olarak saklıyordu. Şimdi hazineye terk etmesi, bir defa çiftlikleri köylüler için bir mektep (okul), teşvik edici bir vasıta (araç) halinde kullanmanın devlet elinde ameli (pratik) noktainazardan (açıdan) daha kolay ve daha mümkün olacağını ümit etmesindendir.»

Atatürk kararın siyasal boyutunu simgeleyişi yanında, tasarlanan toprak ve tarım modelinin yerel nitelikte değil, Türkiye çapında geliştirilmek istendiğini de söylemekte, hatta bazı teknik ayrıntılara da girerek, ülkeyi «tarım bölgelerine ayırıp» kapsamlı bir politika uygulamak gerektiğini işaret etmektedir. 1936 ve 1937'nin Kasım aylarındaki BMM'yi açış konuşmalarında bu stratejiyi ısrarla vurguluyor :

«*Toprak kanununun bir neticeye varmasını kurultayın yüksek himmetinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin geçinebileceği ve çalışabileceği toprağa malik olması lazımdır. Vatanın sağlam temeli ve imarı bu esastadır. Bundan fazla olarak, büyük araziyi modern vasıtalarla işletip vatana fazla istihsal*

temin edilmesini isteriz... Memleketi ziraat bölgelerine ayırmak icap eder. Her birinde köylülerin gözleriyle görebilecekleri, örnek tutacakları, verimli, modern, pratik ziraat merkezleri kurulmalıdır.»

Büyük Topraklılar : «Köyün Düzeniyle Oynamayın!»

1930'ların köy ve tarım stratejisinde hareket noktası olarak köylülerin topraklandırılması seçilmiştir; ama bu konuda büyük toprak sahiplerinin görüşünde ve direncinde bir değişiklik yoktur. Cumhuriyet yönetiminin 1933/34'ten başlayarak gitgide arttırdığı ve 1937'de doruğa eriştirdiği momentum, toprak sahiplerinin tavırlarında pek bir şey değiştirmemiştir.

Çünkü, toprak ve tarım konusuna büyük toprak sahiplerinin bakışı temelden farklıdır. Bunu kavrayabilmemizi sağlayanların başında Halil Menteşe gelmektedir. Büyük çiftçi olan Menteşe, 1935'te şunu dile getiriyor :

«Çiftçi kendi sürer, mahsulünü kaldırır, ambarına götürür, hayvanına yükletir, satar. O öteden beri ferdiyetçidir (bireycidir). Çiftçinin bu ferdiyetçi ruhu toplanışın içtimai (toplumsal) ve ahlaki vaziyetini kavramaktan biraz uzaktır.»

Bu açıdan bakınca tarım öyle bir dünyadır ki, üreticiliğini kimse ile paylaşmayan çiftçi bireyci bir çerçevenin içinde çalışır ve yaşar. Sanayie ve kentlere özgü bir işbölümü dünyasının ölçülerine, ahlak anlayışına ve o tür dayanışmalara hiç gerek duymaz. Çiftçinin bu dünyasını değiştirmeye girişmek hem olanaksızdır, hem de yanlıştır; işin doğasına aykırı olur.

1937'de, toprak davası siyasal platformda doruğa vardığı zaman da Halil Menteşe işin temeliyle ilgili görüşlerini dile getirerek «çiftçinin bu dünyasına karışılmaması» gerektiğini söylemiştir :

«Çiftçi, çift ile meşgul olan halka derler. Çift sürer, kendi arazisi yoktur, başkasının arazisinde ortak olarak çalışır. Yahutta az arazisi vardır. Zannetmiyorum ki, bunlardan başka kimseleri de ve çiftçi amelesini toprak sahibi yapmak meselesi mevzubahs (söz konusu) olsun. Böyle olursa, o zaman hayvanını, alatı edevatını (araç gerecini) evini tohumunu ve müteavil (iş çevirecek) sermayesini de vermek lazım gelecektir. Buna hiçbir devletin hazinesi tahammül edemez (dayanamaz)

ve bu dünyanın hiçbir yerinde böyle halledilmiş (çözülmüş) değildir. Fabrikaya amele lazım olduğu gibi, toprağı işlemeye de amele lazımdır. Bilhassa ameleyi toprağa çivilemek ve onu toprakta tutmak çok zor bir meseledir...»

Büyük çiftçi gözüyle, bu dünyada büyük - küçük, topraklı - topraksız arasında fark yoktur. Bu tür farklılıklar bir bakıma bu dünyanın özellikleridir. Toprakta çalışan işçi, yani, «amele» ise farklıdır O, bu dünyayı döndürebilmek için gereklidir, fakat çiftçi sayılma niteliğine sahip değildir. Özünde bireycilik yatan tarım dünyasının işçisi, tıpkı kapitalist bir sanayi işletmesinin işçisi gibi «dışarılıklı» sayılır. Bu nedenle, tarım dünyasında yapılacak bir toprak dağıtımından «amele» yararlanamaz, mülk sahibi olamaz. Çiftçi dünyasının tablosu bu olunca, toprak dağıtımı da önemli bir iş olmaktan çıkar.

Aynı şeyleri, bir başka büyük toprak sahibi, Eskişehir Mebusu Emin Sazak da 1937'de oldukça yalın bir biçimde söylemiştir :

«Büyük çiftçi, küçük çiftçi diye bir ikilik vücuda getirmeye lüzum yoktur. Toprak kanunu yapıyoruz Lüzum hasıl olursa çiftçiye toprak vereceğiz, vesaire. Memlekette büyük çiftçi, küçük çiftçi yoktur. Küçük çiftçilerin tam kredisi biter, sonra öküzü ölür, karısı ölür, yahut tohumunu güzün ekmiştir, don vurur. Bu vaziyette koşacağı yer komşularıdır, büyük çiftçilerdir. Onlar küçük çiftçilere ambarını açar, para verir, ne faiz, ne bir şey düşünür.»

Böylece, toprak ve tarım alanına büyük çiftçinin gözlükleriyle bakınca, işi bu kadar büyütmeye ve siyasal boyutlarıyla ortaya koymaya gerek yoktur Hatta. işi böyle ele almak sakıncalı sayılır. «Mülk güvenliği»ni sarsacak şüpheler yaratabilir. Bu ise, Cumhuriyet rejimi için topraksızlığın, daha doğrusu mülksüzlüğün yaratacağından daha sakıncalıdır. Bunu Halil Menteşe 1937'nin Şubatında Anayasa değişikliği görüşülürken net biçimde söylemiştir :

«Ben zannetmiyorum ki, Dahiliye Vekilinin dediği gibi bizde muazzam (çok büyük) bir question agraire (toprak davası) olsun, yani, çiftçinin yüzde 80'i başkasının hesabına çalışmış bulunsun. Bu vaziyet çok izam edilmiştir (büyütülmüştür). Kendi arazimden 4000 dönümünü, yani yarısını bugün kendi ortakçılarıma devretmiş bulunuyorum. Binaenaleyh, toprak kanununu herkesten evvel tatbik etmiş (uygulamış) bulunuyorum. Bizde, diğer memleketlerde olduğu gibi, hukuku me-

deniye haricinde (dışında) insanlar yoktur ve öteden beri yoktur. Müslümanlık, mülkiyeti bir akidei diniye (dini inanış) olarak kabul ettiği için, bizde ve bütün Müslüman memleketlerinde herkes mülk sahibi olabilir ve alıp satabilir...

Zannediyorum ki, aradan seneler geçince gene bu topraklar başka ellere devrolunacaktır... Bu mesele, Cumhuriyet Hükümetinin zannederim İzmir'in istirdadından (alınışından) sonra oralarda kalan metruk (bırakılmış) araziyi muhtaçlara dağıtmasından başlar...

Tasarruf emniyetinin (güvenliğinin) inkişaf etmesi (gelişmesi) çok lazım olan bu memlekette emniyetsizlik ve istikrarsızlık tevlit edecek (doğuracak) vaziyetleri düşünmek ve mezürayı (ölçüyü) da elden bırakmamak lazımdır.»

1930'lu yılların sonuna doğru köy, toprak ve tarım alanında Cumhuriyetin tek partisi içindeki görüş ayrılıkları netleşmektedir. Büyük toprak sahipleri, yönetimin en üst düzeyinden kaynaklandığı belli olan siyasal tercihler karşısında bile, tavırlarında en ufak bir oynama göstermezler. Köyün denetimini kendilerinden başkasıyla paylaşmaya yanaşmazlar. Zaman değişmiş de olsa, onların tutumu değişmemiştir.

Böylece, görüşler farklılaşır. Cumhuriyet yönetimininki bellidir : Cumhuriyet rejimini ekonomisi ve yönetimiyle köye götürmeyi amaçlamaktadır. Bunun için köye girmeye karar vermiştir. Köyde rejimin sahibi, bugün topraksız veya az topraklı görünen köylü olacaktır. Bunun için onlara toprak dağıtılacaktır. Toprak, yalnız hazineden değil, asıl büyük topraklardan alınarak dağıtılacaktır. Bunun için özel kamulaştırma yasaları hazırlanacaktır. Bu iş sürekli olacak, yani, herkes yeterii toprağa sahip oluncaya kadaı yapılacaktır. Bununla köyün satın alma gücü artacak, köy, sanayi ekonomisinin temposuna ayak uydurabilecektir. Yine bununla köyün siyasal denetimi de Cumhuriyet yönetiminin ellerine geçecektir. Toprak dağıtımı ile birlikte uygulanacak olan tarım modeli (yani, büyük devlet çiftlikleri) üretimi artırdıkça, köylü bu yönde güvence kazanacak, hevesi artacaktır.

Köyü Eğitmenin Yolları

Yönetimin 1933/34'ten sonra daha kararlı biçimde geliş-

tirdiği anlaşılan bu görüş, zamanla bir başka boyut daha kazanır. Falih Rıfkı Atay'ın «İçine girilmeyen köy yerinden oynamaz» deyişinde de herhalde bu vardır : Rejimin ekonomisi ve yönetimi, köye yeni örgütleme ve eğitim sayesinde girebilir. İşi bu doğrultuda tasarlamak gerekir. Yoksa, köyün toprak ve tarımı düzeni ilk günden beri nasılsa, öyle işleyip gider. Yeni örgütleme ve eğitim bir arada gerçekleşecek şeylerdir. Bunu, daha 1932 yılında Maarif (Milli Eğitim) Vekili Esat Bey belli ediyor :

«Dört beş köyün merkezinde, vasatında (ortalama noktasında) bulunan herhangi bir köyde, yani altı köy farz etsek, bunlardan her birine mektep (okul) yapılacağına, merkezi vaziyette bulunan bir köyde bu altı köyün çocuklarını, yani altmışar yetmişer çocuğunu barındıracak mektep yapılması ve oraya altı yedi köye sarf edeceğimiz para ile kullandığımız muallimlerin (öğretmenlerin) nısfı nispetinde (yarısı kadar) muallimi teksif ederek (toplayarak) daha az para ile idare etmek imkânı vardır. Her köyde bir leyli (yatılı) mektep açmaktansa, böyle yatacağını, vesaiti (araçlarını) bir yerde toplayarak dört beş köy yerine merkezi vaziyette bir mektep yapılmasını daha ziyade kabili icra (daha çok yapılabilir) görüyorum.»

Köy ve toprak davasının Cumhuriyet yönetiminin çeşitli sorunları içinde önem kazandığı 1937 yılına gelindiği zaman, işin bu boyutu biraz daha açıklığa kavuşmuştur. Milli eğitimin özü, çabayı köy üzerinde yoğunlaştırarak o davayı çözmek haline gelmiştir. Milli eğitimin aklı orada toplanmıştır. 1937'nin Maarif Vekili Saffet Arıkan bu çözüm arayışını ifade ediyor :

«Esas iş, köyü okutmak işidir. Nüfusumuzun 3.799 bini kasaba ve şehirlerimizdedir. Nüfusları 800'den fazla olan köylerde 2.388 bin, nüfusları 400 - 800 arasında bulunan köylerde 3.173 bin vatandaş oturduğu halde, nüfusları 400'den aşağı olan 32 bin köyde, 6.836 bin vatandaşımız bulunmaktadır. Bizim, nüfusu 800'den fazla olan köylerde beş sınıflı mektep yapmak gayemizdir. Nüfusu 400 - 800 arasında bulunan köylerde her iki veya üç köye isabet etmek üzere beş sınıflı mektep yapmak imkânını araştıracağız. Nüfusu 400'den aşağı olanlara gelince, memleketin her tarafına yayılmış bulunan bu köyleri tabiat ve arazi itibariyle toplamaya bilhassa yakın senelerde imkân yoktur. Buralarda eğitmen usulünün tatbiki çok faydalıdır... Bu köylere biz sekiz - on sene zarfında eğitmen yetiştirmek fırsatını elde edebileceğiz.»

Arıkan'ın belirttiği «eğitmen usulü», 1930'ların sonuna doğru Cumhuriyet rejiminin köye giriş için üzerinde durduğu yöntemdir. Rejim için amaç, köyde öncelikle bugünkü kuşak değil, yarının kuşağıdır. Cumhuriyetin köy modeli, ancak bu amaca yönelmekle oluşabilir Köy, ancak böylece yeni ekonomiyi ve yönetimi özümser. Düşüncelerin netleşmeye başladığı 1937 yılında, köy ve toprak işlerinin uzmanı olan Kütahya Mebusu Naşit Hakkı Uluğ bunu güzelce özetliyor :

«40 bin köyümüzün ancak 5051'inde okul olduğunu biliyorsunuz... Geriye 35 bin köy kalıyor Bu okulların çoğu büyük ve toplu köylerdedir. Şimdiye kadar tutulan tempo ile, malum (bilinen) mevzuatla muallim mekteplerinden öğretmen yetiştirmek, hususi (özel) idarelerin, bugünkü muallim ve mektep kadrolarını bile güçlükle besleyen bütçelerinden yeniden mektepler, muallim evleri yaptırabilmek suretiyle bu büyük açığı kapamak yolu, yıllar ve hatta asır ister.

Buna tedbir aranan günlerde, bir gün Sayın Arıkan'ın ağzından dış görünüşüne ilk bakışta basit bir buluş, fakat hakikatte çok özlü ve isabetli bir tedbir olarak 'köy eğitmeni' tipinin kültür hizmetimize verileceğini duymuştuk.

..'Köy eğitmeni' tipini milli terbiye elemanlarımızın arasına konmasını tıpkı Kristof Kolomb'un yumurtasına benzetmek kabildir. Eğitmenin eline 7 yaş ile 12 yaş arasındaki henüz dimağı form olmaktan uzak yavrucuklar verilmiyor. Bu yaştaki köy çocuklarına öğretilen şeyin buz üzerine yazı yazmak kabilinden olduğu görüldü Eğitmene verilen çocuklar 9 - 13 arasındadır. Bunlar artık tarlanın da tam unsurlarıdır. Kültür Bakanlığı Türk köyünün büyük kalkınmasının temelini atmak için Ziraat Bakanlığı ile el ele vermiştir.»

Uluğ'un «tarlanın tam unsurları» dediği kuşağın hem üretim, hem eğitim içinde hamur olması ile Cumhuriyet yönetimi, köyde işe temelden başlayabilecektir. İş ve eğitim birlikte olursa köye yeni bir temel gelir. 1930'ların sonuna doğru artık yönetimin çizgisi bu görünüyor.

Yönetimin görüşü herkesin görüşü değildir. Genellikle köy ve tarım alanında mutlaka bir şeyler yapılması gerektiği ortak gözlemdir. Köyün yoksulluğu gelişen sanayi karşısında daha çok ortaya çıkan farklılığı, düşünceleri eskisinden daha çok uyarmaktadır. Arzular zaman geçtikçe büyümektedir. Köy ve toprak konusunun çok konuşulduğu 1937'de görüşlerin kimi sadece gözlem ve arzu taşır, kimi de yönetimin radikal ölçüle-

rini yumuşatmaya dönüktür. Manisa Mebusu Hikmet Bayur, belki de Atatürk'ün yakınında hizmet görmenin verdiği rahat bir bakışla, 1937'de tarımdaki tabloyu özetleyen bir ortalama görüş sunuyor:

«Bugün Türk köylüsü, Avrupa'nın en az istihlak ve istihsal eden (tüketen ve üreten) köylüsüdür. Cumhuriyetin 14 senesindeyiz. Samimi söylersek, köylünün yükselmesi için ciddi bir şey yapılmış değildir. Memleketimizde sanayi yolu bulunmuştur. Bu yoldan gideceğiz ve muvaffak olacağız. Fakat, köylünün kalkınması işinde daha çığırı bulamadık.

Bu memleketin kalkınması, köylünün kalkınmasına bağlıdır ve ciddi, esaslı kalkınma yalnız onunla kabildir. Sınai kalkınma, ticari kalkınma, şayet köylü kalkınması olmazsa, bunlar gayet mahdut (sınırlı) kalmaya mahkûmdur... Zirai kalkınmanın umumi ve derhal akla gelen iki esaslı çaresi vardır: Bunlardan birisi, köylüyü ameli (pratik), zirai bilgiye kavuşturmak. Yani, ona zirai bilgi vermek. İkincisi, ona ucuz para temin etmek... Beklediğimiz şey köylünün kalkınmasıdır. Yani, şimdiki refahın iki, üç misli fazlalaşmasıdır. Vasati (ortalama) Avrupa çiftçisinin refahına kavuşması, o yola girmesidir. Faiz yüzde 9, bazı şeraitte (koşullarda) yüzde 10 ve 12 olacaksa, bu ameli surette köylüyü kalkındıracak bir faiz değildir. Faiz miktarı yüzde 3-4 civarında bulunmalıdır...

Makineleşmek her yerde esas değildir. Fakat, birçok bilgiler sayesinde aynı şerait tahtında (koşullar altında) (Avrupa'da) bizden fazla istihsalde bulunmaktadırlar. Bizde de bu bilgiler hasıl olacak ve bu yola girilecekse, küçük çiftçinin biraz üstünde olanlara ehemmiyet (önem) verilmelidir. Böyle derken, hiçbir zaman 10, 20, 30 bin dönüm arazisi olanları kastetmiyorum. 100-500 dönümlük toprak sahiplerini alalım. Zirai terakki (ilerleme) belki evvela bunlarda görülmüştür. Çünkü bunlar kutulayemut (ölmeyecek kadar beslenerek) geçinmek mecburiyetinde oldukları için mümkün mertebe fazla kazanmak yolunu aramışlar ve bulmuşlardır.»

Büyük Topraklılar Direniyor

Köy, toprak ve tarım alanında yönetimin çizgisini paylaşmayanlar vardır. Paylaşmamanın çeşitleri vardır. Bunun

yollarından birisi bazı gerçekleri dile getirmektir. Çünkü köy kesimi, acı ve kimsenin kolayca «hayır» diyemeyeceği gerçeklerle doludur. Bunun bir örneğini Eskişehir Mebusu Emin Sazak'ın, bazen kara mizaha varan açık sözlerinde bulabiliriz :

«Köy salgını, son zamanlarda tatbik edilmeye başlandı. Acaba bu parayla köylüye yarar ne iş yapılıyor, diye öğrenmek istedim. Evvela bir köy konağı yapılıyor. Köye geldikleri vakit vali, kaymakam beyler istirahat etsinler diye. Bundan köylüye bir faide var mı. hayır Ondan sonra şehirlerde nerde ipsiz sapsız kopuk kimseler varsa, bunları köy kâtibi yapıyorlar O hale geliyor ki, müfettişi umumi gelecek diye, halk dağa kaçıyor Yani köy kalkınmıyor, köy dağa kalkıyor. Kalkınma bu şekilde oluyor.»

Aynı çizgiyi paylaşanlardan birisi de Refik Şefket İnce'dir. 1939 Mayısında, bir süredir köy üzerinde yoğunlaşan düşüncelerin köylüye yeni yükümlülükler getireceğini hissettirerek konuşmaktadır :

«Nüfusunun bu kadar mühim bir kısmı çiftçi olan bir memleketin o nispette sekenesi (oturanları) köylüdür. Köy ve köylüye ilanı aşk hususunda Türk kadar şiir yazan ve mebusları kadar kaside okuyan az bulunmuştur. Fakat itiraf etmek lazım gelir ki, bugün idare bakımından, yani köylülerin köy kanunu dolayısiyle içinde bulundukları vaziyetin doğurduğu idare bakımından hali çok acınacak bir şekildedir. Köy kaymakamın, valinin icraat desteği olmuştur. Kaymakam herhangi bir işi yapmak isterse, yaptırmak istediği işi köylüye havale eder... Ben öyle köyler gördüm ki köy kanunu mucibince (gereğince) yapmakla mükellef (yükümlü) olduğu işlerden maada (başka) nüfus başına 25 - 30 lira kadar salma vermektedir... Köy yolu diye, köy kanununun tarif ettiği hudut haricinde olarak yaptırılmış olan yolların bazılarının, şoselere muadil (eşdeğer) olduğunu gören arkadaşlarımız çoktur... Nafıa Vekâleti köylüden istifade ediniz diye tamimler (genelgeler) yaparsa, Sıhhat Vekâleti sıhhat korucuları için köylüden para alınız derse, Dahiliye Vekâleti matbuat (basın) için köylüler şunu yapsın derse, falan gazetelere abone olmak için kaymakam tarafından tazyik edilirse, bu şerait (koşullar) dahilinde (içinde) köy bütçesi köylünün tahammül edemeyeceği (kaldıramayacağı) bir hale gelir.»

Köy, toprak ve tarım konusunda yönetimin çizgisini paylaşmayan çevrelerin «mutlaka bir şeyler yapılması»nı dile getir-

dikleri, fakat bu alanda yeni politikalar oluşturulurken şüpheci ve çekimser oldukları görülür. 1930'ların sonlarında Cumhuriyet yönetiminin köyde bir şeyler yapacağı belli olmuştur. Şüphecilik ve çekimserlik yeterli olmayacaktır. Yönetimin çizgisini paylaşmayan büyük çiftçi için en akıllı tutum, bu çizgiyi yumuşatmak, radikallikten uzaklaştırmak ve toprak davasına getirilecek çözümün dışında kalmayıp, onu yönlendirebilmektir. Yönetimin köy ve toprak davasında kararlılığı sürdükçe, bu tutum da gelişiyor. En güzel örneği yine Halil Menteşe'nin 1939 yılı başındaki görüşlerinde buluyoruz :

«Toprak tevzii (dağıtımı) meselesinden bahsettiler... Bu mesele hakikaten senelerden beri söylenmiş ve artık hükümetin kati (kesin) bir surette buna şekil vermek zamanı gelmiş olduğuna ben de tamamıyla iştirak ederim (katılırım). Çünkü, bir defa orta ve büyük arazide bu sebepten teşebbüs ve imar faaliyeti durmuştur. Sonra, orta ve büyük arazide itibarı selbetmiştir (olumsuz etkilemiştir) ve bu arazinin mübadele (alım satım) kabiliyetini de tahdit etmiştir (sınırlamıştır).. Bu, bizim memlekette halli müşkül (çözümü zor) büyük ve muazzam bir mesele mahiyetinde (niteliğinde) değildir.. Rusya'da ihtilalle halledilmiştir Çünkü, Rusya'da kanunu medeniden yalnız 1500 kast istifade ederdi (yararlanırdı). Yüzde 90'ı da mir sistemi dedikleri hukuku medeniyeden mahrum, toprağa merbut (bağlanmış), toprakla beraber alınır satılır bir zümre idi İşte bu zümre, işi kendi lehlerine olarak bolşeviklikle halletmişlerdir.

Fransa'da da ihtilalle halledildi. Fransa'da da kiliseler, feodaller araziye hâkimdi. Bizde feodaller yoktur. Binaenaleyh burada halledilecek mesele, elinde alatı edevatı ziraiyesi mevcut (tarımsal araç gereci bulunan), toprağı yok veya çok az olan kimselerin adedi (sayısı) tespit olunabilir (saptanabilir). Bunlara arazi vermekten ibarettir. Meseleyi bu şekle soktuktan sonra, önümüzde halledilmesi mümkün olmayan mühim bir mesele mevcut değildir.»

Görüş farklılıkları keskinleşirken. dünya da yeni ve büyük bir savaşın havasına bürünmektedir. Yıllar sonra, bu savaşın bitiminde köy ve toprak davası ciddi sonuçlar yaratan bir olay olacaktır.

«BİR MEMLEKETTE KİM DAHA AZ KAZANIYORSA, DIŞ TİCARET AÇIĞINI O ÖDER»

«Türklerin tarihinde bir Kırım Muharebesi vardır. Bu, bir dönüm noktası olmuştur. Kırım Muharebesiyle devlet Avrupa ile tam bir temasa geldiği gibi, o vakte kadar Avrupa'da inkişaf etmeye (gelişmeye) başlamış olan büyük istihsal (üretim) ile de temasa geldi. Avrupa terakkiyatı (ilerlemesi) neticesinde kurulmuş olan makine iktisadiyatı (ekonomisi) mamulatını (ürettiklerini) memleket dahiline (ülkemizin içerilerine) göndermeye başladı.»

1931'in Temmuzunda, İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey önemli şeyler söylemektedir. Dış açığın kökenini anlatıyor. Cumhuriyet yönetiminin, dış ekonomik ilişkileri pembe görüntüleriyle ve kâğıt üzerindeki tablolarla değil de katı gerçekleriyle ele alan bakış açısı bu anlatımın özelliğidir. Dinlemeye devam edelim :

«Bunun karşısında himaye eder (koruyucu) tedbirler almak ve bu tedbirler sayesinde bir taraftan küçük sanayiin çabuk eriyip gitmesine mani (engel) olmak, diğer taraftan da memleketin iktisadi muvazenesini (dengesini) temin (sağlamak) için dahilde (yurtiçinde) büyük sanayi yaratmak icap ediyordu (gerekiyordu). Yalnız o vaktin zimamdarlarınca (dönemin yönetilerince) bugünkü anladığımız şekilde iktisat siyaseti derpiş edilmiş (göz önünde tutulmuş) ve kafalarında yer etmiş değildi. Hatta öyle bir malumata malik olsalar da (bilgileri olsa da) o zamanın beynelmilel Türk istatükosu olan (uluslararası ortamda Türkün konumu demek olan) kapitülasyonlar, bu yolda tedbirler konmasına mani idi.»

Dışa Açık Vermek Ne Demektir?

Bugün iyi biliyoruz ki, Kırım Savaşı, en şanlı şöhretli dö-

nemini yaşamakta olan İngiltere'nin dünya ticaretinde ve ekonomide kayıtsız şartsız serbestlik ilkesini olabildiğince yaygınlaştırdığı, bu çizgiyi zorlayarak dünya pazarlarını birer ikişer ele geçirdiği zamana rastlar. Anlaşıldığına göre, İngiltere için en iyi olan şey, onun pazarı haline gelmeye başlayan ülkeler için pek iyi olmamaktadır. Türkler de bu tablonun bir parçasıdır. Mustafa Şeref Beyin konuşması sürüyor :

«Hiçbir himaye (koruma) tedbiri almaksızın Avrupa'nın büyük istihsal masnuatı (sanayi üretimi) memlekete akın etmeye başladı. Ve o andan itibarendir ki, bu memlekette ticareti hariciye (dış ticaret) açığı kendini gösterdi. Yine aynı tarihten itibaren memleket tarihinde iktisadiyatta (ekonomide) yeni unsurlar müessir surette (etkili biçimde) kendini göstermeye başladı. Bu unsurlar evvela (önce) ecnebiler (yabancılar) ve ondan sonra (ecnebilerle).. tesanütle (dayanışarak) birleşebilecek olan yerli gayri Türklerdir. Türkün sanayii sönmüş, ticareti ise Avrupa'dan gelen masnuatı (sanayi üretimini) memleket pazarlarına tevzi etmek (dağıtmak) üzere bu iki unsurun eline geçmişti Binaenaleyh (bu durumda), bugün hudumuz dahilinde (içerisinde) bulunan vatandaşlara iktisadiyatın yalnız rençberliği düşmüştü.»

Bir özet yapalım : Devletin 19. yüzyılın ortasında Avrupa ile düşman değil, dost olarak ilişkiye girmesi, o güne kadar yürütülen ilişkilerden bambaşka sonuçlar veriyor. Devletin Avrupa ile alışverişi sürekliliğe bağlanıyor. Bu sürekliliğin ekonomide önemli bir sonucu vardır : Avrupa'nın makineye dayanan büyük ölçekli sanayi üretimi ile karşı karşıya kalmak. Yani, Avrupa'nın sanayi üretiminin pazarlarımıza girmesi. Bu, o zaman bizim yönümüzden sakıncalı görülmemiştir. Sakıncalı görmüş olsak da, o günlerden başlayarak elimizi kolumuzu bağlayan kapitülasyonlar bu malların girişine karşı iç pazarı korumamıza engel olurdu.

Burada işin tarihçesinden daha önemli şeyler vardır. Sanayide dış dünya ile kendi pazarlarında rekabet edemeyen bir ülke kapılarını böyle açtı mı, ekonomisinde dış ticaret açığı başlar. O ülke dışarıya sattığından çok daha fazlasını almak zorunda kalır. Dış açık sürekli hale gelirse, o ülkenin insanlarında bir farklılaşma başlar. Yeni tipler ortaya çıkar: Yabancılar ve içerideki işbirlikçileri. Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisinde işbirlikçilik rolü Türk olmayan nüfusa uygun düşmüştür.

İşte böylece, bir yandan Türklerin elindeki sanayi (ki bu, Avrupa'nın makine sanayii ile boy ölçüşemeyen küçük sanayidir) göçmeye başlamış, bir yandan da ticaret (o güne kadar olmadık biçimde) hızlanmıştır. Ticaret arttıkça yabancılarla, içerideki işbirlikçilerin ekonomide etki gücü de artmıştır. Bu etki, bu iki tipin Avrupa mallarını iç pazara yerleştirmesiyle sürekli büyümüştür. Türk nüfus, Avrupa sanayiinden, Osmanlı pazarına uzanan bu ekonomi köprüsünde aktif bir rol almamış, daha doğrusu alamamıştır. Böyle olunca da, yapabildiği şey sadece rençberlikte kalmıştır. Yani Türk bu tablonun basit tarım üreticisidir.

Peki, bir ülke böyle sürekli olarak dış açık verebilir mi? Avrupa'dan alınanlar, dışarıya satılanlardan hep fazla olursa, arada kalan açığı kim, nasıl öder? Mustafa Şeref Bey bunu da anlatıyor. Anlatırken, gelecek kuşakların kulağına küpe olacak bir öğütte bulunuyor gibidir:

«Her sene daha ziyade açık veren ticaret muvazenesinin (dengesinin) açığını rençber Türk kapatıyordu. Çünkü, bir memleketin ticaret muvazenesinin açığını o memleket dahilinde yaşayanlar içinde daha az kazananlar öder. Çünkü, çok kazanmış olanlar ferdi, şahsı (kişisel) istihsal (üretim) ile istihlâklerini (tüketimlerini) tevazün ettirdiklerinden (denkleştirdiklerinden), onların menkul kıymet stoklarından ayrıca ticaret muvazenesi için hiçbir şey ayrılmaz. Açık için ayrılan, zati hayatında (özel yaşamında) istihlaki ile istihsalini karşılaştıramayan, kazancı ile masrafını denk getiremeyen kimselerin menkul kıymet stokundan ayrılır. O zamandan beri devam eden açık, Türk milletinin menkul kıymet stokunun sarfiyle (harcanmasıyla) kapatılagelmiştir. Bir memleket için menkul kıymet stoku, asli (ana) sermayeyi temin eder (sağlar). Menkul kıymet stokları bitmiş olan memleketlerde yalnız işçilik bulunmuş olur. Hakikaten (gerçekten) Harbi Umumiye tekaddüm eden zamana (Birinci Dünya Savaşı öncesine) kadar Türklerin vaziyeti yalnız işçilik vaziyeti idi.»

Bu tablo ilginçtir. Karşımızda öyle bir ekonomi vardır ki, burada bir kesimin rolü dış açığı sürekli kılmak ve büyütmektir. Bu rolü, Avrupa malını pazarlarımıza yerleştirmeyi üstlenenler oynuyor. Bunlar sayıca azdır. Bir kesimin rolü ise, dış açık ne kadar büyürse büyüsün bunu ödemektir. Bu rol, önce ellerindeki birikmiş varlıkları satarak, sonra da ağırlaşan vergilere katlanarak bu «ödeme düzeni»ni kabullenen çoğunluğa

düşüyor. Böylece birikmiş varlıkları azalan ve dış borçları artan ülkeler, tipik olarak «işçileşirler», daha doğrusu ucuz işçi ülkesi haline gelirler.

Mustafa Şeref Beyin çizdiği tablo şunu gösteriyor: Cumhuriyet yönetimi yetmiş seksen yıldır süregelen dış açıklardan tedirgin olmaktadır. Dış açıkların altında ekonominin yapısındaki bozuklukların yattığı görüşündedir. Bozukluk ciddidir : Devletin ve ekonominin dış dünya ile uzun süredir sakat ilişkiler içinde hamur oluşundan doğmuştur.

Ekonominin yapısındaki bozukluk, ticaretten kaynaklanmaktadır. Bu ticaretin sürekliliğini sağlamak için çalışan ve yabancı finans kuruluşlarından oluşan bankacılık sayesinde beslenmekte ve sanayii teslim almaktadır.

Cumhuriyet yönetimi, ticareti, yurtdışına bağımlı olarak yapılan bir iş olarak değerlendirir. Ticaret Türklerin varlığını artıracak değil, azaltacak yönde işlemiştir. Koşullar değişmedikçe aynı biçimde işleyecektir. Koşulların değişmesi için sanayi gelişmeli ve bu amaçla finanse edilmelidir. Cumhuriyet rejimi en çok sanayie ve *milli* bankalara güvenir. Tüccara daha az güvenmektedir. Ticaret devletleştirilmez. Fakat, tüccarın çıkarları devletin ekonomik hedeflerinin önüne geçemez. Özellikle 1930'lu yıllarda bu çizgi daha belirgin olarak ortaya çıkacaktır.

Niçin Korumacılık?

Cumhuriyet yöneticileri ekonominin yapısını değiştirmek gerektiğini ilk günden beri düşünürler. «*İktisatta bağımsızlık*» devletin uluslararası alanda egemenliğinin, sözünü dinletir olmanın temeli diye düşünülür. Dış dünyaya karşı korunmaktan yoksun bir ülkede ekonomide yapı değişikliği gerçekleşemez. Dışa karşı korunamayan bir ekonomi, iyi yönetilirse Osmanlılığın son yetmiş seksen yılından daha hallice olabilir. Ama, gelişme iddiası çok güçlü olamaz.

Bu bakımdan, yapı değişikliğine başlayabilmek için, dünya ekonomisi ile ilişkilerde verilecek kararların kumandasını tam anlamıyla ele geçirmek gerekir. Karşı taraf, Cumhuriyet rejiminin hemen böyle bir başlangıç yapmasını Lozan'da esirgemiştir. Ekonominin dışa karşı korunması beş yıl için ertelen-

mıştir. Bir bakıma, eski pazarlar yeni Türk devletinin çatısı altında da bir süre işlesin; hatta beş yıllık alışkanlık bir süreklilik yaratabilirse, hep işlesin diye düşünülmüş olabilir. Ama. Cumhuriyet yönetimi kararlıdır. Daha 1925 yılında, yeni gümrük tarifesini hazırlamak için komisyon kurar. 1929 yılı, ekonomide istenen yapı değişikliğinin başlangıcı olmalıdır.

«*Eskiden beri iktisadi meslek ve mezhebim (iktisatta izlediğim yol) himayeciliktir (korumacılıktır). Türk müstahsilleri (üreticileri) tarafından çıkarılan ve Türk eli ile imal edilen her maddenin meşru (haklı), makul (akla uygun), muayyen (belirli), mutedil (ılımlı) hadler dahilinde (ölçüler içinde) himayesine şiddetle taraftar olan arkadaşlarınızdanım.*»

Daha önce Maliye ve Ziraat Vekilliklerinde bulunan Hasan Fehmi Bey (Ataç) 1929 gümrük tarifesini hazırlayan komisyonun reisidir. Lozan'da kabul edilen beş yıllık «ekonomiyi dışa karşı koruma kısıtlılığı» 1929'da son bulur. 1929, Cumhuriyetin kendi gümrük tarifesine kavuşma yılıdır. Şimdi, Hasan Fehmi Bey ticaretin yeni çerçevesini gösteriyor : Gümrük tarifeli ticaret, başta sanayi olmak üzere yerli üreticiyi ve yerli malları korumaya hizmet edecektir.

Burada biraz duralım... Ekonominin dış dünyaya karşı korunması, aslında Cumhuriyet yönetimi ile başlamış bir düşünce ve bunun uygulaması değildir. Bu adım daha önce, Osman İmparatorluğu'nun son günlerinde atılmıştır. Hasan Fehmi Beyin reisliğindeki Gümrük Tarife Encümeninin 1929' daki deyişiyle,

«*Osmanlı İmparatorluğu devrinde, gümrük resminin kıymet (değer) üzerinden istifası (alınması) usulünün terkiyle (bırakılmasıyla) yerine sıkleti müstenit (ağırlık esasına dayanan) mütefavit (kendi içinde farklılıkları bulunan) tarife sisteminin ikamesi (getirilmesi) düşünülmüş ve bu maksada göre tertip edilen (düzenlenen) tarife projesi, Harbi Umuminin (Birinci Dünya Savaşının) bir dereceye kadar bahşettiği (sağladığı) fırsattan bilistifade (yararlanarak) 1 Eylül 1332 (1916) tarihinde tatbik mevkiine (uygulamaya) konulmuştur.*»

1916 tarifesi ile sağlanan koruma, «Birinci Dünya Savaşının sağladığı fırsat» sayesinde gerçekleştirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'na, «iç pazarlarını bizim mallarımıza karşı koruyamazsın» diye etkili çıkış yapabilecek olan devletler, zaten düşman durumundadırlar. Böylece, her devlet gibi Osmanlı İmparatorluğu da savaş ortamında kendi başının çaresine bak-

maya yönelmiştir. Ortalama olarak yüzde 15 - 20 arasında bir gümrük resmi ile ekonomisini korumaya başlamıştır. Fakat, savaş sürdükçe bir yandan paramızın satın alma gücü düşmüş, bir yandan da mal fiyatları yükselmiştir. Böylece, başta yüzde 20 gibi tasarlanan gümrük tarife oranı, zamanla fiilen yüzde 5 - 6'ya kadar inmiştir.

Kısacası, 1916 gümrük tarifesi, bir korunma isteği olarak kalır; savaşın ve zamanın akışı ile yaşanan şeyler bu isteği geçersiz kılar. Yeni bir başlangıç için 1929'a kadar beklemek gerekmiştir.

Cumhuriyet yönetiminin 1929 yılında amaçladığı şey, ekonominin olağanüstü gümrük tarifeleriyle korunması değildir. Öteki ülkelerin ölçüleri içinde bir korunmadır. 1929'un kış ve ilkbahar aylarında konuyu incelemek için kurulan «muhtelif encümen», yani, karma komisyon bunun altını çizmiştir :

«*Esasen işbu nispeti vasatinin (tarife oranı ortalamasının) hiçbir zaman yüzde 20 miktarını bulamayacağı tahakkuk eder (ortaya çıkar) ki, şu takdirde netice itibariyle (sonuç olarak) mücavir milletler (komşu veya örnek uluslar) derecesinde bir gümrük resmi istifa olunacak (alınacak) demektir.*»

Aynı şeyi, 1929'un Haziranında bu konu Mecliste görüşülürken Maliye Vekili Saracoğlu Şükrü Bey de vurgular :

«*Mübalağalı (aşırı derecede yüksek) bir tarife değildir. Unutmamak lazımdır ki, yaptığımız tarife 1332'den (1916'dan) beri içine girdiğimiz devrede yaptığımız dar bir tecrübenin mahsulüdür (ürünüdür). Fakat gördük ki, yaptığımız tarife birçok hükümetlerin yeni aldıkları resim kıymetine nispet edilecek (gümrük değerleriyle karşılaştırılacak) olursa, bizim aldığımız resimler onların nispetinin (oranının) dûnunda (altında) kalmaktadır. Sanayii çok inkişaf etmiş (gelişmiş) memleketlerin tarifesinden biraz ağır bulunuyorsa da, bu doğrudan doğruya memleketin iktisadi ihtiyaçlarını düşündüğümüz ve onu bir an evvel tatmin edebilmek istediğimiz içindir.*»

1929 gümrük tarifesinin önemi, Cumhuriyet yönetiminin ekonomiyi dışa karşı koruma anlayışını ortaya koymasıdır. Tarifenin 1925'ten başlayarak sürdürülen üç yıllık hazırlık süresi, dünya ekonomisinin rahatlık dönemine rastlar. Dünya savaştan sonra gelişmekte, ticaret yaygınlık kazanmaktadır. Ortada kara bulutlar değil, pembe ufuklar vardır. Bu ortam, Cumhuriyet kadrolarının *normal* koşullar altında ekonomiyi ne derecede ve nereye kadar korumak istediklerinin ölçüsünü anlaya-

bilmemize elverişlidir. Koruma anlayışı, Hasan Fehmi Beyin başkanlığındaki Gümrük Tarife Komisyonunda açık seçik yer alır:

«Sanayi tamamen inkişaf ve sermaye tekâsüf etmedikçe (sanayi tümüyle gelişmedikçe ve sermaye birikmedikçe) ne halen (bugün) ve hatta ne de uzun bir zaman için serbesti sisteminin tatbikina (uygulanmasına) tevessül edilmemek (girişilmemek) lazım geleceğini komisyonumuz tafsilden müstağni (uzun uzun anlatmayı gereksiz) görmektedir.»

Konuyu 1929'un kış ve ilkbaharında inceleyen karma komisyon da, «*gümrük siyasetimiz*» diye bir başlık altında bu koruma anlayışını ayrıntılarıyla açıklamaktadır. Burada ilginç bir raslantı vardır 1916 yılının gümrük tarifesini hazırlayan Ticaret ve Ziraat Nezareti Müsteşarı (daha sonra nazırı, yani, bakanı) olan Mustafa Şeref Bey, 1929 karma komisyonunun da başkanıdır. Komisyon raporu şöyle diyor:

«Memleketimizde sanayi tamamen inkişaf ve milli sermaye derecei kifayede tekâsüf eylemedikçe (sanayi tümüyle gelişip ulusal sermaye yeterli derecede birikmedikçe), gümrük siyasetimizin himaye sisteminden başka bir şey olmayacağı tabiidir. Milli say (emek) ve sermayenin kıymetlendirilmesi ve şeraiti iktisadiyemizin takviyesiyle (ekonomik koşullarımızın geliştirilmesiyle) refah ve saadeti (mutluluğu) memleketin temini (elde edebilmesi), ancak bu sistem dahilinde gidilebildiği takdirde husulpezir olabilir (oluşabilir).»

Bu çerçeve her şeyin korunmasını öngörmüyor. Derece derece korunacak ve korunmayacak maddeler vardır. Karma komisyon bunları sınıflandırır: «*Himaye edilecekler*», «*himayeye muhtaç olmayanlar*», «*haklarında müsaadekâr davranılacak olanlar*», «*muaf tutulması lazım gelenler*» ve «*men edilmesi veya o derecede resme tabi tutulması lazım gelenler*»in ayrıntılarına bakıldığı zaman, bir koruma anlayışının fotoğrafı ortaya çıkar.

Tüccar O Yanda mı, Bu Yanda mı?

Ekonomiyi dışa karşı eskisinden daha sıkı korumaya karar vermek birçok şeyin dönüm noktası olur. Bu, her şeyden önce ekonomide «çıkarlar dengesi»ni yeniden ayarlamak de-

mektir. Ayar, sadece ekonomide kalmaz, birçok yere yansır. Kişilerin ve hatta yönetimlerin geleceklerinin hesabı birçok çevrede böyle dönüm noktalarında yapılır. 1929 yılından sonra Cumhuriyet yönetimi ve onun kadroları için de bu böyle olacaktır.

Ticaret çevreleri daha yüksek oranlar getiren bir gümrük tarifesini sevmezler. Devlet gelirlerinin artacak olması veya sanayiin daha iyi korunabilmesi onları pek ilgilendirmez. Çünkü, arkada aşağı yukarı seksen yıla uzanan bir serbest ticaret döneminin kârlılık ve risk alışkanlığı vardır. Bu küçümsenecek şey değildir.

Ticaret çevrelerinin daha korumacı bir dış ticaret politikasına karşı mutlaka tepkileri olur. Tepki, ekonomide gözle görünür; siyasette ise hemen ortaya çıkabileceği gibi, yıllar yılı içten içe kaynayarak da büyüyebilir. 1929'dan sonra her ikisi de olmuştur.

Korumacı bir politika benimsemek, her yönetimi ticaretle sanayi arasında bir yerde bırakır. Serbest dış ticaret ortamından korumacılığa geçerken, önce ticaret çevrelerinin tepkisi önem kazanıyor. Artan gümrük resmi nedeniyle ithalatı pahalılaşan bir ekonomide ticaret çevrelerinin tepkisi beklenmeyecek bir davranış değildir. 1929'un Haziran ayı başında konu görüşülürken Kastamonu Mebusu (bir başka) Hasan Fehmi Beyin sorusundan öğreniyoruz :

«Elimizi, kolumuzu bağlayan zincirleri koparmak suretiyle böyle bir tarifeyi heyeti celilemize (yüce kurulumuza) getirmeye muvaffak olan (başaran) hükümeti evvela (önce) tebrik ederim. Yalnız bir endişeyi arz etmek istiyorum : Tüccarlardan öğrendiğime göre, bu tarife kanunu Meclise sevk edildiği günden itibaren birçok tüccar Avrupa'ya siparişler yapmış, büyük yekûnda İstanbul'da depolara dört, beş sene sarf olunmayacak bir halde mal stok edilmiş. Bunlara karşı hükümet ne tedbir almak istiyor?»

Yönetim bunu bilmiyor değildir. Fakat, ne yeni gümrük politikasını erteleyebilecek, ne de tüccarın döviz taleplerini sonuna kadar karşılayabilecek durumdadır. Ticaretin serbestliğine dayanarak iş yapan çevrelerin mal talebi arttıkça ekonomi sallanmaya başlar. Çünkü, döviz kıtlaşmakta, o kıtlaştıkça Türk Lirasının değeri düşmekte, o düştükçe ülkenin yönetimi zorlaşmaktadır. 1929'un sonbahar aylarında dünyada patlak veren para buhranı tabloyu biraz daha karartır. 1929'un son

ayında durumu Maliye Vekili Saracoğlu Şükrü Beyden öğrenelim :

«Harici tediye taahhütlerinin (dış ödeme yükümlülüklerinin) vadeleri, ithalat hareketlerinin son aylardaki kesafeti ile mütenasip (yoğunluğu ile doğru orantılı) olarak biribirini takip eden yakın fasılalarla (aralıklarla) geldiğinden, piyasada döviz talebi artmış, döviz kurları yükselmeye başlamıştır. Kurların yükselmeye başlaması harice (dışarıya) borçlu olanları borçlarının karşılığını melhuz (olası) yeni kur terfilerinden (yükselişlerinden) evvel temin edebilmek için mevsimsiz döviz mubayaasına (satın almaya) sevk etmiştir (yöneltmiştir). Talepler teakup ettikçe (biribirini izledikçe) kurlar yükselmiş ve kurların tereffüü (artışı) döviz mubayaatındaki (satın alımındaki) tehalükü (telaşı) arttırmıştır. Bu meyanda (arada) bilasebep ve lüzum (nedeni ve gereği yokken)) döviz mubayaasının yapılmakta olduğu da mülahaza edilmektedir (düşünülmektedir). Bu, ister spekülasyon ister döviz iddiharı (biriktirip saklanması) mahiyetinde (niteliğinde) olsun, piyasa haleti ruhiyesini (psikolojisini) ihlal eder (bozar). Bu cereyana kapılmış olanların da büyük mesuliyet (sorumluluk) hisseleri (payları) vardır.»

Yönetim ticaret çevrelerini doğrudan değil, dolaylı biçimde kınamaktadır. Kınamaktadır, çünkü Türk parası normal sayılacak dünya koşullarında yıllardır zaten ufak ufak aşınmaktadır. 1929'da hızla değer yitirmeye başlar. Ekonomide dengesizlikler kısa sürede büyür ve ciddileşir. Kınama dolaylı yapılır; çünkü yönetim henüz kendini tam olarak güçlenmiş saymamaktadır.

Sanayii destekleyerek dış ticaretin yurtiçindeki etkilerini dengelemek, Cumhuriyet yönetiminin ilk günlerden beri benimsediği ilkedir. Ama, 1929'un buhrana dönüşmeye başlayan ortamında iç pazarda dış ticaretin payını azaltmak ve yerli sanayiinkini artırmak bir zorunluluk olmuştur. Tüketiciye yönelik bu kampanya ile iç pazarda yerli üreticinin payını artırmak yeni politikadır. Başvekil İsmet Paşa 1929'un son ayında kampanyayı ve politikayı başlatıyor. Sözleri, dış ticaretin yıllar sürecek bir daralmanın başlangıcında olduğunu da simgeliyor :

«Devlet hayatında olduğu gibi millet hayatında da kendi membaına (kaynağına), yani istihsaline kifayet etmek (kendi üretimi ile yetinmek) endişesi (tutumu), işte asıl büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden fazla sarf etmeyecek, kanaat-

kâr (tutumlu) bir hayata girmek mecburiyetindedir. Bu memlekette senede beş milyon liralık kahve ve iki milyon liralık çay içilmektedir Geniş ormanları ile meşhur, henüz demiryolu uğrağı olmayan bir şehrimizde elektrik tesisatı için lazım olan direkleri demir olarak harice (dışarıya) ısmarlamışlardır.

Eğer istihsalatımız (üretimimiz) kifayet etmiyorsa (yeterli değilse) ve çalışkan vatandaş ekmekle kahve arasında muayyer (kayıtsız) kalacaksa, onun kahveyi tercih edip dermansız düşmemesi için gücümüz yettiği kadar kulağına bağıracağız. Güzel lavanta sürünmüş ince ipekliler içinde Türk kızlarının cılız ve ciğeri çürümüş bir hale gelmesine muvafakat etmeyeceğiz (evet demeyeceğiz). Anadolu dağlarının çiçeklerini başına takarak gürbüz vücutla cephane taşıyan anaları gibi, kızlarımızın sağlam vücutlu ve yerli ipekleriyle dağ çiçeği kokusunu dalgalandırarak her şeyden evvel kuvvetleri, kanatkârlıkları (tutumlulukları), tasarruflarıyla kendi yuvalarını yılmaz kaleler gibi sağlamlaştırmalarını isteyeceğiz.»

Cumhuriyet yönetiminin «ecnebiler ve ecnebilerle tesanüt» halindeki ticaret ve finans çevrelerinden kaynaklanan dengesizliklere karşı duyarlığı 1929'dan, 1930'a girerken artar. Dünya bir ticaret ve finansman girdabına girmektedir. Zaman, bu kanallardan gelecek etkilere karşı kendini koruyacak önlemler alma zamanıdır. İthalatı frenlemek ve iç pazarda dış finansman ve ticaretin payını azaltmak üzere büyücek bir adım atılır : Türk parasını koruma kanunu. Tarihi 1930'un Şubatıdır. Kambiyo kontrolü başlar.

Yönetim, kambiyo kontrolünü yeni bir iktisat politikasının başlangıcı gibi getirmez. Yönetimin, iktisat politikasının normal araçlarının ötesinde bir kontrole başvurmasının nedeni, ekonomi dışı birtakım yıpratıcı etkiler karşısında kaldığına inanmasıdır. 1929 yılı ekonomide bağımsız karar almanın başlangıcı iken, o tarihe kadar bozulmayan istikrar niçin kısa zamanda olağanüstü biçimde bozulmaktadır? Niçin birdenbire bir döviz sorunu çıkmıştır? İstikrarsızlık için ne geçen yıllardan biriken, ne de 1929 yılındaki gelişmelerle açıklanabilecek olan bir neden vardır? O halde, dış ticaret ve finansman çevrelerinden kaynaklanan istikrarsızlığı ekonomi ötesi birtakım nedenlerle açıklamak gerekiyor. Yönetimin gözlemi budur.

«Hassas (duyarlı) ve dikkatli olarak milli paranın halini ve istikbalini (bugününü ve yarınını) temin edecek (sağlama bağlayacak) kabili tasavvur (akla gelebilecek) bütün tedabire

tevessül etmişizdir (tüm önlemleri almışızdır). Milli paranın kıymetini muhafaza etmeyi (korumayı) hükümet esas bir vazife addetmektedir (saymaktadır). Ve memleket için milli paranın kıymetini muhafaza ederek bu uğurda her vasıtaya müracaat etmek (her yola başvurmak) hayati bir ehemmiyeti haizdir (yaşamsal önemdedir). Milli para üzerindeki tazyikin (baskının) nameşru (haksız) olan sebepleri vardır. Bu sebeplerle mücadele etmek için hükümet sizden selâhiyet (yetki) istiyor. Milli para üzerinde en hassas (duyarlı) ve müessir (etkili) olan amil (öğe) halkın itimadıdır (güvenidir). Türlü tedbirlerle dahilde ve hariçte (içeride ve dışarıda) milli paramızın aleyhinde olarak gerek menfaatleri noktainazarından (çıkarları açısından), gerek sakim (hastalıklı) emellerle hareket edenler varsa, bunlar her şeyden evvel para üzerinde halkın itimadına taarruz ederler (saldırırlar)».

Başvekil İsmet Paşa, 1930 Şubatında Türk Parasını Koruma Kanununun gerekçesini anlatmak üzere konuşuyor. Yönetimin gözlemi, duyarlığı ve hangi yönde hareket edeceğini Maliye Vekili Saracoğlu Şükrü Beyin sözleri tamamlıyor :

«Döviz buhranı memleketin maliyesini, iktisadiyatını (ekonomisini), ticaretini birer birer ve birbiri arkasından bir buhrana sürükleyebilir. Maliyeyi bozar, çünkü evvela (her şeyden önce) alınan maaş ve ücretler, alanları geçindiremez bir hale getirir. İktisadiyatı ve ticareti bozar. Çünkü hiç kimse uzun müddetli (süreli) işlere cesaret edemez. Aldığı zaman kaça ve sattığı zaman kaça satmıştır İşler olamaz... Bu buhran münhasıran (sadece) iktisadi müessirlerin (ekonomik etkenlerin) tevlit ettiği (doğurduğu) bir buhran değildir. Bu buhranda spekülasyonun ve idari, adli, siyasi sahalarda tam istiklalini (bağımsızlığını) almış olan memlekete iktisadi sahada bunu esirgemek isteyenlerin büyük tesirleri (etkileri) vardır.

Başka amiller başka kuvvetler müessirdir (etkilidir) ve bunlara karşı da münhasıran (sadece) iktisadi tedbirlerle mücadele etmek kabil değildir. Borsa daima gayri tabii (doğal olmayan) bir vaziyet arz ediyor (durum gösteriyor). Bir tazyik (baskı) ve bu tazyikten sonra birkaç gün sükûnet (durgunluk), sonra yeni bir tazyik, yeni bir ricat (geri çekilme), yeni bir tazyik ve yeni bir ricat. Bu göstermektedir ki, iktisadi tedbirlerle iktifa ettiğimiz müddetçe (yetindiğimiz sürece) bizi tamamen 'epoize' etmek ve sonra belki de müracaat edilecek

(başvurulacak) idari tedbirlerin kuvvetini kestirmek düşünceleri hâkimdir.

'Devlet her tarafta taahhüdatını (yükümlülüklerini) ifa etmeyecekmiş (yerine getirmeyecekmiş), devlet borçlarını eda etmeyecekmiş (ödemeyecekmiş), moratoryum ilan edecekmiş, harici ve dahili tediyat (dış ve iç ödemeler) teahhurata uğrayacakmış (ertelenecekmiş)' gibi şayialar (söylentiler) devam edip durmaktadır. Tediye intizamı (ödemede düzenlilik) bundan evvel nasıl idiyse bugün nasılsa, yarın da öyle olacaktır.»

1929'a kadar, yönetimin ekonomiyi dış dünyadan gelecek etkilere karşı koruma isteğinde bir aşırılık yoktur. Başka ülkeler üreticilerini ne kadar koruyorlarsa biz de o kadar korumalıyız. İstek budur.

Bu kadarlık bir koruma, ekonomide gelişme sağlamaya yeterlidir, diye düşünülür. Bu kadarlık korumaya içimizden ve dışımızdan kimsenin diyeceği bir şey yoktur, diye düşünülür.

Karşılaşılan tablo farklıdır. İçimizden ve dışımızdan bu kadarlık korumaya karşı olanlar vardır. 1929'da bunun ortaya çıkışı, yönetimi daha etkili korunma araçlarına yöneltir. Gümrüklerin verdiği korunma olanağına, kısa süre içinde gümrükten başka yollarla korunmanın araçları da eklenir. 1930 Şubatındaki kambiyo kontrolü bunların ilkidir. Kambiyo kontrolü, ekonomi olağanüstü sayılan iç ve dış etkiler karşısında kaldığı zaman başvurulan araçtır. 1929 sonu - 1930 başında olağanüstü etkiler geçiciymiş gibi düşünülür. Kambiyo kontrolü de öyle sayılır.

Ama, dünya ekonomisi tam o sırada uzun sürecek bir olağanüstü dönemin başlangıcına gelmiştir. Şimdi her ekonomi rüzgârda sallanmaktadır. Rüzgârlar en çok döviz yönünden, ticaret yönünden, fiyatlar yönünden esmektedir. Türkiye ekonomisini de ilk sallayan rüzgârlar bunlardır. Bu ortam, ekonomiyi olağanüstü biçimde korumak için her tedbiri almanın ortamıdır. Hem de zaman geçirmeden.

1930'dan sonraki koruma, «olağanüstü koruma»dır. Dövizin, dış ticaretin, fiyatların denetlenmesi gerekir. Olağanüstü koruma, ekonominin yetmiş yıllık dış açığına son verir. Dış açığın kalkması tüccarın mal ve döviz kullanma olanağının azaltılmasıyla olur. Kısacası, tüccarın iş alanının daralmasıyla, dış açık son bulur.

1931'de dış ticaret denetlenmeye başlar. 1930'un kambiyo kontrolüne, 1931 Temmuzundan sonra dış ticarette kontenjan uygulaması eklenir. Dıştan alınan mal çeşidi ve miktarı azalır.

Bir ülkede piyasada mal hacmi daralırsa, bazı mal fiyatlarında aşırı yükselmeler görülür. 1931'de de karşılaşılan durum budur. Yerli ve ithal mallarda fiyat artışları olur. Oysa dünyada fiyatlar düşmektedir. 1931'in son ayında, «*memleket hariç veya dahilinde fiyatların yükselmesini icap ettirecek bir sebep yokken toptan veya perakende eşya fiyatlarına vaki olacak (gelecek) zammı ihtikâr (vurgunculuk)*» kabul ederek, ticaret üzerinde fiyat denetimi başlatılır. Bu, tüccarın iş alanını biraz daha daraltacaktır.

Malımızı Alanın Malını Almak

1931'in sonlarında, ekonominin dış ödeme açıkları durdurulmuş gibidir. Fakat, ödeme açığını kapatmak, ekonomiye denge sağlamaya yetmez. Dış dünyaya bağlı ticaretin ve buna bağlı bir çark gibi işleven üretim dallarının da aynı bütünün parçaları gibi denetlenebilmesi gerekir. Yoksa, ülke dışarıya mal satamaz ki, dışarıdan mal alsın... Kontenjan uygulaması ülkeye giren mal çeşidini ve hacmini sınırlayarak açığın kapanmasını sağlamıştır. Ama, dışarıya mal satışını garantilememiştir, garantileyemez.

Dünya buhranının derinleştiği ortamda, mal gidiş gelişini garantileyecek tek ilke takastır. 1932'nin Martında «Takas Komisyonu»nu kurarken yönetimin gerekçesi bu durumu yansıtıyor:

«*Umumiyet itibariyle (genellikle) memleket mahsulat ve mamulatını (ürünlerini) ecnebi piyasalarda satmak ve memlekete lüzumu olan maddeleri mümkün olduğu kadar dahilde istihsal etmek (üretmek), hariçten ancak bu suretle temin edilmeyen ihtiyaçlara tekabül eden (karşılanmayan gereksinmelere uygun) eşyayı getirmek, iktisadi muvazeneyi (dengeyi) korumak için esaslı bir prensip gibi görülmektedir*

11940 no'lu kararname ile bu maksada doğru ilk adım atıldı ve devlet müessesatı (kurumları) ile bunlara ilhak edilen (katılan) bazı teşekküllerin (kuruluşların) hariçten satın alacakları eşya bedelinin memleket mamulat ve mahsulatı ile

ödenmesi, yani takasa tabi tutulması esası vazolundu (getirildi).»

Cumhuriyet yönetiminde, 1930'larda, dış dünya ile mal gidiş gelişini sağlayacak ilkeye erişilmiştir. Takas ilkesi, dünyanın içinde bulunduğu koşullara göre benimsenmiş ilkedir. Ülkenin durumunu dünyanın durumu ile birlikte dikkate almayan bir dış ticaret politikasının astarı yüzünden pahalı olur. İktisatta hiçbir zaman bilgiçlik taslamayan Cumhuriyet yönetimi bunu iyi bilir. 1932'den başlayarak dış ticarete çekilen yeni çizgi, Mustafa Şeref Beyin söylediği gibi şuradan kaynaklanır :

«Maksadımız tamamen açıktır : Amme (kamu) kesesinden yapılan hizmete mukabil (karşılık) vergi olarak alınan para mukabilinde hariçten (dışarıdan) gelecek olan eşyayı, kıymet itibariyle memleketten çıkacak eşya ile ödemekten başka bir şey değildir.»

İşin özü şu oluyor : «Döviz» diye bir sorun yaratmaksızın, dış ticareti dengede tutacak bir ticaret yolu bulmak. Ticareti, ekonomi için altından kalkılmaz bir dengesizlik kaynağı haline getirmemek.

Dış ticaret güçlüklerinin kaynağında Türk parasının «gerçek» değerinin ne olduğu, paranın dış değerinin ne olması gerektiği gibi sorular yoktur. Güçlük, dünyaya mal satamazken, mal almaktan kaynaklanır. Bunun bizimle ilgili yönü de vardır, dünya durumu ile ilgili yönü de. Yönetim gerçekçidir ve dünya ekonomisinin içinde yaşadığı buhranı doğru değerlendirmektedir. Dünya para sistemi bir iki yıl içinde çökmüştür. Bu sistem her ülkenin parasını başka ülkelerin gidişine ve paralarına güvenerek ayarlaması üzerine kuruludur. Bu güven ortadan kalkınca, sistem de onun esasları da göçmüştür. Bu göçüşle birlikte, her ülke kendini dış ticaretin getireceği rüzgârlara karşı korumaya girişmiştir. Koruma girişimi en zayıflardan değil, en güçlülerden başlamıştır. 1930'da ABD yüksek gümrük tarifelerinin arkasına saklanmış, onu bir iki yıl içinde İngiltere ve ötekiler izlemiştir. Kambiyo kontrolleri yaygınlaşmış, kimse ülkesinden sermayenin dışarı gidişine izin vermemiştir.

Bu ortamda ne yapılır? Cumhuriyet yönetimi mal satabilmek için Türk parasının değeriyle oynamayı kabul etmez. Rejimin bin bir güçlükle kurduğu dengeleri korumak önemlidir. Benimsenecek yol tektir. 1932'de benimsenen ilke, 1934'ten

sonra daha somut bir biçime kavuşur. O günlerin İktisat Vekili Celâl Bayar'ın sözleriyle,

«Harici (dış) ticarette düsturumuz (kuralımız) malımızı alanın malını almaktır. Her memleket kayıtsız şartsız Türkiye'ye istediği kadar mal sokabilecek mi? Böyle bir vaziyet, Türkiye'de asırlardır sürmüş olan ticaret açığı devrinin derhal (hemen) ve yeniden başlaması demek olur.»

«Malımızı alanın malını almak» ilkesi dış ticareti ikili anlaşmalar çizgisine oturtur. Kliring bu işin esası olur. Kontenjan ve takastan kliringe doğru geçiş tüccarı da rahatlatır. Dışarıya satılan malı artırabilirse, içeriye getireceği mal da artacaktır. «Malımızı alanın malını almak» ilkesi, tüccar için bir güvence sayılır. Ama, tüccarın bundan daha fazlasını istediğini düşünmek yanlış olmaz. Kendisi tüccar olmamakla birlikte, Halil Bey (Menteşe) 1934'ün Mayısında konuşurken bu düşünceyi dile getirir gibidir :

«Tüccarlara fazla yük yükledik. İktisat Vekâletinin yaptığı kliring mukaveleleri (sözleşmeleri ile), kontenjantmanın nispeti (oranı) aşağı yukarı yüzde 35 düşmüş, yani, memleketin 55 ithalatı bugün kliring mukaveleleri mucibince (gereğince) serbeste giriyor. Acaba bu kontenjantmanı tamamıyla kaldırarak memlekette büyük kredi muamelesi yapmak ve ticari işlerde bir 'solejman' vermek kabil olmaz mı? Kontenjanı tamamıyla kaldırsak, memlekete kapalı olan krediler açarak ticarete bir vüsat (büyük kapsam) veremez miyiz?»

İstatistikler, 1930'lu yıllarda Türkiye'nin dış ticaretinin düşük düzeyde kaldığını fakat açık vermek yerine fazlalık yarattığını gösteriyor. Yönetim için iki nokta önemlidir. Birincisi, dış ticaretin açık vermemesi, ticaretin ekonomi için bir dengesizlik kaynağı olmamasıdır. İkincisi, ticaretin tarımı ve sanayii, bunların da ticareti karşılıklı olarak, aynı bütünün parçaları gibi düzgün işletebilmesidir. Bu, işi örgütlemeye bağlıdır. İş iyi örgütlenebilirse, dış ticaret ve yurtiçi üretimi biribirine bağlı dişliler halinde işleyecektir. 1930'lu yılların ilk yarısı geçtikten sonra yönetimin düşünce çerçevesi aşağı yukarı böyledir.

1930'larda bütün dünyada ikili ticaret anlaşmaları yaygınlaşmıştır. Bu tür anlaşmalarla örülü bir dünya ülkeyi kendi içine kapanma havesine sürükleyebilir. Dış ticaret ve yurtiçi üretimin biribirine bağlı dişliler halinde işlemesi yerine, ticaret alışkanlıklarının köreldiği bir ortama girilebilir. Bu ince ve

önemli bir noktadır. Ama, yönetimin bu noktada duyarlı olduğu anlaşılıyor. Dış ticaret artık iyice kliring anlaşmalarına göre düzenlenirken, 1936'da, Bayar, yönetimin düşüncesini dile getiriyor:

«Türkiye otarşik, yani, bütün ihtiyaçlarını kendi hudutları içinden temin etmeyi (sağlamayı) ister bir siyasetin zebunu (isteklisi) değildir.»

Türkiye otarşiye yönelmek niyetinde değildir. Ama, dış ticaretin örgütlenmesi ve ticaretin denetlenmesi yönetimin gündemindedir. Dış ticaretin örgütlenmesi, yurtiçi üretimin dış talebe uyumunu sağlayışı yanında, yerli üreticinin hakkının yenmemesini de sağlayacaktır. 1935'in son aylarında, Zirai Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu görüşülürken, yine Bayar bu noktayı vurgulamıştır:

«Biz harici (dış) ticaretimizi teşkilatlandırmak arzusundayız. Teşkilatlandırmak için de kooperatifleri vasıta (araç) olarak kullanacağız. Demek oluyor ki, kooperatiflerin görecekleri iş küçük olmayacaktır. Dahildeki (yurtiçindeki) piyasalarda zürraın (tarım üreticisinin) lehine nazımlık (düzenleyicilik) rolünü yapacak fakat aynı zamanda vazifesinin icabı (görevinin gereği) olarak hariçte de mahsullerimize en iyi bir mahreç (pazar) bulacaktır.»

Bu, 1930'un tütün tekelinden daha ileri bir adım olabilir. Çünkü, kooperatif için tasarlanan şey, yalnız çiftçinin elindeki ürünü satın almak ve ona bir gelir garantisi sağlamak değil, bu ürüne dış pazarlarda da sahip çıkmaktır. Bu adım atılabilirse, tarım ürünlerinin ihracatçısı tüccar değil doğruca çiftçinin kendisi olacaktır. Dış ticaretin iki bacağından birisi olan ihracatı, Cumhuriyet rejimi için de güvenceli olacak bir biçimde üreticinin kooperatiflerine bağlayacak girişim, uygulamada bu noktaya erişemez ve ileriki yıllarda tarım ürünleri ihracatı yine tüccarın elinde kalır.

Kısacası, yönetimin tarım ve ticaret arasında kurmak istediği «dişli» ilişkisi, belki Cumhuriyet rejiminin köye ve köy ekonomisine girmekte gecikmesi, belki hem köyde, hem ticarette fiilen iplerin birçoğunu elinde tutan tüccarın bunları bırakmayışı ve kurulan örgütlemenin bu tabloyu değiştirmekte yetersiz kalışından ötürü etkili boyut kazanamaz. Tarımda kooperatifleşme küçük ölçüde gerçekleştiği gibi, amacı da çiftçinin eline biraz daha yüksek fiyat geçmesini sağlayabilmekle sınırlı kalır.

«Milli Tüccar»

1930'lu yılların ikinci yarısında yönetimin daha önceki yıllardan farklı ve ağırlıklı biçimde üzerinde durduğu şeylerden birisi, ticaretin denetlenmesidir. 1935'ten sonra, Türkiye ekonomisinin bir «güdümlü ekonomi» olma yolunda adımlar attığ, zaman zaman söylenmektedir. Bunun ticaret düzenindeki yansıması, mal ve fiyat denetimleridir. Dış ticareti açık vermeksizin ve çeşitli ülkelerle kliring anlaşmaları yaparak yürütürken, yurtiçinde de tüccardan beklenen şeyler vardır. Gelişen sanayi yatırımları ve artan ulaşım mal akımlarını ve iç fiyatlar arasındaki ayarı eskisinden daha önemli kılmaktadır. Hareketlenen bir ekonomide havadan kazanç olanakları artar. Yönetim havadan kazançların ilk önce ticarette ortaya çıkacağını düşünmektedir.

1935/36'nın ortamında ticaretin yeniden tanımlanması ve tüccarın kimliği gündeme gelir. 1930 yılında çıkmış bir yasa vardır : «Ticarette tağşişin men'i (hilenin önlenmesi) ve ihracatın murakabesi (denetlenmesi)». 1930'da yasanın hazırlanışındaki amaç tarım ürünlerinin ihraç pazarlarının standartlarına ve niteliklerine göre hazırlanmasıdır; tarım ürünleri ihracatının bir başıboşluk içinde yapılmaması, bir düzenliliğe kavuşturulmasıdır. O zaman bu amaç, yasanın gerekçesinde şöyle vurgulanmıştır:

«*Faaliyeti iktisadiyemizin (ekonomik işlerimizin mihverini (ana eksenini) ziraat teşkil ettiği cihetle (oluşturduğundan), hammaddeler ve bilhassa mahsulatı ziraiye (tarım ürünleri) harici mübadelatımızda (dış alışverişlerimizde) mühim bir yekûn arz etmektedir (önemli bir toplama erişmektedir). Mahsulatı ziraiye satışları günden güne müşkülat peyda etmektedir (zorlaşmaktadır). İhracatımızın en mühim kalemlerini teşkil eden tütün, üzüm, incir. fındık, pamuk, afyon, yün, tiftik, yumurta, hububat ve diğer maddeler cihan (dünya) piyasasında şiddetli bir rekabete maruzdur (karşı karşıyadır). Türk malının istihsalinde tekemmül (olgunlaşma) ve intizamı (düzgünlüğü), satışında itimadı (güveni) ve istihlakinde rağbet ve emniyeti (aranır ve güvenilir bir tüketim malı oluşunu) temin (sağlamak) maksadıyla, bu hususlara müteallik (bunlara ilişkin) muamelelerin (işlemlerin) bazı esaslı usul ve kaidelere istinat ettirilmesi (yöntem ve kurallara dayandırılması) zaruri (zorunlu) görülmüştür.*»

1930'da tüccardan istenilen şey, dünya piyasalarının rekabetçi koşullarına göre mal göndermesidir. İşin başıboşluktan kurtarılmasıdır. 1935/36'ya geldiğimiz zaman tablo değişiktir. Şimdi, tüccardan «görev» istenmektedir. 1930'un «Ticarette Tağşişin Men'i» Yasası 1936'da yeniden ele alındığı zaman, İktisat Vekâleti farklı bir gerekçe hazırlamıştır:

«Ferdin (kişinin) menfaati (çıkarı) cemiyetin (toplumun) menfaati diye bir şey yoktur. Bir tek menfaat vardır. Bu memleketin endüstrileşmesi, ekonomik cihazlanmasını tamamlamak için işe çağırdığı vatandaşların en başında ihracatçı tüccarlarımız vardır. Her ihracatçı tüccar, bu büyük ülkü ile hazırlanmış milli mahsulün, hariçte en iyi şeraitle (koşullarla) plasmanı vazifesini almış adam demektir. Bu vaziyette ve bu derecelerde üstün ve milli mahiyette (nitelikte) vazife almış bir fertte bazı şeraitin aranmasından daha tabii (doğal) bir şey olamaz».

Vurgu, tarım ürünlerinin nitelikleri üzerinde değil, tüccarın nitelikleri üzerindedir. Ticaretin kurallarından önce, tüccarın belirli niteliklere sahip olması ön plana çıkmıştır. Tüccarın çıkarları, devletin ve sanayileşmenin hedeflerinin önüne geçemeyecektir. Tüccarın yeri, «milli iktisat»ta ya da bunun 1935'lerdeki ifadesiyle «güdümlü ekonomi»de en önemli halkalardan birisidir. Bu halka, milli hedeflerle uyumlu olacaktır.

«Ticarette tağşişin men'i», 1936'da bu çerçeve ile görüşülürken, İktisat Vekili Celâl Bayar tüccardan beklenen görevi anlatır:

«Harici ticarette şaibeden azade (lekesiz) kimselerle iş görmeyi milli menfaat namına (adına) lüzumlu görmekteyim. Bizde namuskârlık şartı esasidir (ana koşuldur). Mutlak bir emniyet tesis etmek (sağlamak) lazımdır. Biz harici ticaretle iştigal eden (uğraşan) vatandaşları bu evsafta (nitelikte) insanlar olarak kabul etmek isteriz. Bundan sonra, 100 almış ve aldığının yüzde 30'unu vermek suretiyle yüzde 70'ini herhangi bir şekilde cebine atmış olan insanların bizim memleketimizin mümessili olarak hariçte kendilerini göstermelerine müsaade edemeyiz.»

Bayar 1937'nin Ekiminde başbakan olur. Hükümet programını açıklarken, aynı çizgiyi biraz daha netleştirir:

«Bir tüccarın yalnız şahsi menfaatini (kişisel çıkarını) düşünmesi demek, istifade ettiği menbaı (yararlandığı kaynağı) kurutması demektir. Bu, ancak kendisini bir kolonide (sömür-

gede) farz eden adam tarafından düşünülebilir. Türkiye böyle olmadığı için, bu tarzda çalışmak isteyenlerin hareketlerine mani (engel) olacak tedbirleri almakta gecikmeyeceğiz. Milli tüccar demek, büyük kalkınma savaşında rol almış adam demektir.»

O yıllarda ticaret üzerindeki denetim havası sürekli olarak artar. 1938'de «Maktu fiyat üzerine satış mecburiyeti» getiren yasadan sonra, 1939'un Nisanındaki Dr. Refik Saydam Kabinesinde Ticaret Vekâleti kurulur. Yapacağı görev, öncelikle ticarette arttığı anlaşılan havadan kazanç olanaklarının denetlenmesidir. «Pazarlıksız Satış» Yasası, «İhtikâr (havadan kazanç) hakkında tedbirler», 1939 sonlarında ticaret üzerinde yoğunlaşan denetleme isteklerinin ürünleridir.

Bu denetim havasına rağmen, o yılların tablosu tüccarın pek zarar etmediğini gösteriyor. Tüccar 1930'lu yıllarda da pazar garantilerine sahip olmuş, hatta zaman zaman bu pazarları kendisi yaratmıştır. Yurtiçinde de ticaretin kazancı az olmamıştır. Özellikle 1930'lu yılların başlangıcında düşük fiyatlara boyun eğen tarım üreticisi karşısında, tüccar ona açtığı «kredi»lerle geleneksel «ağabeylik» rolünü sürdürmüş, böylece ek kazançlara sahip olmuş ve bu rolünü kurumlaştırma yolunda ilerlemiştir.

Cumhuriyet yönetiminin 1930'larda tüccara çok fazla güvenmeyen, gerektiğinde onun iş alanını daraltmaya yönelen tavrını tüccarın nasıl değerlendirdiğini tam bilemiyoruz. Ancak, bu tavra ve ticaretin denetimi yolundaki girişimlere tüccarın pek sıcak bakmadığını söylemek de zor değildir.

1930'lu yıllarda dış ticarette Almanya'nın payı gitgide artar. Kliring sistemini Almanlar pek sevmişlerdir. Özellikle Doğu Avrupa ve Balkan ülkeleri, Almanya'nın dış ticaret ağını genişletmesini sağlayan pazarlar olur. Türkiye de, bu sistem içinde dış ticaretini Almanya'ya yöneltir. Kliringli ticaret zaman zaman Almanya'ya aldığımızdan daha çok mal vermemizin yarattığı sorunlarla yürür. Fakat, dış ticaretimizin yönü değişmez. 1939 yılı başında, yine kliringden doğan sorunlarla ilgili bir iktisat encümeni görüşünde dış ticaretin durumu şöyle saptanıyor:

«Almanya ile aramızdaki ticaret hacmi harici ticaretimizin yarıdan fazlasını teşkil etmek itibariyle (oluşturduğu için), öteden beri bizim için üzerinde hassasiyetle durulan bir mevzu (konu) olmuştur. Dünya buhranından sonra değişen beynel-

milel iktisadi münasebat sistemlerinde (uluslararası ekonomik ilişkilerde) bizim gibi ticari hareketlerini sıkı bir murakabe (denetleme) ile hali muvazenede (dengede) tutmak mecburiyetinde olan milletlerin ittihaz zaruretinde (başvurmak zorunda) kaldığı kontenjan ve kliring usulleri en geniş ve arızasız şekilde Almanya ile cereyan etmiştir.»

1940'a doğru dünyada savaş ateşi yükselmektedir. Büyük çaplı bir savaş ortamında, ticaret sanayi kadar önemli olacaktır. Hatta, savaş koşullarında yavaşlatılan sanayiin önüne geçecektir. 1930'larda ticareti gitgide daha çok denetlemek isteyen Cumhuriyet yönetimine karşı tüccarın pek sıcak olmayan bakışı, savaş içinde ve sonunda biraz daha şekillenecektir. 1940'lı yılları inceleyenler, savaş döneminde ticaretin sanayiin önüne geçişi ile önemli siyasal sonuçlar yaratılmış olduğunu söyleyebilirler.

«MÖSYÖ MÜLLER'İN RAPORU NE OLDU EFENDİLER?»

«1336, 1337 ve 1338'de (1920, 21ve 22'de) burada bulunanlar, köylülerin elbiselerinin bin parçadan mürekkep olduğunu (bir araya geldiğini) görmüşlerdir. Kapılarımız açıldığı zaman, bizim ne tarlalarımızı sürecek makinemiz, ne ufak kazmamız, ne de küreğimiz vardı Olsa bile pek azdı. Bunları tamamen hariçten (yurtdışından) getiriyoruz.»

Millileştirme

1925 yılı başında, Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Beyin (Renda) birkaç sözle çizdiği manzara, ülkenin kendi başına ayakta kalmasının zorluğunu anlatabiliyor. Ama, bugün belki birçoklarına «yapılamaz» gibi görünen bir şey başlatılıyor: Böyle bir ekonomiye dayanarak bir millileştirme politikası uygulanıyor.

On beş yıl ileri gidelim 1938'in Haziranında Antalya Mebusu Rasih Kaplan'ın konuşmasına kulak kabartalım:

«Niçin bu millet bu kadar fakir ve niçin bu yurt bu kadar harap (yıkık) kaldı? Mütemadiyen (sürekli olarak) kendi kendime bunu sorardım Milli idarenin teessüsünden (kuruluşundan) bugüne kadar bu kürsüden geçen kanunlar bu cevabı verdi. Hakikaten Türk ulusunun fakir kalmasının, Türk yurdunun harap kalmasının sebepleri varmış. Türk ulusu kendi yurdunda ekmeği yanında bekçi olarak kalmış. Türkiye'de ne kadar nafi (yararlı) işler varsa hepsi bir imtiyaz (ayrıcalık) ile, hepsi birer birer, cebirle (zorla) kendisinin elinden alınmış. Bilhassa iktisat sahasındaki kurtuluş çalışmaları, yurtta mil-

letin ve memleketin gasp olunmuş (zorla alınmış) bu haklarını iade etti (geri verdi) kendisine mal etti.»

Millileştirme politikası, Cumhuriyet yönetiminin 1939/40'a kadar süren kuruluş döneminin temel çizgilerinden birisidir. Kesintisiz uygulanmıştır. Başta demiryolları olmak üzere, altyapı tesisleri yabancı mülkiyet ve işletmelerden alınıp kamu varlığı haline getirilmiştir.

Son yetmiş seksen yılında Osmanlı yönetiminin yavaş yavaş içine gömülüp çıkamadığı şey, ekonominin o günkü can damarlarını yabancı imtiyazlara vermek zorunda kalışıydı. Ekonominin can damarları demiryolları, liman, su, elektrik, havagazı gibi altyapılardı Bütün bunlar, zamanında bir tür «yap-işlet-devret» modeliyle yabancılarca kurulmuştu, imtiyazla işletilmekteydi.

«Osmanlı Hükümeti zamanında 1910 senesinde Nafıa Nazırı (Bayındırlık Bakanı) Halaçyan ile aktedilen (imzalanan) bir mukaveleye (sözleşmeye) müsteniden teşekkül eden (dayanarak kurulan), İstanbul'da Türk Anonim Elektrik Şirketi, tarihi teşekkülünden (kuruluş tarihinden) bugüne kadar olan harp ve mütareke (ateşkes) zamanlarında ve Lozan Muahedesinin akdi (andlaşmasının imzası) sıralarında ve daha sonraki zamanlarda fırsat ve vaziyetlerden istifade ederek (yararlanarak), daima imtiyaz mukavelename ve şartnamesinin esas maddelerini kendi meramı (amaç) ve menfaatine (çıkarına) göre tadil ettirmek (değiştirmek) ve şartname ve mukavelenamenin hükümlerine aykırı birçok muamele (işlem) ve hareketlerde bulunmak suretiyle, halkın ve hükümetin hak ve menfaatlerini suiistimal ettiği (kötüye kullandığı) ve taahhüt ve vecibelerini (söz ve yükümlülüklerini) hiçbir zaman doğru yapmadığı ve yapmak istemediği ve tesisat ve vesaitinin (araçlarının) selameti umumiyeyi (halkın esenliğini) tehdit edecek bir derecede mühmel (başıboş) bırakıldığı ve fen kaidelerine (kurallarına) nazaran (göre) noksan (eksik) bulunduğu, yaptırılan murakabe (denetleme) ve teftişler (incelemeler) neticesinde tespite dilmiştir (saptanmıştır).»

1938'de İstanbul Elektrik Şirketi millileştirilirken yazılan gerekçeden alınan bu satırlarda şu okunmaktadır: Osmanlı yönetiminde ülkeye yerleşmiş olan yabancı kuruluşlar, yeni rejime karşı da pek farklı bir tutum ve çekidüzen içine girmemişlerdir. Lozan Antlaşması bizim için önemli şeyler ifade et-

miştir. Fakat, anlaşılan bu kuruluşlarca pek önemsenmemiştir.

«*Haklar menfaatler mukabilinde (karşılığı) olmak lazım gelir. Eski idareden kalmış olan bu şirketleri, bu hak prensibine bir türlü inandıramıyoruz. Vaktiyle, belki iktısadi ve ticari maksatlarla gelmiş olan bu sermayeler, aynı zamanda eski zamanın siyasi kokularını bir türlü unutamıyorlar.*»

1930'lu yıllarda demiryollarının yönetimini ve bu yollardaki yabancı şirketlerin millileştirilmesi işini yürütmüş olan Ali Çetinkaya, 1936'da yabancı şirketlerin alışkanlıklarını anlatıyor.

Belki biraz da bu alışkanlıkların yarattığı etkilerle, Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki birkaç yıl içinde millileştirme politikası kesinleşmiş ve 1920'li yılların sonuna doğru uygulanmaya başlamıştır. Millileştirmeler, 1930'lu yıllarda bir süreklilik içinde yapılır ve tamamlanır. Cumhuriyetin kuruluş dönemi kapanırken, yabancı kuruluşlar ekonominin yönetiminden çekilmişlerdir.

Millileştirmeler döneminin son ürünlerinden olan İstanbul Elektrik Şirketi, Türkiye'de o güne kadar yerleşmiş yabancı kuruluşların tipik bir örneği olduğu gibi, Cumhuriyet yönetiminin artık her şeye egemen olduğu bir noktada, millileştirme gerekçesinin de oldukça açık seçik bir örneğidir. 1938'de Bütçe Encümeni şöyle diyor :

«*Şerefli ve müstakil (bağımsız) varlığımız içinde bir diken gibi yaşayan ve mütemadi surette (sürekli olarak) milli menfaatlerimizi hiçe saymaktan ve mukavele (sözleşme) hükümlerini bulduğu her fırsat ve vesileden istifade suretiyle (yararlanarak) daima kendi lehine tatbik etmekten (uygulamaktan) çekinmeyen bu şirketten memleketin kurtarılması, tesisat ve imtiyazatın (kuruluşun ve ayrıcalığın) çetin müzakerelerden sonra en müsait şartlarla (uygun koşullarla) satın alınması...*»

Kısacası, millileştirme, «yap-işlet»in tersyüz edilmesidir. Cumhuriyetin millileştirme ile dolu geçen ilk on beş yılı, yetmiş yıllık yabancı imtiyazcılığı silmeye yeterli olmuştur. İşletilebilir durumda olan, ekonomik ömrü uzun ve *hazır* altyapı sermayesine sahip oluvermek, Cumhuriyet yönetiminin akılcı girişimlerinden birisidir.

Millileştirmek için gerekli döviz ödemeleri bir miktar borçlanarak karşılanmıştır. Ancak, bu noktada yönetimin ter-

cihi kesindir: Ülkenin kendi altyapısına sahip olması dövizle ölçülmeyecek derecede önemli sayılmıştır. Yoksul ve en çok da dövizden yoksun bir ülkenin böyle bir tercih yapmış olması ilginçtir. Yönetim özellikle 1930'dan sonra, ya altyapıya sahip olmak, ya dövizden tasarruf etmek gibi keskin bir seçimle karşı karşıyadır. Ortası yoktur. «Dövizden önemlisi yok» gibi bir yolu seçmesi, o gün ve bugün birçok iktisatçıya tek doğru tercih olarak görünebilirdi. Ama, yönetim tereddütsüz öteki yolu, yani, «Kendi altyapıma sahip olmaktan önemlisi yok» yolunu seçmiştir.

Bugün herhalde daha iyi anlaşılıyor ki, Abdülhalik Beyin, 1925 manzarasının değişmesinde, bu millileştirmelerle kazanılan sermayenin ciddi katkısı olmuştur

«Yabancılar Bizi Beğeniyor mu?»

Rasih Kaplan açık sözlü bir mebus tipidir. Özellikle dış dünya ve yabancılarla ilişkiler konusunda pek sözünü esirgemez. 1939 Mayısında yine kulak misafiri oluyoruz :

«*Bilhassa (özellikle) icra (yürütme) işlerinde ecnebilerden rapor almak kadar tehlikeli bir şey yoktur. Onun için, onlar yalnız hoca olarak kalmalıdır. Müdür olamazlar. Ecnebi müdür olduğu vakit çok tehlikelidir, zararlı neticeler alırız.*»

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonominin çeşitli sorunlar karşısında olduğunu biliyoruz. Güçlü bir strateji alışkanlığı, sağduyu, politikada uzlaşmalar yaparken ilkelerden ödün vermeme becerisi, ilk yıllarda yönetimin elindeki kozlardır. Ama, daha fazlası yoktur. Buna karşılık, kaynaktan ve nitelikli işgücünden yoksun bir ekonomiyi çekip çevirmenin zorlukları zamanla azalacak gibi değildir. Bu ekonomiye, başta Osmanlı borçları olmak üzere, ağır yükler taşıtmaya girişmek, tüm dengeleri bozacaktır. Yönetimi baş edemeyeceği durumlarla karşı karşıya bırakacaktır.

O zamanlar dünyada bugünün uluslararası kuruluşları henüz yoktur. Ama, uluslararası akıl hocaları vardır. Türkiye gibi, dış borçlarla ve ağır ekonomi sorunlarıyla karşı karşıya olan ülkelere giderler, raporlar verirler. Bu raporlar, dış sermaye ve siyaset çevrelerinin doğrultularını ve dileklerini de yansıtır.

«İki buçuk sene evvel İş Bankası Fiserig namında bir mütehassısı celbetmiş (uzmanı getirtmiş), fakat onun verdiği rapor hükümsüz kalmıştır. Daha sonra, Mösyö Müller namında Almanya'dan bir mütehassıs celbedilmiştir. Müller gayet dikkatli bir rapor tanzim etmiştir (hazırlamıştır). Bu rapor bütün iktisadi bünyemizi tetkik etmiş (incelemiş), tahlil (analiz) etmiş, hastalığımızı meydana koymuş ve tedavi çarelerini ileri sürmüştür. Bu rapor ne oldu efendiler? Rapor bittikten ve hükümete tevdi edildikten (verildikten) sonra gayet mahrem (çok gizli) bir surette masalarda saklanmıştır.»

1930 Eylülünde, Serbest Fırka lideri Fethi Beyin eleştiri yollu söylediği şey, hükümetin uluslararası akıl hocalarının sözlerini dinlemediğidir. Her biri bugünün IMF'si kadar tanınan Rist, Müller ve sihirbaz maliyeci Schacht'ların biri gidiyok, öteki geliyor. Önerileri biribirini tamamlıyor. Bugün okunduğu zaman, insana «Tuhaf şey, ben bunları başka yerlerde başka zamanlarda da duydum galiba» dedirtiyor.

1930'da Türkiye'ye yapılan öneriler kısaca şöyledir: Osmanlı borçlarını ödemekte gecikiyorsunuz; işi aksatıyorsunuz. Bu yüzden, dış dünyada mali güvenceniz bozuktur. En önemli şey budur. Ne yapıp yapıp bu güvenceyi sağlamlaştırmaktan, yani, uluslararası sermaye çevrelerinden «kredibilite» sağlamaktan önemlisi yoktur. Bunun yolu, başka işlerden çok, dış ticarete öncelik vermektir. Paranızın değerini düşürün. Yani, devalüasyon yaparak yeniden ayarlayın. Demiryolu ve benzeri büyük yatırımlara girişmeyin. Bu çok yanlıştır, çok maliyetlidir. Yine de, bu tür yatırımlara girişmeden edemiyorsanız, bunlar için dış kredi almanın yollarını bulun. Şüphesiz, önce dış dünyada «kredibilite» kazanmanız gerekir ki, ondan sonra yatırım niyetleriniz için kredi bulabilesiniz. Bunun için de, önce dış borçları düzenli ödeyin. Ödemek size ağır geliyor diye, herhangi bir kesinti yapmayın, kuşku yaratmayın. Yabancı sermayeyi olabildiğince destekleyin. Ekonomide devlet kesimini genişletmekten mutlaka kaçının.

İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in buldukları bir belge, Cumhuriyet yönetiminin bu öğütleri nasıl değerlendirdiğine bir ışık tutuyor: Başvekil İsmet Paşa, 1930 sonlarında ABD'den gelen bir müsteşarla konuşmaktadır:

«Bir mütehassıs (uzman) arıyoruz. Kendisinde aradığımız evsaf (nitelikler) şudur: Hem işinin ehli (ustası) olmalı, hem de

*kapitalist mehafilin (çevrelerin) tesiratından azade (etkilerinden uzak) kalabilecek bir şahsiyet (kişilik) sahibi olmalıdır. Bu son nokta çok mühimdir ve bunda ısrar ederiz.»**

Yönetimin uluslararası akıl hocalarına bakışı bu noktadan hiç ayrılmaz. 1930'lu yıllar boyunca çeşitli «hoca»lar Türkiye'ye gelir giderler. Fakat hiçbiri «müdür» olamazlar. Yabancıların bizi beğenip beğenmedikleri, bizden çok onları ilgilendiren bir şey sayılır.

Bütünleşme mi, Bağımsızlık mı?

Cumhuriyet rejimi 1923'te her şeyden önce yetmiş seksen yıllık bir geçmişi devralıyor. O yetmiş seksen yılda, devlet dış dünya ile sarmaş dolaş bir bütünleşme macerası yaşamıştır. Bunun bir ideoloji tortusu da vardır. Dış ticaret ve dış borçlanma, emmebasma tulumba gibi işleyerek, bütünleşmenin ideolojisini beslemişlerdir. Cumhuriyetin ilanıyla noktalanan mücadele de tabloyu tümüyle değiştirmemiştir. Cumhuriyet rejiminin ilk önemli muhalif partisi olan Terakkiperver Fırka, dış dünya ile bütünleşmeyi çok önemseyen bir çizgi ile ortaya çıkmıştır.

Fakat, dış çevrelerle bütünleşmenin ideolojisi, Cumhuriyetin yönetici kadrolarında kök tutmuyor. Tersine: bir tepki oluşuyor ve bir akılcı bağımsızlık anlayışı filizleniyor. Seksen yıllık macera en sonunda devleti kaybettirmiş olduğu için, şimdi devleti yeniden kurmak, her şeyden önce bağımsızlık denilen şeye sahip olmayı gerektiriyor.

Bütün bunlar, yazıldığı kadar kolay görünen ve kolay yapılabilen şeyler değildir. 1920'lerde, Türkiye'deki Cumhuriyeti, onu kuranlar başka, dış çevreler ve yabancı sermaye başka türlü düşünmektedir. Cumhuriyetçilerin görüşlerini biliyoruz. Yabancı görüşlerin ise, Sevr'den Lozan'a gelindiğinde değişmiş olduğunu söylemek zordur.

«Ben Lozan'dan şu müşahade (gözlem) ile döndüm: Milletin kazandığı milli haklar teslim olundu. Fakat, Avrupa, mahrum edildiği (yoksun kaldığı) bütün imtiyazları Türk mille-

---

* **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, ODTÜ, Ankara, 1977.

tinin geçireceği mali buhranlar sayesinde kâmilen istirdat etmek (tümüyle ele geçirmek) ümidinde idi. Bu bir tahmin değildir. Bu sözler, en salahiyettar (yetkili) ağızlardan benim yüzüme karşı söylenmiş açık fikirlerdir. Biz Avrupa'nın hitabını (bize yönelik sözünü) realist, acı bir imtihan daveti şeklinde ve tabii telakki ettik (doğal saydık).»

1930'da, Başvekil İsmet Paşa Lozan'dan ayrılışını anlatıyor. Barış imzalanmış, Türkiye'nin hakları saptanmış, kabul edilmiştir. Lozan'ı kabul etmek, Türkiye'yi yeni bir devlet olarak saymak demektir. Bir barış konferansının kapanışında, yeni doğan devlete sonsuza kadar uzanan başarılı bir ömür dilememiz gerekir. Fakat, bunu yarım ağızla da olsa söylemek yerine başka bir şey yaparsanız, yani, bu yeni devletin yönetimine «ekonominiz çökecektir» derseniz, konferanstan en çok bu kapanış sahnesi akılda kalır. Öyle de olmuştur. 1924'ten sonrasına bakınca, Türkiye'de yabancı sermaye alanında bir canlılık yoktur.

İlk günlerin yokluk ve yoksulluk ortamında yabancı sermayenin ekonomiyi canlandıracağı düşünülmüş, hatta bu yolda bazı sözler alınmış da olsa, dış çevrelerle arada sanki bir soğukluk vardır. Cumhuriyetin yöneticileri yabancı sermaye gelişine karşı olmadıklarını her fırsatta söylerler. Fakat, «Aman sermaye gelsin de, ne isterse veririz» gibi bir tavır almazlar. Böyle bir tavrı benimsemedikçe, yabancı sermayeye tümüyle karşı görünmekten kaçınamazlar. İsmet Paşa, bunu bir ara söylemiştir:

«Senelerden beri sermaye propagandası milli politikayı çürütmek için çalışmaktadır. Milli mücadele senelerinde ecnebi mehafile mensup (yabancı çevrelerden) zevat (kişiler) arasıra gösterişli telgraflarla Ankara'ya bizimle müzakereye (iş görüşmesine) geleceklerini söylerlerdi. Bütün memleket derhal (hemen) bu sıkıntılı ve üzüntülü günlerin bir müzakere ile hallolunacağı ümidine düşerdi. İnebolu'dan sahile çıkan ve bize teklifler getirdiği manzarasını veren müzakereci, uğradığı her köyde Ankara'da meselenin bu sefer artık hitam (son) bulacağını bildirirdi. Ankara'da karşı karşıya geldiğimiz zaman, yüzümüze bakar, resmi bir sıfatı yoktur, salahiyetname (yetki belgesi) almamıştır. Hulasa (özetle), müzakereci bir yanlışlık olduğunu ileri sürerek avdete kalkar (döner). İnebolu'ya kadar, her köyde, meseleyi halletmenin (çözmenin) mümkün ol-

duğunu, bütün sıkıntıların geçmesi kabil olduğunu. fakat Ankara'dakilerle konuşmak imkânının tasavvur olunamadığını (bir türlü konuşulamadığını) yapma. meyus (üzüntülü) bir tavırla söyleyerek çıkar gider. Maksat müzakere, herhangi bir çare değil, bu nam (ad) altında memleketin içine gelirken ve giderken zehir saçmaktır.

Şimdiye kadar hiçbir sermayedar bana şartlarını söylemedi. Şartlarının karnı tok, işini yapar, kanaatkâr (azla yetinen) bir adam tarafından işitilecek şartlar olması, söylenebilmesi için lazımdır (gereklidir) Bu geçen senelerde sermaye getirecek adamın düşünebileceği şartları kabul edebilecek şahsın ise akşama yiyeceği olmayan, kapısında alacaklılar zorlar, gözü kararmış biçare (çaresiz) bir adam olması lazımdı.»

Bu, 1930'a kadar uzanan yılların havasıdır. O arada, yabancı sermaye için bazı işaretler verilir.

«Herkesin ismini tanıdığı ve bildiği Ford kumpanyasıyla hükümet arasında, İstanbul'da tesis edilecek (kurulacak) bir montaj fabrikası için bir mukavelename teati edilmiştir (karşılıklı bir sözleşme yapılmıştır). Bu fabrika otomobil, traktör, tayyare (uçak) gibi vesaiti (araçları) demonte edilmiş (parçalarına ayrılmış) bir halde Amerika'dan celbettikten (getirttikten) sonra, İstanbul'da tesis edilecek montaj fabrikasında bunları monte hale koyacak, ikmal ve itmam eyleyecek (tamamlayıcı hizmetler yapacak) ve birtakım tefrişat (döşeme) vs'yi de atölyelerde yapacaktır... Öyle ümit ediyorum ki, Ford müessesesi İstanbul'a gelip çalışmaya başladığı andan itibaren kendisini aynı ayar ve aynı meslekte gören ve aynı sahada çalışmakta bulunan diğer büyük müesseseler de birer birer gelip bizden aynı müsaadeyi (izni) isteyeceklerdir.»

Maliye Vekili Saracoğlu Şükrü Bey. 1929 yılı başında Ford Şirketine verilen montaj iznini anlatıyor. Bu, yabancı sermayeye verilen işaretlerden birisidir. Bir başkası da, yine İstanbul'da bir serbest bölge kurma hazırlığıdır. Dünyada özellikle Amerika kaynaklı sermayenin hareketlendiği ve Avrupa'ya aktığı o yıllarda, bunlar büyük çapta girişimler sayılmaz. 1930/31'den sonra ise dünyanın koşulları sermaye hareketlerine pek elverişli değildir. Türkiye'ye yabancı sermaye gelmez.

O yıllarda, yönetim, Lozan'dan sonra başlattığı bir çizgiyi biraz daha geliştirme olanağı bulur: Yabancılara verilen imtiyaz alanlarını daraltmak ve imtiyazcılığı bir politika olarak unutturmak.

«Biz bu kanunu ta öteden beri arzu ederdik (isterdik). Fakat, daima memleketin inkişafına ve istikbaline (gelişmesine ve geleceğine) mani olan kapitülasyonlar bunu akim bir halde (sonuçsuz) bıraktı. Umumi Harpte (dünya savaşında) kapitülasyonların bir taraflı olarak ilgası (kaldırılması) üzerine bazı sanatlar Türklere hasredildi. Biz bu hakkın en büyüğünü Lozan'da kazandık. Lozan'da bazı sanatlar ve meslekleri vatandaşlara hasrettik Son kalan birkaç kısım vardı, onları da bu kanunla ikmal ve itmam etmiş (tamamlamış) oluyoruz.

İçtimai ve iktisadi (toplumsal ve ekonomik) işleri de vatandaşlara hasrettik. Bu da iktisadi bir zarurettir (zorunluluktur). Az sermaye ile az mümareseye (beceriye) muhtaç olan sanatlar ve mesleklerdir.»

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey, 1932 Haziranında «Türkiye'de ecnebi tebaası (yabancı uyruklular) tarafından yapılması memnu (yasak) sanatlar» yasalaşırken, yabancılara verilen imtiyazları genişletmenin ya da korumanın değil, azaltmanın politikasını anlatıyor. Sermayenin tamamlayıcısı olan «hizmetler» alanı yabancı girişimlere kapanmaktadır. İmtiyazcılık öyle bir politikadır ki, dış çevrelere sadece sermaye ile sınırlı ayrıcalıklar vermekle yetinmez, hizmet kesimini karşılıksız olarak yabancı girişime sunar O girişim, koyduğu sermaye miktarının çok ötesinde bir rahatlığa kavuşur. Geldiği ülkenin kaynaklarını oldukça ucuza kullanmış ve kendisine ek kazançlar sağlamış olur. İmtiyazcılığın yüzyıldır harmanladığı hizmetleri, Cumhuriyet yönetimi 1930'larda iyice kapatmaktadır.

Yabancı sermayenin daima dallanıp budaklanan imtiyaz sistemine karşı olan politika çizgisi, o yıllarda gelişir. 1930'lara kadar, yabancı sermayenin arayışı eski, kârlı imtiyazcılığın sürmesidir. Bu sürerse Türkiye'ye gelebilir. 1930'ların değişik koşullarında şurası iyice anlaşılır : Hizmet kesimlerine yayılan bir imtiyazcılık politikası kesinlikle bitmiştir. Yabancı sermaye, ancak «sermaye»nin gerektirdiği «normal» ve kontrollü ayrıcalıklar bulabilir.

*«Eskişehir fabrikasında tayyare (uçak) tamir edilmekte ve yapılmaktadır. Fakat tecdiden (yeniden) yapmak devresine henüz dahil olmuş (girmiş) bulunuyoruz. Bu sene Kayseri fabrikasının yapacağı yeni tayyarenin adedi on ikidir. Kayseri fab-*rikasında biz Amerikalılarla çalışıyor değiliz. Amerikalılarla

yapılan bir mukavele vardır. Bu mukavele mucibince (gereğince) Kayseri fabrikası onlara verilmiş değildir. Bu fabrika devlete aittir. Bu mukavele, bir sene için devam eden bir tecrübe (deneme) mukavelesidir.

Luft Hansa şirketinin Türkiye havalarında seyrisefer imtiyazı yoktur. Bu imtiyaz yalnız Türklere aittir Hiçbir ecnebi (yabancı) şirketi, Türkiye havalarını geçit yapmak müsaadesine (iznine) malik değildir.»

Yine 1932 Haziranında, Milli Müdafaa (Savunma) Vekili Zekâi Bey (Apaydın), yabancı sermaye ile belirli koşullarda sözleşme yapılabileceğini, fakat eskisi gibi imtiyaz vermenin söz konusu olmayacağını açık seçik anlatıyor. İmtiyazcılığın, yabancı sermayeden beklenecek yararı, yarar olmaktan çıkardığı, yönetimin inancıdır.

Yönetimin inandığı şeylerden birisi, imtiyazcılığın yabancı sermayeden beklenebilecek yararı zarar haline soktuğu ise; öteki de millileştirmelerin yeni yabancı sermaye gelişine engel olmayacağıdır. Millileştirmeler, 1920'lerde başlayıp 1930'larda tamamlanırken, Türkiye'ye yeni yabancı sermaye girişleri başlar.

«Hükümet bu ecnebi kumpanyalar (şirketler) hakkında almış olduğu kararları (millileştirmeleri) öyle hakiki sebeplere (gerçek nedenlere) istinat ettirmekte muvaffakıyet (dayandırmakta başarı) göstermiştir ki, yeknazarda (ilk bakışta) ecnebi sermayesine düşmanlık manzarası arz eden (gösteren) bu hareketler, ecnebiler tarafından dahi (bile) zaruri (zorunlu) ve hoş nazarla görülmüştür. Ecnebi sermayeler bir taraftan memleketten çıkarken, diğer taraftan sermayesini en emin ve dürüst yerlerde kullanmasını bilen İngilizler memleketimize demir fabrikaları için büyük mikyasta (ölçekte) sermaye getirmişler ve aynı veçhile (biçimde) Hollandalılar da sermaye yatırmak için emre amade bulunduklarını (hazır olduklarını), hatta mukavele ile tevsik ederek (belgeleyerek) bildirmişlerdir.»

Muğla Mebusu Hüsnü Kitapçı'nın 1937'nin ilkbaharında çizdiği tablo, üretim araçlarının kontrolünü tam olarak kazandıktan sonra Cumhuriyet yönetiminin, yabancı sermaye girişimlerine karşı daha rahat olduğunu gösterir 1930'larda şu ortaya çıkar : Türkiye yabancı sermayeye kapalı değildir; fakat, üretim araçlarının kontrolü Türkiye'nin kendi işidir. Dış tica-

ret ve dış borçlanmanın oluşturduğu eski emmebasma tulumba, Cumhuriyetin kuruluş döneminde ortadan kalkmıştır. Böylece, dış dünya ile bütünleşmenin ideolojisi silinmiştir. Üretim araçlarının kontrolünü dış çevrelerle paylaşmak diye bir şey artık söz konusu değildir. Daha 1931'de. Mustafa Şeref Bey söylemiştir :

«Ecnebi mütehassıslar (uzmanlar) getirelim, onlara program yaptıralım ve bu program dairesinde (çerçevesinde) ecnebilerden para gelsin diyorlar. Ben bundan şunu anladım : Bir program yapılacak, ecnebi piyasalar dolaşılarak bu program dahilinde, geliniz Türkiye'ye para getiriniz denecektir. Bu tesisatı (kuruluşları) vücuda getirmek için buna lüzum yoktur. Çünkü, sermayesini getirecek kimse kendi programını daha iyi yapar..»

İşin Püf Noktası : Yerli Özel Sermaye

İş Bankası İdare Meclisi Reisi ve Siirt Mebusu olan Mahmut Bey (Soydan) 1930 yılı başında. yönetimin yarı resmi organı olan Hâkimiyeti Milliye'de şöyle yazıyor :

«Mali ve iktisadi istiklalimizden (bağımsızlığımızdan) fedakârlık istemeyen ecnebi sermayesini hüsnü kabul ediyoruz (iyi karşılıyoruz). Arkasında siyasi emeller taşıyan ve memlekette imtiyazlı bir vaziyet isteyen yabancı sermayelere el uzatmıyoruz. İmtiyazlı sermayeye aleyhtar (karşı) oluşumuz hissi sebeplere müstenit değildir (duygusal nedenlere dayanmaz). Bu nevi (tür) sermaye. yerli müteşebbislerin aleyhine bir darbedir.

Halbuki, biz memlekette milli iktisadı hâkim kılmak, vatandaşları iktisat yolunda teşvik etmek istiyoruz. Ecnebi sermayesine imtiyaz vermek bir fayda temin etmez (sağlamaz). Belki mevcut (varolan) iktisadi muvazenesizliğin (dengesizliğin) devamına sebep olur »

1930'larda İş Bankası demek, Türkiye'deki özel kesimin en dikkate değer sözcüsü demektir. Fakat, yönetime karşı olan bir sözcü değil Bankanın en önemli yöneticileri, dönemin tek partisinin içindedirler. Bunların başta gelenlerinden birisi Celâl Bey (Bayar) ise, öteki de Mahmut Beydir. Banka, partinin

ekonomi çizgisini ve uygulamalarını etkilemek için çaba gösterir. Zaman zaman ikisinin çizgisi biribirinden zor ayırt edilir.

«Önümüzdeki hafta memleketin muhtelif yerlerinde mühım birkaç fabrikanın temeli atılıyor Bir Türk olarak hepımız gurur duyabiliriz ki, bu fabrikaları kurmak için lazım olan milyonları milli bankalarımız temin etmiştir (sağlamıştır)... Öyle bir devirde yaşıyoruz ki, iktisadi istiklalini (bağımsızlığını) elde etmeden, hiçbir millet, siyasi istiklal iddiasında bulunamaz. Siyasi istiklali için bugüne kadar hudutsuz can, kan ve mal fedakârlığı yapan Türk milleti, bundan böyle de başka türlü hareket edebilir miydi?

Türkiye Cumhuriyeti için kendi kendine, kendi imkân ve vasıtalarıyla (olanak ve araclarıyla) yaşamak esaslı bir ülküdür. Bütün çalışmalarımız, bu ülküye canlı bir dikkat vermeye matuftur (yöneliktir) Sanayii olmayan memleketler, şeklen (biçimsel olarak) istiklal sahibi olsalar bile, hakikatte müstemleke (sömürge) memleket vaziyetinden kurtulamaz. Gazi Türkiyesi, böyle bir vaziyete düşmek istemez. Biz sanayiimizi kurtarmakla, istiklalimizi, mevcudiyetimizi müdafaa etmiş (savunmuş) oluyoruz. Bize mutlaka mallarını satmak isteyenler, bu müdafaa hakkımızı kullanmaktan tabii memnun olmazlar. Fakat, milli hak ve menfaatlerimiz mevzubahs (söz konusu) olduğu zaman, başkalarının dilekleri ikinci planda kalır.»

1934 Ağustosunda Mahmut Beyin, bu kez o tarihte özel kesimin görüşlerini yansıttığı bilinen Milliyet'te yazdıklarını okuyoruz. Türk özel kesiminin yarı resmi görüşü sayılabilecek bu düşünceler, başka bir yorum gerektirmeyecek kadar açıktır.

Cumhuriyetin kuruluş döneminde dikkati çeken şey şudur : Yönetim, yabancı sermayeye karşı olumsuz bir resmi tavır almamıştır. «Yabancı sermaye gelsin» demiştir. Fakat, yerli özel sermayeyi yabancı ile bütünleşmeye yöneltmemiştir. Yerli sermayeyi bu yönde özendirecek politikalar benimsemekten hep uzak durmuştur 1930'larda ekonominin büyük çarkı devletçilik olduğu zaman, yerli sermaye de bu çarkın içinde yer almıştır. Özel yerli sermaye, kendi gelişme şansını yabancı sermaye ile işbirliğinde değil, devletçilikte aramıştır. Kısacası, özel kesimin dış çevrelerle işbirliği yapmasının koşulları doğmamıştır. Böylece, yönetim yerli sermayeyi hep kendi yanında tutmuştur. Yabancı sermaye ile kurulan ilişkiler ise, tümüyle devlet yönetiminin bir parçası olmuş ve kontrol edilmiştir.

Borç Yiğidin Kamçısı mı?

«İstiklal mücadelesi günlerinden beri mazinin (geçmişin) mirası olan birçok meseleleri (sorunları) bugüne kadar Cumhuriyet hükümeti bir bir halletmeye muvaffak olmuştur (çözmeyi başarmıştır)... Cumhuriyet hükümetlerine tekaddüm eden (daha önceki) hükümetler, varidat menbalarımızı (gelir kaynaklarımızı) ve onların idarelerini birer birer Düyunu Umumiyeye teslim etmek suretiyle, âdeta Maliye Vekâletini bildiğiniz maruf (ünlü) binaya nakil (taşımak) için bir vaziyete geçmişlerdi. Memleketi bu noktadan tesellüm eden (teslim alan) Cumhuriyet, mazinin bütün pürüzlerini temizlemiştir.

Cumhuriyet hükümetini, bu mukaveleye (1928 sözleşmesine) götüren ilk müzakere (karşılıklı görüşme), Lozan'da başlamıştır. Lozan'da heyeti murahhasımız (yetkili kurulumuz), evvela (önce) Düyunu Umumiye mevzuatını bir meselei dahiliye (iç sorun) addederek (sayarak) ve noktainazarını (görüşünü) diğer taraflara kabul ettirerek, Düyunu Umumiye işlerinin beynelmilel (uluslararası) bir vesika (belge) şeklinde Lozan Muahedesine (antlaşmasına) tevdiine mani (eklenmesine engel) olmuşlardır Saniyen (ikincisi), Harbi Umumide (Birinci Dünya Savaşında) veya daha evvelleri Osmanlı İmparatorluğu'ndan arazi alan devletlere hisse tefrik ettirmiştir (borç ödeme payı çıkartmıştır)...

Daha sonra, Paris'te hamiller mümessilleriyle (alacaklıların temsilcileriyle) murahhaslarımız (yetkililerimiz) karşı karşıya gelerek mukavele ve itilafnameyi (sözleşme ve anlaşmayı) imza etmişlerdir. Bu mukaveleye nazaran borçlarımız karşılıklıdır. Ve karşılıkları İstanbul ve Samsun gümrükleri hasılatıdır. Duyunu Umumiye meclisi memleketimizi terk edecek, Paris'e gidecek ve orada iki meclisli bir teşekkül haline geçecektir. İstanbul'da, bir ajan bulunacaktır. Vaktiyle devletin hemen tekmil (tüm) varidatını (gelirlerini) rehin olarak almış ve bunları bilfiil idare ve cibayet etmiş (devletin vergilerini ve gelirlerini doğruca kendisi tahsil etmiş) bir idareye mukabil (karşılık), müşahit (gözlemci) vazifesiyle mükellef (görevi yapan) bir ajandan başka hududumuz (sınırlarımız) içinde bir mevcudiyeti (varlığı) kalmamıştır.»

Maliye Vekili Saracoğlu Şükrü Bey, 1928'in son ayında, Osmanlı borçlarının Cumhuriyet rejimince ödeneceğini imzaya

bağlayan anlaşma için açıklamalar yapıyor. Osmanlı borçları, Lozan'da genel çizgileriyle görüşülmüştür. Cumhuriyet rejimi, daha çiçeği burnunda olmanın tadını alamadan karşısına çıkan bu ağır yükü olabildiğince ertelemek istemiştir. Alacaklıların çoğu Fransız, geri kalanları da İngilizler ve İtalyanlardır. İş olabildiğince uzatılır Sonunda, 1928 Haziranında alacaklıların temsilcileriyle Paris'te bir borç ödeme anlaşması imzalanır İmza yetkisi, Paris Büyükelçisi Fethi Beye (Okyar) verilir Bu borçlara imza atılmazsa, Türkiye'ye taze kaynak gelmesi söz konusu olmadığı gibi, baş ağrıtıcı birçok başka sorun da nedense gündemde kalıp duracaktır.

Cumhuriyet yönetiminin dış borçlar konusundaki ilk politika ustalığı, işi Lozan'da bağlamayıp ertelemek ve uzatmak olmuştur. İkinci ustalığı da, bu uzatmada 1928 yılı sonuna kadar başarılı olmasıdır. 1929, Cumhuriyet rejiminin kendi gümrük tarifesine kavuşma yılıdır. Lozan'da başlayan, «kendi ekonomisini beş yıl için dışa karşı korumamak» dönemi sona ermektedir. Cumhuriyet yönetimi, borçlar işini de 1929'a kadar uzatarak hem dış borçlar. hem de dış ticarette karar ve eylem olanağını eline alır.

Osmanlı borçları, Cumhuriyet rejiminin kullanacağı kaynakları dara sokar. Bu ta başından bilinir. Lozan'da görüşmeye başlar başlamaz, bu işte olabildiğince zaman kazanmak ister. Durum, 1928'de de pek değişmiş değildir Türkiye'nin borç ödeme takatında bir artış olmamıştır. Yönetim, borçları imzaya bağlamanın, borç sorunlarını bitirmek değil başlatmak demek olduğunu iyi bilir. İşi uzatmakla, 1923/24'ten sonra en az beş yıllık bir süre kazandığı gibi, duruma daha çok hâkim olacağı bir zamanı seçmiştir. Böylece 1928, Cumhuriyetin borç ödeme sorunlarının başladığı tarih olur.

«*Hiç şüphe yok ki, çok iyi olduğuna kail olduğum (inandığım) bu mukavelenin neticesi (sözleşmenin sonucu), serveti umumiyesi (ekonomik varlığı) pek yüksek olmayan memleketimizin sırtına senevi (yıllık) ilk devrede 18 - 20 milyon bir para yüklenmesi demektir ve bu borçlarımızın hamilleri (alacaklıları) ekseriyeti azimesi itibariyle (büyük çoğunluğuyla) ecnebi hamilleri (yabancı alacaklılar) olduğu için, memleketin beynelmilel muvazenei iktisadiye ve hesabiyesi (ödemeler dengesi) aleyhine ahzi mevki edecek (sonuç verecek) olan büyük bir rakamdır. Bu taahhüt (işi üstlenme) bu itilafnameden (anlaşmadan) değil, başka mecburiyetlerden, başka zaruretlerden*

(sorumluluklardan) doğmuş şeylerdir Hiç şüphe yok ki, bugün açıklı bir muvazenei hesabiyemiz (ödemeler dengemiz) vardır.

Bittabi (doğal olarak) bu 18 milyon veya daha az veya daha çok bir paranın bu açıklı muvazenei hesabiyeye ilave edilmesi (eklenmesi), netice itibariyle (sonuçta) paramız üzerinde menfi (olumsuz) tesir icra edecek bir mahiyettedir (etki yapar niteliktedir). Bugün Türk evrakı nakdiyesinin kıymeti (parasının dış değeri) henüz fiilen dahi kesbi istikrar etmiş (istikrar kazanmış) değildir. Aldığımız yükün ağırlığını müdrikiz (biliyoruz). Memleketin iktisadiyatı (ekonomisi) üzerinde icra edeceği (yapacağı) tesirin derecesini müdrikiz.»

Eski Maliye Vekili Hasan Beyin (Saka) Osmanlı borçlarına çözüm aranırken çok emeği geçmiştir. Konuyu ve sonuçlarını gerçekçilikle değerlendirmek, sorunlardan çekinmemek, kararları pembe göstermemek onun da özelliklerindendir.

Gerçekten, işler Hasan Beyin söylediği gibi gelişir. 1929'da ilk borç ödemesi yapılınca, Cumhuriyet yönetiminin elindeki kaynaklar daralır. Hemen aynı yıl içinde döviz üzerinde spekülasyon başlar. 1929 yılının bir başka özelliği vardır : O güne kadar dış ticaret serbesttir Başka bir deyişle, dış ticarette karar gücü tüccarın elindedir. Çünkü, dış ticareti serbest bir ekonomide döviz kimin elindeyse karar gücü de ondadır. Dış borcu ödeyen devlettir, tüccar değildir. Devlet, elindeki kaynakları borç ödemeye akıttıkça, tüccarın, dövizden kaynaklanan gücü azalmaz, artar. 1929'da da böyle olmuştur. Tüccar, artan döviz gücünü mala çevirmeye girişmiştir. Olağanüstü ithalat yapmıştır Döviz gücünü ithal malı stoklarıyla artacak bir güçle pekiştirmeye yönelmiştir.

Yönetim. dış borç ödemenin, kullanabileceği kaynakların bir parçasından vazgeçmek anlamına geldiğini bilmektedir. Fakat, umudu vardır : Vazgeçtiği bu kaynağı, 1929'da kendi gümrük tarifesini uygulamaya başlayınca, dış ticaretten elde edeceği kaynakla kapatmak. Ummadığı şey ise, döviz spekülasyonudur; bunun Türk parasının değerini hızla düşürmesidir, bunun da ekonomide çabuk gelişen bir dizi dengesizlikler yaratmasıdır.

1929'da, önce döviz spekülasyonu başlar. Tüccarın, yeni gümrük tarifesine yakalanmamak için yaptığı olağanüstü ithalat, bunun boyutlarını büyütür. Büyüttükçe de Türk parasının değeri düşer. Yılın sonuna yaklaştıkça, ekonominin tablosu gittikçe kararır. Ekonomi bir çatalın ağzına gelmiştir : Ya dış

ticareti ve dövizi eskiden beri yapıldığı gibi «serbest» bırakmak; yani, dış çevrelerin ve tüccarın ekonomiyi yönetici bir karar gücü olduğunu kabul etmek, ya da bunu bir çeşit «kördüğüm» saymak ve keskin bir vuruşla düğümü çözmek. Artan döviz spekülasyonu, dünya buhranının büyümeye başlayan dalgalarıyla birleşirken, yönetim ikinci yolu seçer. 1930 Şubatında, döviz ve karar gücü yönetimin kontrolüne geçer.

1929 ve 1930 yılları gösterir ki, Osmanlı borçlarını alacaklıların isteklerine göre ödemek, eldeki kaynakları kurutacak, Cumhuriyet rejimini çıkamayacağı köşelere sıkıştırarak Lozan'daki kapanış sahnesine yöneltecektir. Çare, bir yandan borçları ertelemeyi sürdürmek. bir yandan da döviz tasarrufu yapmaktır.

«1928 mukavelesinin (sözleşmesinin) bu memleketin takatı haricinde olduğu sabit olduktan sonra hamillerle (alacaklılarla) müzakere (görüşme) açtık ve fiili bir statüko hasıl oldu (oluştu). Buna nazaran (göre) geçen sene beş milyon kadar bir para verdik... Tediyeye (ödemeye) başladığımız paranın kabul edilmediğini görüyoruz. Yani, tediye ediyoruz, memnun olmuyorlar. Bu hususta (konuda) kati bir itilaf (kesin bir anlaşma) hasıl oluncaya (gerçekleşinceye) kadar tediye etmekte maddeten bir faide (yarar) yoktur.

Bu borçlar meselesinde (sorununda) bizim esaslı bir iddiamız vardır. Osmanlı borçlarından bize düşen hisseyi (payı), memleketin takatıyla mütenasip (orantılı) bir hudut dahilinde (sınır içinde) tediye etmek istiyoruz. Esasını reddetmiş değiliz.

Bize telkin olunan (benimsetilmek istenen) sureti hal (çözüm yolu) şu idi : Bir milyon sterlin verilsin. Bu bir milyon sterlinin yarısını kendi paramızdan verelim ve yarısını da borç olarak tedarik edip (bulup) verelim. Bu hal tarzı ile iki seneyi geçirelim. Ondan sonra vaziyet yeniden mütalea olunur (incelenir). Yahut mukaveleye (1928 sözleşmesine) avdet olunur (dönülür)

Bizim esas addettiğimiz (saydığımız) nokta ise şudur : İki sene sonra 928 mukavelesiyle bu memleketin tediyeye takatı olamazsa, bir tehlike hasıl olur. Dişimizden tırnağımızdan arttırdığımızdan fazlalık olursa, o fazlalıkla daima artmakta olan bir borcu mütemadiyen (sürekli olarak) tediye etmek mecburiyetinde (zorunda) kalacağız. Memleketin atisi (geleceği) için

inkişafını (gelişmesini) güçleştirecek Hulasa (özetle), bütün tasarrufatımız (biriktirdiklerimiz), bütün emeklerimiz ve gayretlerimiz (çabalarımız) memlekete sarf olunamaz (ülke için harcanamaz) gibi bir haleti ruhiye (psikolojik hava) meseleyi çok müşkül (çapraşık) bir vaziyete sokar ve işkal eder (güçleştirir).

Şimdi biçim için mühim nokta şudur : Borcun esasını tanıyoruz. Bir itilafa varmak istiyoruz. Memleketin takatı dahilinde kati bir neticeye bir an evvel varmakta faide görüyoruz.»

1931'in Temmuzunda, Osmanlı borçları görüşülürken, Başvekil İsmet Paşa yönetimin düşüncelerini ve tutumunu ortaya koyuyor. Dış borç ödemek, her şeyden önce bir temel ilkeye göre olacaktır : Ülkenin takatıyla orantılı biçimde ödemek. Bu ilke üzerinde bir «esneklik» kabul edilmez. Yoksa, bir borç tuzağına sürüklenmek işten değildir. «Alacaklıların bugün bize önerdikleri koşulları kabul edelim de, yarına Allah kerim» gibi, bugünü kurtarmaya bakan bir görüşe yatkınlık, yarın bir borç tuzağına düşmek demektir. Bu kafayla, yarın bugünkünden daha çok borç ödemek zorunda kalınır. Bu yola bir kez girdik mi, elimizde avucumuzdaki her şeyin borç ödemeye gittiğini, kendimizi kalkındırmaya hiç kaynak ayıramadığımızı görürüz. Her şeyi borca vermek, toplumu «oşa çalışıyoruz» psikolojisine götürür.

«*Garp (batı) kapitalistler: Türk kanını daha mı emecekler? Ne olmuş? Düyunu muvahhade tenezzüle uğramış (toplu dış borçların ödenmesinde indirim olmuş). İnmiş. İnsin efendim. Milletin kanını sülük gibi emen, damarımıza yapışan bu garp kapitalistlerini biz mi düşüneceğiz? İnkıta olacakmış (borç ödemeye ara verilecekmiş). Benim esasen beklediğim inkıtadır.»*

Denizli Mebusu Mazhar Müfit Bey, yönetimin borç ödeme işindeki tutumunu daha keskin sözlerle ortaya koyuyor. Bunları söylerken, geniş bir kitlenin tepkisiyle konuşur gibidir. Aynı çizgi, Antalya Mebusu Rasih Beyle (Kaplan) sürer :

«*Türk milletinin ilk tahsil (öğrenim) derecesini rakamla göz önüne getirecek olursak, Düyunu Umumiyeyi (Osmanlı borçlarını) düşünemeyiz. Milletin ilk tahsil derecesindeki evlatlarının daha yüzde sekizi onu okuyamamıştır. Bu vaziyette, bize asırların (yüzyılların) miras bıraktığı Düyunu Umumiyeyi düşünemeyiz. Ne çiftçisine, ne tüccarına hiçbir yardımda bu-*

lunamıyoruz. İptida (önce) bu milletin hayatı, saadeti (mutluluğu), ondan sonra eski borçlar düşünülür.»

Bu, İsmet Paşanın altını çizdiği ilkelerden ikincisidir. İlki, dış borçları ülkenin takatıyla orantılı olarak ödemektir. İkincisi de, borç öderken ülkenin gelişmesini buna feda etmemek, önce «bu milletin hayatı»na kaynak ayırmaktır.

Bu bir ekonomik savunma çizgisidir. Fakat, alacaklılar ve dış çevreler, «önce ülkenin işleri, sonra borç ödemeleri» çizgisinden hoşlanmazlar. İş, 1933'e kadar uzar. 1933'te, Türkiye için daha uygun ödeme koşulları imzalanırken, yönetimin savunma çizgisinde bir değişiklik olmamıştır. 1923'ten başlayıp ne yapacağını bilen sabırlı bir politika izlenmiş, dava adım adım kazanılmıştır. 1933'te, Bütçe Encümeni Reisi Hasan Fehmi Bey (Ataç), Osmanlı borçlarının geçmişini ve Cumhuriyet yönetiminin sabırla sonuca giden politikasını güzel ve uzun bir konuşmayla anlatır. Büyüyen dış borcun, bir ülkenin kaynaklarına el koymanın en kestirme yolu olduğunu, bir noktadan sonra buna bir de ad konulacağını açıklar. Bizim borca verilen ad *Düyunu Umumiyedir*

«Türkiye'yi takriben (yaklaşık olarak) seksen sene müddetle tazyik (baskı) altında tutarak mevcudiyeti maliyesini (mali varlığını) ve iktisadiyatını (ekonomisini) tahrip eden (yıkan) istismar müessesesi (sömürü kurumu)ndan başka bir şey değildir. Fakat,

Cumhuriyet hükümeti, her sene emrivakileri (oldu bittileri) biraz daha tevsi ederek (genişleterek), birkaç sene içerisinde Düyunu Umumiyenin elinde ve emrinde hiçbir varidat (geliri) bırakmadı. 1928 itilafnamesi (anlaşması) de, mukavelat ve imtiyazatı (eski sözleşmeler ve ayrıcalıkları) hukukan iptal etmiş oldu.

1928 mukavelesi iki mühim (önemli) netice ifade eder. Biri, Düyunu Umumiye müessesesinin ebediyen (sonsuza kadar) defnedilmiş (toprağa verilmiş) olması. Diğeri de, borç miktarını vasati (ortalama) hesapla yarıya indirmesidir. Millete ve tarihe diyebiliriz ki çok fena mirasları dahilde ve hariçte (içte ve dışta) tamamen hallettik ve azami menfaatinizi de temine muvaffak olduk (başardık). Bütün varidat menbalarınız (gelir kaynaklarınız) hiçbir kayıt ve şarta bağlı olmayarak elinize ve emrinize hazırdır. Borç işlerinde hiçbir imtiyaz kalmamıştır.»

1933, Cumhuriyetin onuncu yılıdır. Ciddi zorluklar aşılmış, rejim içeride kabul edilmiştir. Dış dünyada ise, o günlerin altın değerindeki parası sayılan İngiliz sterlininden başlamak üzere, paraların değerini tepetakla eden şeyler olmaktadır. Bütün bu gelişmeler, Osmanlı borçlarının yükünü hafifletir. Borç ödemeyi geciktirmekle, Cumhuriyet yönetimi kazançlı çıkmıştır. Elindeki sınırlı kaynakları, «Ya yabancılar bizi beğenmezse?» gibi bir noktaya takılarak boşuna savurmamıştır.

Yönetim, 1933 anlaşmasını da kesin saymaz. Borç yükünü daha da hafifletecek bir anlaşmaya erişebilmeyi amaçlar. 1936' da böyle bir yeni anlaşma yapılıncaya kadar, borç yükünün iç kaynaklar üzerindeki baskısı hafif tutulur. 1935/36'da artık ekonomi düzlüğe çıkmıştır.

Şu nokta ilginç ve önemlidir : Borç ödeme pürüzleri ve çekişmeleri, işin aslında Türkiye'nin güvenilirliğini sarsmamıştır. Yönetim hiçbir zaman «Borçları ertelersek kredi güvenilirliğimiz kalmaz, onların dediğini yapalım, istediğini ödeyelim» gibi bir düşünceye saplanmamıştır. Tersine; eski borç ilişkilerini ekonomik gelişme davasının dışında tutma ustalığını göstermiştir. Bu ustalık da daha sonraları yönetime önemli şeyler kazandırmıştır.

Bütün bu gelişmelerle, 1935 yılı geçildikten sonra manzara şudur : Alman, İngiliz ve Fransız kredileri Türkiye'ye yönelmeye başlıyor. 1936 Haziranında, Karabük'te kurulacak demir çelik tesisi için anlaşma imzalanırken, krediyi veren Export Credit Guarantee'nin temsilcisi Mr. Sommerville şöyle diyor :

«Bütün Osmanlı İmparatorluğu da dahil olmak üzere, İngiltere Hükümeti, Türkiye'de bir ticaret işi için ilk defa olmak üzere kredi açmaktadır.»

Anadolu'yu Asyadan Kurtarmak!

«Beton kombina, ekmeğini Amerikan unu ile yoğuran eski rejimin sarı ve yoksul Kayserisine bir çağ uzaktan bakıyor. Siz de bizimle birlikte genç teknisyen ve işçileri selamlayınız : Onlar Anadolu'yu Asya'dan kurtarmaktadırlar Hürriyet türkülerinin en güzelini işitmek için, bu makine seslerini hammaddeci kulağı ile dinleyiniz.»

Falih Rıfkı Atay'ın, 1935 Eylülünde Ulus (eski Hâkimiyeti Milliye) gazetesinde Kayseri'de kurulan yeni sanayii anlatırken çizdiği tablonun renkleri bambaşkadır. Bunlar. 1925'te Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Beyin, «Bizim ne kazmamız, ne de küreğimiz vardı»sından çok farklı şeyler anlatan sözlerdir. «Hastalığımızı tedavi etmek isteyen» Fiserig, Müller ve başkalarına niçin kolaylık gösterilmediğini merak eden Fethi Beyin 1930'daki soruları da çoktan unutulmuştur. Çünkü. Cumhuriyet rejimi üzerinde durduğu zemini oynatmaya, değiştirmeye başlamıştır. Eski günlerin sorunlarını, eski günlerde bırakma becerisini göstermiştir.

Zemini değiştirmek sanayi ile olur. Cumhuriyet yönetiminin ekonomi anlayışında sanayiin, her şeyden üstün bir önceliği vardır. Öyle bir önceliktir ki, bunun yerini başka bir şey alamaz. Hammaddecilikle ya da ticaretçilikle gelişmeye niyetlenmek ise, kendini aldatmak demektir. Hammaddeciliğe, ticarete yönelmek işi başından kaybetmek olur. Gelişme, pahası ne olursa olsun, her şeyden önce sanayiin kurulması, desteklenmesi, yaşatılmasıdır. 1930'larda, çeşitli çevrelerin sözcüleri bu ortak çizgide buluşurlar.

«*Türkiye'yi milli sanayiini kurmaya icbar eden (zorlayan) siyasi ve iktisadi zaruretleri (zorunlulukları) kim bilmez. Davamız basittir. Memleketimizi hammaddecilikten, müstemleke iktisadından (sömürge ekonomisinden) kurtarmak istiyoruz. Onun yerine, milli ahenkli (uyumlu) bir iktisat sistemi kurmak kararındayız. Bu gayeye varmak için, milletçe bir nevi (tür) iktisadi kalkınma savaşına girmiş bulunuyoruz. Bu savaşta memleketin mali, iktisadi ve milli bütün teşekkülleri (kuruluşları) kudretlerine göre vaziye almışlardır.*»

İş Bankasının kuruluşunun onuncu yılında, İdare Meclisi Reisi Mahmut Bey ortak çizgide konuşuyor. Ülkeyi hammaddecilikten, sömürge ekonomisinden kurtarmak, Anadolu'yu Asya'dan kurtarmak demektir.

İşte, dış kredi de bu amaç için aranır. Sanayii kuracak ve yaşatacak sermaye aranmaktadır. Cumhuriyet yönetimi, 1931 yılı sonuna kadar bunu bulamamıştır. Bulamamanın sıkıntısını yaşamaktadır. Bu sermaye, 1932 ilkbaharında Başvekil İsmet Paşanın Sovyetlere gidişiyle bulunur. Sovyetlerden sağlanan kredi ve teknik yardım, Cumhuriyet yönetiminin sağladığı ilk önemli ve büyük çaplı ekonomi desteğidir. Bu, Cum-

huriyetin sanayileşmesini başlatan *ilk fon* olur. 1933'ten başlayarak, fabrikalar kurulur.

«*Ruslarla yaptığımız mukavelede bize sekiz milyon dolarlık mal kredisi açılmaktadır. İlk münasebatımız (ilişkilerimiz) kendileriyle vücuda getirdiğimiz tekstil fabrikalarının makineleri üzerindedir... Biz mutlaka mal almak zorunda değiliz. İş ve hesap elverdiği takdirde alacağız. Bu mukavelenin esas mahiyeti (niteliği) bir dostluk nişanesi (simgesi) olduğuna göre, dostlarımızın da bize yaramayacak mal vereceklerini asla düşünmüyoruz.*»

İktisat Vekili Celâl Bey (Bayar) 1934 Mayısında bunları söylerken, Sovyet kredisı kullanılmaya başlanmıştır. Hedefi, zamanlaması ve ödeme koşullarıyla, bu kredi Cumhuriyet yönetiminin istediği, aradığı şeylere denk düşer. Hem sanayi projeleri, hem de bunların malzemesi ve teknik yardımı sağlanır. Sanayileşmenin bu «ilk fon»u, yönetimin 1930'larda çizdiği yeni ekonomik stratejiyi netleştirir, bu stratejinin uygulanır ve kanıtlanır olduğunu gösterir. 1935 sonlarında devletçiliğin ilk ürünleri alınmaya başlanır: Anadolu'yu, Asya'dan kurtarmanın yolları açılmaktadır.

1935'ten sonra, yabancı sermaye yeniden Türkiye'nin gündeminde yer almak ister. Bu kez, gündemi, yabancı sermayenin ve yabancılara borçlanmanın mantığı değil, Türkiye'deki yönetimin istekleri ve hedefleri çizmektedir. Artık yeni bir yapının kurulacağı belli olmuştur. Yabancı sermaye de bu yeni yapıya uyum sağlamaya çalışır. Karabük Demir Çelik Fabrikasını yapmak için gelen İngiliz kredisi, bu uyumun en somut örneğidir. Hem de, birkaç yıl sonra başlayacak olan yeni bir işbirliği döneminin sanki ilk simgesidir.

«*... Dünya silahlanma yarışı içinde, memleketimizin müdafaa vesaitini (araçlarını) azami nispet ve süratle takviye (destekleme) ve ikmal (tamamlama) için yapılacak döviz sarfiyatından (harcamasından) hiçbir surette kaçınılmaması lüzumunu kati bir zaruret (zorunluluk) olarak kaydedeceğim. Bu zaruret haricinde döviz sarfiyatımızın ancak pek ciddi ihtiyaçlara hasredilmiş olmasına rağmen, döviz vaziyetimizde ferahlık bulunduğunu maalesef (ne yazık ki) arz edemeyeceğim...*»

1939'un Mayısında, Maliye Vekili Fuat Ağralı, açılmakta olan yeni döneme ayak uydurmanın zorunluluğundan söz eder

gibidir. Yeni dönemin ilk belirgin özelliği savaşa dayanması olacaktır. Daha 1935'te, dünyayı saracak bir büyük çaplı savaşın ekonomi üzerinde etkili olacağı sezilmiştir. Türkiye'de ekonomi hem savunmaya, hem de insanları savaş dışı tutarak yaşatmaya hizmet edecektir. Savaş koşullarına girmek, ekonomide yeniden darboğazlara girmek olacaktır. Yalnız kalmamak, savaş koşullarında darlıkları aşabilmenin stratejilerinden birisi olarak düşünülür. Başkalarının kaynaklarını olabildiğince kullanabilmek, az verip çok alabilmek, savaşta ekonomiyi yürütebilmenin yolu olmalıdır. 1935'ten sonra, Cumhuriyet yönetimi bu hava içinde bir yandan olabildiğince çabuk gerçekleştirilecek sanayi atılımlarını düşünürken, bir yandan da dış dünyada işbirliği alanını geniş tutacak bir konum izler.

«Memleketimizi yarının tehlikeli hadisatından (olaylarından) mümkün mertebe (olabildiğince) uzak bulundurmak ve Avrupa'da ve bütün dünyada başgösteren ihtilaflar (uzlaşmazlıklar) önünde sulhperver (barışsever) siyasetimizin samimi bir tezahürü (içten bir görünümü) olan bitaraflığı muhafaza etmek (tarafsızlığı korumak) Cumhuriyet hükümeti için esas siyaseti teşkil ediyordu (oluşturuyordu). Fakat, hadisatın (olayların) Balkan Yarımadasına intikal etmesi (geçmesi) ve Akdeniz emniyetinin milli hayatımızda kendisini yeniden hissettirmesi anından itibaren, hükümetiniz kendisini ciddi bir milli emniyet meselesi karşısında bulmuş ve bu emniyeti tehlikeli tesadüflere maruz (raslantılar karşısında) bırakmaksızın lakayıt ve bitaraf (kayıtsız ve tarafsız) bir vaziyette bulunmanın mümkün olamayacağı kanaatine varmıştır.»

1939'da, Maliye Vekili Ağralı ile hemen hemen aynı günlerde konuşan Başvekil Refik Saydam, bir savaş ortamına özgü stratejik sorunların ön plana geçtiğini söylüyor. Ekonomiye ve kaynakların kullanılışına da öncelikle damgasını vuracak olan yeni bir dönem başlayacaktır. Bu dönemin ilk habercisi, 1939'un Mayısında kesinleştirilen Akdeniz Anlaşması olmaktadır. Türkiye ile İngiltere arasında, Saydam'ın sözleriyle, *«hiçbir alakadar (ilgili) devleti hakkı olduğu istifadeden mahrum etmeyen (yoksun bırakmayan), fakat hiçbir hegemonya hevesine imkân bırakmayan bir Akdeniz nizamı (düzeni)»* için bir anlaşma yapılmaktadır. Savaş ortamı, Türkiye'yi yeni stratejilere ve yeni işbirliği eksenlerine yöneltmektedir. Bu çizgi, 1939'un İkinciteşrin (Kasım) ayında Ankara'da Türkiye, Fransa ve

İngiltere'nin imzaladığı *«üçtaraflı yardım anlaşması»* ile sağlamlaştırılacaktır. Strateji ve işbirliği, Türkiye'yi, Cumhuriyetin kuruluş dönemi tamamlanırken yeni bir yola oturtmaktadır.

«Bu muahedeyi (anlaşmayı) bizim için yalnız askeri ve siyasi bir vesika telakki etmek (belge saymak) asla doğru olmaz. Bilakis (tam tersine), doğru olan telakki şudur ki bu siyasi vesikalar milletimiz için siyasi ve askeri sahalarda olduğu kadar, içtimai (toplumsal) ve iktisadi sahalarda dahi uzun, mesut (mutlu) ve verimli bir devreye esaslı bir başlangıç teşkil edecektir (olacaktır).»

Hariciye Vekili Şükrü Saracoğlu, üçlü anlaşmanın imzasından sonra, Türkiye'nin yeni ve uzun bir yolun başlangıcında olduğunu sezer gibi konuşuyor. Savaş rüzgârlarının getirdiği bu başlangıç noktasında, savaştan başka bir şeyi görmek ve düşünmek pek söz konusu değildir. Savaş, her şeyi sürükleyen bir büyük dalga gibi kendi mantığının oluşmasıyla birlikte Türkiye için de yeni bir yön çizecektir. Savaşın sıcaklığı duyulurken, Cumhuriyet yönetimi kendisini tasarladığı aşamaları önemli ölçüde aşmış ve tarihle hesaplaşmayı başarmış sayar. Geçmiş olduğu yollar, yönetime büyük bir güven kazandırmıştır. Falih Rıfkı Atay, daha 1937'de bunun çizgilerini çeker :

«Bir rejim tarihe ve halk yığınlarına, yeni tesis ettiği (oluşturduğu) iktisadi menfaatler ve yeni yarattığı say (emek) ve ahlak kıymetleri (değerleri) ile hesap verir. Birçok ıslahat (yenileştirme) yaptığına şüphe olmayan Osmanlı inkılaplarının, onların bazen bütün değerlerini inkâr ettirecek kadar bizi ifrata (aşırıya) saptıran kusurları işte bunlardır. Tanzimatla, köyleri zaten bir tarafa bırakınız, fakat şehirlerde ve birtakım büyük kasabalarda eski iktisadi menfaatler yıkılmışsa da yenileri vücut bulmamıştır. Bulanlar da, Türkten gayrı harkesin işine yaramıştır.»

1923'te Ankara'da kalarak Cumhuriyeti kuran kadronun, 1930'larda çekinmeden ortaya koyduğu bu hesaplaşma, 1940'lı yılları yaşarken, yeniden ve bambaşka koşullarda Türkiye'nin gündemini oluşturacaktır.